

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
ĢEOGRĀFIJAS UN ZEMES ZINĀTŅU FAKULTĀTE

Inese STŪRE

KULTŪRAS MANTOJUMA
AIZSARDZĪBA UN ATTĪSTĪBAS PLĀNOŠANA

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai ģeogrāfijas zinātņu nozarē
Reģionālās un vides ģeogrāfijas apakšnozarē

Darba zinātniskā vadītāja:
Dr. h. Ģeogr. Aija MELLUMA

RĪGA
2005

SATURS

	Lpp.
IEVADS	3
1. KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBA	15
1.1. Kultūras mantojums	18
1.1.1. Jēdzieni.....	18
1.1.2. Vērtības.....	22
1.1.3. Funkcijas.....	33
1.2. Kultūras mantojuma aizsardzība kā ģeogrāfisko pētījumu objekts	34
1.2.1. Metodoloģiskās pieejas kultūras mantojuma pētniecībā ģeogrāfijā	35
1.2.2. Kultūras ģeogrāfijas pētniecības virziens	38
1.2.3. Attīstības plānošanas pētniecības virziens	41
1.3. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības pieejas	44
1.3.1. Aizsardzība kā saglabāšana	45
1.3.2. Aizsardzība kā “ <i>saprātīga izmantošana</i> ” jeb funkcionālā pieeja.....	49
1.3.3. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība kā ilgtspējīgas attīstības sastāvdaļa.....	50
1.3.4. Ainaviskā pieeja - vienota kultūras un dabas mantojuma aizsardzība.....	53
2. KULTŪRAS PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBA LATVIJĀ 1992.-2004. GADOS	58
2.1. Kultūras pieminekļu aizsardzības tiesiskā sistēma	60
2.2. Kultūras mantojuma aizsardzības rīcībpolitikas dokumenti Latvijā	64
2.3. Kultūras pieminekļu aizsardzības efektivitāte Latvijā: Latgales arhitektūras pieminekļu aizsardzības piemērs	67
2.3.1. Aizsardzības efektivitātes novērtējuma metodika.....	68
2.3.2. Latgales arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes vērtējums.....	70
2.3.2.1. Arhitektūras pieminekļu skaits un tipoloģija.....	71
2.3.2.2. Arhitektūras pieminekļu tehniskais stāvoklis.....	74
2.3.2.3. Arhitektūras pieminekļu apkārtne.....	76
2.3.2.4. Īpašnieku attieksme.....	77
2.3.2.5. Pašvaldību attieksme.....	81
2.3.2.6. Vietējo iedzīvotāju attieksme.....	82
2.3.2.7. Arhitektūras pieminekļu apmeklētība.....	84
2.3.3. Muižu kungu māju aizsardzība.....	88
2.4. Sabiedrības attieksme pret kultūras un dabas mantojuma aizsardzību	93
2.4.1. Pārejas perioda sabiedrības iesaistīšanās sabiedriski – politiskajos procesos	93
2.4.2. Sabiedrības attieksme pret kultūras mantojuma aizsardzību Latvijā.....	96
2.5. Kultūras mantojuma aizsardzības projekti Latvijā	105

3. KULTŪRAS MANTOJUMS KĀ TŪRISMA ATTĪSTĪBAS RESURSS.....	110
3.1. Kultūras mantojuma tūrisms: nostādnes un problēmas.....	111
3.2. Kultūras mantojuma tūrisma piedāvājums	117
3.2.1. Kultūras mantojuma veidošanās par tūrisma produktu.....	117
3.2.1.1. Kultūras mantojuma tūrisma produkts	117
3.2.1.2. Kultūras mantojuma interpretācija	121
3.2.2. Kultūras mantojuma tūrisma piedāvājuma plānošana	126
3.2.2.1. Resursu vērtējums pēc nozīmīguma	128
3.2.2.2. Reģionālā līmeņa plānošanas pieejas.....	130
3.2.2.3. Vietējā līmeņa plānošanas pieejas	131
3.2.2.4. Resursu apsaimniekošanas plānošana: ROS metodes pielietojums	135
3.2.3. Tūrisma attīstības un kultūras mantojuma aizsardzības līdzsvarošanas iespējas	139
3.3. Kultūras mantojuma tūrisma pieprasījums.....	142
3.4. Kultūras mantojuma tūristi Latvijā.....	144
4. KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS TURPMĀKĀS ATTĪSTĪBAS VIRZIENI	154
4.1. Perspektīvas pieejas kultūras mantojuma izpētē un aizsardzības organizācijā	155
4.1.1. Vietu aizsardzības aktualitāte: Latgales piemērs.....	156
4.1.2. Vienotais mantojums kā vietas vērtība: Rušonas piemērs.....	163
4.2. Kultūras mantojuma attīstības plānošana	167
4.2.1. Kultūras mantojuma aizsardzības politikas plānošana	167
4.2.2. Kultūras mantojums “Jaunajā Eiropā”.....	169
4.2.3. Fiskālās politikas piemēri arhitektūras mantojuma aizsardzībā	172
4.2.4. Aizsardzības lēmumu pieņemšana: piemērs - kultūrainavu vērtēšana Dānijā	174
4.2.5. Vienotā mantojuma aizsardzības organizācija	177
4.2.6. Sabiedrisko un privāto interešu līdzsvarošana	179
4.3. Jaunas sabiedrības sadarbības formas.....	181
4.3.1. Jauna institucionālās sadarbības forma: piemērs - “Hallandes modelis” Zviedrijā	181
4.3.2. Kultūras mantojuma aizsardzība un teritorijas attīstība: piemērs - Kultūras mantojuma reģionu izdališana Kanādā	184
NOBEIGUMS	186
PRIEKŠLIKUMI.....	187
ATZIŅAS UN SECINĀJUMI	189
LITERATŪRA.....	197
ATTĒLU, TABULU UN PIELIKUMU SARAKSTS.....	213
ABREVIATŪRAS, SAĪSINĀJUMI	216
PIELIKUMI.....	217

IEVADS

Darba aktualitāte

Promocijas darbs „Kultūras mantojuma aizsardzība un attīstības plānošana” ir veltīts vienam no sabiedrībā aktuāliem, bet ģeogrāfijā maz pētītiem vides aizsardzības un teritoriju attīstības jautājumiem, proti, kultūras mantojuma, tajā skaitā, īpaši vērtīgu kultūras pieminekļu aizsardzībai. Kultūras mantojums un tā aizsardzība bieži vien nav atdalāma no dabas mantojuma. Būtībā kultūras un dabas mantojums ir visvērtīgākā cilvēka un dabas veidotās vides daļa.

Kultūras mantojuma aizsardzības nozīmība pieaug. Tas ir saistīts ar tā:

- ▶ apdraudētību, kas ir sekas arvien intensīvākai un daudzveidīgākai dabas un kultūrvides resursu izmantošanai ekonomiskajai attīstībai, jo īpaši attiecībā uz kultūras mantojumu, kas pieder pie autentiski neatjaunojamiem vides resursiem;
- ▶ informatīvo, attīstības un identitātes nozīmību cilvēku dzīves vides kvalitātes uzturēšanā gan fiziskā nozīmē, gan saglabājot un eksponējot sabiedrības attīstībā svarīgas kultūras nozīmes un simbolus.

Kultūras mantojuma aizsardzības nozīmība guvusi visaugstākā politiskā līmeņa apstiprinājumu: Eiropas Padomes valstu vadītāju tikšanās laikā Vīnē 1993.gada oktobrī tika atzīts, ka miera un stabilitātes panākšanai un Eiropas vienotībai svarīgākie priekšnoteikumi ir kopīgs kultūras mantojums, parlamentārā demokrātija, cilvēktiesības un likumība.

Tomēr autores praktiskā darba pieredze, vienpadsmit gadus strādājot par Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspektori Preiļu rajonā, liecina, ka starptautiskā un nacionālā līmenī apstiprinātie aizsardzības principi ne vienmēr atbilst to īstenošanas praksei vietējā līmenī. Šī neatbilstība izpaužas kā daudzu vērtīgu kultūras pieminekļu bezcerīga sabrukšana, kultūras mantojuma aizsardzības atrautība no citām dzīves jomām; aizsardzības īstenošanu kavē iesaistīto interešu grupu bieži vien konfliktējošie mērķi.

Latvijā kultūras mantojuma aizsardzības sistēma laika posmā no 1940. līdz 1990. gadam ir veidojusies ideoloģiska spiediena apstākļos un izolēti no citur pasaulē notiekošajiem procesiem. Kopš neatkarības atjaunošanas kultūras mantojuma aizsardzības sistēma atrodas izmaiņu procesu ietekmē un svarīgi izvērtēt citvalstu

pieredzi šajā jomā, ieguvumus un pieļautās kļūdas, kā arī noteikt citur izmantoto pieeju piemērotību Latvijas apstākļiem.

Tādēļ svarīga nozīme ir šīs jomas zinātniski praktiskiem pētījumiem, kuri izzina kultūras mantojuma aizsardzības teorētiskos un metodoloģiskos jautājumus un arī sniedz zinātniski pamatotus priekšlikumus aizsardzības politiku un plānojumu izstrādei, kā arī aizsardzības praksei.

Tēmas ģeogrāfiskā nozīmība, pieredze praktiskajā kultūras pieminekļu aizsardzībā darbā un dažādos pētījumu projektos, kā arī veiktās iestrādes ģeogrāfijas maģistra darbā rosināja autori pievērsties šai tēmai padziļināti promocijas darbā.

Darba zinātniskā nozīmība

Līdz šim Latvijā ģeogrāfijas zinātnē nav veikti vispusīgi pētījumi par kultūras mantojumu un tā aizsardzību. Šīs tēmas ir vairāk interesējušas arheologus, arhitektūras un mākslas vēsturniekus. Tomēr kultūras mantojumam piemīt ļoti ģeogrāfiskas īpašības: tas ir viens no cilvēku dzīves telpas kvalitātes veidotājiem, padara vietas estētiski pievilcīgākas, bagātina cilvēku dzīvi ar vietas kultūras saturu, ir nozīmīgs izglītojošas informācijas resurss un var veicināt vietas ekonomisko attīstību. Kultūras pieminekļi un kultūrainavas ir sabiedrības un dabas ilgstošas un optimālas mijiedarbības rezultāts un to aizsardzība raksturo sabiedrības un vides attiecības mūsdienās. Minētie jautājumi ir ģeogrāfijas zinātnes izpētes lauks, tādēļ promocijas darbs, kas pēta kultūras mantojuma aizsardzības pieejas un pieredzi ģeogrāfijas zinātnē reģionālās un vides ģeogrāfijas apakšnozarē ir likumsakarīgs.

Līdz šim ir dominējis skatījums uz kultūras un dabas mantojuma aizsardzību kā tikai finansiālu vai tehnisku problēmu un kā izolētu, noslēgtu sistēmu, kā arī divām atšķirīgām aizsargājamo objektu grupām un aizsardzības pieejām, proti, atsevišķi kultūras un dabas mantojums. Šāds skatījums ir pārāk sašaurināts un nevar atklāt aizsardzību ietekmējošos apstākļus, kuri ir cieši saistīti gan ar dabas vides attīstības procesiem, gan sabiedrības vērtību sistēmu, sociālās un ekonomiskās attīstības apstākļiem, gan arī efektīvi funkcionējošas aizsardzības tiesiskās sistēmas darbību. Tādēļ aizsardzības praksē, lai tā būtu efektīva, svarīgi ievērot kultūras un dabas mantojuma vienotību un saistību ar citām ģeogrāfiskām (ekonomiskām, sociālām, reģionālās attīstības, u.c.) sistēmām. Darbā analizētie aizsardzības projektu piemēri rāda, ka visefektīvāk aizsardzības mērķi tiek sasniegti, kultūras mantojumu attīstot –

paaugstinot tā vērtības sabiedrībā, tātad ciešāk sasaistot aizsardzību ar citām cilvēku dzīves jomām. Uz katru aizsargājamo kultūras pieminekli ir jāraugās kā kompleksas ģeogrāfiskas sistēmas sastāvdaļu un kas ir saistīts ar savstarpējā mijiedarbībā esošiem dabas un cilvēku dzīves visdažādākajiem apstākļiem.

Promocijas darbs ir starpdisciplinārs pētījums, kurā saskaras ģeogrāfijas, ekonomikas, socioloģijas, kulturoloģijas, vēstures un citu zinātņu izpētes lauki un izmantotās metodes.

Darba mērķis – izpētīt kultūras mantojuma aizsardzības teorētiskās un metodoloģiskās pieejas tā attīstības kontekstā, izvērtēt kultūras mantojuma aizsardzības situāciju Latvijā.

Darba uzdevumi

1. Apkopot un izvērtēt kultūras mantojuma aizsardzības un attīstības jautājumiem veltīto teorētisko un metodoloģisko pētījumu pieredzi.
2. Raksturot kultūras mantojuma aizsardzības sistēmu Latvijā un izvērtēt tās darbības efektivitāti, noteikt aizsardzības efektivitāti ietekmējošos faktorus.
3. Izdalīt Latvijai aktuālus kultūras mantojuma aizsardzības turpmākās attīstības virzienus.
4. IZanalizēt kultūras mantojuma tūrisma piedāvājuma/pieprasījuma attiecību raksturu un noteikt šī tūrisma veida plānošanas uzdevumus un pieejas.

Pētījuma objekts

Promocijas darba pētījuma objekts ir kultūras mantojuma aizsardzība kā kompleksas ģeogrāfiskas sistēmas sastāvdaļa.

Dati un informācijas avoti

Promocijas darbā izvirzītā mērķa un uzdevumu sasniegšanai veiktais pētījums balstās uz šādiem datiem:

1. Oficiāli pieejamā kultūras mantojuma aizsardzības jomu raksturojošā informācija un statistikas dati:

- ▶ Latvijas Valsts aizsargājami kultūras pieminekļu saraksti un Valsts aizsargājamo arhitektūras pieminekļu saraksta projekts;
  - ▶ Latvijas Republikas likumi, Ministru kabineta noteikumi un citi normatīvie akti, kā arī starptautiskie pieņemtie dokumenti (konvencijas, hartas) kultūras mantojuma aizsardzībā;
  - ▶ Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes oficiāli pieejamā informācija par iedzīvotājiem, ekonomiskajiem rādītājiem;
  - ▶ Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas, Latvijas Kultūrkapitāla fonda un citu valsts iestāžu sniegtā, kā arī Internet mājas lapās pieejamā informācija.
2. Autores organizēto un veikto interviju, aptauju un lauka apsekojumu dati:
- ▶ 2001.gadā veiktās kultūras un dabas mantojuma objektu apmeklētāju aptaujas dati: 386 respondenti, kas aptaujāti 30 aizsargājamās kultūras un dabas pieminekļos un teritorijās;
  - ▶ 2001.gadā veiktās iedzīvotāju aptaujas dati: 508 respondenti 120 vietējās pašvaldībās visā Latvijas teritorijā;
  - ▶ 2001.gadā veiktās Latvijas Kultūrkapitāla fonda kultūras mantojuma projektu vadītāju aptaujas pa pastu dati: 57 respondenti;
  - ▶ 2001.-2002.gadā veiktā Latgales arhitektūras pieminekļu apsekojuma un aizsardzības stāvokļa ekspertu interviju dati: intervijās un apsekojumos iegūta informācija par visiem 489 arhitektūras (487) un vēstures (2) pieminekļiem Latgales lauku teritorijā.
3. Darbā izmantotā bibliogrāfija savākta galvenokārt:
- ▶ Latvijā: bibliotēkās, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā, iestāžu un organizāciju neregulāri publicēto materiālu arhīvos;
  - ▶ Lillehammeres augstskolas (Norvēģija) un Upsalas universitātes (Zviedrija) bibliotēkās;
  - ▶ zinātnisko rakstu elektroniskajā datu bāzē *EBSCO Publishing Academic Search Elite*. Šajā daudznozaru datu bāzē pēc priekšmetiskajiem un autoru rādītājiem tika atlasīti un analizēti vairāk kā 1000 zinātnisko rakstu pilni teksti vai kopsavilkumi;
  - ▶ globālajā tīmeklī *Internet*, kas bija nozīmīgs avots aktuālas, praktiskas informācijas ieguvei no dažādām pasaules valstīm, kur tiek īstenoti un

diskutēti dažādi ar kultūras mantojuma aizsardzību saistīti projekti. Šāda lietišķa informācija zinātniskajā literatūrā bieži netiek publicēta vai arī tiek analizēta pēc vairākiem gadiem.

Pētījuma metodes

Pētījumā izmantots datu ieguves, apstrādes un analīzes metožu komplekss, kas atbilst pētījuma priekšmetam un kurā kombinēti pielietotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētījumu metodes:

1. Vispārteorētiskās – zinātniskās literatūras ģeogrāfijā, vides aizsardzības jomā un metodoloģisko un praktisko piemēru kultūras mantojuma aizsardzībā Latvijā un ārzemēs salīdzinoši aprakstošā analīze.
2. Empīriskās datu iegūšanas metodes:
  - a) ar pētījuma autores tiešu līdzdalību:
    - arhitektūras un vēstures pieminekļu Latgalē lauka apsekojumi un aizsardzības situācijas dabā novērtējums, kā rezultātā izveidota elektroniska datu bāze un fotogrāfiju kartotēka;
    - novērošana (kultūras mantojuma aizsardzības politikas īstenošanas ietekme uz kultūras pieminekļiem ilgstošā laika posmā 1992.-2003.gados, kā rezultātā izstrādāta kultūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes novērtējuma metodika);
    - pārrunas un konsultācijas (mutiskas un rakstiskas) ar kultūras pieminekļu aizsardzībā iesaistīto interešu grupu pārstāvjiem un aizsardzības speciālistiem (kultūras pieminekļu īpašnieki, valsts politikas kultūras pieminekļu aizsardzības jomā veidotāji, vides aizsardzības eksperti, pašvaldību vadītāji, tūrisma uzņēmēji, tūristi, aktīvi nevalstisko organizāciju darbinieki, u.c.), kas deva iespējas izvērtēt, papildināt un uzlabot darba materiālus;
    - intervijas ar kultūras pieminekļu aizsardzībā iesaistītajām amatpersonām, kas dod papildus iespējas izvērtēt daudzveidīgus kultūras mantojuma aizsardzības praktiskos aspektus un pārbaudīt izvirzīto pieņēmumu pareizību;

- dokumentācijas, t.sk. elektroniskajā formātā, kas pieejama *Internetā*, pētīšana, kas dod iespējas izvērtēt un salīdzināt dažādas pieejas kultūras mantojuma aizsardzībā;
- kultūras mantojuma aizsardzības situāciju analīze un pētīšana Latvijā un ārzemēs;
- anketēšana – iztauja pa pastu kultūras mantojuma aizsardzības projektu vadītājiem.

b) bez pētījuma autores tiešas līdzdalības:

- anketēšana - iztauja, kas ir viena no galvenajām ģeogrāfiskos pētījumos izmantotām metodēm, lai iegūtu gan kvantitatīvu, gan kvalitatīvu informāciju par sabiedrības attieksmi un izturēšanos un kas atbilst statistiskās novērošanas pamatprasībām.

3. Datu apstrādes statistiskās metodes:

- a) primārās matemātiski statistiskās datu apstrādes metodes (atklāj pētījuma rezultātus), aprakstošā statistika (tabulas, grafiki, centrālās tendences rādītāji, datu summējumi un proporcionālitate);
- b) sekundārās matemātiski statistiskās datu apstrādes metodes, kas atklāj pētījuma mijsakarības (divu un vairāku rādītāju vidējo vērtību salīdzināšana, statistisko mijsakarību starp mainīgajiem noteikšana (mainīgo savstarpējā korelācija)).

Ciparu datu apstrādei tika izmantots personālais dators, izmantojot *Microsoft Excel 97*, *SPSS 10.0* statistiskās datu apstrādes programmas, kā arī *ArcView GIS 3.1*, *8.1* datu statistiskai apstrādei un telpiskai analīzei.

Darba struktūra

Promocijas darbs ir izstrādāts, balstoties uz empīriskā materiāla analīzi, kuras rezultāti tiek teorētiski vispārināti. Analizējamais empīriskais materiāls ir autores veikto aptauju, interviju, lauka apsekojumu dati, kā arī gan publicēti, gan nepublicēti dokumentārie dati.

Promocijas darbs sastāv no četrām nodaļām, kuras satur vairākas apakšnodaļas.

Pirmā nodaļa Kultūras mantojuma aizsardzība ir veltīta kultūras mantojuma pētniecībai ģeogrāfijā. Pirmkārt, ģeogrāfiski interesants ir kultūras mantojums un tā

aizsardzība kā empīriskas izpētes objekts un, otrkārt, kultūras mantojuma aizsardzības izpēte ir paņēmiens, kas palīdz izprast cilvēka un vides attiecības laikā un telpā.

Otrā nodaļa Kultūras pieminekļu aizsardzība Latvijā 1992.-2004.gados analizē situāciju Latvijā kultūras mantojuma aizsardzības jomā laika posmā kopš neatkarības atjaunošanas, raugoties no dažādām perspektīvām. Raksturota tiesiskā aizsardzības sistēma, izstrādātās rīcībpolitikas, balstoties uz veikto aptauju datu rezultātiem, izvērtēta kultūras un dabas mantojuma vērtību vieta mūsdienu Latvijas sabiedrības vērtību sistēmā. Tiek analizēta kultūras mantojuma aizsardzības efektivitāte Latvijā, kā modeli izmantojot arhitektūras pieminekļu aizsardzības situāciju Latgalē.

Darba trešā nodaļa Kultūras mantojums kā tūrisma attīstības resurss veltīta kultūras mantojuma un tūrisma mijiedarbību apskatam teorijā un praksē, jo tūrisms mūsdienās ir viens no galvenajiem impulsu devējiem un reizē arī apdraudētājs kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā, un tā plānošanai ir jāveicina attīstības un aizsardzības interešu līdzsvars. Balstoties uz autores organizētajām kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju aptaujām, analizēts kultūras mantojuma tūrisma pieprasījums Latvijā. Nodaļā apkopota praktiskā pieredze kultūras un dabas pieminekļu tūrisma un rekreācijas plānošanā, ko autore guvusi vairākos tūrisma attīstības plānošanas projektos.

Promocijas darba ceturtnā nodaļa Kultūras mantojuma aizsardzības turpmākās attīstības virzieni ir diskusija par kultūras mantojuma aizsardzības pieeju nākotnes attīstības virzieniem. Šo nodaļu esmu izstrādājusi Latvijas situācijas kontekstā, balstoties uz darba iepriekšējā daļā konstatētajām vāmajām vietām kultūras mantojuma aizsardzības sistēmā – kultūras un dabas mantojuma aizsardzības nošķirtību, institucionālo pieeju, vāmajām saiknēm ar sabiedrību un citām nozarēm. Akcentēti trīs svarīgi virzieni kultūras mantojuma aizsardzības efektivizēšanai: vienotā kultūras un dabas mantojuma aizsardzības aktualitāte, mantojuma attīstības plānošana un jaunu sabiedrības sadarbības formu meklējumi.

Darba ierobežojumi

1. Promocijas darba empīriskā daļa balstās uz Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstos iekļautiem objektiem, attiecīgi sašaurinātu kultūras mantojuma jēdzienu. Latvijā ir neizstrādāti kultūras un vienotā mantojuma

teorētiskie jautājumi, sabiedrībā ir iesakņojusies kultūras un dabas mantojuma kā atsevišķu pieminekļu uztvere. Valsts tiesiskā kultūras mantojuma aizsardzības sistēma attiecas tikai uz īpaši aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstos iekļautajiem objektiem.

2. Arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes novērtējums Latgales reģionā veikts tikai lauku un mazpilsētu teritorijās, neskaitot republikāniskās nozīmes pilsētas Rēzekni un Daugavpili. Pilsētas vide būtiski atšķiras no lauku vides, te darbojas citi attiecību modeļi starp sabiedrību un vidi, tādēļ tā analīze būtu atsevišķa pētījuma uzdevums.

Pētījuma zinātniskā novitāte

1. Pirmo reizi Latvijā ģeogrāfijas zinātnē veikta starpdisciplināra kultūras mantojuma aizsardzības un attīstības problēmu izpēte, izmantojot ģeogrāfijā, sociālajās zinātnēs, kulturoloģijā pielietotās datu vākšanas un apstrādes metodes. Kultūras mantojuma aizsardzība analizēta daudzpusīgi un saistībā ar visiem galvenajiem situāciju ietekmējošiem faktoriem – valsts tiesiskā sistēma un politikas plānošana, aizsardzības īstenošanas prakse, sabiedrības attieksme un tūrisma attīstības problēmas.
2. Izvērtēta mūsdienu Latvijas sabiedrības attieksme pret kultūras un dabas mantojuma aizsardzību un tā nozīme sabiedrības vērtību sistēmā. Iegūtie dati ir pamats sabiedrības izpratnes veidošanai, aizsardzības un attīstības atbilstības pētījumu virzieniem un aizsardzības prakses īstenošanai.
3. Veikta Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības valsts sistēmas un rīcībpolitiku analīze un izvērtēta to atbilstība jomas aktualitātēm. Izdalīti aktuāli kultūras mantojuma aizsardzības turpmākie attīstības virzieni.
4. Balstoties uz 489 arhitektūras pieminekļu apsekojumu Latgalē un to aizsardzības situācijas analīzi, veikta kultūras pieminekļu aizsardzību raksturojošas rādītāju kopas izstrāde, kas turpmāk izmantojama reģionāla un lokāla līmeņa kultūras mantojuma aizsardzības un teritoriju attīstības plānošanā. Izveidota elektroniska datu bāze, kurā apkopoti dati, kas raksturo Latgales arhitektūras pieminekļu aizsardzības situāciju 2001.-2002. gados.

5. Detalizēti raksturojot kultūrainavas attīstību Rušonā un izdalot kultūras un dabas mantojuma koncentrācijas vietas Latgalē, pamatota ainaviskās pieejas jeb vienotā (kultūras un dabas) mantojuma aizsardzības pieejas plašākas izmantošanas iespējas un priekšrocības.
6. Izstrādāta Latvijas apstākļiem piemērota metode kultūras un dabas mantojuma objektu un teritoriju tūrisma potenciāla novērtēšanai vietējā un reģionālajā līmenī.
7. Aprobēta un praktiski pielietota starptautiskajās atziņās balstīta pieredze – ROS klasifikācija īpaši aizsargājamu kultūras un dabas teritoriju pārvaldības zonējumu metodoloģija tūrisma un rekreācijas plānošanā Gaujas NP teritorijā.
8. Balstoties uz veikto kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju aptauju un citās valstīs veiktajiem pētījumiem, raksturots pastāvošais Latvijas kultūras mantojuma tūrisma pieprasījums. Ir noteikti kultūras mantojuma tūristu sociālie un demogrāfiskie raksturlielumi (vecums, izglītība, ienākumi, u.c.), kā arī kultūras vai dabas mantojuma vietas apmeklējuma motīvi, vēlmes un apmierinātība ar braucienu. Pirmo reizi tūrisma izpētē veikti tūristu uzvedības un izturēšanās (biheiviorālie) novērojumi, kas ir raksturo kultūras mantojuma tūrisma sociālo fonu.

Promocijas darba izstrādes laiks

Promocijas darbs izstrādāts laika posmā no 1999. līdz 2005. gadam, tajā izmantoti arī atsevišķu iepriekšējos gados īstenoto pētījumu rezultāti.

Pētījuma rezultātu aprobācija

Ar pētījuma rezultātu izklāstu autore uzstājusies 7 zinātniskās konferencēs, tai skaitā 5 starptautiskajās konferencēs:

1. 2000.gadā – 9th Nordic Tourism research Conference, Bornholma, Dānija, referāts “*Tourist development in Latvia in the 1990’s*” (Tūrisma attīstība Latvijā 1990. gados”).
2. 2000.gadā – Biznesa augstskolas Turība organizētā Starptautiskā zinātniski – praktiskā konference “Tūrisma prakses, izglītības un pētniecības integrācija:

pieredze un vērtējums”, referāts “*Nacionālā līmeņa Latvijas tūrisma attīstības 2000.-2010.gada plānošana: pieredze un problēmas*”.

3. 2001.gadā – II Pasaules latviešu zinātnieku kongress, Rīga, referāts “*Latgales kultūras pieminekļi novada attīstības kontekstā*”; referāta tēzes publicētas kongresa tēžu krājumā.
4. 2002.gadā – Rēzeknes augstskolas Starptautiska zinātniska konference “*Tradicionālais un novatoriskais sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā*”, Rēzekne, referāts “*Pārejas perioda sabiedrības attieksme pret vides vērtībām: Latvijas piemērs*”; referāts publicēts konferences rakstu krājumā.
5. 2002.gadā – Latvijas Universitātes 60. Zinātniskā konference, Rīga, referāts “*Vides vērtību loma sabiedrības vērtību sistēmā*”; referāta tēzes publicētas konferences tēžu krājumā.
6. 2003.gadā – Starptautiskā zinātniskā konference “*Research for Rural Development*” (“Zinātne lauku attīstībai”) Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Jelgava, referāts “*Demand characteristics of heritage tourism in Latvia*” (“Kultūras mantojuma tūrisma pieprasījuma raksturojums Latvijā”); referāts publicēts konferences rakstu krājumā.
7. 2004.gadā – Latvijas Universitātes 62. Zinātniskā konference, Rīga, referāts “*Arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitāte Latgalē*”; referāta tēzes publicētas konferences tēžu krājumā.

Neskaitot publikācijas populāros plašsaziņas līdzekļos, pētījuma rezultāti publicēti:

1. Stūre, I. (2002) Attitudes to environmental values in transition society: the case of Latvia. Grām.: *Tradicionālais un novatoriskais sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā : vide un sabiedrība, informācijas tehnoloģijas: starptaut. zin. konf. materiāli, 2002. g. 28. febr. - 2. marts. Traditions and Innovations in Sustainable Development of Society: Environment and Society, Information Technologies: Proceedings of the International Conference Febr. 28 - March 2, 2002.* Rēzeknes Augstskola, Rēzekne. 119.-125. lpp.
2. Stūre, I. (2003) Demand characteristics of heritage tourism in Latvia. In: *Latvia University of Agriculture. Research for Rural Development 2003. International Scientific Conference Proceedings, Jelgava, Latvia, 21-24 May, 2003.* Jelgava, pp. 125-130.

3. Stūre, I. (2004) Individuālā atbildība un līdzdalība kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā: situācija Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis, A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, **58**(1), 10-20.
4. Stūre, I. (2004) Arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitāte Latgalē. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis, A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, **58**(3), 42-59.
5. Stūre, I. (2004) *Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība un attīstības plānošana*, LU Apgāds, Rīga. 194 lpp.
6. Stūre, I. (2005) Sēlijas reģionālās kultūridentitātes pašnovērtējums. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis, A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, **59**(1), 17-29.

Promocijas darbā veikto pētījumu rezultātus autore ir izmantojusi dažādu projektu izstrādē, tos vadot vai darbojoties darba grupā, piemēram:

1. 1994.-1997. "Latgales reģiona tūrisma sistēmas attīstības stratēģija. I, II etaps".
2. 1995. "Abavas ielejas aizsardzība un attīstība."
3. 1998. "Līvānu novada tūrisma potenciāla izpēte."
4. 1999.-2000. Gaujas NP dabas aizsardzības plāna izstrāde.
5. 1998.-2001. "Tūrisms ilgtspējīgas attīstības kontekstā."
6. 1999.-2001. "Latvijas tūrisma attīstības Nacionālā programma 2000.-2010. gadiem."
7. 2001.-2003. Preiļu rajona teritorijas plānojuma izstrāde.
8. 2002. "Hallandes modeļa ieviešana Preiļu pils kompleksa atjaunošanas plānā."
9. 2002.-2003. Preiļu rajona Kultūras mantojuma aizsardzības programmas izstrāde.

Promocijas darbā veikto pētījumu rezultāti izmantoti studiju kursu sagatavošanā un pasniegšanā, tādējādi topošajiem ģeogrāfiem un tūrisma attīstības speciālistiem paplašinot zināšanas kultūras un dabas mantojuma resursu aizsardzības un izmantošanas plānošanā:

1. 1998.-2002. Vidzemes Augstskolā
"Tūrisma plānošana un reģionālā attīstība" (8 kr.p.);

“Tūrisma projektu vadība” (3 kr.p).

2. 2003.-2004. Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātē

“Baltoskandijas reģiona ģeogrāfija” (3 kr.p.);

“Latvijas ģeogrāfija” (4 kr.p.);

“Kultūras ģeogrāfija” (3 kr.p.).

Pateicības

Šī darba tapšanā man ir palīdzējuši daudzi cilvēki. Īpaši esmu pateicīga Dr. h. ģeogr. Aijai Mellumai par sniegtajiem vērtīgajiem padomiem un ierosinājumiem vairāku gadu garumā un galvenais - Valērijam Stūrim par lielo palīdzību personālā datora izmantošanā, manai lieliskajai ģimenei un vecākiem par pastāvīgu mīlestību, atbalstu un sapratni. Paldies Ievai Zarānei par attēlu tehnisko apstrādi.

KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBA

Kultūras mantojuma aizsardzība ir aktuāls ģeogrāfijas pētījumu jautājums. Šai problemātikai ir divējāds raksturs: pirmkārt, ģeogrāfiski interesants ir kultūras mantojums un tā aizsardzība kā empīriskas izpētes objekts un, otrkārt, kultūras mantojuma aizsardzības izpēte ir paņēmiens, kas palīdz izprast cilvēka un vides attiecības laikā un telpā.

Ģeogrāfija ir zinātne, kas atrodas dabas un sociālo zinātņu robežjoslā. Tās galvenie jautājumi ir telpiskās attiecības, attiecības starp cilvēkiem un vidi, telpiskie veidojumi - ainavas, reģioni un vietas. Kultūras mantojums atspoguļo dabas un sabiedrības mijiedarbības laika gaitā konkrētā vietā, kas katrā gadījumā ir unikāls fenomens. Kultūras mantojuma aizsardzība ir dinamiska, politiski jūtīga, sabiedrības un vides attiecību evolūciju raksturojoša joma. Tas ir arī vietas kultūras, sociālās un ekonomiskās attīstības resurss, kura potenci izmantošana ir lielā mērā atkarīga no plānošanas un izstrādāto plānu īstenošanas.

Kultūras mantojuma pētniecība ģeogrāfijā ir jāaplūko vispārēju ģeogrāfijas zinātnes attīstības tendenču kontekstā. Mūsdienās “ģeogrāfija ir pilnīgi visur” (Cosgrove, 1989): ģeogrāfiskām kategorijām – telpai un vietai tiek piešķirta arvien lielāka nozīme sabiedrības uzbūves un attīstības procesu izskaidrošanā. Ģeogrāfijas un citu zinātņu lauki arvien vairāk pārklājas, īpaši tas attiecas uz cilvēka ģeogrāfiju un citām sociālajām zinātnēm, kā arī vides ģeogrāfiju. Otra raksturīga iezīme ir daudzveidīgu, pat pretrunīgu ideju līdzāspastāvēšana. Promocijas darbā tiek pētītas sabiedrības un kultūras mantojuma attiecības un kultūras mantojuma aizsardzība (dažādas šī jēdziena sapratnes) aplūkota kā mērķtiecīga sabiedrības darbība. Līdz ar to darbs balstās uz ģeogrāfijas kā sociālas zinātnes metodoloģiskajām nostādnēm. Kultūras mantojuma loma sabiedrībā un tā aizsardzība ir prizma, caur kuru tiek pētīti mūsdienu sabiedrības attīstības procesi.

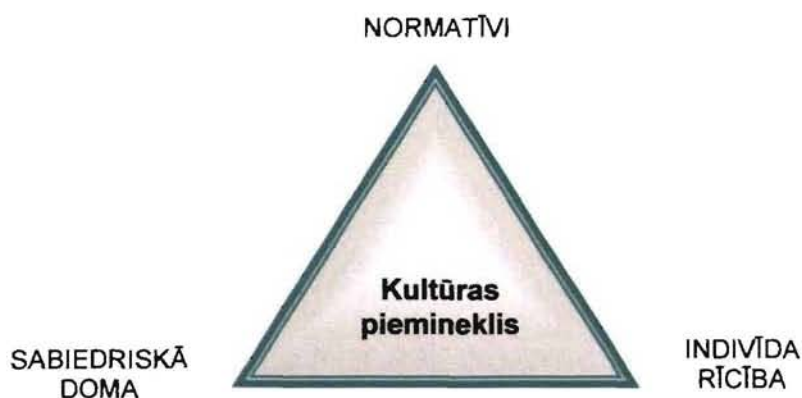
Viena no problēmām ir izlemt, ar ko būtu jāsāk šīs kompleksās sistēmas analīze. Kā norāda amerikāņu ģeogrāfs V.Izards, analizējot sarežģītās ģeogrāfiskās sistēmas, “savstarpējo atkarību kamols ir tiešām briesmīgs... Noslēgtajam pavedienam nav ne sākuma, ne gala ... ir nepieciešams vienā vietā pavedienu pārraut un iegūt tā galu.” (Изард, 1966).

Šajā darbā par izejas pavedienu tika pieņemti valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu un teritoriju saraksti, kuri ir apstiprināti valsts noteiktajā kārtībā un uz kuriem attiecas arī aizsardzības režīmu nodrošinošo normatīvo aktu pakete. Līdz ar to valsts aizsargājamo objektu sarakstos iekļauto pieminekļu un teritoriju aizsardzības analīze vislabāk paver iespējas novērtēt situāciju kultūras mantojuma aizsardzības jomā - aizsardzības teoriju, normatīvo sistēmu un praksi. Sarakstu izmantošana atbrīvo ģeogrāfu no atbildības par konkrētu vides artefaktu arhitektonisko, māksliniecisko vai vēsturisko kvalitāšu novērtēšanas, uz ko balstās sarakstu sastādītāji. Kultūras pieminekļu sarakstu sastādīšana un tajos iekļauto objektu aizsardzība atbilst UNESCO 1972.gada „Konvencijai par Pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību”.

Kultūras pieminekļi redzamākā kultūras mantojuma daļa, tie ir nozīmīgs kultūrvidi un ainavu veidojošs elements gandrīz visās Latvijas apdzīvotajās vietās. Latvijas teritorijā šobrīd (2005.g.) valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļauti 8423 kultūras pieminekļi, no tiem 2495 arheoloģijas, 3357 arhitektūras, 2414 mākslas, 44 teritoriālie un pilsētībūvniecības, kā arī 113 vēstures kultūras pieminekļi.

Kaut arī katrs atsevišķs kultūras pieminekļis atrodas individuālā situācijā, kurā tā aizsardzību nosaka īpaša apstākļu kombinācija, aizsardzība nevar tikt īstenota ārpus pastāvošajām vispārējām likumsakarībām. Šīs vispārējās likumsakarības ir savstarpēji saistītu un atkarībā esošu faktoru grupu attiecību sistēma, kas veido kultūras pieminekļu aizsardzības ietvaru (skat. 1.1. attēlu).

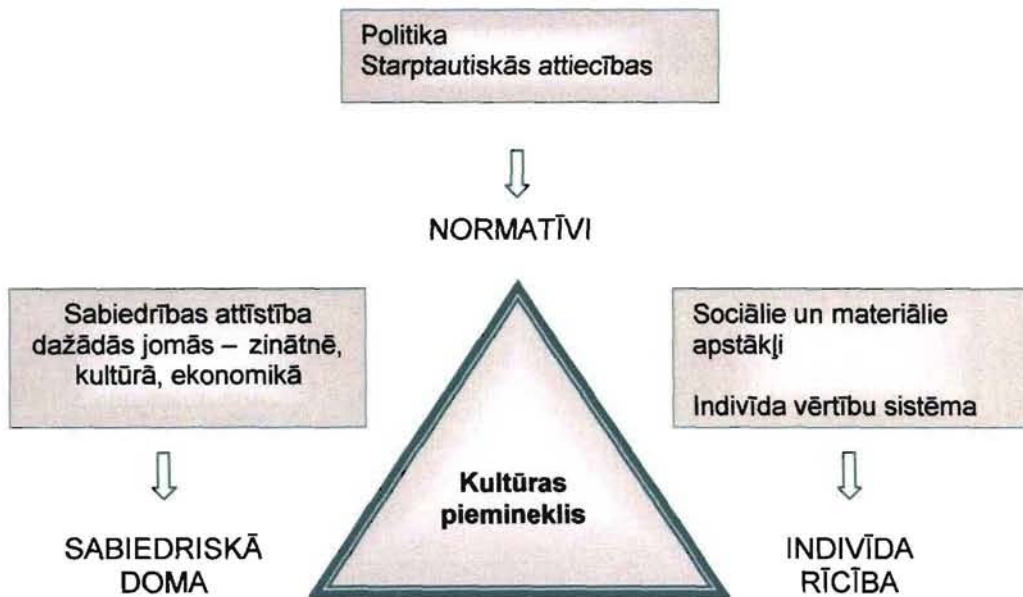
1.1. attēls. Kultūras pieminekļu aizsardzības ietvars

Trīsstūra virsotnēs novietotās faktoru grupas (pamatapstākļi) ir:

- 1) sabiedriskā doma – sabiedrības attīstības gaitā veidojušies, uzkrājušies atzinumi par būtiskām vērtībām, to saglabāšanas un pārmantošanas nozīmi;

- 2) normatīvi – publiskās varas izveidotā aizsardzības sistēma – tiesiskie akti, institucionālā struktūra, veiktās rīcības aizsardzības īstenošanā;
- 3) indivīda rīcība – gan likumu, gan sabiedriskās domas ideju īstenošana ir konkrētas personas, kuru reālas rīcības rezultātā kultūras piemineklis tiek vai netiek saglabāts. Šīs personas parasti ir kultūras pieminekļu īpašnieki, bet bieži ir arī situācijas, kad aizsardzības pasākumus realizē citi ieinteresēti cilvēki, piemēram, vietējās kopienas vai nevalstisko organizāciju pārstāvji.

Tomēr kultūras pieminekļu aizsardzības ietvars nav noslēgta, bet gan atklāta sistēma, un katrs no nosauktajiem trim pamatapstākļiem ir pakļauts ārējās vides iedarbībai un saistīts ar tās norisēm (skat. 1.2. attēlu).

1.2. attēls. Kultūras mantojuma aizsardzības ietvaru veidojošo pamatapstākļu saistība ar ārējiem apstākļiem

Līdz ar to katra atsevišķa kultūras pieminekļa aizsardzībai ir daudz plašāks konteksts, kurā sasaistīta sabiedrības vispārējā attīstība, valsts normatīvā funkcija un indivīda personiskā brīvība.

Jāņem vērā, ka tikai teorētiski visi trīs pamatapstākļi atrodas līdzsvarā, parasti to proporcijas nav vienlīdzīgas.

1.1. KULTŪRAS MANTOJUMS

1.1.1. Jēdzieni

Kultūras mantojuma aizsardzība ir viena no šķautnēm cilvēka un apkārtējās vides attiecībās. Vide šajā darbā ir visplašākā ģeogrāfiskās vides jēdziena izpratne: kā visu ārējo apstākļu kopums, kas ietekmē organismu, t.sk., cilvēku dzīvi. To veido gan dzīvie, gan nedzīvie kompleksā mijiedarbībā esošie elementi. Ģeogrāfiskā vide ietver gan objektīvo vidi - visus fiziskos objektus un parādības (*phenomenal environment*), gan biheiviorālo jeb izturēšanās vidi - subjektīva telpa, kas nosaka indivīda rīcību (*behavioural environment*) (Barrow, 2001; Goodall, 1987). “Vide” ir komplekss un ļoti komplicēts jēdziens, un, atkarībā no konteksta, bieži tiek aplūkotas tikai atsevišķas vides daļas, piemēram, dabas vide (dabas apstākļu un objektu kopums), kultūrvide (ar kultūru saistītu apstākļu un objektu kopums), sociālā vide (ar sociālām attiecībām saistīti apstākļi un objekti), lauku vide (lauku teritoriju ģeogrāfiskā vide), u.t.t. Sadzīvīskā līmenī jēdziens vide bieži tiek sašaurināts, to attiecinot tikai uz dabiskajām sistēmām (gais, ūdens, biotopi, u.t.t.), un vides aizsardzība tiek saprasta kā apdraudējumu novēršana dabai. Manā darbā nav šādi ierobežojumi un ar vides aizsardzību es saprotu visas rīcības vides kā cilvēka dzīves telpas kvalitātes paaugstināšanai, tiklab tās attiecas uz tehniskiem pasākumiem piesārņojuma mazināšanai, kā ainavu vizuālas pievilcības uzturēšanu vai vietas kultūras nozīmju saglabāšanu.

Sabiedrības ietekme uz vidi arvien paplašinās – pieaug resursu patēriņš ikdienišķo vajadzību apmierināšanai, palielinās piesārņojums, vienlaicīgi lielas pūles tiek veltītas cilvēkam nepieciešamo vides veselības standartu - gaisa, ūdens tīrības, u.t.t. nodrošināšanai. Līdzīgi, kā tas ir dabas vidē, arī kultūrvidē notiek pārvērtības: pieaugošā daudzumā tiek radītas jaunas lietas, tajā pašā laikā esam liecinieki pagātnē radītu kultūras vērtību neatgriezeniskai izzušanai. Pastāvīgi pieaugot iedarbības intensitātei uz dabas un kultūrvidi, pieaug tās aizsardzības centieni.

Viens no vides aizsardzības paņēmieniem ir – izdalīt atsevišķus, no dabas vai kultūras vēstures viedokļa nozīmīgus objektus (kultūras un dabas pieminekļus) vai teritorijas un tos saglabāt šīm vietām piemītošo vērtību dēļ. Praktiski tas izpaužas, valstij pieņemot likumus par dabas un kultūras pieminekļu aizsardzību un

izmantošanas noteikumiem, bet paši objekti tiek noteikti ekspertu vērtējuma rezultātā un tiek izveidoti valsts aizsargājamo objektu saraksti. Parasti šīs vietas ir patiešām dabas vai kultūrvides vides bagātības – cilvēku vai dabas radīts, uzkrāts un mūsu paaudzei nodots mantojums kopā ar atbildību par to.

Kultūras mantojuma jēdziens intuitīvas izpratnes līmenī jau ietver sevī tā aizsardzības ideju; tas ir kaut kas tāds, kas ir saglabājams; “kultūras mantojums un tā aizsardzība ir vienas monētas divas puses” (Guerzoni, 1997).

Kultūras mantojuma jēdziens ir neatraujami saistīts ar jēdziena „kultūra” skaidrojumu. Vienu no pirmajām nozīmīgākajām jēdziena “kultūra” definīcijām deva E.B.Tailors (1832.-1917.) savā darbā “Pirmatnējā kultūra”: “kultūru vai civilizāciju plašā etnogrāfiskā nozīmē veido zināšanas, ticība, māksla, tikumība, likumi, paražas un ieradumi, kurus cilvēks apgūst kā sabiedrības loceklis” (Andersone, 2001). Šī definīcija vēl arvien tiek diskutēta zinātniskajā literatūrā ģeogrāfijā (piemēram, Jackson, 1989). Jēdziens „kultūras mantojums” attiecināms uz to kultūras daļu, kura tagadnē ir pārmantota no pagātnes. Saglabāts tiek tas, kas uzskatāms par īpaši vērtīgu. Kultūru veido materiālas un nemateriālas sistēmas, atbilstoši arī kultūras mantojums ir materiāls un nemateriāls. Tomēr kultūras *mantošana* nav pasīvs, bet gan aktīvs process no *mantinieku* puses, jo zināšanas un vērtību sistēmu, kura ir saistīta gan ar materiālo, gan nemateriālo kultūras mantojumu, nevar automātiski pārmantot, tās vajag iemācīties, kas prasa apzinātu un aktīvu darbību pagātnes pieredzes pārņemšanā. Kultūra ir visaptveroša un to, kas no tās pagātnes tiks uzskatīts par kultūras mantojumu, nosaka cilvēki, kuri to pārmanto un interpretē. Aktīva un pozitīva darbība notiek attiecībā uz to daļu, kura ir patīkama vai izdevīga vai kādā citādā ziņā svarīga, tādēļ būtiska kultūras mantojuma īpašība ir tā selektivitāte. Pret slikto pagātnē cilvēkiem ir pavisam cita attieksme, tā ir vēsture, nevis kultūras mantojums. Holokausta piemiņas vietas ir vēsture vāciešiem, bet kultūras mantojums ebrejiem (Buckland, 1997).

Kultūras mantojumam ne tikai kā filozofiskai un kultūras kategorijai, bet arī tiesiskas aizsardzības objektam, līdz šim vispārpieņemta definīcija nav atrasta. Aizsardzības principi un sistēma tiek veidota katrā valstī atsevišķi un atšķirīgi. Piemēram, Francijā kultūras mantojuma aizsardzības politika balstās uz 1980. – Francijas kultūras mantojuma gadā definēto ļoti plašo kultūras mantojuma konceptu, kuru paudis ir toreizējais republikas prezidents Žiskārs d’Estēns: “Kultūras

mantojums nav veidots tikai no akmens. Tas ietver visu, ko cilvēces pūles mums ir atstājušas vēstures gaitā – mūziku, dejas un dziesmas, literatūru un tautas paražas, gleznas un arhīvus,- īsumā, tās ir visas cilvēces pagātnes liecības. Kultūras mantojuma ideja nedrīkst būt vienkārši saglabāšanas jautājums. Tā ir Francijas pagātnes kulturāla ekspresija nākotnei” (Poirrier, 2003).

Vienotas kultūras mantojuma jēdziena definīcijas trūkums ir iemesls lielām atšķirībām kultūras mantojuma politikās nacionālā līmenī Eiropā (Echter, 2001). Šādas definīcijas nepieciešamību uzsver arī Eiropas Padome, uzskatot, ka šai definīcijai ir jābūt plašai un jāietver “visi materiālie un nemateriālie elementi, kuri parāda īpašās attiecības, kādas laikā gaitā izveidojušās starp cilvēkiem un teritorijai” (Council of Europe, 2003).

Ģeogrāfijā vairāk pētīta ir materiālā kultūra un kultūras mantojums, pretstatā garīgo un mentālo produktu nemateriālajam kultūras mantojumam (Cosgrove, 2000). Ģeogrāfijas un plānošanas literatūras studijas par kultūras mantojuma aizsardzības tēmu liecina, ka ar nosaukumu “kultūras mantojums” (*heritage; cultural heritage*), ja nav īpaši norādīts “netveramais kultūras mantojums” (*intangible heritage*), arī to atsevišķi nedefinējot, tiek apzīmēti arhitektūras, arheoloģijas pieminekļi, vēsturiskas vietas un kultūrainavas (piemēram, Hanell et al., 2000; Ennen, 2000; Echter, 2001; Johnson, 1996; Poirrier, 2003; Prentice, 1994; OHTI, 2002; Kaspar, 1984; Guerzoni, 1997).

Uzskatiem un sekojošām rīcībpolitikām par to, kas ir kultūras mantojums, kādēļ un kā to jāizsargā, *mugurkaulu* veido UNESCO 1972. gada “Konvencija par Pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību”. Konvencija izdala kultūras, dabas un vienoto mantojumu un šos jēdzienus paskaidro ar objektu uzskatījumu (UNESCO un VKPAI, 2000):

► ar “kultūras mantojumu” tiek saprasts:

- pieminekļi: arhitektūra, monumentālās skulptūras un glezniecības darbi, arheoloģiskas dabas elementi vai struktūras, uzraksti, alas vai elementu grupas, kam ir īpašas nozīmes universāla vērtība no vēstures, mākslas vai zinātnes viedokļa;
- ansambļi: atsevišķu vai apvienotu ēku grupas, kam dēļ to arhitektūras, vienotības vai to vietas ainavā, ir īpašas nozīmes universāla vērtība no vēstures, mākslas vai zinātnes viedokļa;

- ievērojamas vietas: cilvēka radītas vai cilvēka un dabas kopīgi radītas, kā arī teritorijas, kas ietver arheoloģiski ievērojamas vietas, kam ir īpašas nozīmes universāla vērtība no vēstures, estētikas, etnoloģijas vai antropoloģijas viedokļa.

► ar “dabas mantojumu” tiek saprasts:

- dabas pieminekļi, kas radušies no fizikāliem vai bioloģiskiem veidojumiem vai šādu veidojumu grupām, kam ir īpašas nozīmes universāla vērtība no estētikas vai zinātnes viedokļa;
- ģeoloģiski vai fiziogēogrāfiski veidojumi un stingri noteiktas zonas, kas ir kādas apdraudētas dzīvnieku vai augu sugas dzīves vieta, kam ir īpašas nozīmes universāla vērtība no zinātnes vai saglabāšanas viedokļa;
- ievērojamas dabas vietas vai ierobežotas dabas teritorijas, kam ir īpašas nozīmes universāla vērtība no zinātnes, saglabāšanas vai dabas skaistuma viedokļa.”

► ar “vienoto mantojumu” tiek saprastas kultūrainavas (kopš 1992.gada) - vietas, kurām raksturīgas nozīmīgas mijiedarbības starp cilvēku un dabas vidi.

UNESCO Pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzības konvencijas īstenošanas Vadlīnijas izdala trīs veidu kultūrainavas, kuras var tikt iekļautas Pasaules mantojuma sarakstā (UNESCO, 1996) :

1. Ainavas, kuras apzināti izplānojis un radījis cilvēks, kā dārzi un parki.
2. Organiski attīstījušās ainavas, piemēram, tādas, kas veidojušās cilvēkiem pieskaņojoties dabai, kuras var būt reliktas ainavas, vai nepārtrauktā attīstībā esošas ainavas, kur arvien notiek attīstības process.
3. Asociatīvās ainavas, kuru nozīmība saistīta vairāk ar dabas elementu ietekmīgām reliģiskām, mākslas vai kultūras asociācijām, nekā ar kādu materiālu kultūras apliecinājumu.

Kultūrainavas jēdziens aizsargājamas ainavas daļas nozīmē definēts Eiropas Padomes 1995.gada Rekomendācijā Nr. R(95)9 “Par kultūrainavu integrēto konservāciju kā ainavu politikas daļu” (Council of Europe, 1995): “Kultūrainava ir specifiska topogrāfiski norobežota ainavas daļa, kuru veidojusi dabas un cilvēka darbības kombinācija, kas ilustrē cilvēku sabiedrības evolūciju, tās apdzīvojamu un raksturu laikā un telpā un kas ir ieguvusi sociāli un kulturāli atzītas vērtības dažādos teritoriālos līmeņos, jo šeit ir fiziskas paliekas, kas atspoguļo pagātnes zemes

izmantošanu un aktivitātes, iemaņas un īpašas tradīcijas, vai parādītas literāros un mākslas darbos, vai šeit notikušā vēsturiskā notikuma dēļ”.

Jēdzienu “kultūras piemineklis” definē LR likuma “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, kur 1.pants: ”Kultūras pieminekļi ir kultūrvēsturiskā mantojuma daļa – kultūrvēsturiskās ainavas un atsevišķas teritorijas (senkapi, kapsētas, parki, vēsturisku notikumu norises un ievērojamu personu darbības vietas), kā arī atsevišķi kapi, ēku grupas un atsevišķas ēkas, mākslas darbi, iekārtas un priekšmeti, kuriem ir vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība un kuru saglabāšana nākamajām paaudzēm atbilst Latvijas valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm.” Atbilstoši šai definīcijai tiek sastādīti un apstiprināti Valsts aizsargājamo objektu saraksti. Latvijā juridiski pieņemtā kultūras pieminekļa definīcija ir plašāka, nekā kultūras mantojuma jēdziens UNESCO Konvencijā, jo ietver arī kultūrainavas, ko Konvencija iekļauj vienotajā mantojumā. Savukārt MK noteikumos, kuri nosaka kultūras pieminekļu tipoloģiskās grupas, “kultūrvēsturiskās ainavas” tiek izdalītas kā viens no “arhitektūras un pilsētībūvniecības” pieminekļu veidiem. Tā ir paradoksāla terminoloģiska neatbilstība no jēdzienu ģeogrāfiskās izpratnes viedokļa, jo šaurāks jēdziens ietver plašāku un kultūrainavām grūti ir piemērot atsevišķu ēku aizsardzības principus.

1.1.2. Vērtības

Vērtību noteikšanai un definēšanai kultūras pieminekļa aizsardzībā ir izšķiroša nozīme. Vērtības ir tās īpašības, kuras persona, personu grupa vai sabiedrība uzskata par svarīgām un vēlamām (Carter and Bramley, 2002). Tas ir pamats objekta aizsardzības statusa noteikšanai un sekojošai aizsardzības rīcībai. Vērtības jēdziens ir relatīvs, ietver sevī salīdzināšanas nepieciešamību. Vērtība ir piesaistīta kādam mērķim vai patērētājam, kam tā ir svarīga, t.i. vērtības ir “sociāli konstruētas” (Lee, 2000). Dažādas vērtības ir svarīgas dažādiem cilvēkiem. Piemēram, arhitektūras, mākslas vērtības svarīgas speciālistiem vai šajās jomās izglītotiem cilvēkiem, ekonomiskās vērtības svarīgas objektu īpašniekiem un uzņēmējiem, politiskās vērtības – politiķiem, vietējiem iedzīvotājiem svarīgas ir gan objekta estētiskās vērtības, gan arī ar to saistītās nozīmes, atmiņas, notikumi. Šīs vērtību grupas nepieciešams analizēt

no dažādiem aspektiem atkarībā arī no tā, kurām vērtībām ir vislielākā ietekme uz lēmumu pieņemšanu aizsardzības pasākumos.

Ņemot vērā kultūras mantojuma vērtību sociālo konstruētību, t.i. apstākli, ka ne visas interešu grupas vērtības uztver vienādi, būtiska nozīme ir šo vērtību noteikšanas un atzīšanas procesam, lai kultūras mantojuma aizsardzībā tiešām tiktu nodrošināta šo vērtību saglabāšana. Neizbēgama ir dilemma – kurš pieņems lēmumu par galīgo novērtējumu. Kultūras mantojuma aizsardzības plānošana ir politisks process, kurā lēmumu pieņēmēji rīkojas atbilstoši vai nu savai, vai plašākas sabiedrības vērtību sistēmai (Hall and McArthur, 1996, citēts Carter and Bramley, 2002). Austrālijas kultūras mantojuma aizsardzības pārvaldībā ir izteikts priekšlikums piemērot divpakāpju lēmuma pieņemšanas procedūru. Pirmajā līmenī tiek apkopoti ekspertu viedokļi un veikts objekta zinātnisks, socioloģisks vai ekonomisks novērtējums. Otrajā līmenī ekspertu ieteikumi tiek izsvērti un noteikta to saskaņotība ar valdības izvirzītajiem kritērijiem (Carter and Bramley, 2002).

Tālāk ir aplūkoti divi atšķirīgi piemēri kultūras mantojuma vērtību klasifikācijai ar dažādiem mērķiem. Pirmais raksturo UNESCO pieeju kultūras mantojuma vietu un objektu novērtējumam to aizsardzības pamatojuma izstrādei, bet otrs ir priekšlikums kultūras mantojuma vērtību noteikšanai tā integrētas pārvaldības plānu izstrādei.

UNESCO pieejā vissvarīgākā īpašība, kurai ir izšķiroša nozīme kultūras, dabas pieminekļa vai kultūrainavas novērtējumā un sekojošajā aizsardzības pasākumu īstenošanā, ir tā autentiskums (Fielden and Jokilehto, 1994). Katrs kultūras piemineklis un katra kultūrainava ir unikāla attiecībā pret laika skalu un ir īpašu kultūras, sociālo, ekonomisko un politisko apstākļu produkts. Kultūras mantojumam piemīt oriģināla vēsturiskā stratifikācija, kas sākas ar objekta radīšanas laiku, parāda tā izmaiņas izmantošanas laikā un ietver arī objekta mūsdienu izmantošanu un attieksmi pret to. Tā kā laiks nav pagriežams atpakaļ, kultūrvēsturiskie resursi ir neatjaunojami. Līdz ar to kultūras pieminekļiem piemītošais autentiskums jau ir vērtība *per se*.

UNESCO Pasaules mantojuma komiteja kultūras, dabas un vienotā mantojuma vērtības iedala divās grupās (Fielden and Jokilehto, 1994):

1. Kultūras vērtības.
2. Sociālās un ekonomiskās vērtības.

Kultūras vērtības

Kultūras vērtības ir subjektīvas, to novērtējums ir atkarīgs no mūsdienu skatījuma. Tomēr tieši kultūras vērtības ir vissvarīgākais pamatojums aizsardzībai, jo palīdz izprast vietas vai objekta būtību un nozīmi sabiedrības un vietas attīstībā. Austrālijas un Jaunzēlandes ICOMOS Burra hartas (Australia ICOMOS, 1984) vadlīnijās aizsargājamo objektu kultūras nozīmība definēta kā “estētiskā, vēsturiskā, zinātniskā vai sociālā vērtība pagātnes, tagadnes vai nākotnes paaudzēm”.

Identitātes vērtība balstīta uz cilvēka emocionālajām saitēm ar vietu vai objektu. Tā var ietvert sekojošas īpašības: vecumu, piemiņas, leģendāro, brīnumaino, sentimentālo, garīgo, reliģisko, simbolisko, politisko, patriotisko vai nacionālistisko. Kaut arī tā pamatā bieži vien ir tikai emocionālā uztvere, šai vērtību grupai ir liela ietekme uz resursa aizsardzību. Šīs vērtības var gan pastiprināt kāda objekta vai vietas aizsardzību, gan arī izsaukt tās destrukciju. Šīs vērtības ir veicināmas, izglītojot cilvēkus.

Mākslas vai tehniskā vērtība ir balstīta uz zinātnisku un vēsturisku vietas vai objekta novērtējumu, nosakot tā ārējā izskata, tehniskā risinājuma un apdares nozīmīgumu. Šīs vērtības izriet no profesionāļu veiktas izpētes un objekta nozīmīguma dažādos laika periodos salīdzinājuma. Tās rada pamatu klasifikācijai un aizsargājamo objektu sarakstu izveidošanai, kā arī aizsardzības stratēģijas izstrādei.

Retuma vērtība vērtību grupa tiek noteikta, balstoties uz statistiku un attiecina konkrētu kultūras pieminekli pret citiem tā paša tipa, stila, autoru, perioda vai reģiona objektiem, tādējādi nosakot tā retumu, reprezentativitāti un unikalitāti. Augsta retuma vērtība var netieši pastiprināt arī citas objekta kvalitātes un tādējādi sekmēt aizsardzību.

Sociālās un ekonomiskās vērtības

Sociālās un ekonomiskās vērtības ir saistītas ar mūsdienu sabiedrību un tās sociālo, ekonomisko un politisko infrastruktūru. Dažādām vērtībām šajā grupā var būt gan pozitīva, gan negatīva ietekme uz mantojuma aizsardzību. Ne vienmēr tās var skaidri nodalīt vienu no otras, tās atrodas tiešā un pastāvīgā mijiedarbībā, kā arī atkarībā no ārējiem faktoriem.

Ekonomiskā vērtība nav vienīgi finansiālie ieguvumi, ko īpaši aizsargājamais objekts var nest tā apsaimniekotājam. Ar ekonomisko vērtību ir jāsaprot visi ienākumi, arī reģiona attīstībai, ko var dot šis objekts vai tā aizsardzības pasākumi, tai

skaitā nodarbinātība, infrastruktūras attīstība, investīciju piesaistīšanai labvēlīgas vides veidošana. Kultūras vai dabas mantojuma ekonomisko vērtību svarīgi ir apzināt laika perspektīvā un īslaicīgiem ieguvumiem nepiedēvēt vadošo lomu.

Kultūras mantojuma objektu un kultūrainavu, tāpat kā citu vides īpašību novērtēšanai naudas izteiksmē ir svarīga praktiska nozīme, jo tas lēmumu pieņēmējiem un arī sabiedrībai ainavu aizsardzības pasākumus padara saprotamus un salīdzināmus ar citiem attīstības uzdevumiem un veicina integrētu vides rīcībpolitiku īstenošanu.

Tomēr kvantitatīvais jēdziens “cena” un kvalitatīvais “vērtība” ir divas dažādas lietas. Jau ekonomists Ādams Smits pirms vairāk nekā divsimt gadiem atzīmēja ievērojamo neatbilstību, kāda bieži ir cenai un vērtībai, par piemēru izmantojot ūdeni un salīdzinot tā (ļoti zemu) cenu un (ļoti augsto) vērtību. Tāpat arī ainavām, ja šodien izmantojam atpūtai, piemēram, Āraišu apkārtnes ainavas izcilās rekreatīvās īpašības *par brīvu*, tas nenozīmē, ka tām nav vērtības.

Ekonomiskā, t.sk. monetārā novērtējuma būtība ir novērtēt ainavas vai kāda cita objekta, piemēram, kultūras pieminekļa funkcijas, ko tas pilda sabiedrībā. Pozitīva ekonomiska vērtība jeb ienākumi rodas, ja cilvēkiem ir kādi ieguvumi, piemēram, uzlabojas pašsajūta, uzturoties izkoptā ainavu parkā. Negatīvā ekonomiskā vērtība jeb zaudējumi rodas, ja cilvēkiem kādi ekonomiski rādītāji pasliktinās, piemēram, zaudējumi ierobežotas ekonomiskās darbības dēļ aizsargātajā teritorijā ir lielāki nekā ieguvumi. Tātad ekonomiskā novērtēšana nenozīmē vērtēt pašu objektu vai ainavu, bet gan cilvēku attieksmes pret to, ko uzskatīt par ieguvumiem un zaudējumiem (Turner, 1995).

Vides ekonomikas zinātnē izstrādātas un tiek izmantotas vairākas metodes vides ekonomiskās vērtības noteikšanai (Bateman, 1995), dažas no kurām izmantojamas arī kultūras pieminekļu un kultūrainavu novērtējumā.

Viena no biežāk lietotajām metodēm Rietumu literatūrā (piemēram, Willis and Garrod, 1993; Lombardi, 1999; Creigh-Tyte, 1997; Powe and Willis, 1996) ir nejaušā novērtējuma tehnika – CVT (*contingent valuation technique*). Metodes būtība ir ar socioloģisku metožu palīdzību noteikt t.s. “vēlēšanos maksāt” – WTP (*willingness to pay*) (Willis and Garrod, 1993). Tiek atklāts un pierādīts, kādas kultūras piemineklim piemītošas īpašības sabiedrībai ir svarīgas. Tādējādi kultūras mantojuma aizsardzības process tiek demokratizēts, nenododot to tikai ekspertu izlemšanai, bet ņemot vērā arī sabiedrības viedokli, vai tā vēlas savus līdzekļus

izmantot ainavu aizsardzības mērķiem. Tas ir ļoti pamatots jautājums un tiks uzdots arvien biežāk, jo lēmumu pieņemšanā vides aizsardzības jomā ir noticis “kultūras apvērsums” (Burgess, 2000) un tā arvien mazāk balstās uz neapspriežamiem ekspertu paziņojumiem, kā tas bijis līdz šim, bet gan pieejām, kurās iesaistīts tiek plašs dažādu sabiedrisko interešu grupu loks.

CVT metode var tikt izmantota pietiekami elastīgi atkarībā no pētījuma mērķa, piemēram, lai noteiktu, kādu ainavu izmantošanai rekreācijā dot priekšroku, tātad – kādiem mērķiem sabiedriskos līdzekļus izmantot būtu lietderīgāk. Piemēram, pēc šīs metodes ir noteikts, ka vietējo iedzīvotāju un apmeklētāju *vēlēšanās maksāt* par Jorkšīras ieleju nacionālā parka (*Yorkshire Dales*, Lielbritānija) ainavu aizsardzību sasniedz 42 milj. GBP gadā (Willis and Garrod, 1993). Metode tiek pielietota, arī nosakot ekonomisko vērtību arhitektūras mantojumam. Tā, piemēram pēc CVT metodes 1995.g. noteiktā Rivoli pils (Itālija, Turīna) *cena* bija 1,4 miljardi Itālijas liru (Lombardi, 1999). Savukārt Anglijas ziemeļos atrodos Durhamas katedrāles (iekļauta Pasaules mantojuma sarakstā) 1993.g. noteiktā *cena* bija GBP 466 000 – 485 000 (Creigh-Tyte, 1997).

Naudas izteiksmē tiek novērtētas arī tādas arhitektūras pieminekļa vērtības kā izglītības, rekreatīvā, estētiskā, apmierinājums no apziņas, ka kultūras mantojuma vieta tiks saglabāta nākamajām paaudzēm. Pova un Villisa (Powe and Willis, 1996) veiktajā analīzē Varkvortas pilī Anglijā tika aprēķināts, ka kopējie ieguvumi, ka dod šis arhitektūras piemineklis, vairāk nekā divas ar pusi reizes pārsniedz ieņēmumus no pārdotajām ieejas biļetēm.

Kultūras mantojuma aizsardzība pati par sevi dod ekonomiskos ieguvumus. Lielbritānijā ir aprēķināts (Power of Place, 2000), ka no kultūras pieminekļu aizsardzības iestāžu piešķirums 10 000 GBP piesaista papildus finansējumu 48 000 GBP apjomā no citiem publiskiem un privātiem avotiem. Rezultātā ieguvums 177 m² platībā uzlabota komerciāla platība, kā arī 2 jaunas vai saglabātas darbavietas, uzlabots viens mājoklis un paaugstināta vēsturiskās vides kvalitāte, kas ceļ visas sabiedrības dzīves kvalitāti. Konservācija un arhitektūras pieminekļu regulāra uzturēšana rada ilgtermiņa darbavietas vairāk, nekā jauno ēku celtniecība. Jauno ēku celtniecībā apmēram 70% izmaksu ir materiāliem, bet 30% - darbaspēka apmaksai. Arhitektūras pieminekļu konservācijā šī proporcija ir pretēja – 70% ir darbaspēka vērtība, bet 30% - materiālu, tādēļ arī no šī viedokļa kultūras mantojuma aizsardzība veicina ilgtspējīgu attīstību un nodarbinātību.

Funkcionālā vērtība ir saistīta ar ekonomisko vērtību. Kultūras piemineklim var piemist gan oriģināla funkcija, vai arī tuvināta tai, gan arī pavisam cita tipa funkcija. Visticšāk aizsardzības mērķiem atbilst oriģināla funkcionēšana. Piemērota izmantošana sekmē objekta saglabāšanos, bet nepiemērota var būt par iemeslu objekta degradācijai vai neatgriezeniskām negatīvām izmaiņām.

Izglītojošā vērtība ir saistīta ar kultūras un dabas mantojuma nozīmības izpratni un palīdz integrēt kultūrvēsturiskos un dabas resursus mūsdienu dzīvē. Pateicoties kultūras un dabas mantojumam piemītošajam autentiskumam, mākslas, dabas vērtībām, tie var būt efektīvs informatīvs līdzeklis daudzu nozaru apgūšanai – ģeogrāfijas, vēstures, bioloģijas, sabiedrisko zinātņu.

Kultūras un dabas mantojuma sociālā vērtība ir saistīta ar sabiedrības tradicionālajām sociālajām darbībām un objekta piemērotu izmantošanu mūsdienās. Sociālās vērtības palīdz uzturēt mūsdienu sabiedrībā tradicionālās sociālās mijiedarbības, kā arī katras vietas sociālo un kulturālo integritāti. Sociālās vērtības var pastiprināt vietējās varas ieinteresētību vides vērtību uzturēšanā. Pieminētā Austrālijas un Jaunzēlandes ICOMOS Burra harta sociālās vērtības definē sekojoši: “Sociālā vērtība ietver sevī īpašības, kuru dēļ vieta izraisa sabiedrības vairākuma vai mazākuma grupai garīgo, politisko, nacionālo vai citu kultūras sentimentu” (Australia ICOMOS, 1984). Šajā definīcijā vārds “sentiments” var tikt dažādi saprasts, tomēr tā ir pirmā reize, kad nacionāla līmeņa vides aizsardzības dokumentos tika akcentēta kultūras un dabas mantojuma sociālo vērtību nozīmība.

Kultūras un dabas mantojuma politiskā vērtība parasti ir saistīta ar īpašiem notikumiem valsts vai reģiona vēsturē. Objekta aizsardzību un saglabāšanu tā politiskās vērtības var sekmēt, jo īpaši tādos gadījumos, kad ar objektu saistītie vēstures notikumi sakrīt ar pašreizējām politiskajām prioritātēm. Politiskās vērtības izvērtējot vienpusīgi, var sākties nevēlama attīstība. Kultūras mantojums kā vēsturisku notikumu simbols var kalpot par spēcīgu ideoloģisku ieroci; Džordžs Orvels savā romānā “Dzīvnieku ferma: pasaka 1984” saka: “Kas pārvalda pagātņi, pārvalda nākotni; kas pārvalda tagadni, tas pārvalda pagātņi” (Orvels, 1990).

Kultūras mantojuma un kultūrainavu sociālo, kultūras un vēsturisko vērtību apzināšanai un novērtēšanai tiek izmantotas galvenokārt kvalitatīvās izpētes metodes, kuras izmanto arī socioloģijas, antropoloģijas un kulturoloģijas zinātnes – rakstīto, runāto, vizuālo u.c. materiālu analīze, t.sk. literatūra un māksla. Spilgts darbs šajā

virzienā ir V.Strangas (Strang, 1997) analīze, pierādot, ka dažādas sociālas grupas ainavu uztver un tajā izturas atšķirīgi.

Latvijas ģeogrāfiem šī tēma pagaidām ir neapgūts darba lauks. Vienīgi latviešu izcelsmes amerikāņu ģeogrāfs E.V.Bunkše ir analizējis latviešu tautas estētisko un ētisko priekšstatu īstenošanu ainavā (Bunkše, 1990). Bunkše parāda, ka ainavas veidošana un uztvere nav nejauša, bet atbilstoša pārmantotiem tradicionāliem sabiedrības priekšstatiem. Dažādām tautām var būt atsevišķi vārdi (jēdzieni, *atslēgas vārdi*), kuri summē un ietver dziļākās cilvēku sajūtas, atbilstoši kurām cilvēki organizē savu dzīvi un dzīves telpu – ainavu. Kā piemērus Bunkše min japāņu *shibui* (aptuvenā tulkojumā *perfektā nepareizība*), kas izpaužas, piemēram, japāņu dārzos kā viens atsevišķi novietots akmens ārpus akmeņu rindas. Tāpat angļiem vārds *pastoral* nes virkni asociāciju, starp kurām neiztrūkst arī nepatika pret pilsētniecisko.

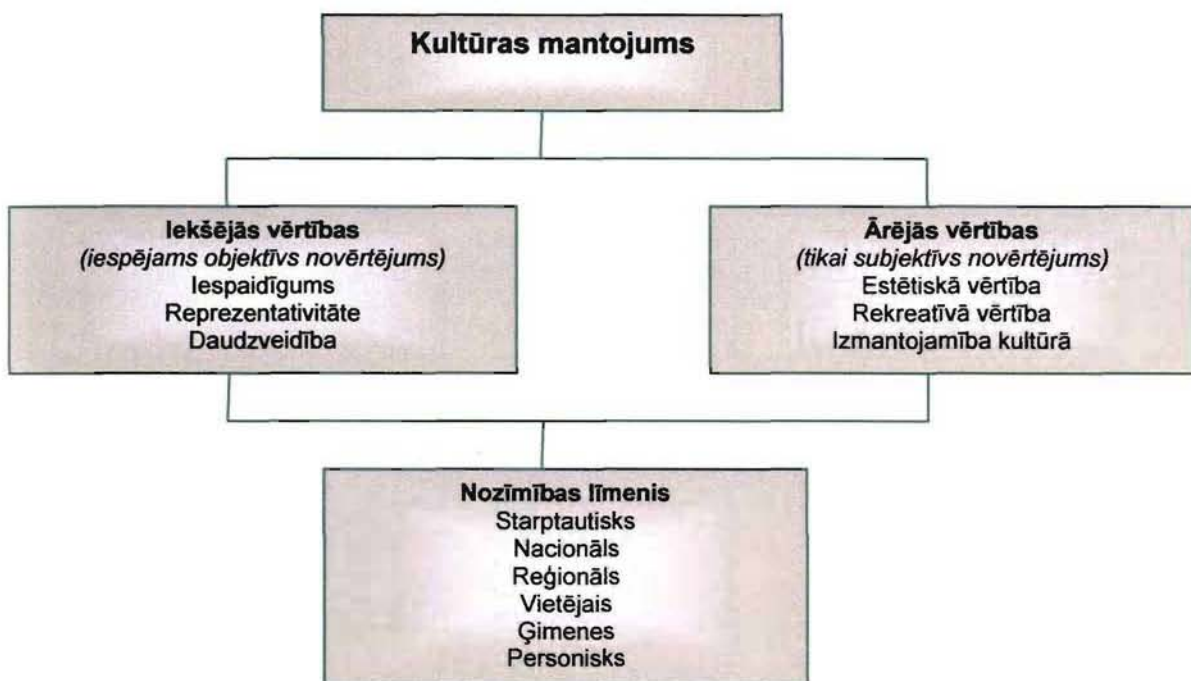
Latviešiem vārdi *glīts*, *glītums* ietver īpašus, subjektīvu, tomēr skaidrus novērtējumus uzvedības normām, priekšmetiem un arī ainavām – vai tā būt zemnieku sēta vai tāli skati. Latviešu gleznotāju Purvīša, Alkšņa, Valtera, rakstnieku Skalbes, Virzas, Jaunsudrabiņa darbos iedibinātie ainaviskie priekšstati (piemēram, par latviešu sētu tās novietojumā starp laukiem, birzīm, mežiem) kļuvuši par nozīmīgiem nacionālās kultūras simboliem.

Filoloģe J.Kursīte dažos savos darbos raksturo *svētās* ainavas Latvijā, piemēram senas kulta vietas, folkloras materiālos pieminētus objektus, pret kuriem vietējie iedzīvotāji saglabā pietāti, kaut arī ne vienmēr var izskaidrot, kādēļ (Kursīte, 2001a; Kursīte, 2001b).

Tiek izmantota arī cita kultūras mantojuma vērtību klasifikācija, kas ir pamatā kultūras mantojuma objekta vai vietas pārvaldības plāna izstrādei un īstenošanai (Carter and Bramley, 2002). Vietai vai objektam piemītošas vērtības var iedalīt iekšējās (*intrinsic*) un ārējās (*extrinsic*) (skat. 1.3. attēlu).

Iekšējās vērtības ir tās, kuras objektam neatņemami piemīt un lai tās tiktu realizētas, t.i. atklātas un izmantotas, nav nepieciešama objekta pārveidošana. Parasti iekšējās vērtības var objektīvi novērtēt un par šo vērtējumu vienoties.

Ārējās vērtības ir tās, kuras ir saistītas ar cilvēka uztveri un parasti objekts ir jāpārveido, lai šīs vērtības tiktu realizētas. Ārējās vērtības tiek novērtētas no

1.3. attēls. Kultūras mantojuma vērtību un nozīmības novērtēšanas kritēriji (Carter and Bramley, 2002)

personiskās, sociālās un kultūras perspektīvas un tādēļ tās ir neatņemami subjektīvas. Šīm vērtībām piešķirtais nozīmības līmenis ir pieņēmums.

Viens no raksturīgākajiem ārējo vērtību novērtēšanas veidiem ir vizuālo īpašību (estētiskā vērtība) novērtējums, ko visbiežāk pielieto kultūrainavu novērtējumā to rekreatīvas izmantošanas plānošanā. Tādi apzīmējumi ainavām kā “gleznainas”, “skaistas” ir bieži sastopami. Ainavu vizuālo un estētisko īpašību novērtēšanai būtu jāsniedz atbilde uz jautājumu “Kuras ainavas ir visskaistākās?”, bet pēc būtības uz šo jautājumu atbildēt nav iespējams, jo skaistuma izpratne ir subjektīva un individuāla katram vērotājam. Ainavu vizuālo un estētisko īpašību novērtēšana saistīta ar būtiskiem vides psiholoģijas izpētes jautājumiem un metodoloģijas problēmām (Burton, 2000).

Arhitektūras pieminekļu estētiskā vērtība ir ļoti svarīga gan vietējiem iedzīvotājiem, gan vietas apmeklētājiem (Powe and Willis, 1996; Price, 1994). Tā ir vērtība, kas ir publiski pieejama un bez maksas, veido iespaidu par vietu.

Latvijā par ainavu vizuālo un estētisko īpašību novērtēšanas jautājumiem ir pazīstami A. Mellumas (Меллума, 1972), O. Nikodemus (Nikodemus, 2001) darbi.

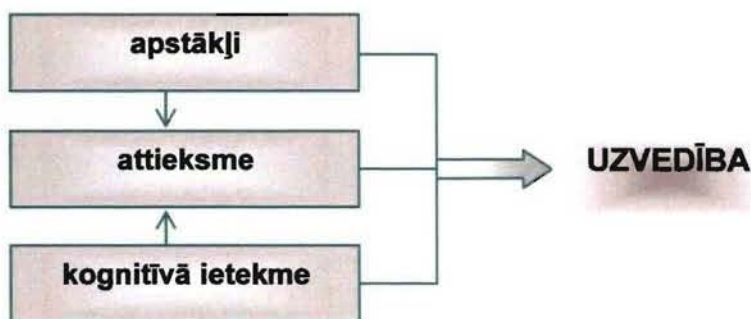
Tomēr vērtību kā aizsardzības pamata princips nebūt nedarbojas tiešā lineārā proporcijā, kurā kultūras mantojuma resursa noteiktas īpašības sabiedrībā, ne tikai

speciālistu vidū, tiktu atzīts par neapstrīdamu vērtību. Cilvēki bieži nepārzina jēdzienus - kas ir kultūras vai dabas piemineklis, un arī speciālistu uzskati par “īstajām” vērtībām atšķiras no nespeciālistu vērtējuma. Galvenokārt tas attiecas uz jēdzienu “autentiskums”. Daudzi Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības speciālisti, galvenokārt arhitekti, asi pauž viedokli, ka kultūras pieminekļu atdarinājumu veidošana (kādi ir, piemēram, pēdējos gados uzbūvētie Rīgas Rātsnams un Melngalvju nams) ir nepieņemama (Zinātnes Vēstnesis, 2000). Tomēr prakse rāda, ka šādi objekti, tos prasmīgi apsaimniekojot un interpretējot, gan tūristu vidū, gan sabiedrībā kopumā, ir pietiekami atzīti. Aglonas bazilikas gadījums šajā ziņā ir vēl jo īpašs: plašās 18.gs. barokālās arhitektūras ansambļa pārbūves 1992.-1995.g. nebūt nav mazinājušas svētceļnieku straumi, gluži otrādi – apmeklētāju skaits pieaug un Aglonas svētvieta bauda gan tautas, gan oficiālās varas atzinību un noteicošās ir pavisam citas vērtības, ne objekta fizisks autentiskums. To pierāda arī Latvijā veiktās kultūras tūristu aptaujas rezultāti (Stūre, 2004b). Šajā aptaujā tūristi tika lūgti nosaukt dažus kultūras vai dabas mantojuma objektus, kurus nesen apmeklējuši. Vairāki no nosauktajiem populārākajiem objektiem (Melngalvju nams, Rīgas zoodārzs, Uldevena pils Lielvārdē) nebūt nav autentiski kultūras vai dabas pieminekļi, vai arī stipri pārveidota ir to oriģinālā substance (Aglonas bazilika, Turaidas muzejrezervāts).

Kultūras mantojuma aizsardzība nevar tikt realizēta tikai ar tiesisko aktu un atsevišķu speciālistu darbību bez sabiedrības patiesas līdzdalības un atbalsta. Tādēļ ļoti svarīgi ir kopt ne tikai kultūras pieminekļus, bet arī veidot sabiedrības attieksmi pret tiem.

Jēdzienu *attieksme* var definēt kā “pastāvīgu labvēlīgu vai nelabvēlīgu izturēšanos attiecībā pret doto objektu, personu vai telpisko vidi” (Golledge and Stimson, 1987). Attieksmei ir raksturīgi, ka tā ir iegūta, tā jau iepriekš nosaka rīcību un tā ir relatīvi nemainīga laikā. Attieksmes iespaido uzvedību, izturēšanos, rīcību, darbību (skat. 1.4. att.). Attieksmei ir trīs komponenti, kuri visi atrodas mijiedarbībā (Golledge and Stimson, 1987; Garleja, 1997):

- 1) kognitīvais - ietver uztveri, zināšanas un domāšanu, kura veido apkārtējās vides pazīšanu,
- 2) afektīvais – ietver cilvēka jūtas un emocijas par savu vidi, tās veido nozīmes, kādas cilvēks piešķir videi,

1.4. attēls. Attieksme kā cilvēka uzvedības noteicēja (Garleja, 1997)

- 3) konatīvais – ietver rīcības, darīšanu, centienus un tādējādi ietekmē vidi. Saistīts ar iepriekš minētajiem abiem komponentiem. (To varētu saukt arī par izturēšanās komponentu). Nav precīzi definējams, kas nosaka cilvēka savas dzīves vietas uztveri. Daudzi apstākļi ir iesaistīti tās veidošanā - zināšanas, atmiņas, bailes, iztēle, aizspriedumi (Simmons, 1973).

Attieksmi veido cilvēka priekšstati par vērtībām. Vērtības ir principiāli saistītas ar indivīdu rīcības pamatojumu, kā ir jāizturas pret kultūras vai dabas vidi vai cilvēkiem vienam pret otru. Vēl svarīgāk, kā atgādina vides filosofi A.Hollands un K.Rovla (Holland and Rawles, 1993), “vērtības ir lietas, uz kurām tiecamies”, tādējādi tās rada motivāciju un argumentāciju gan politisko lēmumu pieņemšanas līmenī, gan arī individuālu sabiedrības locekļu vides uztverē un rīcībā.

Vērtību tēma galvenokārt ir pētīta psiholoģijas, socioloģijas un ekonomikas zinātnēs. Vides vērtības ir viens no galvenajiem vides psiholoģijas zinātnes jautājumiem. Sociologi “vērtību” jēdzienu lieto, raksturojot uzvedības normas, paradumus, manieres, ideoloģijas, pienākumus, izejot no trim pieņēmumiem (van Death and Scarbrough, 1995):

- 1) vērtības nevar tieši novērot,
- 2) vērtības ir saistītas ar morāliem apsvērumiem,
- 3) vērtības ir vēlamā stāvokļa izteiksme.

Indivīdu vērtības veidojas un mainās gan personisko īpašību dēļ, gan arī ārēju makrolīmeņa ekonomisku, sociālu izmaiņu ietekmē, t.i., tās nosaka indivīdu rīcību noteiktos apstākļos.

Cilvēks uz apkārtējo vidi raugās no sava kultūras pamata skatupunkta un izturas tam atbilstoši. Individuālā atbildība par vides vērtību aizsardzību balstās galvenokārt uz morāliem, mazāk – lietderības argumentiem (Eden, 1993). Atbildības analīze daudzus gadus tiek veikta rietumu psiholoģijā, kur motivācijas teorijā var izdalīt divus virzienus: objektīvais virziens, kurā uzvedību un darbību nosaka ārējie stimuli, vide un subjektīvais virziens, kurā uzvedību un darbību nosaka iekšējie rosinātāji: vajadzības, ievirzes, motīvi. Atbildība ir daudzu personības psihisko funkciju integrācijas rezultāts: apkārtējās pasaules subjektīva uztvere, savu dzīves resursu vērtējums, emocionāla (ieinteresēta) attieksme pret pienākumu, griba. Kā pierāda eksperimenti, tad atbildības līmenis ir augstāks tiem, kuri ir saņēmuši patstāvīgas darbības lauku, kurā nepieciešams pašam uzskaitīt un analizēt darba rezultātus, jo šajos apstākļos subjektam pašam jāpieņem lēmumi, jābūt apveltītam ar iniciatīvu un jāspēj savas idejas iemiesot reālā darbībā. Šie secinājumi ir ļoti aktuāli pašreizējai sociāli psiholoģiskajai un ekonomiskajai situācijai Latvijā (Garleja, 1997; Lasmane et al., 1998).

Mūsu sabiedrības vēsturiskajās ētiskajās tradīcijās (gan pirmskristietības senlatviešu uzskatu sistēmā, gan arī kristietībā) uzsvērtā atbildība pēcnācēju priekšā, tas veido pamatu attiecībām ar vidi atbildīgu un atbilstošu ilgtspējas koncepcijām – nākamo paaudžu vajadzības nedrīkst tikt apdraudētas. 70.gados daži pētnieki atzina, ka ētisko normu ietekme uz cilvēku uzvedību ir kļuvusi daudz vājāka (Simmons, 1973): “vairumam ētisko priekšstatu, kuri tagad tiek izmantoti kā vadlīnijas vides jomā, ir viena kopīga īpašība – uz vidi orientētā vērtību sistēma tajos ir konkurētspējīga ar ātru peļņu nesošu ekonomiku, kas sadala resursus par labu indivīdu materiālajiem ieguvumiem”. Tomēr mūsdienās sabiedrības attiecībās ar apkārtējo vidi līdztekus pastāv divas pretējas tendences – gan pieaugošs patēriņš uz vides resursu izmantošanas rēķina, gan arī arvien ietekmīgāki centieni tos aizsargāt.

Sabiedrības iesaistīšana, līdzdalības un izpratnes veicināšana, t.i., pozitīvas attieksmes veidošana ir viena no svarīgākajām tēmām Riodežaneiro 1992.g. ANO valstu vadītāju tikšanās laikā pieņemtajā globālajā rīcības plānā Agenda 21, kā arī pastiprināti tiek uzsvērtā nacionālajās un reģionālajās vides aizsardzības un ilgtspējīgas attīstības politikās. Ilgtspējīgas attīstības plānošanas procesā ir svarīgi iesaistīt dažādus sektorus (Burgess, 2000) – valsts, sabiedrisko, privāto. Vides vērtību aizsardzības projektu panākumi, īpaši to ilgtspējība, lielā mērā atkarīgi no lēmumu pieņēmēju un vietējās sabiedrības interešu saskaņotības.

Ir minami divi galvenie iemesli, kādēļ tik liela nozīme tiek piešķirta iedzīvotāju līdzdalībai sabiedrībai svarīgu lēmumu pieņemšanā (Macnaghten and Jacobs, 1997):

- 1) līdzdalība ir pašmērķis, jo tikai gadījumā, ja lēmumu pieņemšanā piedalās “parastie” sabiedrības locekļi, iznākums var būt labs, un
- 2) līdzdalība ir instruments ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai, jo tikai gadījumā, ja cilvēki ir gatavi *dzīvot ilgtspējīgi*, var tikt īstenotas nepieciešamās sociālās un ekonomiskās izmaiņas.

Lai cilvēki iesaistītos kultūras un dabas mantojuma aizsardzības pasākumos, nepieciešams priekšnoteikums ir pozitīva attieksme pret savu dzīvesvietu – cilvēka dzīves telpu un vēlme to padarīt kvalitatīvāku. Tādēļ attieksmes, atbildības, motivāciju izzināšanai ir ļoti svarīga nozīme efektīvā kultūras mantojuma aizsardzības plānošanā.

1.1.3. Funkcijas

Ar aizsargājamā objekta funkciju tiek saprasts tā uzdevums, specifiskā darbība, loma vienotajā sistēmā, attiecības ar citiem elementiem tajā telpiskajā sistēmā, kurā tas atrodas (Меллума, 1988). Teorētiskajā ziņā tas pagaidām ir vāji izstrādāts jautājums.

Kultūras mantojuma funkcijas ir cieši saistītas arī tā vērtībām un aizsardzības praksi, t.sk., kultūras mantojuma apsaimniekošanu. Vērtības ir potenciāls funkcijām. Attīstot kultūras mantojuma vērtības, tas kļūst funkcionāli nozīmīgāks un arī otrādi, pieaugoša funkcionalitāte rada papildus pievienoto vērtību. Piemēram, izglītojošā vērtība īstenojas izglītības funkcijā tikai mērķtiecīgas rīcības rezultātā. Starp nozīmīgākajām kultūras mantojuma funkcijām jāmin izglītības, rekreācijas, zinātniskās izpētes, saimnieciskās izmantošanas, ainavu veidojošā, sociālā. Kultūras un dabas mantojums ir viens no svarīgākajiem vietas individuālā rakstura jeb identitātes veidotājiem. Nākotnē šī būs viena no nozīmīgākajām kultūras un dabas mantojuma funkcijām, kas globālas ekonomikas apstākļos uzturēs kultūru daudzveidību un palīdzēs atsevišķiem reģioniem nesaplūst viendabīgā veselumā, kas būtu neatgriezenisks process. Funkciju paplašināšanās ir atkarīga gan no paša objekta

aizsardzības plānošanas, gan arī no teritoriālās un attīstības plānošanas un šo plānu īstenošanas (kā kultūras mantojuma resurss tiek sasaistīts ar citiem teritorijas attīstības jautājumiem).

Funkcionālā pieeja kultūras mantojuma aizsardzībā (skat. 1.3.2. nodaļu) pamatojas uz kultūras resursu izmantošanas iespēju paplašināšanu. Arī aizsargājamo kultūrainavu nozīmību Pasaules Dabas aizsardzības savienība (IUCN) saista ar to funkcijām (IUCN, 1994): ainavas, kuras ir izmainītas cilvēka darbību ietekmē, var būt ļoti vērtīgas, jo tajās bieži ir sugas un ekosistēmas, kuras ir atkarīgas no cilvēka ietekmes; tā var kalpot kā buferzonas aizsargājamām teritorijām ar stingrāku aizsardzības režīmu; var piedāvāt iespējas rekreācijai un tūrismam; un var kalpot par bāzi ilgtspējīgai attīstībai relatīvi lielā teritorijā un tāpēc to aizsardzība var būt īpaši nozīmīga attīstības valstīm, kāda ir arī Latvija.

1.2. KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBA KĀ GEOGRĀFISKO PĒTĪJUMU OBJEKTS

Jautājumu loks, kas saistīts ar kultūras mantojuma aizsardzību, ir ārkārtīgi plašs, tas var būt saistīts ar –

- ▶ vides veidošanās vēstures izziņu;
- ▶ objektu un procesu telpisko diferencēšanos;
- ▶ mērogiem: vietējā, reģionālajā, nacionālajā un starptautiskajā līmenī aizsardzības uzdevumi un metodes ir būt atšķirīgi;
- ▶ aizsardzības tiesiskajiem aspektiem;
- ▶ aizsardzības tehniskiem risinājumiem;
- ▶ aizsardzības pārvaldības (menedžmenta), organizatoriskajiem aspektiem, interešu grupu un lēmumu pieņēmēju attiecībām;
- ▶ aizsargājamo objektu klasifikācijas principiem;
- ▶ kultūras mantojuma vērtībām un funkcijām sabiedrībā.

1.2.1. Metodoloģiskās pieejas kultūras mantojuma pētniecībā ģeogrāfijā

Kultūras mantojums, tā definēšana un dažādi tā aizsardzības aspekti ir tēma strauji augošam pētījumu skaitam dažādās ģeogrāfijas zinātnes apakšnozarēs. Tos jāaplūko vispārēju ģeogrāfijas zinātnes attīstības tendenču kontekstā. Promocijas darbā tiek pētītas sabiedrības un kultūras mantojuma attiecības un kultūras mantojuma aizsardzība aplūkota kā sabiedrības mērķtiecīga darbība.

Ģeogrāfija ir zinātne, kas atrodas dabas un sociālo zinātņu robežjoslā. Galvenie ģeogrāfijas jautājumi ir telpiskās attiecības, attiecības starp cilvēkiem un vidi, telpiskie veidojumi - ainavas, reģioni un vietas (Graham, 1998). Izpētes jautājumu spektrs ir plašs un tiek pielietotas gan dabas, gan sociālo zinātņu pētījumu metodes un to kombinācijas.

Kopš 1990.gadu sākuma ģeogrāfijas pētījumos ir spilgti izteiktas divas tendences. Pirmkārt, ģeogrāfiskām kategorijām telpai un vietai tiek piešķirta daudz lielāka nozīme sabiedrības uzbūves un attīstības procesu izskaidrošanā (Soja, 1989). Ģeogrāfijas un citu zinātņu lauki arvien vairāk pārklājas, īpaši tas attiecas uz cilvēka ģeogrāfiju un citām sociālajām zinātnēm, kā arī vides ģeogrāfiju. Otrkārt, arvien vairāk ģeogrāfi neuzticas "totalizējošiem diskursiem" (Graham, 1998), ar to apzīmējot domāšanas, rakstīšanas un runas veidu, kas ietver uzstādījumu, ka tas ir *vienīgais pareizais* domāšanas, rakstīšanas un runas veids. Tas sasaucas ar postmodernisma idejām ģeogrāfijā, kuras mūsdienās noliedz vienas ģenerālas teorijas esamību un atzīst fundamentālu, bet pretrunīgu ideju un procesu vienlaicīgu pastāvēšanu (Robinson, 1998). Balstoties uz atšķirīgām teorētiskām nostādnēm, pastāv arī dažādas metodoloģiskas pieejas pētniecībā. Tālāk īsi raksturotas tikai divas šādu lielu, pretēju ideju līdzāspastāvēšanas, kas ir būtiskākās attiecībā uz tiešo promocijas darba tēmu. Tāds ir naturālisms / anti-naturālisms un marksisms / humānisms.

Naturālisms balstās uz pieņēmumu, ka pētījumi sociālajās zinātnēs ir tieši tādi paši, kā dabas zinātnēs. Tādēļ naturālisti izmanto metodes, kuras adaptētas dabas zinātnēs. Ļoti daudzi sociālo zinātņu pārstāvji, ieskaitot cilvēka ģeogrāfijas pētniekus, plaši izmanto fizikas, matemātikas un statistiskās analīzes metodes. Piemēram, migrācijas pētnieki izmanto fizikas gravitācijas modeļus, lai izskaidrotu cilvēku pārvietošanos telpā; tiek izmantots tiešs nosaukums *sociālā fizika*. Šis pētījumu

virziens 1960.gados kļuva tik nozīmīgs, ka ieguva apzīmējumu “kvantitatīvā revolūcija ģeogrāfijā” (Robinson, 1998) un arvien tam ir daudz sekotāju. Tomēr ir arī atšķirīgi uzskati, ka cilvēka izturēšanās nav reducējama kā automātiska sociālās fizikas reakcija. Šo pieeju kritika pamato, ka vispārējie likumi ignorē cilvēcīgo uzvedības un izturēšanās raksturu un pārspilē kādas vispatverošas struktūras (piemēram, valdības kontrole) lomu un uzskata pasauli par laboratoriju, kurā vienmēr viss notiek atbilstoši formulētajiem likumiem (Robinson, 1998). Pastāv daudzi individuāli apstākļi, kādēļ nevar pilnībā uzticēties matemātiskām analīzēm.

Alternatīva naturālismam ir anti-naturālisms, kas, kā to jau paūz nosaukums, balstās uz atziņu, ka sociālās zinātnes nav tādas pašas, kā dabas zinātnes, tomēr tāpat tiek uzsvērts, ka, lai būtu ticamas, tām ir jābūt balstītām ‘evidencē’. Anti-naturālismam ir dažādas formas, bet vairums sakņojas hermeneitiskajā jeb interpretatīvajā virzienā filozofijā (Unwin, 1992). Hermeneitiskā pieeja pēta interpretācijas un sapratnes, cilvēka darbības cēloņus un sekas. Ja mēs mēģinām izskaidrot savu rīcību, piemēram, baznīcas apmeklējumu, mēs to izskaidrojam ar savām vēlmēm un ticību. Dabas zinātnieki nenodarbojas ar tik nekonkrētām kategorijām - vēlmēm un ticībām, tādēļ sociālās zinātnes un pieejas ir būtiski atšķirīgas. Pētniecībā izmanto galvenokārt kvalitatīvās metodes.

Pētījumos, kuros skatītas sabiedrības un vides attiecības kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes ir jālieto tandēmā, dominējošie centieni izmantot statistikas tehnikas datu ticamību nostāda augstāk par derīgumu (Sidaway, 1990). Jo īpaši tas attiecas uz kultūras mantojuma aizsardzību, kas saistīta ar dziļi humānām cilvēku īpašībām un individuāliem apstākļiem, kā kultūras tradīcijas, nacionāla piederība, politiska pārliecība, vietas īpatnējā vēstures gaita, īpaši ģeogrāfiskā novietojuma apstākļi.

Tādēļ kultūras mantojuma aizsardzības pētniecībā ir nepieciešams analizēt gan kvantitatīvos (piemēram, kultūras pieminekļu daudzums un tipoloģiskās grupas, sabiedrības uzskatu pārstāvniecība, u.t.t.), gan kvalitatīvos rādītājus (piemēram, attieksmi, izturēšanos), izmantojot atbilstošas metodes. Promocijas darbā matemātiskās statistiskās datu apstrādes metodes izmantotas ierobežotā apjomā, galvenokārt aprakstošās statistikas formā. Iemesls tam ir datu raksturs – ne vienmēr ciparu formā izteiktas identiskas vienības ir identiskas pēc būtības. Šāds piemērs ir attiecināms uz arhitektūras pieminekļa īpašumpiederības veida un tehniskā stāvokļa saistības analīzi (skat. 80. lpp.): baznīcu juridiskais īpašnieks ir draudzes, bet parasti

jebkādi uzturēšanas remontu un restaurācijas darbi ir atkarīgi no draudzes priesteru, katrs gadījums ir individuāls un izriet no vietas īpatnējām kultūras tradīcijām un priesteru personības. Līdz ar to šāda statistiska analīze nav loģiski pamatota. Otrs piemērs: raksturosim šī pētījuma kontekstā tādu nozīmīgu rādītāju kā Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļauti un neiekļauti (iekļauti tikai saraksta projektā) arhitektūras pieminekļi. Autore personiskā pieredze ir saistīta ar šo sarakstu apstiprināšanas notikumiem, kur nejaušība noteica to, ka, piemēram, Rēzeknes rajonā šajā sarakstā ir iekļauti 118 objekti, bet Krāslavas rajonā 17. Rādītājs neatspoguļo objektīvo situāciju un tādēļ nav pamatoti tam uzticēties un izmantot par izejas datiem tālākai statistiskai analīzei.

Promocijas darbā ir pētīta kultūras mantojuma aizsardzība gan saistībā ar pastāvošajām struktūrām (piemēram, valsts pārvaldes, ekonomisko, politisko, vēsturisko sistēmu), gan arī kā indivīdu personiska rīcība, kuru mijiedarbība nosaka aizsardzības raksturu un rezultātu. Tas ir viens no centrālajiem jautājumiem mūsdienās sociālajās zinātnēs: ārējās struktūras nosacījumu un iekšējās jeb indivīda *brīvības* mijiedarbības (Šķiņķis, 1999). Šī diskusija sakņojas marksisma un humānisma pretējos filozofiskos uzskatos. Marksismā cilvēki ir mazas skrūvītes lielā mehānismā. Kapitālisms tiek uzskatīts kā funkcionējoša sistēma ar savu iekšējo loģiku un indivīdi it tikai pasīvi aģenti sistēmas veidošanā un atražošanā. Šo koncepciju noliedz tie, kuru uzskati par indivīdu sabiedrībā ir veidojošies humānisma idejās. Humānisms nav teorija, bet drīzāk ideju kopums, kuras vieno indivīdi cilvēcīgās (humānisma) būtības nozīmīguma pastiprināšana. Cilvēki ir spējīgi būt radoši (vai destruktīvi), domājoši, un viņi ir morālas būtnes un viņu rīcībām ir morāla dimensija. Cilvēku dzīvā pieredze ir svarīgāka par abstraktiem modeļiem par cilvēkiem. Visa mūsu tiesiskā sistēma (tajā skaitā, arī kultūras mantojuma aizsardzība) balstās uz pamatpieņēmumu, ka cilvēki ir morāli atbildīgas būtnes, kuriem ir izvēle rīkoties vai nerīkoties noteiktā veidā. Ir nepareizi neņemt vērā šos dzīves pieredzes aspektus, jo tas nozīmētu ignorēt cilvēku ticību, tieksmes un vēlmes un kopumā dehumanizētu cilvēku rīcību izskaidrojumus.

E. Gidensa (Gidens, 1999) strukturācijas teorija, savukārt uzsver, ka cilvēku ikdienas rīcības ietekmē pastāvošās struktūras. Gidens uzsver nepieciešamību atzīt struktūras dualitāti, kurā attiecības starp indivīdu un struktūru ir abpusējas. Cilvēka darbība ir jāskata gan kā atkarīga no specifiska sociāla konteksta (struktūras), gan arī kā šo sociālo mijiedarbību precīza iznākuma aktīvi noteicēji. Saskaņā ar Gidensu,

sabiedrības analīze ietver trīs līmeņus: struktūras, institūcijas un darbības subjektus (*agents*). Cilvēka darbība un struktūra ir savstarpēji saistītas dažādos veidos. Struktūras ar institucionālu veidojumu palīdzību, var gan ierobežot, gan veicināt cilvēku darbību, tai pašā laikā cilvēki ar savu izturēšanos, pārveido un var mainīt gan institucionālos veidojumus, gan struktūras. Arī no pretējā viedokļa, humānisma pozīcijām, kur vadošā loma piešķirta cilvēkiem, raugoties uz attiecībām starp struktūru un indivīda darbību, tiek atzīts, ka indivīda rīcību nevar pilnībā izskaidrot, neaplūkojot saistību ar makrostruktūras kontekstu cilvēku rīcībai (Duncan and Ley, 1982).

Promocijas darbs ir saistīts ar vēl vienu no aktuāliem virzieniem ģeogrāfijā, kurš balstās uz kritisku attieksmi pret pētījumu un satur morālas kategorijas. Šajā gadījumā par mērķi tiek izvirzīta ne tikai zināšanu papildināšana pētāmajā jomā, bet arī centieni padarīt pasauli labāku. Šī pieeja balstās uz *kritisko* zinātņi (Habermas, 1974). Ģeogrāfijā kritiskās zinātnes idejas ir attīstījis D.Gregorijs (Gregory, 1994). Kritiskā ģeogrāfija producē rīcīborientētas zināšanas (*action-oriented knowledge*) un pētījumu secinājumi ir ne tikai, *kas ir*, bet arī - *kā vajadzētu būt*.

1.2.2. Kultūras ģeogrāfijas pētniecības virziens

Kultūras ģeogrāfijā kultūras mantojuma pētniecībā (*heritage studies*) N.Džonsone ir izdalījusi trīs galvenos pētījumu virzienus (Johnson, 1999), kuriem tālāk sniegts īss komentārs.

1. Kultūras mantojums kā ne-autentiskas vēstures forma

Kultūras mantojumu pēdējos gadu desmitos ļoti intensīvi iesaistot ekonomikā, īpaši tūrismā, ir daudz diskutēta tā loma vēstures un nacionālās identitātes atspoguļošanā. Īpaši plaši un daudzveidīgi šajā jomā ir Lielbritānijas pētnieku darbi. Tiek uzsvērts, ka vēsturiskā patiesība un kultūras mantojuma tūrisma produkts, kas tiek saukts par kultūras mantojumu nav gluži viens un tas pats (Tunbridge and Ashworth, 1996). Pirmā ir dokumentēta dažādos avotos, bet otrs ir mūsdienu produkts, kas ir izveidots no vēsturiskiem resursiem atbilstoši patērētāju pieprasījumam. Ar nācijas identitāti asociēta kultūras vēsture bieži ir pielāgota atsevišķām politiskām vajadzībām un kultūras mantojuma izmantošana ir galvenokārt paņēmiens, kā nacionālistiskus

naratīvus ierakstīt populāros uzskatos (Hobsbawm and Ranger, 1983; Lancmanis, 2004; Wright, 1985; Dudoignon, 1998). Pievienojoties šim uzskatam, D.Loventāls raksta, ka “kultūras mantojums pārtvaicē pagātņi identitāšu attēlojumos, kas mūs saista ar priekštečiem un senčiem, ar mūsu iepriekšējiem mums pašiem un ar mūsu sekotājiem” (Lowenthal, 1994, citēts Johnson, 1996). R.Hjūsons, raksturojot sabiedrības aizraušanos ar kultūras mantojumu mūsdienu Lielbritānijā, to vērtē negatīvi (“Pagātnes ainu hipnotizēti, mēs zaudējam visas spējas veikt radošas izmaiņas”) un lieto metaforu “kultūras mantojuma industrijas eksplozija” un to skaidro daļēji kā nostalgisku atbildi uz tagadnes mainību un nenoteiktību (Hewison, 1987). Kultūras mantojuma tūrisms tiek uzskatīts par viltotas vēstures formu, kas komificē pagātņi, izkropļo vēsturisko patiesību, selektīvi izvirzot priekšplānā tikai komerciāli izdevīgus aspektus (piemēram, Johnson, 1996; Hewison, 1987; Lowenthal, 1994; Ashworth, 1995; Greenwood, 1989; Prentice, 1994; Urry, 1990).

2. Kultūras mantojums kā tūrisma ekspansijas un postmodernisma patēriņa priekšmets

Pētījumi šajā virzienā ir aizsākušies 1980.gadu otrajā pusē, kad ģeogrāfijā tika ienestas postmodernisma idejas un domāšanas veids (piemēram, Dear, 1988; Soja, 1987). Pētījumi par kultūras mantojumu iederas plašā tematiskā spektrā, kas vēlāk tika apvienots t.s. “jaunajā kultūras ģeogrāfijā”. Kultūras izmaiņas sabiedrībā, kas saistītas ar postmodernismu un postindustriālismu, rada izmaiņas arī attiecībās starp sabiedrību un kultūras mantojumu. Postmodernisms noārda robežas ne tikai starp augsto un zemo kultūru, bet arī starp dažādām kultūras formām, kā tūrisms, māksla, izglītība, fotogrāfija, televīzija, mūzika, sports, iepirkšanās un arhitektūra (Urry, 1990). Postmodernisms problematizē atšķirības starp reprezentāciju un realitāti, apgalvojot, ka tūristi apzināti patērē simbolus (Baudrillard, 1988; Eco, 1986.). Tūrisms nepārprotami (‘prefiguratīvi’ (Urry, 1990)) ir postmoderns, jo tas privilēģē vizuālo un skatuvisko masu patēriņam. Kultūras mantojuma loma sabiedrībā un tā aizsardzība ir prizma, caur kuru tiek pētīti mūsdienu sabiedrības attīstības procesi.

3. Kultūras mantojums kā ilga vēsturiska procesa mūsdienu izpausme, kas palīdz sabiedrībai uzturēt sociālo atmiņu

Kultūras pieminekļi nav tikai neitrāli, estētiski publiskās telpas izgreznojumi. Daudzi pētnieki uzsver politiskās un kultūras nozīmes, kādas tiem piemīt, veidojot sabiedrības

kopīgo atmiņu (*public memory*). Sabiedrības atmiņa ir dinamisks process, kurā cilvēki mītus (antropoloģiskā nozīmē) pašiem par sevi un savu pasauli ievieto specifiskā laikā un vietā (Till, 1999). Tādēļ sabiedrības atmiņa nav individuālas atmiņas, bet tā ietver visus aspektus, kuri rezonē ar visu sabiedrību kopumā. Tā kā sabiedrības identitāte vismaz daļēji tiek definēta atbilstoši vajadzībām tagadnē un nākotnē, mainās arī sociālie naratīvi par pagātņi. Sabiedrības identitātes definēšanas procesā stabilitāti dod naratīvu par pagātņi projicēšana uz konkrētām vietām un to attēlojumiem. Piemēram, raksturojot kristiešu grupu vēsturi, M.Halbvaks apgalvo, ka agrīnie reliģiskie rituāli bija visveiksmīgākie gadījumos, ja stāstam bija “dubultfokuss” gan uz kādu taustāmu objektu, kā pieminekli vai vieta, gan arī grupas simbols, kas bija piesaistīts šai fizikālajai realitātei (Halbwachs, 1992). Tieši tāpat ģeogrāfi definē kultūrainavas un kultūras mantojuma objektus kā tādas, kuriem piemīt divējāds raksturs: no vienas puses, tie ir materiāli objekti, kurus var just ar visiem maņu orgāniem un no otras puses, tie vienlaicīgi funkcionē kā sociālie simboli (Till, 1999). Sociālu nemieru laikos, piemēram, sabiedrība var izmantot kulturāli pazīstamus un iedvesmojošus tēlus (kā senas pilsdrupas), lai veidotu realitātes stabilu attēlojumu. Sabiedrības identitātes formēšanā pastāvīguma attēlojums, kas ir piesaistīts ainavas īpašībām parasti ir nozīmīgāks, nekā vēsturiski korekta informācija par vietu (Halbwachs, 1992; Lowenthal, 1985, citēts Till, 1999). Izmantojot kultūras pieminekļus un ainavas sabiedrības atmiņas veidošanā, sabiedriskā atmiņa kļūst par kultūras telpu un procesu, kurā grupu mīti tiek saprasti, interpretēti un diskutēti sabiedrībā. M.Halbvaks to sauca par “telpas semiotiku”, tas ir, izvirzot pašu telpu kā nozīmīgu sistēmu un nevis tikai kā materiālu fonu vēstures interpretācijai (Halbwachs, 1992, citēts Till, 1999).

Arī augstāk minētā plašā kultūras mantojuma industrijas kritika, kas kultūras mantojumu padara par falsificētu vēstures atspoguļojumu atbilstoši patēriņā pieprasījumam, īstenībā atzīst un izgaismo kultūras mantojuma vietu un objektu lielo izglītojošo lomu un nozīmību vēstures atspoguļojumā. Daudzām vietām gan laukos, gan pilsētās ir galvenā loma vēstures atspoguļojumos, tādējādi kultūras mantojuma izpētē ir daudz kopīga vēsturei un ģeogrāfijai (Johnson, 1996). Piemēri ir gan *karaliskā* daļa Londonā, pils un vīna dārzi lauku Francijā, gan Jelgavas pils Latvijā (Lancmanis, 2004). Šīs ainavas ir “kultūras kopīgās pagātnes kvintesenciāli spoguļi un to iesaistīšana tūrisma patēriņā tās nostiprina vēsturiskajā iztēlē un palīdz nodrošināt to saglabāšanu nākotnē” (Johnson, 1996).

Uzskatot sabiedrisko atmiņu par pagātnes ainu reprezentāciju, tā tāpat ir arī pagātnes telpu reprezentācija, kurā vēsturisko notikumu iztēles ģeogrāfija (*imaginative geography*) ir saistīta ar šīs atmiņas veidotāju pašreizējiem uzskatiem (Johnson, 2004). Šīs teorētiskās nostādnes mūsdienās precīzi izpaužas attiecībā uz kultūras mantojuma aizsardzību post-padomju zemēs, kur pēc neatkarības atjaunošanas nācijas veidošanās procesā būtiska kultūras nozīme ir sabiedrības attieksmei pret pagātņi, kas ilgu laiku tika veidota Maskavā. Kultūras mantojuma aizsardzības politikas uzdevums ir stiprināt nacionālās identitātes un mēģināt noskaidrot vēsturisko patiesību, kas, kā rāda S.Duduaņjona veiktā analīze bijušajās PSRS Vidusāzijas republikās un Kazahstānā (Dudoignon, 1999) un M.Vatersona pētījumi Igaunijā (Waterson, 1992) ir visai “grūts, emocionāls un pat bīstams uzdevums” (Waterson, 1992) un nav tiešas atbilstības starp ideoloģisko valsts varas nostāju un vienkāršo cilvēku personiskajā sāpīgajā vēsturiskajā pieredzē sakņoto pagātnes skaidrojumu.

1.2.3. Attīstības plānošanas pētniecības virziens

Mūsdienās kultūras un dabas mantojuma aizsardzības nepieciešamība pieaug un pamatojums tam ir vispārējās attīstības tendences (WRI, 1998), starp kurām minamas:

- ▶ globalizācijas izraisītā unifikācija dzīvesveidā, ainavās liek pastiprināti meklēt un attīstīt teritorijām savdabīgo, atšķirīgo vietas identitāti, kuras galvenais nesējs un apliecinātājs ir kultūras un dabas mantojums;
- ▶ sabiedrības demokratizācija maina teritorijas attīstībai svarīgu lēmumu pieņemšanas veidu, palielinoties vietējo iedzīvotāju viedokļa ietekmei. Lai kultūras un dabas mantojuma aizsardzība kļūtu efektīvāka, jāpanāk, lai tajā iesaistītos sabiedrība, tādēļ aizsardzības mērķiem jābūt cilvēkiem saprotamiem un vietējos ieguvumus vairojošiem;
- ▶ ekonomiskās attīstības tendences daudzos reģionos rada izdzīvošanas grūtības tradicionālajām saimniecības nozarēm, reģioniem ir jāatrod jaunas iespējas radīt produktus atbilstošus tirgus pieprasījumam (EC, 2000). Šajā ziņā tipiska ir situācija piekrastes rajonos, kur senās zvejnieku laivu piestātnes nomaina jahtu ostas;

- informācijas apjoma pieauguma un tehnoloģiju attīstības temps un iedarbība ir pārsteigusi nesagatavotus daudzus kultūras un dabas pieminekļus un to apsaimniekotājus. Vistipiskākā šīs parādības izpausme ir nemākulīga un neapdomīga aizsargājamo objektu popularizācija tūristiem, kas izraisa tik lielu cilvēku skaita pieplūdumu, ka sākas objekta degradācija. Piemēram, dabas lieguma Čertoka (Velnezera) krasti nomīdīti un piesārņoti vienas vasaras laikā pēc uzsāktās informācijas un “labiekārtošanas” kampaņas (Stūre, 2003b).

Starp mūsdienu aktuālākajām pieejām jāmin skatījums uz kultūras un dabas mantojumu kā resursu un attīstību veicinošu faktoru. Šādā nozīmē kultūras un dabas vides aizsardzības uzdevumi tiek skatīti vienotā veselumā ar teritorijas iedzīvotāju dzīvi un vajadzībām (Melluma, 1998; Carter and Bramley, 2002; Barrow, 2001; Benhamou, 1997; Brown, 1996; Council of Europe, 1998; Creigh-Tyte, 1997; Fielden and Jokilehto, 1994; Guerzoni, 1997; Gustafsson, 1999). Aizsardzības jēdziens paplašinās, cilvēku priekšstatos jēdziens “aizsardzība” tiek identificēts ne tik daudz ar aizliegumiem, bet gan lietišķu nepieciešamību viņu pašu dzīves kvalitātes paaugstināšanai. Vides aizsardzības uzdevumi organiski iekļaujas teritorijas attīstības plānošanā, kas ir vērsta uz nākotni. No mantojuma aizsardzības puses šādas pieejas īstenošana prasa elastību un spēju savu nozari saskatīt vispārējas attīstības kontekstā.

Skatījums uz kultūras un dabas mantojumu kā attīstības faktoru ir pietiekami plašs un attiecas gan uz teorētiskiem un metodoloģiskiem jautājumiem un prasa risināt virkni jautājumu, kuri rodas, šo pieeju realizējot:

1. Nepieciešamība raudzīties uz kultūras un dabas vidi tās nedalāmībā

Tradicionālā dalītā pieeja mantojumam (dabas un kultūras) ir nepilnīga, tā neļauj atklāt veseluma būtību un vērtību (Melluma, 1998). Dabas un kultūras attīstība nav nošķirama viena no otras, jo īpaši tik ilgstoši apdzīvotā teritorijā kā Latvija, šīs mijiedarbības ir plašas un abpusējas. Jēdziens “vienotais dabas un kultūras mantojums” ir aktualizēts kopš 1992.gada, kad stājās spēkā papildinājumi UNESCO 1972.gada “Konvencijā par vispasaules kultūras un dabas mantojumu” (UNESCO, VKPAI, 2000). Latvijā joprojām kultūras un dabas mantojuma aizsardzība ir divas institucionāli, tiesiski un arī tradicionāli atšķirīgas sistēmas.

2. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības un attīstības līdzsvarošana

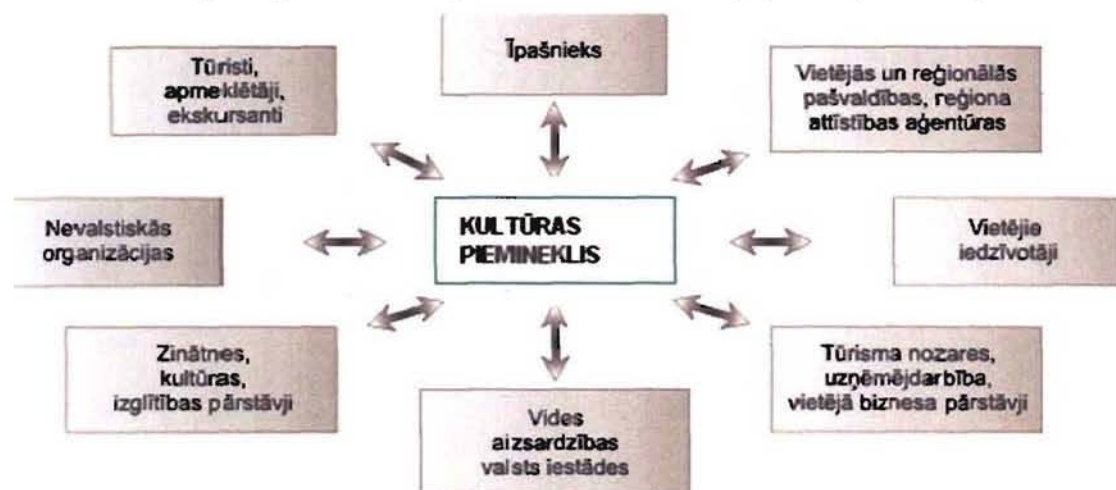
Vietas ekonomiskā attīstība nav pieļaujama uz kultūras un dabas mantojuma degradācijas rēķina, tāpat nepareiza ir situācija, kad vides aizsardzības diktētie aizliegumi ir šķērslis jebkurām attīstības iniciatīvām citā nozarē. Mantojuma aizsardzības un attīstības plānošanai jāpaplašina attīstības plānošanas lauks, izmantojot starpnozarisks pieejas. Līdztekus aizsardzības tehniskiem jautājumiem, nepieciešama ir daudzu plānošanas un menedžmenta metožu izmantošana, piemēram, sabiedrības iesaistīšana, zonējumu izstrāde, projektu vadīšana. Iesaistot kultūras un dabas mantojumu tūrisma attīstībā, jāņem vērā pastāvošās tūrisma nozares pieprasījuma / piedāvājuma attiecības.

3. Svarīga ir sabiedriskā un politiskā atbalsta nodrošināšana mantojuma interešu aizstāvībai.

Mūsdienās arvien mazāk ir mantojuma aizsardzības problēmu, kuras nevar atrisināt tehnisku iemeslu dēļ. Politiski risinājumi, t.i. vienošanās un kompromisi, bieži ir svarīgākie mantojuma aizsardzības mērķu sasniegšanā (Fielden and Jokilehto, 1994). Kultūras un dabas mantojuma aizsardzību nodrošina gan formālās – valsts likumdošanā noteiktās, gan arī neformālās attiecības, kuru veidošanai palīdz nevis aizsardzības pretnostatīšana dzīvei, bet gan raudzīšanās uz vides aizsardzību saistībā ar vispārējiem attīstības mērķiem. Šīs pieejas aktualitāti uzsver A.Melluma (Меллума, 1988). Arī viens no ekoloģijas zinātnes pamatlicējiem amerikāņu zinātnieks Odums raksta: “būs vai nebūs panākumu ekoloģisko principu izmantošanai cilvēka labā, ir atkarīgs, vismaz tuvākajā desmitgadē, ne tik daudz no tehnoloģijas un zinātnes par apkārtējo vidi, cik no ekonomikas, tiesiskās sistēmas, plānošanas un citām humanitārām zinātnēm, kuras līdz šim laikam ļoti maz saskārās ar ekoloģiju” (Одум, 1975). Kultūras mantojuma aizsardzību nepieciešams balstīt uz partnerību starp visām interešu grupām. Kultūras mantojuma aizsardzība kalpo visas sabiedrības attīstības mērķiem, tāpat kā tās panākumi ir atkarīgi no sabiedrības atbalsta. Tādējādi efektīvas aizsardzības priekšnoteikums ir iesaistīto interešu grupu identificēšana un to attiecību ar kultūras mantojumu analīze.

Kultūras mantojuma aizsardzība ir daudzšķautņaina nozare, kur savstarpējā mijatkarībā atrodas daudzi faktori un intereses, pie tam situācija individuāla katrā gadījumā. Ir izdalāmas daudzas interešu grupas (skat.1.5. attēlu), kuras tieši un netieši

saistītas ar katra konkrēta objekta aizsardzību – īpašnieki, pašvaldības, valsts aizsardzības iestādes, tūrisms, u.t.t. Tāpat arī jāņem vērā, ka katrai interešu grupai ir savādākas attiecības un tās ietekmē atšķirīgi faktori. Interešu grupas un to savstarpējās attiecības svarīgi ir apzināt ar mērķi veidot sadarbību kopīgu mērķu sasniegšanai.

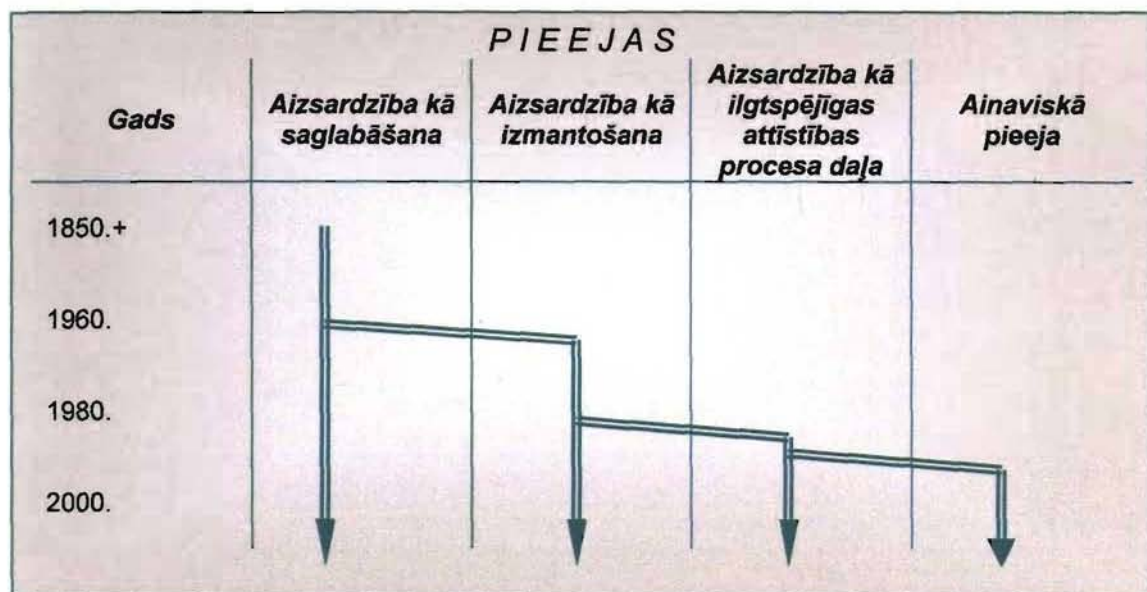
1.5. attēls. Kultūras mantojuma aizsardzības interešu grupas

Mūsdienās kultūras mantojuma plānošanā pārvaldība, kura ir organizatorisks ietvars sadarbībai starp pašvaldību, īpašniekiem, vietējiem iedzīvotājiem un citām interešu grupām, tiek uzskatīta par nozīmīgāko kultūras mantojuma rīcībpolitikas instrumentu (Ennen, 2000). Uz integrāciju orientētu rīcībpolitiku izstrāde ir saistīta ar jaunu plānošanas pieeju izmantošanu, kuras tiek dēvētas kā sadarbības, komunikatīvā vai līdzdalības plānošana. Kā rāda pieredze, sadarbības ieguvumi ir ne vien konfliktsituāciju atrisinājumi, bet arī attiecību starp interešu grupām uzlabošanās, jaunu zināšanu un prasmju ieguve (Healy, 1996; Burgess, 2000; Frame et al., 2004; van Driesche and Lane, 2002).

1.3. KULTŪRAS UN DABAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS PIEEJAS

Atkarībā no izvirzītajiem uzdevumiem, kultūras mantojuma aizsardzības pieejas var iedalīt vairākās grupās. Šo pieeju attīstības soļi parāda ideju meklējumu ceļu, ilgstošu un līdz šim vēl nebeigušos, daudz kopīga kultūras un dabas mantojuma

aizsardzībā. Shematiski tie attēloti 1.6. attēlā. Mūsdienās pastāv visas kultūras mantojuma aizsardzības pieejas.

1.6. attēls. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības pieeju attīstība (pēc Ashworth, 1994, ar papildinājumiem)

1.3.1. Aizsardzība kā saglabāšana

Vērtība, kāda sabiedrībā tiek piešķirta senām ēkām, pilsēt būvniecības struktūrām, vēsturiskām vietām, arheoloģijas pieminekļiem, tāpat arī savvaļas augiem, dzīvniekiem un citiem kultūras un dabas pieminekļiem, arvien pieaug. Aizsardzība kā saglabāšana (*preservation*) nozīmē objektu saglabāšanu esošajā stāvoklī vai restaurācija, atgriežoties pie kāda iepriekšējā stāvokļa. Mūsdienās nacionālās kultūras mantojuma aizsardzības tiesiskās sistēmas, t.sk. arī Latvijā, visbiežāk atspoguļo tieši šo pieeju.

Šāda izpratne kultūras un dabas mantojuma aizsardzībai ir bijusi aizsardzības pirmsākumos, kad *tabu* nozīme tika piešķirta atsevišķiem priekšmetiem vai vietām, un arvien ir aktuāla. Sengrieķu vēsturnieks Polībījs (ap 200.-120. g. pr. Kr.), kurš pirmais bija centies sarakstīt Grieķijas, Maķedonijas, Mazāzijas, Sīrijas, Ēģiptes, Kartāgas un Romas vispārīgo vēsturi, savā monumentālajā darbā “Vēsture” raksta: “Neviens nevar noliegt, ka nepamatota tempļu, skulptūru un citu svētu lietu nojaukšana ir tīrā muļķība.” (Williams, 1996). Sabiedrībai kļuva būtiski aizsargāt vietas un objektus,

kas unikāli dabas īpašību dēļ vai iemieso cilvēces sasniegumus, liecina par cilvēku un kultūru likteni vai to sasaisti ar kādu noteiktu atrašanās vietu.

Eiropā līdz pat renesansei galvenais svētuma aizsargātājs bija Baznīca. 1425.gadā Romas Pāvests Mārtiņš V Romā lika nojaukt jaunās ēkas, kuras varētu apdraudēt senos pieminekļus. Pāvests Pijis II izdeva īpašu bullu "*Cum alman nostram urbem*" pilsētas seno pieminekļu aizsardzībai. Ar šādu pašu mērķi 1534.gadā pāvests Pāvils III nodibināja Antīko lietu komiteju, kurai tika piešķirtas plašas pilnvaras (Williams, 1996).

Tomēr šiem pasākumiem bija izteikti selektīvs un subjektīvs raksturs, un bieži vien arī "zināmā mērā divkosīgs" (Williams, 1996), jo "pieminekļu aizsardzības vēsture sākusies un visu laiku gājusi roku rokā ar pieminekļu postīšanas vēsturi" (Apinis, 1992). Piemēram, Romas Kolizeja mūru tīša postīšana visai plašos apmēros ilga četrus gadu simteņus – 14.gs. sākuma līdz 18.gs. vidum, bet pilnīgi izbeidzās tikai 19.gs. No šī grandiozā amfiteātra milzu kvadriem pāvesti Pāvils II un Pāvils III atļāva celt lepnas pilis, bagātie Romas pilsoņi – savas villas, bet Pāvests Klements XI piekrita izlietot akmeņus ostas būvei (Apinis, 1992). Arī Latvijas teritorijā 1699.gadā Vidzemes ģenerālgubernators grāfs Ē. Dālbergs pat izdevis pavēli, atļaujot demolēt pilis, noārdīt pilsdrupu mūrus un iegūtos būvmateriālus apkārtnes iedzīvotājiem izmantot savām vajadzībām (Ose, 2001). Visi aizsardzības pasākumi tika attiecināti tikai uz *pareizās* reliģijas ēkām un priekšmetiem, un nekādā ziņā neaizsargāja citu svētumus: reformatori Anglijā padzīto katoļu klosterus un abatijas uzskatīja par laupījumu, tāpat arī spāņi vienkārši pārkausēja kolonizētās Amerikas pamatiedzīvotāju svētos zelta un sudraba priekšmetus. Līdzīgi, 1832.gadā Austrijas ierēdņi Itālijas pilsētā Mantuijā sadedzināja tās valdnieku ilgu gadsimtu garumā (1328.-1708.) Gonzagu dinastijas administratīvo dokumentu arhīvu (Guerzoni, 1997). 1919.gadā Latvijā pēc Bermonta karaspēka izdzīšanas no Jelgavas gāja bojā liela daļa no Jelgavas pils arhīva dokumentiem: viena daļa tika sadedzināta, bet lielu daudzumu dokumentu savāca tirgotāji, lai izlietotu kā ietinamo papīru. Papīra pietika vairākiem gadiem, kaut arī pēc steigšus organizētajiem glābšanas darbiem tirgotāji bija atveduši atpakaļ vairākus vezumus dokumentu (Štāls, 1924). Mūsdienās tādas rīcības tiek uzskatītas par barbarismu, tomēr arvien atkārojas: vēl 2002.gadā Afganistānā Taleban valdība iznīcināja senus, klintīs iecirstus Budas tēlus.

19.gs. aizsākusies vēl viena veida kultūras un dabas mantojuma saglabāšanai ļoti būtiska aktivitāte - sabiedrības aktīva iesaistīšanās vides aizsardzības problēmu

risināšanā, kura līdz mūsdienām Rietumeiropā pieaugusi un sasniegusi masveida sabiedriskas kustības raksturu. Aizsardzība demokratizējās. Līdz tam tā bija galvenokārt tikai ekskluzīva zinātnieku un dažreiz arī politiķu darbības joma, bet nu veidojās biedrības, sākotnēji inteliģence, vēlāk arī citi sociālie slāņi aktīvi iestājās par kāda objekta aizsardzību. Kā viens no pirmajiem piemēriem minama tieši šādu sabiedrības protestu izsauktā “Likuma par jūras putnu aizsardzību” pieņemšana 1869.gadā Lielbritānijā. Lai nodrošinātu sieviešu cepuru izgatavošanas industriju, uz Jorkšīras Bemptona klintīm ligzdojošajiem jūras putniem tika norauti spārni, tad tie metās jūrā un gāja bojā. Kad šī informācija parādījās atklātībā, šokētie viktoriānisma laikmeta britu pilsoņi panāca minētā likuma pieņemšanu (Gay and Phillips, 2001). Kopumā sabiedriskās aktivitātes raisīšanās process bija saistīts ar vispārējo ekonomisko un sociālo attīstību: notika rūpniecības uzplaukums un veidojās pirmās industriālās sabiedrības. Vienlaicīgums nav nejaušība, cēloņi tam ir ne tikai pieaugošie konflikti starp vides aizsardzību un resursu izmantošanu, sabiedrība attīstībā sasniedza tādu sociālās vienotības līmeni, ka vispārējo publisko interešu vārdā par pareizu tika atzīts ierobežot atsevišķu indivīdu brīvību rīkoties ar vides resursiem (Gay and Phillips, 2001).

Līdz 20.gs. sākumam vairākumā Eiropas valstu jau bija pieņemti likumi gan par dabas, gan kultūras pieminekļu aizsardzību. Savukārt Japānā valsts līmenī kultūras pieminekļu aizsardzība aizsākās pēc tam, kad 1949.gada janvārī sabiedrību šokēja ugunsgrēks Horjuiji templī – vienā no senākajām un skaistākajām koka ēkām. Ugunsgrēks izpostīja tempļa gleznojumus. Jau 1950.gada maijā tika pieņemts likums “Par kultūras mantojuma aizsardzību” (Kurabayashi, 1997).

Katrs no šiem apstākļiem kopumā bagātināja kultūras mantojuma aizsardzības ideju, tomēr tā arvien palika katras valsts iekšējā lieta. 19.gs. beigās pieauga starptautisko sakaru nozīme ne vien apmaiņā ar rūpniecības un lauksaimniecības izstrādājumiem, bet ciešāk kļuva arī valstu sadarbība izglītības, kultūras un zinātnes sfērās. Tika pieņemtas vairākas starptautiskas konvencijas, vienas no pirmajām Hāgas I (1899.) un Hāgas II konferencēs (1907.) Tomēr šo konferenču un pieņemto noslēguma rezolūciju praktiskā nozīme nebūtu jāpārvērtē. Jau pirmās I Pasaules kara dienas parādīja, ka valstis – Hāgas konferences dalībnieces savas apņemšanās nepildīja un visas karojošās puses zaudēja daudz zinātnes un kultūras vērtību (Apinis, 1983).

Pēc II Pasaules kara un arvien mūsdienās kultūras un dabas mantojuma aizsardzība izvēršas plašumā gan starptautiskā, gan nacionālā un vietējā līmenī: tika un tiek dibināti nacionālie parki, rezervāti, saglabātas vēsturiskas ēkas un pilsētas un tam var minēt neskaitāmus piemērus no visas pasaules.

Kultūras mantojuma aizsardzības stūrakmens paliek aizsargājamo objektu saraksti kā pamats sekojošai valsts rīcībai un līdzekļu piešķirumam. Katra valsts izmanto savus kritērijus un klasifikācijas šo sarakstu sastādīšanai. Saraksti tiek mainīti, parasti – paplašināti. Tā Francijā kultūras pieminekļu skaits ir pieaudzis no 16546 objektiem 1970. gadā līdz 28202 objektiem 1993.gadā, no kuriem 13110 ir ēkas (Benhamou, 1997). Savukārt Lielbritānijas kultūras mantojuma saraksts ir vēl plašāks – dažādās aizsardzības kategorijās tajā iekļauts ap 600 000 objektu, no kuriem 500 000 ir aizsargājamās ēkas (Creigh-Tyte, 1997).

Galvenās grūtības, gan teorētiskas, gan praktiskas, izprotot aizsardzību kā saglabāšanu, ir saistītas ar vēlmi “iesaldēt” objektus, ekosistēmas vai kultūrainavas noteiktajā laika momentā. Ja iet runa par pietiekami lielu aizsargājamu dabas teritoriju, kur ekosistēma ir spējīga sevi atražot, varētu būt attaisnojama šāda pieeja – aizsardzība pret izmaiņām (tādi ir rezervāti šī jēdziena sākotnējā nozīmē). Visbiežāk tomēr īpaši aizsargājami objekti un teritorijas savas aizsargājamās īpašības ieguvuši noteiktu dabas un cilvēku darbības apstākļu mijiedarbībā, kur mainoties vieniem apstākļiem, mainās citi. Ne vienmēr iepriekš ir iespējams prognozēt, kādi panākumi būs iecerētajiem aizsardzības pasākumiem, jo tie ir pakļauti objektīvai nenoteiktībai, kuras cēloņi meklējami attiecībās starp vidi un sabiedrību, zinātni un praksi, sabiedrību un personību, u.t.t. (Меллума, 1988). Piemēri tam, ka “Rokas nost!” aizsardzība ir sekmējusi nevēlamu aizsargājamā objekta attīstību, ir atrodami gan dabas, gan kultūras mantojuma aizsardzības praksē. Atsevišķos rezervātos Polijā izzūd augu sabiedrības, kuru aizsardzībai rezervāts radīts (Michalik, 1972, citēts Меллума, 1988). 1990.gadu vidū Rīgā tika nojaukta kafejnīca “Flora”, kura atradās vēsturiskā koka ēkā un kurai kultūras pieminekļu aizsardzības iestādes neļāva veikt nekādas funkcionāli nepieciešamas pārbūves.

Aizsardzība ar mērķi saglabāt ir visvienkāršākā un visšaurākā aizsardzības jēdziena izpratne. Jāatceras, ka kultūras pieminekļu aizsardzība saglabāšanas nozīmē ir resursu ļoti ietilpīga un šī iemesla dēļ to ir sarežģīti realizēt. Tādēļ šodien Latvijā brūk daudzi kultūras pieminekļi, jo trūkst brīvas naudas to restaurācijai, bet nepietiek pieredzes plānot un sasniegt daudzpusīgākus aizsardzības mērķus un pieejamos

līdzekļus. Ir acīmredzams, ka visu nosargāt ar šādiem paņēmieniem nebūs iespējams. Realizējot šo pieeju, ir jāveic rūpīga analīze, jāizvēlas konkrēti objekti, kuru nebūs pēc skaita daudz, kā paraugi un tos jā saglabā.

1.3.2. Aizsardzība «*kā saprātīga izmantošana*»

jeb funkcionālā pieeja

Kopš 1960. gadiem kultūras un dabas mantojuma aizsardzības uzdevumi paplašinās un tiek vairāk saistīti ar ekonomisko un sociālo attīstību. Šādu aizsardzību (*conservation*) precīzi raksturo Burkes definīcija – “mērķtiecīga saglabāšana” (Burke, 1976, citēts Ashworth, 1994), enciklopēdija Britannica to definē kā “plānotu pārvaldību” un Simons par “saprātīgu izmantošanu” (Simmons, 1973). Šāda vides aizsardzības jēdziena izpratne ietver sevī attīstību un resursu izmantošanu, lai radītu kādus ieguvumus, tai pašā laikā domājot par nevēlamu blakusefektu samazināšanu, piemēram, ainavu degradācija, piesārņojums, vai citi. Šī pieeja kultūras un dabas mantojuma aizsardzības īstenošanai tiek izmantota reģionālajā mērogā (Simmons, 1973), kad, piemēram, ekonomiski atpalikušos reģionos vides resursi tiek izmantoti, lai radītu jaunas vērtības, kuras svarīgas mūsdienu cilvēku vajadzību apmierināšanai.

Šādam virzienam kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā ir pieaugoša praktiska nozīme, jo tas mūsdienās daudz lielākā mērā nekā *aizsardzība aizsardzības dēļ* tiek atbalstīts ar ietekmīgiem finanšu instrumentiem, piemēram, Eiropas Savienības strukturālajiem fondiem un to programmām. Lielā mērā to var izskaidrot attīstības alternatīvu meklējumiem un ar lauku un pilsētu ekonomikas diversifikācijas centieniem gan attīstītos industriālos reģionos, gan atpalikušos (EC – AEIDL, 2001; EC, 2000).

Atšķirībā no pieejas, kad kādi mantojuma objekti tiek ņemti aizsardzībā, par mērķi uzstādot to kultūras vai dabisko īpašību saglabāšanu, aizsardzības kā izmantošanas (mērķtiecīgas saglabāšanas) gadījumā tiek noteiktas un novērtētas arī funkcionālās īpašības, līdz ar to tās ietekmē aizsardzības lēmumu pieņemšanu.

Arī Eiropas Padomes ekspertu starptautiskā grupa, kā galveno uzdevumu kultūras mantojuma aizsardzības plānu izstrādē uzsver “nākotnes lomu, funkcionālo *raison d’etre* un svarīgumu rītdienas pasaulei” (Council of Europe, 1989). Šāda aizsardzības plānošana prasa uz kultūras vai dabas mantojumu skatīties daudz plašāk

un lēmumu pieņemšanas procesā iesaista ne tikai biologus, vēsturniekus un arhitektus, bet arī plānotājus, politiķus, sociologus, ģeogrāfus, menedžerus, u.t.t.

1980.-tajos gados Rietumeiropā pastiprinājās tirgus ekonomikas ietekmētā aizsardzības orientācija, skatot kultūras mantojumu kā produktu, kad galvenais kritērijs aizsardzībai ir pieprasījums (Ashworth, 1994; Hewison, 1987). Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības procesu šādā gadījumā ietekmē tirgus likumi, visbiežāk tūrisma nozarē. Bīstamība pastāv apstākļi, ka komerciāls spiediens var ietekmēt ne tikai kultūras un dabas mantojuma vērtību izpratni un nozīmību sabiedrībai (par tūrisma un kultūras mantojuma mijiedarbībām sk. 3.nodaļu), bet arī sabiedriskā sektora investīciju sadalījumu. To apliecina Budapeštas piemērs (Newby, 1994). Budapešta sastāv no divām vēsturiskām daļām Donavas upes abos krastos – Budas un Peštas. Buda atrodas Donavas labajā krastā. Pēc lielajiem postījumiem II Pasaules kara laikā, Buda tika atjaunota un tagad ielu tīklojums atbilst vēlajiem viduslaikiem, bet arhitektūrā izteiktas gotikas un baroka ietekmes. Buda ir pievilcīga un ir nozīmīga tūrisma atrakcija, te izveidots viss, kas nepieciešams mūsdienīgai kultūras mantojuma tūrisma pilsētai – kafejnīcas, muzeji, viesnīcas. Tajā pašā laikā otrā upes krastā – Peštā, tūristu mazāk pieprasīta 19./20. gadsimtu mijas kvalitatīvā autentiskā vēsturiskā vide un ēkas ir nesakoptas. Tūrisma spiediens ir ietekmējis aizsardzībai atvēlēto resursu sadalījumu. Kā rāda Budapeštas piemērs, tāpat arī daudzie konflikti starp kultūras pieminekļu aizsardzības iestādēm un ekonomisko interešu aizstāvjiem Vecrīgā, ekonomikas ietekmes tendences kļūst arvien aktuālākas arī Austrumeiropā, tajā skaitā Latvijā. Jo īpaši tādēļ, ka jo vājāka ir kāda reģiona ekonomika, jo vājāk šī vieta spēj pretoties pasaules tirgus ietekmēm un saglabāt vietas individuālo kultūrainavu (Zukin, 1991).

Šīs pieejas realizācijā grūtības var rasties, lai vienotos par prioritātēm un noteiktu vērtības, uz kurām balstīt aizsardzības lēmumu pieņemšanu. Tām ir jābūt vērtībām, kuras ir svarīgas ne tikai šodien, bet arī nākotnē.

1.3.3. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība kā ilgtspējīgas attīstības sastāvdaļa

Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības kā ilgtspējīgas attīstības sastāvdaļas pieeja ir visplašākā, tā mantojuma aizsardzību saista ar sociālo un

ekonomisko attīstību kā nešķiramus jēdzienus un ietver sevī iepriekš minētās – “aizsardzību kā saglabāšanu” un “aizsardzību kā izmantošanu”. Pagaidām gan par šādas pieejas īstenošanas praksē iespējamību trūkst piemēru un arī teorētiska pamatojuma. Tomēr vismaz vārdos un neskaitāmos augsta līmeņa politiskos dokumentos ilgtspējīgas attīstības ideja ir pieņemta kā nākotnes modelis attiecībām starp dabas un kultūrvidi un sabiedrību.

Vispazīstamākā “ilgtspējīgas attīstības” (*sustainable development*) definīcija ir Pasaules Vides un attīstības komisijas vadītājas Grū Hārlemas Brundtlannes ziņojumā “Mūsu kopīgā nākotne” izvirzītā: “attīstība, kas apmierina šodienas vajadzības un nesamazina nākamo paaudžu iespējas apmierināt savas vajadzības” (World..., 1987). Tādējādi tiek saistītas attīstības pamatvajadzības un vides, t.sk. arī kultūras mantojuma aizsardzība, un apgalvots, ka tās nevar risināt šķirti vienu no otras.

Brundtlannes ziņojuma izraisītās starptautiskās diskusijas vainagojās ar 1992.g. jūnijā Riodežaneiro Apvienoto Nāciju Vides un attīstības konferencē pieņemto dokumentu “Agenda 21”, kas ir 178 valstu vienošanās par attīstības veidu nākotnē: par ilgtspējīgas attīstības sociāli-ekonomiskiem un vides aspektiem, galvenajām iesaistītajām un interešu grupām un atbildības sadalījumu attīstības norises nodrošināšanā un īstenošanas līdzekļiem.

Ilgtspējīga attīstība tiek saistīta ar diviem svarīgiem aspektiem – cilvēces vajadzībām un ierobežotiem vides resursiem. Kamēr nav apmierinātas visnepieciešamākās cilvēka vajadzības (pietiekams pārtikas daudzums, tīrs ūdens, pajumte, apģērbs, drošība, u.c.), ilgtspējīga attīstība prasa vispirms ekonomikas augšupeju (Nikodemus et al., 1998). Šajā apstākļī slēpjas līdz šim neatrisināta pretruna kā noslēgts loks – ekonomiskās labklājības sasniegšana tiek nodrošināta, intensificējot ražošanu, kuras rezultātā noris dabas un kultūrvides degradācija.

Īstenot ilgtspējīgas attīstības politiku nav vienkārši arī ekonomisku iemeslu dēļ, jo vides aizsardzības pasākumi prasa lielus līdzekļus. Ilgtspējīga izaugsme nozīmētu samazinātus ienākumus, bet uzlabotos dabas un kultūrvides kvalitāte, bet ir jautājums, vai cilvēki piekristu atteikties no dažām savām ērtībām par labu vides aizsardzībai. Šobrīd nekas neliecina par to, ka sabiedrība būtu ar mieru ierobežot savu patēriņu. Drīzāk vērojamas gluži pretējas tendences.

Cilvēces attīstība līdz šim ir notikusi pēc noteiktām likumsakarībām un viens no tādiem universāliem likumiem ir *lex parsimoniae*.

Lex parsimoniae vispārējā formā definējis francūzis M.de Mopertuī 1756. gadā: “jebkuras pārmaiņas dabā notiek ar vismazāko iespējamo piepūli”. Šo likumu pieminējuši gan antīkie domātāji Aristotelis, Ptolemajs, gan vēlāk I.Kants, Ž.L.Lagranžs un citi. *Lex parsimoniae* darbojas dabā, ģeogrāfi A.Lešs un P.Hagets likuma darbību spoži pierādījuši ekonomikas telpiskās attīstības norisē (Xarrer, 1968), likums darbojas arī sociālajā sfērā. Cilvēkiem raksturīgi ir savus mērķus, labklājību sasniegt iespējami ātrākā ceļā. Vienkāršoti raugoties, ilgtspējīgas attīstības filosofija šķiet tieši pretēja mūsu - cilvēku, ikdienišķajai vēlmei dzīvot vieglāk, ērtāk. Atbilstoši tai, mums būtu jāgrib patērēt mazāk, tas ir pretēji līdzšinējai visas civilizācijas attīstības gaitai un lai to īstenotu, būtu nepieciešams principiāli mainīt sabiedrības uzskatu un vērtību sistēmu (Stūre, 2003a). Mainīt cilvēku domāšanas veidu un patēriņa apjomu un struktūru, vienlaicīgi saglabājot augstus dzīves kvalitātes standartus – to kā vienīgo risinājumu satraucošajai situācijai pasaulē redz Pasaules novērošanas institūts (*Worldwatch Institute*): “Mērķis ir fokusēties ne tik daudz uz upurēšanos, bet gan uz to, kā nodrošināt augstāku dzīves kvalitāti, izmantojot iespējami mazāku izejmateriālu apjomu. Mums jāmaina veids, kā mēs ražojam preces un veids, kā tās patērējam” (Mayell, 2004).

Nākamajā desmitgadē pēc Riodežaneiro konferences ilgtspējīgas attīstības jēdziens un principi ir tikuši aprakstīti tūkstošos grāmatu, ir nodibinātas augsta politiska līmeņa organizācijas šo principu ieviešanai. Tomēr praktiskie rezultāti globālajā mērogā šīm aktivitātēm ir nelieli un būtiski atpaliek no gaidītajiem.

2002.gada septembrī Johannesburgā notika Riodežaneiro konferences sasniegumu izvērtējums un šo ANO galotņu sanākumi dēvē par RIO+10. ANO Ekonomiskās un Sociālās Padomes Ģenerālsēkretāra ziņojums “Agenda 21 īstenošana” norāda, ka “pasaules vides stāvoklis arvien ir trausls un aizsardzības panākumi ir tālu no apmierinošiem. Lielākajā daļā no attīstības valstīm ir labākajā gadījumā ierobežoti panākumi nabadzības samazināšanā.” (UN, 2002) Ziņojumā secināts, ka Agenda 21 ieviešana ir neapmierinoša un galvenie iemesli tam ir:

- 1) ilgtspējīgas attīstības jēdziena fragmentēta izpratne. Ilgtspējīgai attīstībai jānodrošina vienlaicīga ekonomisko, sociālo un vides uzdevumu risināšana. Programmās un politikās ir nepietiekama šo jomu integrācija;
- 2) sabiedrībā nav izveidojies ilgtspējīgas patēriņš un ražošana, kas neapdraudētu dabiskās sistēmas;

- 3) pasaules finanšu, tirdzniecības, investīciju, tehnoloģiju un ilgtspējīgas attīstības politikas nav savstarpēji saistītas. Pieaugošās globalizācijas apstākļos šo politiku savstarpēja saistība ir ļoti svarīga;
- 4) Agenda 21 īstenošanai netika piešķirti atbilstoši finanšu līdzekļi un netika uzlabota tehnoloģiju ieviešana.

Daudzās valstīs notiek aktīvi pētījumi par to, kā īstenot ilgtspējīgas attīstības idejas. Līdz šim ir vairāk jautājumu, nekā atbilžu gan attiecībā uz dabas, gan kultūras mantojuma saglabāšanu. Piemēram, bieži sastopami atzinumi, līdzīgi šim: “Kultūrainavas bieži atspoguļo ilgtspējīgu zemes izmantošanu, kam jātiek pērtai, atbalstītai un popularizētai. Tieši tradicionālais saimniekošanas veids ir nodrošinājis vērtīgo kultūrainavu rašanos, kurām piemīt gan dabas vērtības (tiek veikta augsnes, ūdensaprites, veģetācijas ilgtspējīga uzturēšana) gan arī bagāts kultūras mantojums” (Phillips, 1998). Nevar nepiekrīst pārliecinošajiem pierādījumiem, ka pagātnē, ar pagātnes cilvēku salīdzinoši pieticīgo patēriņu, lauku kultūrainavas gan Latvijā, gan citur pasaulē tiešām tika ilgstoši uzturētas harmoniskā līdzsvarā ar cilvēku dzīvi. Diemžēl šodienas apstākļos šīs shēmas nedarbojas. Kultūrainavu ilgtspējīgas uzturēšanas mehānismu atrašana varētu būt viens no lielākajiem izaicinājumiem ģeogrāfijas zinātnei un starpdisciplināriem pētījumiem nākotnē.

1.3.4. Ainaviskā pieeja jeb vienota kultūras un dabas mantojuma aizsardzība

Jauns impulss kultūras un dabas mantojuma aizsardzībai datējams ar 1992.gadu, kad UNESCO Pasaules mantojuma komitejas 16.sesijā tika izvērtēti 1972.gada “Konvencijas par pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību” sasniegumi tās darbības 20 gados (UNESCO and WHC, 1992). Viens no izvērtējuma objektiem bija Pasaules kultūras un dabas mantojuma saraksts (*World Heritage List*), kuram pēc tā sākotnējās idejas vajadzētu proporcionāli atspoguļot visas pasaules kultūras un dabas vērtības. Tomēr izrādījās, kā tā nav. Uzkrītošs bija rietumu estētisko kanonu balstītais vienpusīgais skatījums uz kultūras un dabas mantojumu, kas balstījās uz “Septiņu Pasaules brīnumu loģiku”, t.i. tikai atsevišķu objektu novērtējumu. Tika formulēta jauna pieeja, kura ir vairāk ģeogrāfiska, vēsturiska un antropoloģiska, balstīta vairāk uz kādas vietas vai objekta sociālo, kulturālo vai garīgi

nozīmi, nevis tās *formu* (Williams, 1996). Līdzās kultūras un dabas mantojumam Pasaules mantojuma sarakstā tika izveidota jauna kategorija “vienotais mantojums”, ar ko tiek apzīmētas kultūrainavas. Līdz 2003.g. beigām 35 kultūrainavas iekļautas Pasaules mantojuma sarakstā, t.sk., Kuršu joma Lietuvā. Kultūrainavu aizsardzības idejās daudz kopīga ar ilgtspējīgas attīstības pieejām.

Galvenais pamēniens šīs pieejas īstenošanā ir kultūrainavu kā kultūras un dabas mantojuma harmoniska veseluma aizsardzība. Tika secināts, ka kultūras un dabas mantojuma aizsardzības nodalīšana bieži ir mākslīga un neveicina aizsardzības mērķu sasniegšanu (Williams, 1996). Arī Pasaules Dabas aizsardzības savienība (IUCN) attiecībā uz dabas vidi secināja, ka (1) sugu aizsardzība nevar tikt sasniegta tikai dabas rezervātos un nacionālajos parkos un (2) vides aizsardzība ir atkarīga no cilvēku iesaistīšanās, tāpēc īpaša uzmanība ir jāpievērš vietām, kuras demonstrē dabas un cilvēku sabiedrības veiksmīgu līdzāspastāvēšanu (Phillips, 1998). Kopš 1994.gada Pasaules Dabas aizsardzības savienība iekļāva jaunu aizsargājamo teritoriju kategoriju – aizsargājamās sauszemes un jūras ainavas: “suszemes apgabals, ar krastu un atbilstošu jūras daļu, kur cilvēka un dabas mijiedarbība laika gaitā ir izveidojusi areālu ar īpašu raksturu ar nozīmīgām estētiskām, ekoloģiskām un/vai kultūras vērtībām, un bieži ar augstu bioloģisko daudzveidību. Šīs iedibinātās mijiedarbības integritātes aizsardzība ir vitāla šī areāla aizsardzībai, uzturēšanai un attīstībai” (IUCN, 1994).

Līdzīgas idejas tika paustas arī Latvijā gan teorētiskos pētījumos, gan pielietotas praksē kultūras un dabas pieminekļu aizsardzības plāņos. Piemēram, 1988.gadā M.Apinis rakstīja: “...izstrādājot katra pieminekļa individuālo aizsardzības programmu, vairāk uzsverama nepieciešamība saglabāt ne tikai ikviena pieminekļa savdabību, bet cienīt pieminekli kā apkārtējās vides sastāvdaļu, rēķināties ar to kā neaizstājamu ķēdes locekli dabas un cilvēka sarežģītajās attiecībās” (Apinis, 1988). 1985.gadā, izstrādājot rekomendācijas Gaujas Nacionālā parka Āraišu zonas attīstībai, A.Melluma uzsver: “Dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība muzejparka teritorijā risināma ciešā saistībā, mākslīgi neatraujot vienu no otra, jo Āraišos skaidrāk kā jebkur citur redzama dabas un cilvēka darbības ciešā saistība ne tikai teritoriālā aspektā, bet cēloņsakarībās” (Melluma, 1985).

Kultūras mantojuma aizsardzība kopumā, jo īpaši tās ainaviskā pieeja, izriet no cilvēku un vides attiecību izpratnes.

Skatījums uz cilvēka un apkārtējās pasaules, dabas un kultūrainavas attiecībām un lomām laika gaitā ir mainījies. Antīkajā pasaulē cilvēki apzinājās ciešās saites ar

dabu, kaut tās nebija izprastas un formulētas. Zīmīgi, ka vārda *natura* (daba) sakne ir “*nat*”, kas apzīmē “kaut kā iedzimtas pazīmes”. Vārds *culture* (kultūra) ir cēlies no latīņu vārda “*colere*”, kas apzīmē “apdzīvot”, “kultivēt”, “aizsargāt”, “pielūgt”. Sākotnējā klasiskajā nozīmē jēdzieni *daba* un *kultūra* nebija duālistiski pretstati. Tātad kultūras jēdzienā ietilpa “dabas pielūgšana” un sabiedrības līdzdalība cikliskajos dabas procesos, manifestējot sabiedrības “dabiskumu” (iedzimtās pazīmes) (Gren, 1994). Šīs idejas tika aizmirstas agrīnajos viduslaikos un uz ļoti ilgu laiku, līdz pat 20.gs. vidum, izplatoties reliģijas, zinātnes, sabiedrības, ekonomikas attīstību virzošām koncepcijām, kas pretstata cilvēku dabai, un kur cilvēks parasti nostādīts radīšanas virsotnē un pārējā apdzīvotā pasaule radīta ekskluzīvi viņa vajadzībām. Cik dziļi sabiedrības apziņā bija iespieties doma, ka dabas un cilvēku pasaules ir nesavietojamas, mazliet kuriozā veidā no šodienas viedokļa skatoties, apliecina pirmie nopietnākie dabas aizsardzības centieni: pirmā nacionālā parka pasaulē Jeloustonā radītāji (1872.), šo teritoriju Vaijomingā (ASV) uzskatīja par neskartas dabas apgabalu un tieši tāpēc vērtīgu. Krova un šošonu cilšu indiāņi, kuri šeit dzīvoja un medīja tūkstošiem gadu un lielā mērā arī izveidoja par aizsargājamu vērtību atzīto ainavu, tika pasludināti par iebrucējiem dabā un tās aizsardzības vārdā padzīti ar armijas spēku palīdzību (Phillips, 1998).

Tas, ka cilvēka un vides attiecības ir kompleksas un nepareizi ir tās vienkāršot kā pretstatījumus, tika pierādīts tikai attīstoties ekoloģijas zinātnei divdesmitajā gadsimtā: “Cilvēks pret dabu – tā ir novecojusi tēma” (Glacken, 1970).

Vērtējot uzskatus par cilvēka-vides attiecībām, jāpiekrīt diviem secinājumiem, kurus definējis A.Filips (Phillips, 1998):

1. Cilvēku ietekme uz vidi ir daudzkārt plašāka, nekā uzskatīja agrāk un neskarta pirmatnējā ainava pastāv tikai mūsu iedomās.

Patiesi, ja 1930.-tajos gados uzskatīja, ka “ar nelieliem izņēmumiem ledāju apgabalos, “dabiska ainava” mūsdienās ir tikai teorētiska koncepcija” (Hartshorne, 1963), tad 1990.-tajos gados cilvēka ietekme tika novērtēta kā vēl plašāka: ņemot vērā dažu piesārņojuma veidu un klimata izmaiņu universālo ietekmi, “nekas patiesām dabiskam uz Zemes vairs nav palicis” (McKibben, 1990). Piemēram, ir zināms, ka pat milzīgās Āfrikas savannas un stepes, arī Austrālijas augu un dzīvnieku valsts un visa ainava ir veidojusies cilvēku zemes izmantošanas (galvenokārt, ar uguni) vismaz 60 000 gadu rezultātā (Atkins et al., 1998). 95% no šķietami bezgalīgajiem un cilvēka

neskartajiem Amozones tropiskajiem mežiem jau Kristofera Kolumba ceļojumu laikā kalpoja par dzīves vietu vismaz 8 miljoniem iedzīvotāju, kuri šo teritoriju izmantoja gadsimtiem ilgi un arī izmainīja, piemēram, kopjot tās koku sugas, kuras bija noderīgākas pārtikas iegūšanai (Denevan, 1992). Nemaz nerunājot par Latvijas teritoriju, kas ir salīdzinoši neliela, toties ilgstoši un blīvi apdzīvota. Ievērojamas cilvēka darbības ietekmes uz dabas vidi tika konstatētas jau pirms vairākiem gadsimtiem un lika jau 16.gs. sākt domāt par mežu aizsardzību, ierobežojot līdumu lišanu un pat koku ciršanu būvniecībai un malkai (Boruks, 1995). Tūrisma bukletu iemīļotie stāsti par “neskarto Latvijas dabu” ir izdomāti.

2. Cilvēka darbība nebūt ne vienmēr ir degradējoša dabas videi.

Ir daudz piemēru, kas parāda, ka tradicionālie zemes izmantošanas veidi var sekmēt bioloģisko daudzveidību un savdabīgu biocenožu pastāvēšanu. Hrestomātisks ir Kadiķu noras piemērs Latvijā Dundagas pagastā - vērtīgās kadiķu audzes ir izveidojušās sausās atmatās ilgstošas lopu ganīšanas rezultātā. Kad lopu ganīšana tika pārtraukta, kadiķus pārmāca priedes un sākusies to strauja bojāeja (Kurzemes..., bez dat.). Austrumāfrikas masaju cilšu lopkopības kultūra, kas stereotipizēta kā videi destruktīva un aridizāciju veicinoša, šajā reģionā ir ietekmējusi savannu dabas daudzveidības izveidošanos, kas unikalitātes dēļ piesaista tik daudzus tūristus no visas pasaules (Collett, 1987).

Kultūrainavu aizsardzības pieeja izmantojama ne tikai teritoriju aizsardzībai, bet arī atsevišķu objektu aizsardzībai, jo to saglabāšanai autentiskajā vidē ir lielāka vērtība. Katrs atsevišķs kultūras piemineklis atrodas noteiktā vidē un izveidojies noteiktu apstākļu ietekmē, tos aizsargājot, konkrētā pieminekļa aizsardzība tiek veicināta daudz efektīvāk. Šāda vides vērtību aizsardzības pieeja nodrošina pamatapstākļus, kas nosaka procesus, kuru rezultātā kāds objekts ir izveidojies. Pilnībā šo teorētisko principu realizēt diez vai ir iespējams, tomēr tas ir jāpatur prātā.

Šādas pieejas aizstāvis bija viens no ievērojamākajiem 20.gadsimta ģeogrāfiem, t.s. Berklijas ainavu skolas pamatlicējs Karls Sauers. Viņš uz ainavu raudzījās kā visu vietējās dabas un kultūras kopumu un uzskatīja, ka kultūras sadalīšana faktoros un elementos zaudē kultūras kopuma nozīmes. Viena epizode – 1940.tajos gados Sauers skarbi kritizēja Rokfelleru fonda veicināto programmu ieviest

Meksikā augstražīgas kukurūzas šķirnes. Sauera pētījumos par kultūraugu izcelsmes vietām vietējo sugu daudzveidība ir uzskatīta par kultūras vērtību un savdabīgu inovāciju centru. Vietējās kukurūzas šķirnes ir daļa no noteiktā veidā organizētas vietējās saimnieciskās un sociālās sistēmas, kur tieši vietējiem kultūraugiem ir noteikta loma. Sauers uzskatīja, ka ieviešot svešas graudaugu šķirnes, var tikt izjaukta gadsimtos radusies vietējā daudzveidība, kā arī izraisīt neprognozējamās izmaiņas citās jomās (Crang, 1998).

Ainava kā informatīvi ļoti ietilpīgs un komplicēts jēdziens satur pastāvīgā mainībā esošus materiālus un nemateriālus komponentus. Ainavu ir neiespējami izprast, neņemot vērā sociālās, ekonomiskās un politiskās sistēmas, kuras darbojušās konkrētajā vietā un laikā. Visas savstarpējo elementu mijiedarbības īstenojas konkrētā teritorijā, veidojot ainavas kā veseluma raksturu. Katrs atsevišķs elements, piemēram, kultūras piemineklis vai aizsargājams augs ietilpst veselumā un atrodas ar to savstarpējā mijatkarībā. Tātad arī viena atsevišķa elementa aizsardzība nevar būt efektīva, jo netiek aizsargāts veselums. Tomēr daudzi zinātnieki atzīst, ka kultūrainavu aizsardzību īstenojot ir daudz sarežģītāk, nekā vienas atsevišķas ēkas saglabāšanu un svarīgas ir elastīgas pieejas aizsardzības jautājumu risināšanā (piemēram, Renes, 2004): “kultūrainavu aizsardzībai efektīvāk ir izmantot plānošanas instrumentus, nevis aizsardzības režīma noteikšanu. Plānošana nenodrošina tik stingrus noteikumus, kā aizsardzība ar likumu, bet tā ir piemērojama visiem objektiem, tā pieļauj izmaiņu veikšanu un ir labāk piemērota, lai darbotos ar plašām struktūrām, kādas ir kultūrainavas”.

2. nodaļa

KULTŪRAS PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBA LATVIJĀ 1992.-2004. GADOS

Latvijā kultūras pieminekļu aizsardzībai valsts sistēma izveidota pēc neatkarības atjaunošanas. Tā ir pārmantojusi gan pirmās republikas laikā iedibinātās tradīcijas, gan padomju laikā izveidoto kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmu, kura darbojās ideoloģiska spiediena apstākļos un izolēti no citur pasaulē notiekošajiem procesiem. Padomju laikos kultūras pieminekļi bija *tautas manta* un to aizsardzībai jākalpo *komunisma celtniecībai*. Šāda pieeja apzināti ārdīja kultūras afektīvās saiknes starp cilvēku un kultūras mantojumu un tās pastāvēšana ļoti ilgu laiku – divu paaudžu garumā, ir būtiski mazinājusi mūsdienu Latvijas sabiedrības ieinteresētību vides aizsardzībā, salīdzinot ar situāciju Rietumeiropas demokrātijas zemēs. Papildus grūtības radījusi vājā valsts ekonomika un cilvēku sliktais materiālais stāvoklis.

Šajā nodaļā esmu raksturojusi pastāvošo kultūras pieminekļu aizsardzības valsts sistēmu Latvijā un arī sabiedrības attieksmi un aktivitātes, ko daļēji atspoguļo projekti šajā jomā. Valsts sistēma, kā man šķiet, ir visai kritiski vērtējama gan savas fragmentētās pieejas kultūras mantojumam dēļ (to parāda, piemēram, dabas un kultūras pieminekļu aizsardzības atšķirīgās sistēmas, gan nepilnīgie kultūras pieminekļu saraksti), gan arī pēc attieksmes, jo tā ir profesionāli atsvešināta un galvenokārt diktējoša un kontrolējoša, nevis pozitīvas aktivitātes rosinoša un dialoga formā strādājoša.

Cik sekmīga ir izveidotā sistēma sava mērķa sasniegšanā - kultūras mantojuma saglabāšanā, līdz šim nav novērtēts. Mana praktiskā darba pieredze kultūras pieminekļu aizsardzības inspektora amatā liecina, ka valsts oficiālajos rīcībpolitikas dokumentos definētās vīzijas praksē īstenojas ne vienmēr. To apstiprina arī kultūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes vērtējumi, balstoties uz arhitektūras pieminekļu aizsardzības situācijas raksturojumu: apsekojumiem dabā, intervijām ar ekspertiem un arhitektūras pieminekļu īpašniekiem.

Kā piemēru izvēlējos analizēt arhitektūras pieminekļu aizsardzības situāciju Latgalē. Arhitektūras pieminekļi ir kultūras mantojuma daļa, kas visciešāk saistīta ar cilvēku ikdienas dzīvi – arhitektoniski vērtīgās ēkas paaugstina ainavu pievilcību, tām ir augsta izmantošanas potence. Latgale ir viens no pieciem Latvijas

kultūrvēsturiskiem apgabaliem līdzās Kurzemei, Vidzemei, Zemgalei, Sēlijai (Augšzemei) ar noturīgām savdabīgām iezīmēm, kuras veidojušās īpašu vēsturisku procesu rezultātā (Cimermanis, 1999; Melluma, 1994). Latgale aizņem 22% no mūsdienu Latvijas platības. Spilgtākos akcentus Latgales reģionālajā kultūridentitātē veido Romas katoļu reliģiskās konfesijas dominance, latgaliešu valoda, multikulturāla un multietniska iedzīvotāju kopa ar izteiktu slāviskās kultūras klātbūtni. Savdabība veidojusies no atšķirīgiem ietekmju avotiem - daudzi elementi ir kopīgi ar slāvu tautām, bet katoļu baznīcas ir būvētas pēc Itālijas, Austrijas, Polijas paraugiem, kurus pārzināja aktīvie katolisko ordeņu mūki (Vipers, 1937; Taivāns, 1993). Latgales kultūras reģionālās savdabības ir izteiktākas nekā citur un reģiona kultūras mantojuma raksturs tās precīzi atspoguļo. Mūsdienās Latgalē ir zemāki ekonomiskās attīstības tempi, tādēļ kultūras mantojuma aizsardzība te ir pakļauta mazākam tirgus ekonomikas spiedienam. Šie apstākļi veido pamatu uzskatam, ka Latgales arhitektūras pieminekļu aizsardzības situācijas raksturojums atklāj aktuālo stāvokli šajā jomā Latvijā.

2.1. KULTŪRAS PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS TIESISKĀ SISTĒMA

Latvijas Republikas Satversmes 115. pantā noteikta valsts atbildība par vides, tai skaitā, kultūras mantojuma, kvalitāti: “Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu.”

Kultūras mantojuma aizsardzības tiesiskās sistēmas izveidošana un ar to saistītie praktiskie pasākumi Latvijā aizsākās 1920. gados. Francijas un Skandināvijas valstu ietekmē (Apinis, 1983) Latvijā 1923.gadā tika pieņemts “Likums par pieminekļu aizsardzību”. Saskaņā ar likumu, par pieminekļiem varēja atzīt (Likums..., 1923):

- a) būvju pieminekļus un viņu daļas kopā ar piederīgo apkārtni, kā arī arhitektūras un skulptūras pieminekļus;
- b) kauju un kapu vietas, kā arī citas vietas, ar kurām saistīti vēsturiski notikumi, tautas teikas un senējā reliģiskā kulta atmiņas;

- c) arheoloģiskus priekšmetus un viņu kolekcijas, kā arī vietas, kur virs vai apakš zemes atrodas arheoloģiski priekšmeti;
- d) skulptūras, gleznas, zīmējumus un grafikas mākslas darbus, ne agrāk kā 50 gadus pēc viņu autoru nāves, kā arī juridiskām personām piederošus vēsturiski noslēgtu stilu mākslas amatniecības darinājumus;
- e) arhīvus un atsevišķus vēstures dokumentus;
- f) bibliogrāfiskus retumus un juridiskām personām piederošas etnogrāfisku, numismātisku un heraldisku priekšmetu kolekcijas.

Līdz padomju okupācijai 1940.gadā valsts aizsardzībā bija 1454 pieminekļi (LR KM, 2001).

Padomju gados līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai, kā noteica 1976.g. LPSR likums “Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu”, vēstures un kultūras pieminekļi bija *tautas manta* un to aizsardzībai bija jākalpo *komunisma celtniecībai*. Ideoloģisku iemeslu dēļ tika pieļauta tīša vai netīša daudzu kultūras pieminekļu degradācija un pat bojāeja. Padomju laikā daudzi speciālisti pieminekļu aizsardzībā, draudzes, kā arī citi entuziasti, apzinoties pagātnes vērtības un savu atbildību to saglabāšanā, ar visdažādākajiem paņēmieniem, no šodienas skatījuma, dažkārt pat traģikomiskiem, cīnījās un bieži arī nosargāja daudzus nozīmīgus objektus (Čoldere, 1998). Sabiedrībā vairāku paaudžu ilgumā netika izkopta un būtībā tika nomākta indivīdu personīgas atbildības tradīciju pārmantojamība, uz ko balstās pašreizējos kultūras mantojuma aizsardzības likumos nostiprinātā pieeja. Veidojot kultūras mantojuma aizsardzības sistēmu pēc neatkarības atjaunošanas, šie apstākļi netika ņemti vērā un sabiedriskais sektors kultūras pieminekļu aizsardzībā uzņemas būtībā tikai pienākumus noteicošas un kontrolējošas funkcijas.

1990.gadu sākumā tika veikta principiāla visas kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmas maiņa. Tiesisko pamatu kultūras mantojuma aizsardzībā Latvijas Republikā veido 1992.gada 12. februārī pieņemtais likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” un 2003.gada 26.augustā pieņemtie Ministru kabineta noteikumi Nr.474 „Noteikumi par kultūras pieminekļu uzskaiti, aizsardzību, izmantošanu, restaurāciju, valsts pirmpirkuma tiesībām un vidi degradējoša objekta statusa piešķiršanu”, kā arī citi likumi un normatīvie akti, kuri skar kultūras mantojuma jomu. Likuma “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” 5. un 6. panti nosaka

valsts pārvaldi kultūras pieminekļu aizsardzībā un izmantošanā: “Valsts pārvaldi kultūras pieminekļu aizsardzībā un izmantošanā nodrošina Ministru kabinets, un to realizē Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija”. Pati 1989.gadā izveidotā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija ir Kultūras ministrijas pārraudzībā esoša iestāde.

Latvija ir ratificējusi arī vairākus starptautiskus dokumentus kultūras mantojuma aizsardzības jomā, piemēram, “Konvencijai Eiropas arhitektūras mantojuma aizsardzībai”, t.s. Granādas konvencijai. Latvija ir viena no 168 valstīm (2002.gadā) kuras ir pievienojušās UNESCO “Konvencijai par Pasaules kultūras un dabas mantojumu”.

Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijā ir uzskatāma par izteikti centralizēti organizētu nozari. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija kā galvenā atbildīgā valsts institūcija sagatavo aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstus, tie tiek apstiprināti Kultūras ministrijā un ir saistoši kopā ar inspekcijas sniegtajiem norādījumiem šo pieminekļu īpašniekiem un valdītājiem. Lai kādu objektu iekļautu kultūras pieminekļu sarakstā, nav vajadzīga ne tā īpašnieka vai valdītāja, ne pašvaldības piekrišana. Kā liecina autores vienpadsmit gadus ilgā praktiskā darba pieredze Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspektora amatā, šāds bezkompromisu uzstādījums pavēles formā bieži rada nelabvēlīgu psiholoģisko vidi kultūras mantojuma aizsardzībā. Starp valsti un īpašnieku neveidojas dialogs. Kombinācijā ar valsts piedāvātajāmniecīgajām iespējām saņemt materiālu atbalstu aizsardzības pasākumu īstenošanai, kultūras pieminekļi tā īpašniekam bieži kļūst par smagu nastu, kuru nenesot, draud sods.

Atbildība par kultūras pieminekļu saglabāšanu gulstas uz to īpašnieku vai valdītāju pleciem. Likuma “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” 11.pants paredz, ka “Fiziskām vai juridiskām personām jānodrošina, lai tiktu saglabāti kultūras pieminekļi, kas ir to īpašumā (valdījumā)”. Tādējādi kultūras pieminekļu aizsardzībā tika piemērots tāds pats princips (īpašnieka atbildība), kāds pieņemts citās valstīs, vienīgi, salīdzinot ar attīstītām Rietumu valstīm, Latvijā kultūras pieminekļu īpašniekiem mazāk pieejamas valsts atbalsta programmas un kompensācijas par saimnieciskās darbības ierobežojumiem. Arī īpašnieku atbildība citu valstu likumos noteikta skaidrāk, ar šaurākām interpretācijas iespējām. Piemēram, Dānijas arhitektūras pieminekļu aizsardzības likumā ir precīzi noteikts, ka aizsargājamo ēku

tās īpašniekam vai lietotājam ir jāuztur labā stāvoklī, ieskaitot jumtu un logus bez sūces.

Pašvaldību funkcijas nosaka Latvijas Republikas likums "Par pašvaldībām". Šī likuma 15. Panta 5. daļa gan paredz, ka "Pašvaldību pastāvīgās funkcijas ir šādas: ...rūpēties par kultūru un sekmēt tradicionālo kultūras vērtību saglabāšanu un tautas jaunrades attīstību (organizatoriska un finansiāla palīdzība kultūras iestādēm un pasākumiem, atbalsts kultūras pieminekļu saglabāšanai u.c.)" (šādas funkcijas izpilde attiecas uz vietējām pašvaldībām). Ko nozīmē vārds "atbalsts", nav paskaidrots, līdz ar to tas ir nekonkrēts. Kultūras pieminekļu aizsardzība nav starp obligātajām pašvaldību funkcijām, kuru pildīšanai tiek atbilstoši iedalīti pašvaldības līdzekļi. Ministru kabineta Noteikumi Nr.423 "Par teritorijas plānojumiem" paredz, ka rajona, katras pilsētas, pagasta vai novada pašvaldības teritorijas plānojumā ir jāietver nekustamo kultūras pieminekļu izvietojums un to aizsardzības zonas.

Tiesiskajos aktos ir nodibinātas visai formālas attiecības starp pašvaldībām un kultūras mantojuma aizsardzību. Pašvaldībām drīzāk ir ļauts parādīt labu gribu pieminekļu aizsardzībā, nevis veicināts pienākums meklēt iespējas kultūras mantojuma saglabāšanai un integrācijai teritorijas attīstībā. Bieži gan pašvaldību ierobežoto resursu dēļ, gan arī ieinteresētības un izpratnes trūkuma dēļ, kultūras mantojums paliek ārpus tās rūpju loka. Kultūras mantojuma aizsardzībai daudz lielākā mērā ir jābūt vietējo pašvaldību uzdevumam. Jo katrs kultūras piemineklis vispirms ir vietēja savdabība, kas veido vietas atšķirīgo kultūrvidi un tieši pašvaldības misija un intereses ir to aizsargāt.

Kultūras mantojuma jēdzienu valsts aizsardzības sistēma sašaurina līdz atsevišķu objektu sarakstam. Saskaņā ar MK noteikumiem, kultūras pieminekļi ir iedalīti četrās tipoloģiskajās grupās: arheoloģijas, pilsētībūvniecības un arhitektūras, mākslas un vēstures pieminekļi. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstu apstiprina LR Kultūras ministrs un tajā ir ietverti objekti, kas ekspertu novērtējumā atzīti par kultūras pieminekļiem un uz kuriem attiecas aizsardzības noteikumi.

Latvijas aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļauti 8423 kultūras pieminekļi (2004.g.) (Valsts..., 1998):

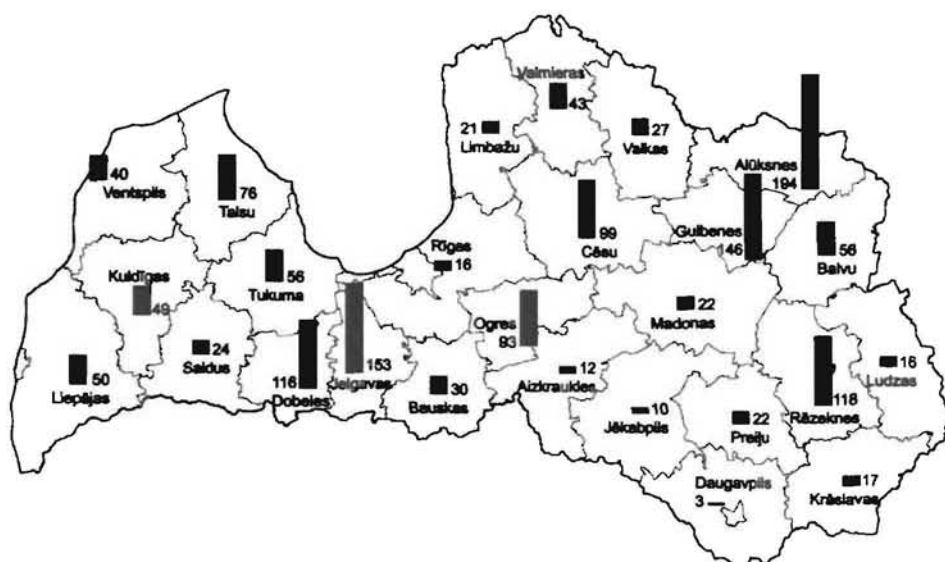
Starptautiski aizsargājamie kultūras pieminekļi Latvijā

Pasaules kultūras un dabas mantojuma vieta - Rīgas vēsturiskais centrs

Valsts aizsargājамie kultūras pieminekļi Latvijā

Arheoloģijas pieminekļi	2 495
Arhitektūras pieminekļi	3 357
Mākslas pieminekļi	2 414
Teritoriālie un pilsētбūvniecības pieminekļi	44
Vēstures pieminekļi	113

Aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļauto arhitektūras pieminekļu teritoriālais izvietojums ir klaji nevienmērīgs un atšķirības arhitektūras pieminekļu skaita ziņā rajonu līmenī sasniedz gandrīz 65 reizes (skat. 2.1. attēlu): 3 arhitektūras pieminekļi Daugavpils rajonā un 194 – Alūksnes rajonā .

2.1.attēls Arhitektūras pieminekļu skaits Latvijas administratīvajos rajonos, neskaitot republikas nozīmes pilsētas (2004.g.)

Reģionālas atšķirības pastāv, bet tās nav tik lielas un pašreizējais oficiālais kultūras pieminekļu saraksts neatpoguļo objektīvo situāciju – kultūras pieminekļu statusam atbilstošu objektu skaitu un izvietojumu valsts teritorijā. Šāda situācija izveidojusies tādēļ, ka Latvijā 2004.g. tikai 7 administratīvo rajonu teritorijās ir apstiprināts pilns arhitektūras pieminekļu saraksts, bet lielākā daļa no arhitektūras pieminekļiem iekļauta līdz šim neapstiprinātajā aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta projektā. Nav noteikta konkrēta kārtība kultūras pieminekļu statusa apstiprināšanai pieņemamos termiņos. Latvijas likumā paredzētais sešu mēnešu

periods “jaunatklātajiem kultūras pieminekļiem” tiek piemērots tikai īpašos izņēmuma gadījumos.

Tātad Latvijā trīspadsmit gadu laikā kopš neatkarības atjaunošanas būtībā nav apstiprināts pēc vienotiem kritērijiem sastādīts kultūras pieminekļu saraksts.

Likums nosaka, ka ap katru nekustamo kultūras pieminekli ir aizsardzības zona. Aizsardzības zonas platums lauku apvidos ir 500 m, bet pilsētās – 100 m, vai arī zona noteikta individuāli, bet tādu gadījumu ir ļoti maz. Jebkura saimnieciskā darbība aizsardzības zonā, tāpat kā pašā pieminekli, ir jāsaņā ar valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju. Tādējādi kultūras mantojuma aizsardzība ietekmē plašu teritoriju, lauku apvidos vismaz 80 ha katram piemineklim. Praksē ļoti bieži tas nozīmē, ka šie apgrūtinājumi ir citiem zemes īpašniekiem, ar kuru zemi attiecīgais kultūras pieminekļis nav saistīts ne vizuāli, ne funkcionāli.

2.2. KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS RĪCĪBPOLITIKAS DOKUMENTI LATVIJĀ

Kultūras mantojuma aizsardzības politika (*politics*) sastāv no rīcībpolitikām (*policy*) un normatīviem aktiem, kā arī ieviešanas institūcijām, kuras realizē rīcībpolitikas un ir atbildīgas par normatīvas sistēmas noteikto kontroli. Uz kultūras mantojuma aizsardzību praksē rīcībpolitika, salīdzinot ar politiku, daudz lielākā mērā atstāj tiešu ietekmi. Rīcībpolitiku izstrāde ir svarīgākā darbība kultūras mantojuma aizsardzības plānošanā, kas “definē vēstures un kultūras resursa aizsardzības nākotnes virzienu vai vīziju, un nosaka un veicina īpašus paņēmienus, kā sasniedzama šī vīzija skaidrā, kodolīgā un mērķauditorijai pieņemamā veidā” (NPS, 2002).

Svarīgākās rīcībpolitikas pazīmes ir precīzi formulēti mērķi, darbības, uzdevumi un sasniedzamie rezultāti, kuri pārsvarā tiek izteikti skaitliskā formā. Īpaša rīcībpolitiku pazīme ir rezultatīvo rādītāju sistēma, kura sastāv no darbības rezultātiem, politikas rezultātiem un makroietekmes rezultātiem. Labs rīcībpolitikas dokuments satur visus minētos rezultatīvos rādītājus, kā arī rīcībpolitika ir saistīta ar tās realizācijai pieejamajiem no budžeta izdalītajiem līdzekļiem (Politikas..., 2001). Pretējā gadījumā rīcībpolitika ir deklaratīvs izstrādātāja vēlmju uzskaitījums. Tā kā kultūras mantojuma aizsardzība ir viena no sabiedriskās politikas jomām, arī tās politiskajiem plānošanas dokumentiem ir jāatbilst šiem principiem.

Latvijā ir izstrādāti vairāki dokumenti, kuru sagatavošanas mērķis ir bijis kalpot par rīcībpolitiku kultūras mantojuma aizsardzības jomā. Kā piemēri minētas dažādiem teritoriāliem līmeņiem – nacionālajam, vairāku rajonu teritorijas aptverošajam un rajona līmenim atbilstošas rīcībpolitikas kultūras mantojuma aizsardzības jomā vai tām līdzvērtīgi dokumenti:

- ▶ Nacionālās programmas “Kultūra” apakšprogramma “Kultūras mantojums”,
- ▶ “Kuldīgas rajona kultūras mantojuma aizsardzība un saglabāšana”,
- ▶ Reģionālās attīstības projekts “Vidzemes josta”, kurš pilnībā neatbilst rīcībpolitikai, kaut gan darbs pēc satura ir strukturēts saskaņā ar rīcībpolitikas izstrādes principiem.

Nacionālās programmas “Kultūra” apakšprogramma “Kultūras mantojums” (LR KM, 2001) līdzās apakšprogrammām “Teātris”, “Filmu nozare”, “Bibliotēkas” u.c. ir viena no 10 Nacionālo programmu “Kultūra” veidojošajām daļām. Šajā Nacionālajā programmā Apakšprogrammu nozaru izvēle ir saistīta ar Kultūras ministrijas pakļautībā esošajām kultūras jomām, būtībā pēc pieejas – kultūra ir tas, ar ko nodarbojas Kultūras ministrija. Institucionālā pieeja saglabājas apakšprogrammu izstrādē un tāpat arī apakšprogramma “Kultūras mantojums” atspoguļo par kultūras pieminekļu aizsardzību atbildīgās vienas valsts institūcijas – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas darbību. Programma raksturo kultūras mantojuma nozīmi un aizsardzības daudzšķautņaino dabu, tomēr paredzētās praktiskās rīcības neparāda problēmu risinājumus.

Reģionālās attīstības projekts “Vidzemes josta” (Dekante, 2001; Treimanis, 1999) attiecas uz plašu teritoriju, kas ietilpst vairāku administratīvo rajonu robežās, aptver Vidzemes Augstieni, kā arī teritoriju līdz Daugavai pie Kokneses un ir izstrādāts pēc šo pašvaldību un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas pasūtījuma. Projektā ir veiktas rūpīgas un detalizētas seno karšu analīzes un mūsdienu situācijas apsekojumi, salīdzinot to ar vēsturiskajās kartēs atspoguļoto dažādu objektu izvietojumu, kurš veido “teritorijas garīgi telpisko struktūru”. Projektā ir secināts, ka optimālas administratīvas teritorijas ir Draudžu novadi, kuru robežas pastāvējušas līdz 20.gs. sākumam un, lai atveseļotu attīstības procesus izpētes reģionā, ir nepieciešams restaurēt šīs robežas un pārveidot mūsdienu dzīvi atbilstoši tām. Kaut arī projekta nosaukums satur norādi uz reģionālo attīstību, kas ir daudzdimensionāls process, tā saturs nepārprotami koncentrējas kultūras mantojuma saglabāšanas un atjaunošanas virzienā.

“Kuldīgas rajona kultūras mantojuma aizsardzības un saglabāšanas nozares pārskats rajona plānojuma izstrādāšanai” (VARAM, 1999). Pārskats ir viens no Latvijas – Dānijas projekta “Rajonu plānošana Latvijā, Kuldīgas rajons kā piemērs” divpadsmit tematiskajiem pārskatiem par Kuldīgas rajona teritoriju (vēl ir izdoti pārskati “Ainavu aizsardzība”, “Atkritumu apsaimniekošana”, “Transporta nozares attīstība”, u.c.) Projekta galvenie finansētāji bija Dānijas partneri. Pārskatā raksturota tiesiskā situācija Latvijā kultūras pieminekļu aizsardzības jomā, veikta Kuldīgas rajona kultūras pieminekļu inventarizācija un vispārīgās frāzēs raksturota kultūras mantojuma nozīme sabiedrības dzīvē un tā aizsardzības problēmas. Kultūras pieminekļu klasifikācija veikta pēc hronoloģiskiem principiem, norādot, kāds kultūras mantojums saglabājies no noteiktiem vēsturiskiem periodiem. Ir izdalītas teritorijas ar visaugstāko kultūras pieminekļu koncentrāciju.

Neviena no augstākminētajām rīcībpolitikām neatbilst pilnībā politikas plānošanā pieņemtajām rīcībpolitiku prasībām, toties tās visas vieno dažas kopīgas pazīmes, kuras varam novērot arī citiem, šeit neminētiem projektiem (piemēram, projekts “Vīzijas un stratēģijas attīstības zonai Tampere – Helsinki – Tallina – Rīga”), kas dod pamatu šos dokumentus uzskatīt nevis par rīcībpolitikām, bet gan par vairāk vai mazāk zinātniskiem eksperimentāliem pētījumiem:

1. Visām rīcībpolitikām saturs ir neviendabīgs (pēc informācijas apjoma proporcijām, kvalitātes), vislabāk izstrādātā daļa ir situācijas raksturojums, pierādot autoru profesionālas zināšanas arhitektūras, mākslas zinātnēs un vēsturē. Visvājāk izstrādātā daļa ir rīcības nākotnē un kultūras mantojuma aizsardzības uzdevumu integrācija ar citām dzīves jomām, pierādot ekonomikas, pārvaldības (menedžmenta) un reģionālās attīstības nepietiekamas zināšanas kultūras mantojuma aizsardzības jomā, kā arī sektora noslēgtību sadarbībai.
2. Rīcībpolitikas ir izstrādātas, šim mērķim saņemot noteiktu finansiālu dotāciju no ārējiem avotiem. Finansējuma ir bijis pietiekami tikai programmas izstrādei, nevis tās īstenošanai, kas liecina vai nu par pasūtītāju vilšanos rezultātā un sekojošu lēmumu to neatbalstīt vai arī patiesas intereses trūkumu par rīcībpolitikas realizāciju.
3. Rīcībpolitikas satur lielu daudzumu vispārēju frāžu un nekonkrētu uzdevumu un principu, līdzīgu šai – “pieminekļu aizsardzības popularizēšanas jomā ir nepieciešams plašs un daudzpusīgs darbs” (VARAM, 1999).

4. Ignorēti ir jomas ekonomiskie aspekti. Praktiskā kultūras pieminekļu aizsardzība, piemēram, ēku restaurācija, ir finansiāli ietilpīga. Lai panāktu politisku atbalstu finansu piešķirumiem šādu rīcībpolitiku realizācijai, tām ir jāsaturs vismaz vispārēja izdevumu/ienākumu analīze. Dažviet gan ir izteikti vienkāršoti apgalvojumi, kā, piemēram: “Vidzemes reģionā ir daudz priekšnoteikumu, lai ekonomiskais uzplaukums balstītos uz tūrisma, sporta un atpūtas aktivizēšanu” (Dekante, 2001), tomēr tiem trūkst aprēķinos balstītu pierādījumu. Runa ir par sabiedrisko līdzekļu izmantošanu, bet netiek ekonomiski pierādīta līdzekļu izlietojuma lietderība un - vai sabiedrība vēlas tērēt savus līdzekļus šim mērķim?
5. Nekas kultūras mantojuma aizsardzības situācijā plānošanas teritorijā nav mainījies tādēļ, ka izstrādāta un apstiprināta šāda rīcībpolitika. Ja arī šiem dokumentiem ir pievienota konkrētu rīcību sadaļa, tajā iekļautie pasākumi netiek īstenoti vairāk, nekā līdz tam, bez šādas programmas.

Mums nav informācijas par tādām rīcībpolitikām kultūras mantojuma aizsardzības jomā Latvijā, kuras ir izstrādātas, lēmumu pieņēmēju līmenī apstiprinātas un arī īstenotas. Ir jāsecina, ka kultūras mantojuma aizsardzība nebauda sistemātisku programmatisku politisku atbalstu. Viens no iemesliem tam var būt tāds, ka trūkst arī pārliecinošu kultūras mantojuma plānošanas dokumentu, kuri skaidri pierādītu sabiedrisko ieguvumu pārsvaru pār ieguldījumiem kultūras mantojuma aizsardzības jomā. Rezultātā Latvijā kultūras mantojuma aizsardzības politika šo jomu padara par noslēgtu sistēmu, kas orientēta uz speciālistiem, bet saites ar citām nozarēm, institūcijām un sabiedrību ir vājas.

2.3. KULTŪRAS PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS EFEKTIVITĀTE LATVIJĀ: LATGALES ARHITEKTŪRAS PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS PIEMĒRS

Kultūras pieminekļu aizsardzība ir sabiedriskās politikas daļa, līdzīgi kā izglītība, veselības aprūpe, pārtikas tirgus aizsardzība u.t.t., tai jāpasniedz konkrēti mērķi sabiedrības interesēs un šo mērķu sasniegšanai tiek izmantoti valsts budžeta līdzekļi. Gan politikas, gan budžeta plānošanas neatņemama sastāvdaļa ir regulāra rezultātu novērtēšana, izanalizējot situācijas maiņas un nosakot, cik lielā mērā

sasniegti uzstādītie mērķi (Politikas..., 2001). Šajā gadījumā tas nozīmē novērtēt, cik efektīvi kultūras pieminekļu aizsardzību ir sekmējuši veiktie pasākumi un izmantotie resursi. Efektivitātes novērtēšanas rādītāji raksturo attiecības starp plānoto un iegūto. Efektivitātes rādītāji ļauj novērtēt ne vien sasniegtā atbilstību plānotajam, bet arī dod iespēju novērtēt dažādas alternatīvas mērķa sasniegšanai.

Lai teorētisko plānošanas principu - efektivitātes analīzi kā sabiedriskās politikas realizācijas panākumu novērtētāju, būtu iespējams pielietot mūsu pētījumā un novērtēt kultūras pieminekļu aizsardzības efektivitāti Latgales reģionā, būtu jāizmanto konkrētas apstiprinātas un īstenotas kultūras mantojuma aizsardzības programmas. Tomēr ne Nacionālās programmas “Kultūra” apakšprogramma “Kultūras mantojums”, ne Latgales attīstības plāns (LRAA, 2000) nesatur konkrētus reģionālus kultūras pieminekļu aizsardzības rezultātīvos rādītājus, kurus būtu iespējams šādi novērtēt. Manā pētījumā ir novērtēts arhitektūras pieminekļu aizsardzības stāvoklis Latgalē attiecībā pret pieņemtu ideālu situāciju, nevis aizsardzības efektivitāte kā plānošanas dokumentos nosprausto mērķu izpilde. Efektivitātes jēdziens tādējādi tiek paplašināts, jo novērtējumā tiek iekļauti ne tikai juridiskie un formālie rādītāji, bet arī praktiskie kultūras pieminekļu aizsardzības jautājumi.

Ir viegli iedomāties šo ideālo situāciju aizsardzības pasākumu realizācijas rezultātā: tādā gadījumā arhitektoniski nozīmīgā vēsturiskā ēka ir labā tehniskā stāvoklī un izmantota, pieejama sabiedrībai, atrodas sakoptā ainavā, īpašnieki, vietējie iedzīvotāji un pašvaldība ir ieinteresēti, aktīvi tās uzturētāji kārtībā, tūristi apmeklē šo objektu, kas ir unikāla vietas vēstures liecība, to sasniedz pa labu ceļu un atrod pēc norādes zīmēm. Cik atbilstoša šī aina ir realitātei lauku apvidos Latgalē 2002.gadā?

2.3.1. Aizsardzības efektivitātes novērtējuma metodika

Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība ir daudzšķautņaina nozare, kur savstarpējā mijatkarībā atrodas daudzi faktori un intereses. Plašākajā nozīmē kultūras pieminekļu aizsardzību ietekmē un netieši arī raksturo tādi rādītāji kā, piemēram, restaurācijas speciālistu profesionālisms un skaits, zinātniskās pētniecības līmenis, tūrisma attīstība reģionā, mecenātisma tradīcijas sabiedrībā, valsts ārpolitika, radot

priekšnoteikumus starptautiskajai sadarbībai, u.t.t. Tomēr jāatlasa ierobežots daudzums visbūtiskāko rādītāju (faktoru), kuru analīze nosedz dominējošo izpētes jautājumu daļu, t.i. tiem ir jāraksturo galveno lēmumu pieņēmēju darbība attiecībā uz konkrētā kultūras pieminekļa aizsardzību un šīs darbības rezultāti. Šīs analīzes mērķis ir identificēt kultūras pieminekļu aizsardzībā noteiktajā reģionā notiekošos procesus un likumsakarības, lai uz iegūtās informācijas bāzes būtu iespējams izdarīt secinājumus, izvirzīt aizsardzības mērķus, tos saskaņot ar citiem attīstības mērķiem, noteikt prioritātes un konkrētas darbības plānu īstenošanā.

Kultūras pieminekļu aizsardzības nozares raksturošanai teritoriju attīstības plānojumos, parasti tiek izmantoti tādi pamatrādītāji kā pieminekļu skaits, izvietojums, tipoloģija, arhitektonisks vai vēsturisks raksturojums (piemēram, Preiļu rajona padome, 2002). Tas nav pietiekami, tādēļ papildus nosauktajiem šajā pētījumā, vērtējot Latgales arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitāti, katram atsevišķam objektam tika analizēti papildus faktori:

- 1) kultūras pieminekļa tehniskais stāvoklis,
- 2) kultūras pieminekļa ainava, tās sakoptība, objekta saistība ar citiem kultūras vai dabas pieminekļiem,
- 3) kultūras pieminekļa izmantošanas veids un pakāpe,
- 4) kultūras pieminekļa īpašnieki, viņu attieksme un aktivitātes,
- 5) vietējo iedzīvotāju attieksme pret kultūras pieminekli,
- 6) kultūras pieminekļa apmeklētība, tūristu raksturojums,
- 7) par teritorijas attīstību atbildīgo – pašvaldību attieksme pret kultūras pieminekli.

Viena integrēta aizsardzības efektivitātes rādītāja izstrāde pēc būtības nav pamatota, jo ideālā istuācijā, kā norādīts iepriekš, kultūras pieminekļa aizsardzības situācijai ir jāsaturs visi norādītie kritēriji vienlaicīgi.

Situācijas analīzei kādas teritorijas kultūras pieminekļu aizsardzībā vispirms ir nepieciešams pilns kultūras pieminekļu saraksts, tad katrs atsevišķs objekts ir jāraksturo pēc virknes vienādu parametru, visvienkāršāk – aizpildot noteikta parauga veidlapu (veidlapas paraugu un tās aizpildīšanas metodiku skat. 1. pielikumā).

2.3.2. Latgales arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes vērtējums

2001. un 2002. gadā tika apsekoti un savākta informācija par 487 arhitektūras un 2 vēstures pieminekļiem Latgalē, kuri iekļauti Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā (Valsts..., 1998) un arhitektūras pieminekļu saraksta projektā (VKPAI, 2001). Katrs atsevišķs arhitektūras pieminekļis ir neatkārtojams fenomens, kas atrodas tikai tam raksturīgā unikālā situācijā. Apkopojot datus par katra atsevišķa objekta situāciju pēc vienotas sistēmas, iespējams gūt priekšstatu par nozari analizējamā teritorijā, šajā gadījumā, Latgalē, kopumā. Iegūto datu apkopojumu skatīt 2.pielikumā.

Ar izpētes apgabalu *Latgale* šajā gadījumā tiek saprasta teritorija atbilstoša līdz 1940.gadam pastāvējušajam Latgales kultūrvēsturiskajam novadam, kurš sabiedrības apziņā joprojām saistās ar jēdzienu – Latgale: Balvu, Ludzas, Rēzeknes, Krāslavas, Preiļu rajonos un Daugavpils rajona Daugavas labā krasta teritorijā, daži Madonas un Jēkabpils rajonu pagasti. Pētījuma teritorijā tika iekļauts Kaplavas pagasts Krāslavas rajonā, kas atrodas Daugavas kreisajā krastā. Pētījumā es neietvēru republikas nozīmes pilsētas Rēzekni, Daugavpili, jo pilsētas vide būtiski atšķiras no lauku vides, te darbojas citi attiecību modeļi starp sabiedrību un arhitektūras mantojumu un pieminekļu aizsardzības efektivitāte būtu jāvērtē atšķirīgi. Šajā pētījumā izmantotā, augstāk raksturotā metode attiecas uz lauku vidi vai mazajām pilsētām. Pētījuma teritorija sakrita ar 1995.gadā veikto līdzīgu pētījumu (Stūre, 1997). Par katru no objektiem tika aizpildīta vienotas formas veidlapa (veidlapas formas paraugu un tās aizpildīšanas metodiku skatīt 1. pielikumā). Dati tika iegūti, galvenokārt balstoties uz ekspertu - rajonu Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspektoru sniegto informāciju, to precizējot pašvaldībās, kā arī apsekojot arhitektūras pieminekļus dabā. Datu apstrāde un analīze tika veikta ar datorprogrammu ArcView GIS, Excel 97 un SPSS 10.0 palīdzību. Datu analīze tika sākta ar katra atsevišķa rādītāja statistisko īpašību analīzi – proporcionalitātes noteikšanu un sadalījuma analīzi, rezultātus attēlojot grafiski vai tabulās. Nākamajā posmā tika noteikts sakarības ciešums starp atsevišķiem mainīgajiem, Spīrmēna korelācijas koeficientu aprēķināšanas metodika balstās uz Lasmaņa izstrādātajiem (Lasmanis, 2002).

2.3.2.1. Arhitektūras pieminekļu skaits un tipoloģija

Latgales arhitektūras mantojuma kopainā (skat. 2.1. tabulu, 2.2. attēlu) ievērojamākā daļa ir katoļu baznīcas, kopskaitā pavisam 90, kuras vēsturnieks Leons Taivāns (Taivāns, 1993) dēvē par pirmo arhitektūras dominanti Latgales ainavā. 63% no katoļu baznīcām ir valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi. Katoļu baznīcas ir izvietotas vienmērīgi visa reģiona teritorijā, viena no otras attālumā parasti līdz 20 km. Citu konfesiju baznīcas ir mazākā skaitā un arī valsts nozīmes kultūras pieminekļu īpatsvars ir mazāks. Lielākā daļa pareizticīgo baznīcu atrodas pierobežā ar Krieviju, bet vecticībnieku lūgšanu nami koncentrēti Latgales centrālajā un dienvidu daļā. Daudzās apdzīvotās vietās atrodas vairāku konfesiju dievnami, liecinot par reģiona multikulturālo raksturu (Riebiņi, Brodaiži, Līvāni), kas ir vieno Latgales būtiskākajām kultūrģeogrāfiskajām īpašībām.

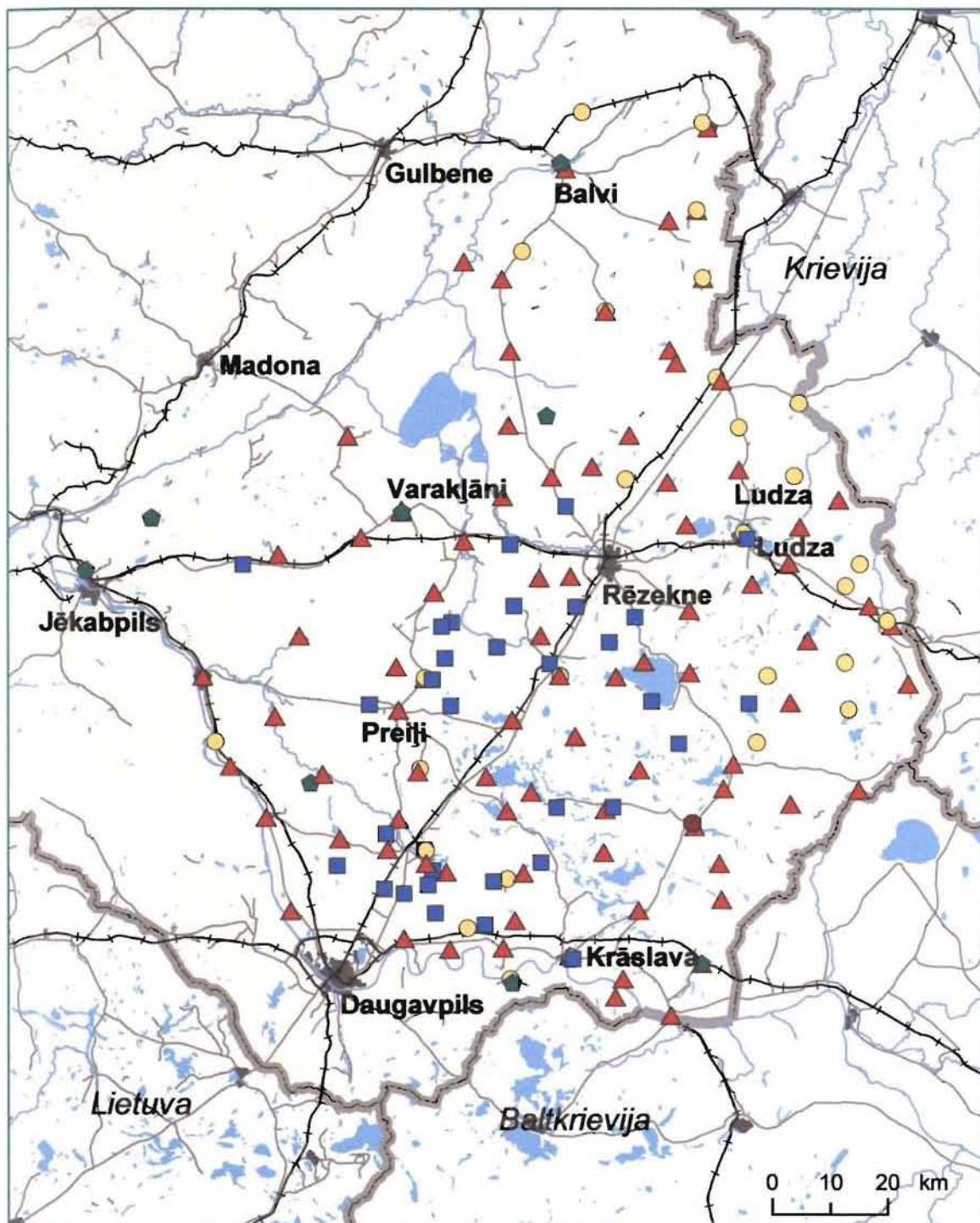
Otra lielākā arhitektūras pieminekļu grupa ir muižu apbūves kompleksi (45), kuros ietilpst muižu kungu mājas (42), saimniecības ēkas (67), parki (40) un dažos parkos arī parku arhitektūras objekti (5). Valsts nozīmes arhitektūras pieminekļu statuss ir visām 4 pilsdrupām – Volkenbergas, Ludzas, Dinaburgas un Viļakas (skat. 2.3. attēlu).

2.1. tabula. Latgales arhitektūras un vēstures pieminekļu skaits tipoloģiskajās grupās

Tipoloģiskā grupa	Katoļu baznīcas	Katoļu baznīcas apbūves obj.	Muižas apbūves kompleksi	Muižas saimniecības ēkas	Muižas kungu mājas, pilis	Muižas parki	Muižas parka apbūves obj.	Luterāņu baznīcas	Sinagoga	Sabiedriskas ēkas	Dzimavas	Pilsdrupas	Vecticībnieku lūgšanu nami	Vecticīb. l. n. kompl. apb.	Pareizticīgo baznīcas	Kapu kapliņas	Tautas celtniecības piemin.	Krogi	Vēstures pieminekļi
Objektu skaits	90	22	45	67	42	40	5	12	1	37	13	4	33	1	29	21	18	3	2
t.sk. valsts nozīmes	57	14	11	11	18	10	3	4	0	4	1	4	0	0	9	6	2	0	2
t.sk. vietējās nozīmes	33	8	34	56	24	30	2	8	1	33	12	0	33	1	20	15	16	3	0

2.2. attēls. Arhitektūras pieminekļi - baznīcas Latgalē

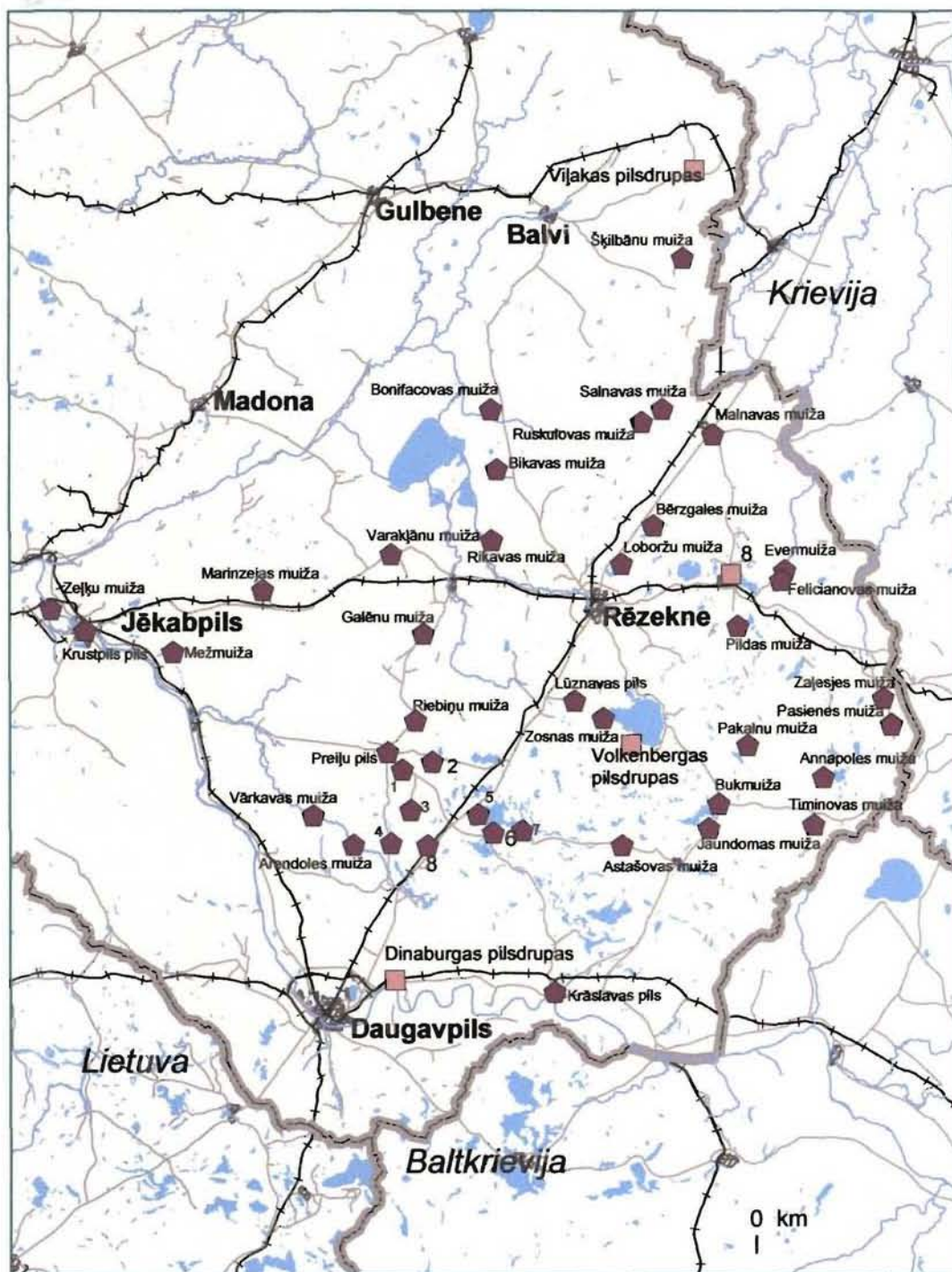

Izmantota datu bāze "GIS Latvija", SIA "Envirotech"

Apzīmējumi

- ▲ Romas katoļu baznīca
- ◆ luterāņu baznīca
- sinagoga
- vecticībnieku kopienas lūgšanu nams
- pareizticīgo baznīca

2.3. attēls. Arhitektūras pieminekļi - muižas un pilsdrupas Latgalē

Izmantota datu bāze "GIS Latvija", SIA "Envirotech"

Apzīmējumi

- muižas kungu māja
- pilsdrupas

Ar cipariem apzīmēti:

- 1 Anspoku muiža
- 2 Gailīšu muiža
- 3 Jasmuiža
- 4 Pelēču muiža
- 5 Rušonu muiža
- 6 Kameņecas muiža
- 7 Bērzgales mācītājmuiža
- 8 Juzefinovas muiža
- 9 Ludzas pilsdrupas

2.3.2.2. Arhitektūras pieminekļu tehniskais stāvoklis

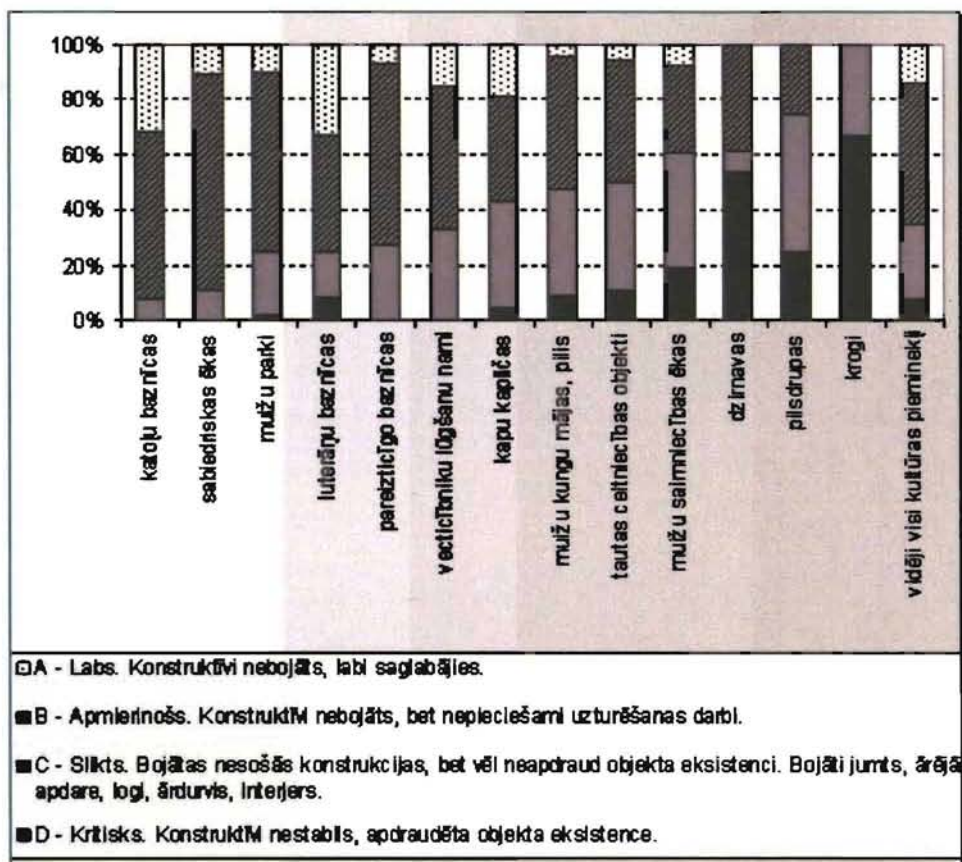
Arhitektūras pieminekļu tehniskajam stāvoklim ir tieša saistība ar ēku izmantošanu. Lielbritānijā šie divi rādītāji tiek lietoti, lai novērtētu vēsturisko ēku apdraudētības pakāpi (Council of Europe, 1991). Arhitektūras pieminekļa tehniskais stāvoklis atspoguļo tā pārvaldības kumulatīvo efektu un saista objekta pašreizējo situāciju ar vērtībām, kuru dēļ tas tiek aizsargāta.

Latgales arhitektūras pieminekļu tehniskā stāvokļa raksturojums rāda, ka gandrīz 70% no tiem atrodas labā un apmierinošā stāvoklī (skat. 2.4.attēlu). Tomēr dažādās kultūras pieminekļu grupās tehniskais stāvoklis nav līdzīgs. Vislabāk uzturētā kultūras pieminekļu grupa ir katoļu baznīcas gan pilsētās, gan laukos, piemēram, Līvānu, Višķu (Daugavpils raj.), Pilcenes (Rēzeknes raj.), Stiglovas baznīcas (Ludzas raj.). Visumā labi uzturētas ir arī sabiedriskas ēkas, kuras arī mūsdienās tiek izmantotas galvenokārt kā skolas vai iestāžu telpas. Visbēdīgākajā tehniskajā stāvoklī atrodas krogu ēkas, dzirnavas, muižu saimnieciskās ēkas. Bieži šīs ēkas netiek izmantotas, piemēram, Daudzenes (Balvu raj.), Rijnieku (Jēkabpils raj.), Krāslavas dzirnavas, vai arī to izmantošanas veids nesekmē ēkas saglabāšanos. Kritiskā stāvoklī ir krogi, neviens no trim Latgales teritorijā esošajiem krogiem netiek izmantots pilnībā – Aizkalnes krogs (Preiļu raj.) – nemaz, Krišjāņu (Balvu raj.) par 10% un Klaukavas (Jēkabpils raj.) par 50%.

Arhitektūras pieminekļu tehniskajam stāvoklim ir tieša saistība ar ēkas izmantošanu, precīzāk izsakoties, Latgalē – ar neizmantošanu. Visspilgtāk šī likumsakarība Latgales arhitektūras pieminekļos apstiprinās attiecībā uz muižu ēku izmantošanu skolu vajadzībām (skat. 2.3.3. nodaļu).

Apmēram pusei no visiem tautas celtniecības objektiem draud sabrukšana, kas jau ir sākusies. Šajā ziņā gandrīz vienīgais izņēmums ir Fr.Trasuna muzejs “Kolnasāta” (Rēzeknes raj.). Daudziem citiem tautas celtniecības paraugiem, kuri lielākoties ir zemnieku sētas, datētas ar 19.gs., īpašnieki ir miruši vai vecumdienas pavada pansionātos, vairāki šīs grupas kultūras pieminekļi tiek apdzīvoti tikai vasaras sezonā.

Kritisks ir vairāk nekā 60% muižu saimniecības ēku stāvoklis, piemēram, to var teikt par Annasmuižas (Ludzas raj.) klēti, dārznieka māju un siernīcu.

2.4. attēls Latgales arhitektūras pieminekļu tehniskais stāvoklis tipoloģiskajās grupās

Valsts aizsargājamā objekta statusam nav būtiskas ietekmes uz kultūras pieminekļa tehnisko stāvokli. Piemēram, valsts nozīmes kultūras pieminekļa statuss nav izglābis ne Preiļu pili no sabrukšanas draudiem, ne Aglonas baznīcas un klostera apbūves ansambli no vērienīgajām pārbūvē, bet Vārkavas muižas kungu māja tiek atjaunota, kaut arī tā nav oficiāls kultūras piemineklis.

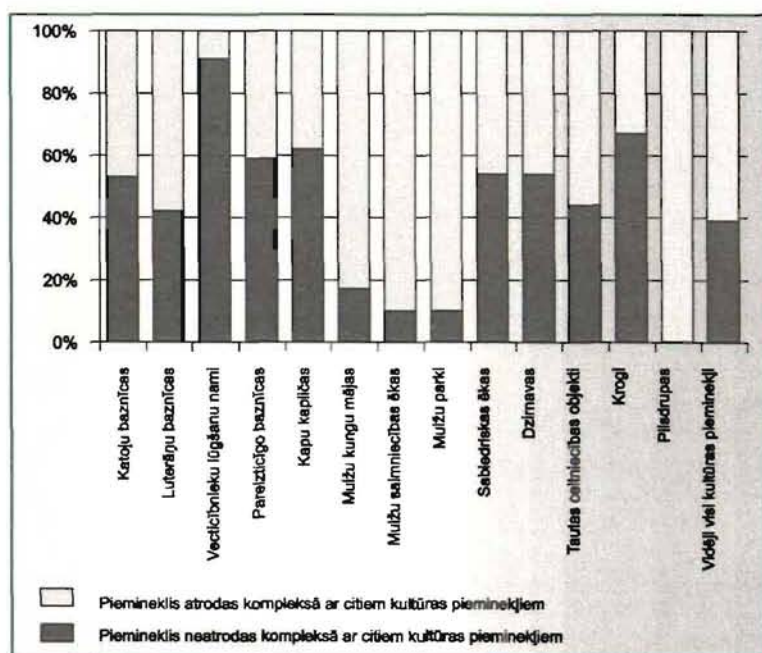
Latgales kultūras pieminekļu nevienmērīgais tehniskais stāvoklis atsevišķās pieminekļu grupās apdraud kultūras mantojuma iespējas atspoguļot vispusīgu novada vēsturi izgaismojošu ainu, no šobrīd visai bagātā tematiskā spektra pilnīgi zaudējot atsevišķas daļas, jo bojā iet krogi, daudzi tautas celtniecības objekti, muižu saimniecības ēkas, dzirnavas.

2.3.2.3. Arhitektūras pieminekļu apkārtne

Apkārtnes novērtējums attiecas uz teritoriju, kas funkcionāli un telpiski vienota ar objektu, ietver kultūras pieminekli un veido tā uztveres vizuālu fonu. Robežas šai teritorijai vienmēr katram atsevišķam objektam ir individuālas, atklātā vietā tās ir tālākas nekā noslēgtā ainavā. Pētījumā tika izmantots nosacīts attālums šai teritorijai – 150 m.

Datu analīze parāda, ka arhitektūras pieminekļiem dažādās grupās ir atšķirīga apkārtnes sakoptības pakāpe. Visvairāk sakoptā apkārtņē atrodas katoļu baznīcas, kapu kapliņas, salīdzinoši labā kartībā ir muižu parki, bet dzirnavas, krogi un tautas celtniecības objekti bieži ir pamestā un nekoptā ainavā, vēl vairāk pastiprinot negatīvās tendences to aizsardzībā.

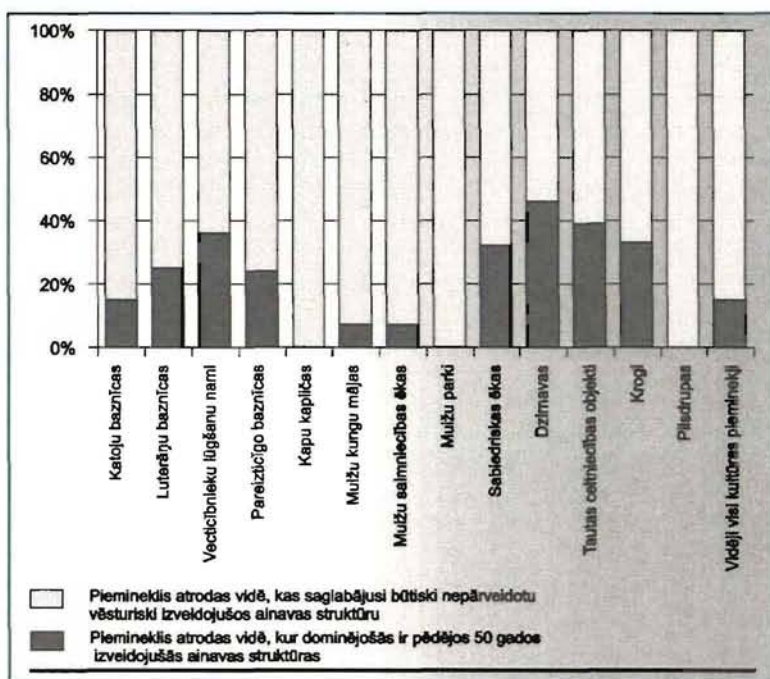
Svarīgi ir redzēt kultūras pieminekli tā atrašanās vietā, vai tas ir atsevišķs objekts, vai viens no elementiem vietas kultūras pieminekļu kopumā. Šāda faktora svarīgumu min daži reģionālās attīstības projekti, piemēram, projektā “Vidzemes josta” to dēvē par “ķekariem” (Dekante, 2001; Treimanis, 1999). Kultūras pieminekļa aizsardzību var sekmēt tā atrašanās telpiskā saistībā ar citiem kultūras pieminekļiem vai vēsturiskā vidē (nepārveidotā ainavā ar saglabājušos vēsturisko struktūru), jo vairākiem objektiem vienuviet ir lielākas iespējas veidot priekšstatus par vietas

2.5. attēls Arhitektūras pieminekļu telpiskā saistība ar citiem

raksturu, arī funkcionālas izmantošanas iespēju spektrs paplašinās. Tūrisma attīstībai ir ļoti svarīgs komplekss piedāvājums apmeklējamā vietā, kas ir iespējams vienīgi iesaistot vairākus resursus. Šajā ziņā vislielākās potences ir muižu kompleksiem.

Kultūras pieminekļu apkārtnes apsekojumi parāda (skat. 2.5. un 2.6. attēlus), ka arhitektūras pieminekļi Latgalē visbiežāk ir kompleksos ar citiem kultūras pieminekļiem (61% gadījumu) un dominējošais vairākums atrodas vēsturiskā vidē (85%). Vienīgi vecticībnieku kopienu lūgšanu nami visbiežāk (64%) nav saistīti ar

2.6. attēls Arhitektūras pieminekļa atrašanās vietas ainavas pārveidotība

citiem kultūras pieminekļiem, bet gan savrupas, atsevišķas ēkas. Muižu apbūvei piederošās ēkas parasti ir kompleksi un nereti vienā muižas apbūvē aizsargājami ir līdz 7 atsevišķi kultūras pieminekļi (piemēram, Preiļu muižas apbūve, kurā ietilpst pils, kapella, vārtsarga namiņš, stallis, divi vārti un parks).

2.3.2.4. Īpašnieku attieksme

Īpašnieku attieksmes novērtējumam ir ļoti svarīga nozīme, jo tieši objektu īpašnieki ir juridiski atbildīgi par kultūras pieminekļa saglabāšanu. Tika noteikts statistiskās sakarības ciešums starp mainīgajiem “īpašnieku attieksme” un “arhitektūras pieminekļa tehniskais stāvoklis”. Korelācijas koeficients $r = |0,683|$ norāda uz augstu korelācijas līmeni.

Īpašnieku attieksme vērtējama ne tikai pēc viņa aktivitātes, bet arī pēc izpratnes un rīcību atbilstības arhitektūras pieminekļu aizsardzības prasībām. Praksē ir pierādījies, ka īpašnieki bieži neizprot kultūras pieminekļa vērtības un to saglabāšanas principus. Šādi gadījumi novēroti biežāk baznīcās, kuru kopšanu nereti uzņemas ticīgi un godprātīgi cilvēki, tomēr bez zināšanām tehniskos kultūras pieminekļu saglabāšanas jautājumos. Cenšoties uzturēt kārtībā kultūras pieminekli, viņi tam nodara kaitējumu. Piemēram, 2000.gadā Preiļu rajona Gornajašu kapellas renovācijas laikā tika nomainītas oriģinālās 18.gs. durvis pret jaunām, pielietojot automātiski ikdienišķu principu, ka “jauns labāks par vecu”.

Šo analīzi veicot, vispirms ir jāraksturo, kas ir kultūras pieminekļu īpašnieki. Gandrīz visām baznīcām īpašnieks ir draudze kā juridiska persona. Muižu īpašnieki ir raksturoti šīs nodaļas beidzamajā daļā. Sabiedrisko ēku īpašnieki vairumā gadījumu ir pašvaldības, bet pārējiem objektiem – privātas fiziskas un juridiskas personas. 2.2.tabula raksturo īpašnieku attieksmi pret dažādu grupu kultūras pieminekļiem.

2.2. tabula Arhitektūras pieminekļu skaits tipoloģiskajās grupās atkarībā no īpašnieku attieksmes (ballēs) pret arhitektūras pieminekļu aizsardzību

Balles	Katoļu baznīcas	Katoļu baznīcas apbūves obj.	Muižas apbūves kompleksi	Muižas saimniecības ēkas	Muižas kungu mājas	Muižas parki	Muižas parku apbūves obj.	Luerāņu baznīcas	Sinagoga	Sabiedriskas ēkas	Dzīrnavas	Pilsdrupas	Vec ticībnieku lūgšanu nami	Vec ticībnieku l. n. kompl. apb.	Pareizticīgo baznīcas	Kapu kapliņas	Tautas celtniecības piemin.	Krogi	Vēstures pieminekļi
	Arhitektūras pieminekļu skaits																		
1	0	1	8	18	8	4	1	2	0	1	8	1	1	0	1	2	3	1	0
2	4	0	10	17	10	3	2	1	0	7	1	1	1	0	2	2	5	1	0
3	14	7	14	17	11	9	2	2	1	7	2	0	8	0	8	11	4	1	0
4	65	10	10	15	10	22	0	7	0	21	2	1	20	1	16	6	4	0	2
5	7	4	3	0	3	2	0	0	0	1	0	1	2	0	2	0	1	0	0

Visbiežāk pozitīvas attieksmes gadījumi ir baznīcu īpašniekiem – draudzēm, savukārt dzīrnavu, muižu saimniecības ēku, krogu īpašnieki ir visbiežāk vienaldzīgi pret sava īpašuma kultūras vērtībām. Šī situācija ir saistīta ar vispārēju sabiedrības attīstību. Dievnamu uzturēšana kārtībā ir pašsaprotams, ģimenē ieaudzīnāts cilvēka

pienākums. Sabiedrības pēctecība, garīgo vērtību nodošana no paaudzes paaudzē ir priekšnoteikums arī kultūras pieminekļu saglabāšanai.

Krasas atšķirības īpašnieku attieksmes rādītājā citā griezumā – atkarībā no īpašumpiederības veida parāda 2.3. tabulā atspoguļotā analīze. Vislabākie saimnieki kultūras pieminekļiem ir valsts, draudzes un pašvaldības, bet vissliktākais stāvoklis ir gadījumos, ja objektiem ir vairāki īpašnieki vai arī kaut kādu iemeslu dēļ objekta īpašumpiederība ilgstoši ir neskaidra un neviens neuzņemas atbildību un rūpes.

2.3. tabula Arhitektūras pieminekļu sadalījums pēc īpašnieku attieksmes pret arhitektūras pieminekļa aizsardzību atkarībā no īpašumpiederības veida

Attieksme (ballēs)	Arhitektūras pieminekļu skaits atkarībā no īpašumpiederības veida					
	Draudze	Privāt - īpašums	Pašval - dība	Valsts	Vairāki īpašnieki	Neskaidrs
5	14	2	5	2	3	0
4	125	12	51	19	3	0
3	52	20	40	2	5	0
2	13	17	28	1	7	2
1	6	22	14	0	15	3

Visos īpašumpiederību veidu gadījumos ir gan pozitīvi, gan negatīvi piemēri. Pašvaldību īpašumā esošie kultūras pieminekļi dažos gadījumos bauda patiesas pašvaldības rūpes, kā tas ir, piemēram, Lūznavas pilij (īpašnieks Lūznavas pagasta padome), Dinaburgas pilsdrupām (Naujenes pagasta padome) vai Varakļānu muižas pilij (Varakļānu pilsētas dome). Skalas pretējā pusē – tādi objekti kā Viļakas pilsdrupas (īpašnieks Viļakas pilsētas dome), Prezmas ūdensdzirnavas (Silmalas pagasta padome), Landskoronas muižas parks (Šķaunes pagasta padome), Ungurmuižas luterāņu baznīca (Variešu pagasta padome).

Visbiežāk ar augstākajiem rādītājiem tiek vērtēta daudzu draudžu attieksme pret savā īpašumā esošo baznīcu, piemēram, Kārsavas pareizticīgo draudze, Tiskādu vecticībnieku draudze (Rēzeknes raj.), Vārkavas katoļu draudze (Preiļu raj.), Dubnas katoļu kapelas īpašnieki (Daugavpils raj.). Ir tikai daži objekti, kuri pieder draudzēm un īpašnieku attieksme nav pozitīva – piemēram, Ambeļmuižas klēts ar pagrabu (Daugavpils raj.), neizmantotās Reiku pareizticīgo baznīca (Ludzas raj.) un Maslovas vecticībnieku lūgšanu nams (Daugavpils raj.).

Kaut arī baznīcu juridisks īpašnieks ir draudze, tomēr praksē, atbilstoši tradīcijām, bieži galvenā nozīme baznīcu ēku remontu un restaurācijas darbos ir nevis draudzei, bet gan draudzes garīdzniekam, viņa izpratnei, ieinteresētībai un aktivitātei (šī norma juridiski nostiprināta arī daudzu draudžu statūtos). Bieži vērojamas pārāk praktiskas pieejas vēsturisko baznīcu ēku un tajās glabāto mākslas pieminekļu aizsardzībā, kad nepareizu rīcību dēļ tiek nodarīts postījums. To iemesls ir neizpratne par kultūrvēsturiskām vērtībām un to saglabāšanas tehnoloģijām. Šajā ziņā visspilgtākais piemērs ir 1992.-1995.g. veiktās milzīgās pārmaiņas Aglonas bazilikas un klostera kompleksā: lai paplašinātu laukumu, tika būtiski mainīta apkārtējā kultūrainava, neskatoties uz speciālistu iebildumiem, nojauktas vērtīgas 18.gs. arhitektūras ansambļa sastāvdaļas vārti un žogs. Mazāka apjoma, bet līdzīgu piemēru ir daudz – 1970. gados veiktajos darbos Rudzātu baznīca (Preiļu raj.) ieguva neparastus griestus no lakota finiera, 1970. gados unikālās 18.gs. Bērzgales¹ baznīcas (Preiļu raj.) ērģeles “atsvaidzinātas” ar krāšņām puķēm no biezas eļļas krāsas, vienlaikus pārkrāsojot arī citus baznīcas interjera priekšmetus. Jāsecina, ka daudzos gadījumos tikai draudžu nelielie līdzekļi ir pasargājuši unikālas vērtības no nemākulīgas aprūpes bojājumiem. Tomēr, kopumā ņemot, tieši baznīcas un to apkārtne bieži ir vissakoptākā vieta apvidū gan *karojošā ateisma* padomju gados, gan mūsdienās.

Valstī atsākot darboties uz privāto īpašumu balstītai tirgus ekonomikai, nav piepildījušās cerības, ka privātīpašnieki ātri un efektīvi sakops savā īpašumā esošos arhitektūras pieminekļus. Attiecībā uz kultūras pieminekļu aizsardzību Latgalē nav novērojamas plašas pozitīvas pārmaiņas, salīdzinot ar padomju laikiem. Vairāk nekā pusē gadījumu privātie īpašnieki neparāda atbildību un rūpes par kultūras pieminekli, piemēram, Rijnieku vējdzirnavas (Jēkabpils raj.), Pildas muižas kungu māja (Ludzas raj.) un Baļbinovas muižas stallis (Krāslavas raj.) ir pamestas likteņa varā. Diemžēl esam spiesti konstatēt, ka visos gadījumos, kad kāds kultūras pieminekļis pieder ārzemēs dzīvojošai personai, tas ir pamests – piemēram, Duļbovas motordzirnavu (Balvu raj.) īpašnieks dzīvo ASV Floridā, Sološu muižas dzirnavu (Ludzas raj.) īpašnieks Beļģijā, tāpat Anspoku muižas Medību pils, staļļa un kroga (Preiļu raj.) īpašnieki no ASV neiegulda ne mazākās rūpes savu īpašumu sakārtošanā.

---

¹ 1998.gadā apstiprinātajā Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā šī baznīca iekļauta ar nosaukumu Bērzgales (Biržgaļu) katoļu baznīca, tomēr bieži tiek lietots arī nosaukums Bērzgaļa baznīca.

Tika noteikts statistiskās sakarības ciešums starp mainīgajiem “īpašumpiederības veids” un “arhitektūras pieminekļa tehniskais stāvoklis”. Korelācijas koeficients $r = |0,044|$ nav statistiski nozīmīgs, tātad norāda, ka arhitektūras pieminekļu tehniskais stāvoklis nav atkarīgs no īpašumpiederības veida.

2.3.2.5. Pašvaldību attieksme

Neatkarīgi no kultūras pieminekļa īpašumpiederības veida, tieši pašvaldībai kā atbildīgajai institūcijai par teritorijas attīstību būtu jāapzinās jebkura kultūras pieminekļa vērtība un jāsniedz atbalsts tā aizsardzībai. Vietējo pašvaldību attieksme pret arhitektūras pieminekli lielā mērā ļauj spriest par kopējām kultūras mantojuma aizsardzības perspektīvām šajā reģionā, jo tieši pašvaldību rokās ir teritorijas attīstības plānošanas instrumenti un iespējas ietekmēt attīstības procesu virzienu. Tika noteikts statistiskās sakarības ciešums starp mainīgajiem “pašvaldību attieksme” un “arhitektūras pieminekļa tehniskais stāvoklis”. Korelācijas koeficients $r = |0,412|$ norāda uz korelācijas līmeni, kas ir statistiski nozīmīgs.

Tomēr datu analīze rāda (skat. 2.4. tabulu), ka kultūras pieminekļiem Latgalē pašvaldību uzmanība ir sadalīta nevienmērīgi – visbiežāk pašvaldības atbalstu saņem

2.4. tabula Arhitektūras pieminekļu skaits tipoloģiskajās grupās atkarībā no pašvaldību attieksmes (ballēs) pret arhitektūras pieminekļu aizsardzību

Balles	Katoļu baznīcas	Katoļu baznīcas apbūves obj.	Muižas apbūves kompleksi	Muižas saimniecības ēkas	Muižas kungu mājas	Muižas parki	Muižas parku apbūves obj.	Luerāņu baznīcas	Sinagoga	Sabiedriskas ēkas	Dzīšanas	Pilsdrupas	Vec ticībnieku lūgšanu nami	Vec ticībn. i. n. kompl. apb.	Pareizticīgo baznīcas	Kapu kapiņas	Tautas celtn. pieminekļi	Krogi	Vēstures pieminekļi
	Arhitektūras pieminekļu skaits																		
1	7	2	14	31	13	7	2	3	1	11	10	1	6	0	15	12	13	2	0
2	15	6	8	20	9	6	3	6	0	7	3	0	11	1	10	5	4	1	0
3	23	3	11	6	8	9	0	2	0	10	0	1	1	0	7	3	0	0	1
4	41	11	10	10	9	17	0	1	0	9	0	1	15	0	5	1	1	0	1
5	4	0	2	0	3	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0

katoļu un vecticībnieku baznīcas, muižu parki un sabiedriskas ēkas, kas bieži ir arī šo pašvaldību īpašums. Pašvaldībās dominējoša ir vienkāršota attieksme pret kultūras mantojuma aizsardzību: atbalsts tiek sniegts to objektu aizsardzībai, kuri ir saistīti ar lielākās iedzīvotāju daļas interesēm. Retas ir iniciatīvas saimniecisku, bieži nesakārtotu objektu kā dzirnavas, krogi, muižu saimniecības ēkas sakopšanai. Tas liecina, ka netiek pilnībā novērtētas kultūras mantojuma kā resursa iespējas teritorijas rakstura, kultūras identitātes un sociālekonomiskās attīstības veicināšanā. To apliecina arī pašvaldību teritoriju plānojumi un attīstības programmas, kurās parasti iekļauti ir tikai aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksti un nav izstrādāti kultūras mantojuma aizsardzības un attīstības pasākumi.

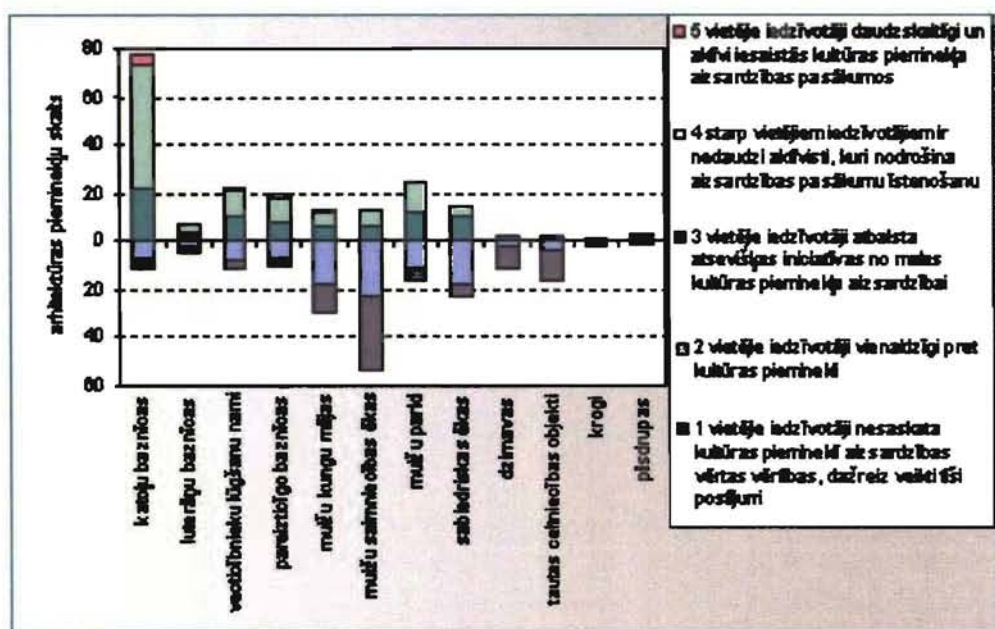
2.3.2.6. Vietējo iedzīvotāju attieksme

Katrs kultūras piemineklis ir saistīts ar vietējiem iedzīvotājiem, jo ir viņu dzīves vides un ainavas sastāvdaļa. Kultūras piemineklis ar visu tam piemītošo kultūras, estētisko, zinātnisko, izglītojošo, ekonomisko vērtību var būt viens no ietekmīgākajiem vietas kultūrvides kvalitātes veidotājiem. Kultūras pieminekļa aizsardzība nevar būt efektīva, ja tas ir izslēgts no vietējo iedzīvotāju dzīves, nav pieejams sabiedrībai vai arī tās vērtējumā nenozīmīgs. Tika noteikts statistiskās sakarības ciešums starp mainīgajiem “vietējo iedzīvotāju attieksme” un “arhitektūras pieminekļa tehniskais stāvoklis”. Korelācijas koeficients $r = |0,509|$ norāda uz vidēji augstu korelācijas līmeni.

Vietējo iedzīvotāju attieksmi pret arhitektūras pieminekļu aizsardzību novērtējot graduālā skalā, kur attieksmes vērtējumi 1-2 balles ir negatīvi un 3-5 balles pozitīvi, iegūtie rezultāti liecina, ka situācija nav viendabīga (skat. 2.7. att.) attiecībā pret visu grupu kultūras pieminekļiem. Sabiedrības tradicionālās reliģiskās vērtības apliecinošās baznīcas visbiežāk ir vietējo iedzīvotāju rūpju objekts, nevis ēkas ar tikai estētiskām kvalitātēm vai saimniecisko nozīmi. Ieinteresēti un aktīvu aizsardzības pasākumu realizētāji ir piemēram, Zosnas (Rēzeknes raj.) un Līksnas (Daugavpils raj.) katoļu baznīcu, Balvu un Krustpils luterāņu baznīcu, Ilzeskalna (Kuļņevas) pareizticīgo baznīcas (Rēzeknes raj.), Krivošejes vecticībnieku lūgšanu nama (Daugavpils raj.) apkaimē dzīvojošie ļaudis. Nomaļās 18.gs. Gornajašu kapliņas (Preiļu raj.) restaurācijai vietējie iedzīvotāji ir nodibinājuši īpašu sabiedrisko

organizāciju “Fonds “Gurnijaša””, kura jau vairākus gadus izstrādā un iesniedz projektus dažādiem fondiem, piesaista līdzekļus kapličas, tās altāra un iekārtas restaurācijai (Rancāne, 2001).

2.7. attēls Arhitektūras pieminekļu skaits atsevišķās tipoloģiskajās grupās atkarībā no vietējo iedzīvotāju attieksmes (ballēs) pret arhitektūras pieminekļa aizsardzību

No muižu apbūves kompleksiem piederīgiem objektiem vietējo iedzīvotāju atsauce augstāka ir attiecībā uz parkiem, kuri parasti tiek izmantoti sabiedriskiem mērķiem, iedzīvotāji piedalās sakopšanas talkās, apmeklē kultūras pasākumus. Piemēram, Ruskulovā (Ludzas raj.) vietējo iedzīvotāju attieksme augstāk tiek vērtēta attiecībā uz parku, salīdzinot ar kungu māju.

Niecīgu vietējo iedzīvotāju atbalstu saņem dažas nomaļas, kaut arī izcila kultūrvēsturiskās nozīmības ziņā baznīcas kā Indricas, Landskoronas (Krāslavas raj.), vai arī pamesti luterāņu dievnami Strūžānos (Rēzeknes raj.), Indrā (Krāslavas raj.), Ungurmuižā (Jēkabpils raj.), un pareizticīgo baznīca Reikos (Ludzas raj.). Nosauktie ir gadījumi, kad baznīcas ir saglabājušās apvidos, kas mūsdienās ir reti apdzīvoti.

Iedzīvotāju iesaistīšanos kultūras mantojuma aizsardzības pasākumos kavē arī zemais labklājības līmenis, negatīvie demogrāfiskie un sociālie procesi laukos, kā sabiedrības novecošanās, izglītoto jaunākās paaudzes cilvēku aizplūšana uz pilsētām un nepietiekamā demokrātijas pieredze. Nākotnē negatīvas sociālās un ekonomiskās attīstības tendences daudzās Latgales vietās arvien vairāk apdraudēs kultūras

mantojuma saglabāšanos, jo vienkārši nebūs cilvēku, kuri varēs to darīt. Tā viens no vērtīgākajiem arhitektūras pieminekļiem vecākā Latgales koka baznīca Indricā atrodas Kalniešu pagastā, kurš pēc attīstības rādītājiem atrodas 416. vietā no 459 pašvaldībām Latvijā (VRAA, 2004), iedzīvotāju skaits ir 991 (2004.g.), iedzīvotāju blīvums ir 8,8 iedz./km², un pēdējos gados mirušo skaits 2,5 reizes pārsniedz dzimušo skaitu (LR CSP, 2004a). Latvijas mūsdienu sabiedrības attieksme pret kultūras pieminekļu aizsardzību plašāk aplūkota 2.4.2. nodaļā.

2.3.2.7. Arhitektūras pieminekļu apmeklētība

Kultūras pieminekļa apmeklētība ir būtisks aizsardzības efektivitātes rādītājs, tā norāda uz ekonomisko, izglītojošo un rekreatīvo resursu izmantošanas racionalitāti. Kultūras pieminekļu iesaistīšanos tūrisma norisēs var ietekmēt daudzi apstākļi, starp kuriem kā noteicošie jāmin:

- 1) īpašnieka rocība un vēlēšanās nodarboties ar tūristu uzņemšanu (tām pēc nozīmes pakārtots ir kultūras pieminekļa tehniskais stāvoklis, jo, kā rāda pieredze, arī gandrīz drupu stāvoklī esoši pieminekļi var tikt pasniegti kā saistoša tūrisma piesaiste, piemēram, Firksu Pedvāles muiža Kurzemē, ja tā īpašnieks cenšas izveidot apmeklētājiem interesantus piedāvājumus),
- 2) pieminekļa novietojums (sasniedzamība, novietojums attiecībā pret citiem objektiem),
- 3) vispārējais tūrisma attīstības līmenis reģionā, jo viens atsevišķs objekts nevar piesaistīt pietiekami lielu un pastāvīgu apmeklētāju plūsmu.

Sīkāk šie apstākļi analizēti promocijas darba 3. nodaļā.

Tika noteikts statistiskās sakarības ciešums starp mainīgajiem “tūristu apmeklētība” un “arhitektūras pieminekļa tehniskais stāvoklis”. Korelācijas koeficients $r = |0,288|$ norāda uz visai zemu, tomēr statistiski nozīmīgu korelācijas līmeni.

Apmeklētāju daudzums regulāri tiek uzskaitīts tikai nedaudzos kultūras pieminekļos Latgalē, piem. Jasmuižu, kur iekārtota Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja filiāle Raiņa muzejs “Jasmuiža”, ik gadu ir apmēram 8 tūkst apmeklētāju (Pīzelis, 2001), Krustpils pili apmeklē ap 15 tūkst. apmeklētāju gadā, galvenokārt abos gadījumos tās ir skolnieku grupu ekskursijas. Neapšaubāms līderis apmeklētāju

skaita ziņā ir Aglonas bazilika, kur ierodas vismaz 200 tūkst ceļotāju gadā, no kuriem ap 150 tūkst. ir svētceļnieki 14.-15.augusta reliģiskajos svētkos (Stūre, 1997).

Ir acīmredzama atšķirība, cik lielā mērā kultūras pieminekļi iesaistās tūrisma norisēs, jo daži kultūras pieminekļi tiek apmeklēti vairāk, daži mazāk. Par dažiem ir informācija tūristu ceļvežos un Tūrisma informācijas centros, tie iekļauti tūrisma aģentūru organizētajos grupu maršrutos, kultūras piemeklī tiek piedāvāti gidu pakalpojumi un suvenīru iegāde, bet daudzos citos svešiniekiem durvis nemaz netiek atvērtas.

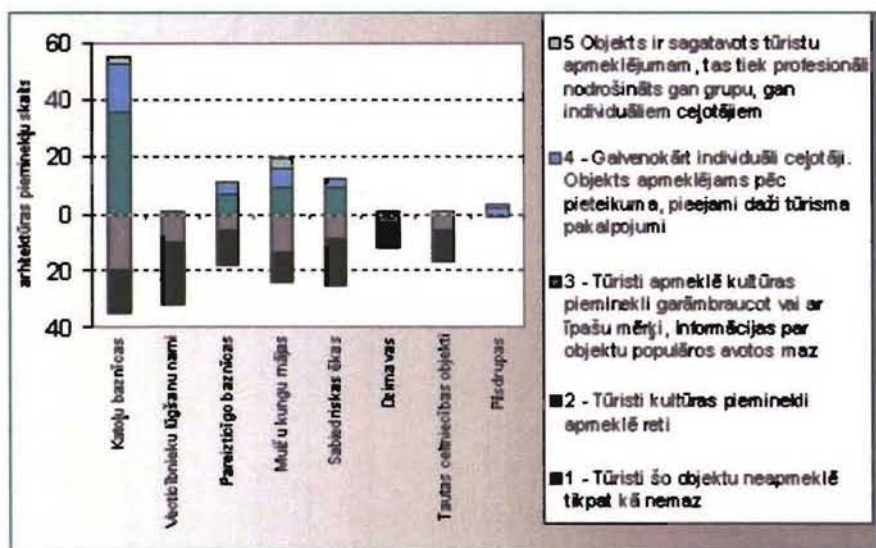
Raksturojot kultūras pieminekļa iesaistīšanos tūrisma aprītē, jāņem vērā, ka apmeklētāju daudzums nebūt nav svarīgākais rādītājs. Ir jāveic vispārēja ieguvumu / zaudējumu analīze, ietverot gan materiālos, gan nemateriālos rādītājus. Dažkārt Latgales draudzēs baznīcas nelabprāt tiek atvērtas tūristiem gan drošības apsvērumu dēļ, gan arī tādēļ, ka ticīgie ir aizvainoti par tūristu paviršo ziņkāri un neprasmī cienīgi uzvesties dievnamos, šādi paskaidrojumi tika sniegti vairākās katoļu baznīcās Balvu rajonā, Daugavpils rajonā, vecticībnieku baznīcās Preiļu rajonā. Tādēļ būtu pārāk vienkāršoti situāciju raksturot pēc formulas “jo vairāk tūristu, jo labāk”.

Latgales arhitektūras un vēstures pieminekļu iesaistītība tūrisma aprītē (skat. 2.8., 2.9. attēlus), to raksturojot ar tūristu apmeklētību, tika noteikta vietu apsekojumā, tūrisma informācijas materiālu apskatā un tiekoties ar arhitektūras pieminekļu īpašniekiem un tūrisma darba organizatoriem, kā arī netieši salīdzinot kultūras pieminekļu apmeklētību citur Latvijā un ārzemēs. 2.8. attēlā attēlota analīze, kurā tika pielietota graduāla skala, kur vērtējumā pozitīva vērtība piešķirta apmeklētības vērtējumam 3-5 balles, bet negatīva - 1-2 balles, kad pieminekli tūristi neapmeklē tikpat kā nemaz.

Kopumā apmēram 60% no visiem kultūras pieminekļiem apmeklēti tiek ļoti reti, kas pierāda, ka aizsardzības mērķi nav sasniegti, jo lielākās daļas no arhitektūras pieminekļiem kultūras vērtības netiek iepazītas vispārpieņemtā veidā - ceļošanā, tātad tie neiesaistās vietas ekonomiskajā dzīvē un arī īpašnieki negūst finansiālus ieguvumus no tūrisma. Tātad šis rādītājs parāda aizsardzības nepietiekamo efektivitāti.

Visvairāk tiek apmeklētas katoļu baznīcas. Gan individuāli ceļotāji, gan organizētas grupas ierodas ne tikai Aglonā, bet arī tādos izcilos arhitektūras piemekljos kā Viļānu, Krāslavas, Dagdas un citas katoļu baznīcas. Vislabāk apmeklētā no luterāņu baznīcām ir Krustpils luterāņu baznīca. Tūristus reti var satikt

pamestajās Ungurmuižas (Jēkabpils raj.), Indras (Krāslavas raj.) baznīcās vai Kalupes luterāņu baznīcā (Preiļu raj.), līdz kurai nav izbraucama ceļa. Daudz retāk tūristi

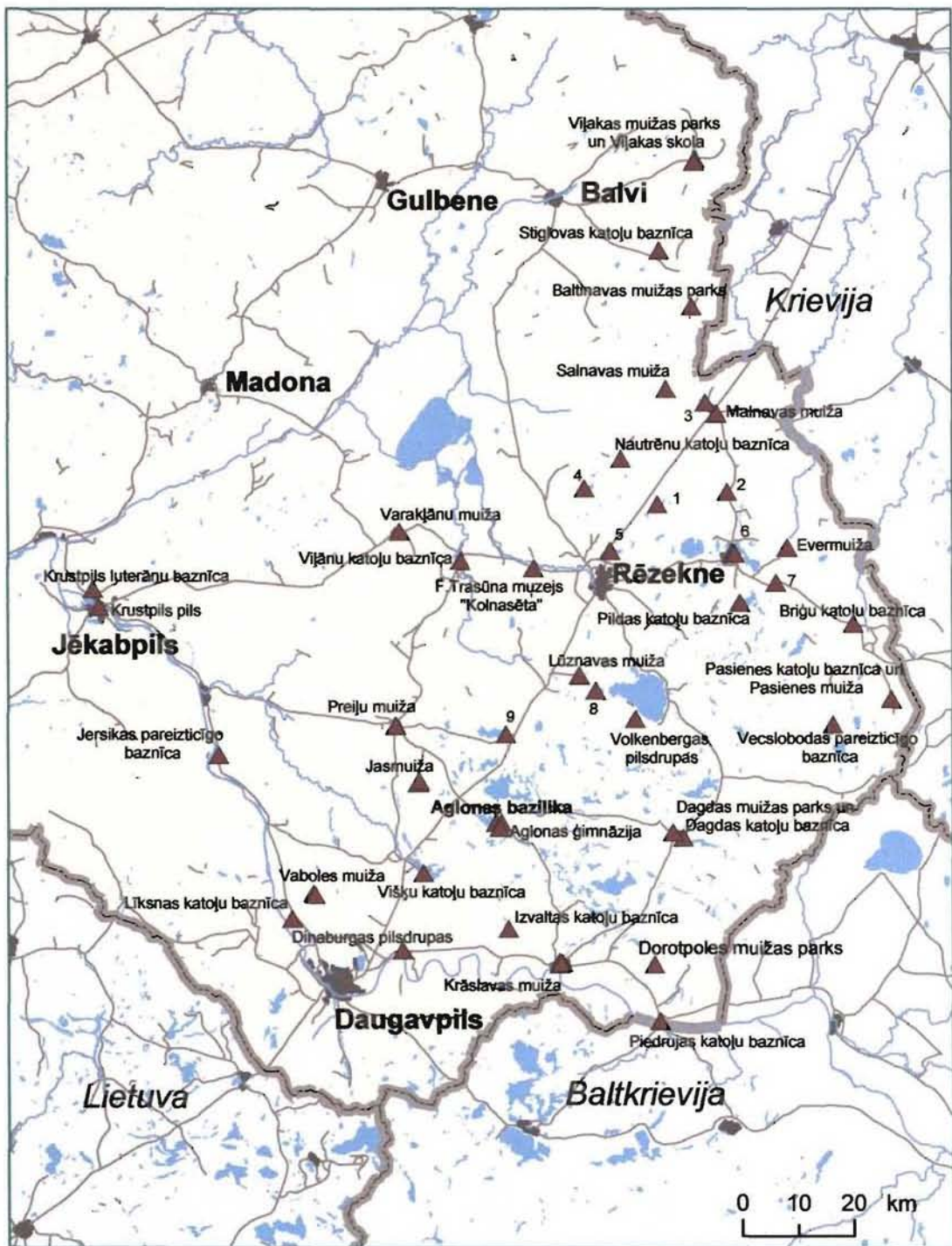

2.8. attēls Arhitektūras pieminekļu skaits atsevišķās tipoloģiskajās grupās atkarībā no to apmeklētības

apmeklē vec ticībnieku lūgšanu namus. Vidējš tūristu apmeklējums novērtēts Moskvino vec ticībnieku lūgšanu namā (Preiļu raj.), kur ir pieejams arī interesants stāstījums. Visretāk tūristu uzmanību piesaista dzīvas, krogi, tautas celtniecības objekti, kuri, kā vairākkārt iepriekš atzīmēts, ir arī vissliktākajā stāvoklī esošie kultūras pieminekļi. Tomēr Fr. Trasuna muzejs “Kolnasāta” (Rēzeknes raj.), kas spilgti izceļas starp citiem šīs grupas objektiem, pierāda lielās neizmantotās iespējas citos objektos veidot atraktīvus tūrisma piedāvājumus. No muižu ēkām un parkiem ne vairāk kā puse iesaistās tūrisma aprītē. Biežāk apmeklētas ir Lūznavas (Glužņevas) muiža (Rēzeknes raj.), Jasmuiža (Preiļu raj.), Preiļu muiža, Varakļānu muiža (Madonas raj.), Eversmuiža (Ludzas raj.), bet reti apmeklētas ir Zeļķu (Jēkabpils raj.), Pakalnu (Ludzas raj.), Jaundomas (Krāslavas raj.) u.c. muižas.

No ceļotāja viedokļa kultūras pieminekļu apmeklējumam svarīgas ir norādes zīmes, kas to palīdz atrast, atpazīt un iepazīt. Kopš 1992.gada Latvijā tieši pie kultūras pieminekļiem tiek uzstādītas 1954.g. Hāgas konvencijā kultūras mantojuma vērtību apzīmēšanai apstiprinātās zīmes – uz leju sašaurināts vairogs, kas sadalīts četros baltas un zilās krāsas laukumos. Tomēr nekādas ziņas par kultūras pieminekli, pat ne tā nosaukumu, šīs zīmes nevēsta. Tādēļ papildus šim starptautiski pieņemtajam apzīmējumam vēlamas ir gan norādes zīmes pie satiksmes ceļiem ar kultūras pieminekļa nosaukumu un informatīvas zīmes ar ziņām par kultūras pieminekli pie tā.

2.9. attēls Tūristu visbiežāk apmeklētie Latgales arhitektūras pieminekļi

Ar cipariem apzīmēti:

Izmantota datu bāze "GIS Latvija", SIA "Envirotech"

- 1 Bērzgales muiža un Bērzgales katoļu baznīca
- 2 Pušmucovas katoļu baznīca
- 3 Kārsavas pareizticīgo baznīca
- 4 Pilcenes katoļu baznīca
- 5 Adamovas muiža
- 6 Ludzas vēsturiskais centrs un Ludzas pilsdrupas
- 7 Istalsnas katoļu baznīca
- 8 Sanatorija "Rāzna"
- 9 Feimaņu katoļu baznīca

No 489 šajā analīzē iekļautajiem Latgales kultūras pieminekļiem norādes zīmes ir 29 objektiem, tomēr tā kā viena zīme dažreiz norāda uz vairākiem kultūras pieminekļiem, piemēram, Jasmuižā uz 4 Jasmuižas apbūvē ietilpstošajām ēkām, tad kopumā norādes zīmes ir sastopamas daudz retāk. Norādes zīmes parasti ir izgatavotas pēc kultūras pieminekļu īpašnieku vai pašvaldības iniciatīvas un to izskats nav standartizēts (Pelēču muižas (Preiļu raj.), Gornajašu kapličas (Preiļu raj.), Borkovas muižas klēts (Preiļu raj.), Juzefinovas muižas (Preiļu raj.), Vārkavas pils (Preiļu raj.), Fr. Trasuna muzeja “Kolnasāta” (Rēzeknes raj.) un citu kultūras pieminekļu norādes zīmes). Dažos gadījumos (Marinzejas muiža, Jēkabpils raj.) uz kultūras pieminekļiem norāda zīmes, kuras atbilst citās Eiropas valstīs pieņemtajiem interešu piesaistes vietu apzīmējumiem – metāla norādes zīme uz brūna fona. Kopš 2002.gada, kad apsekojums tika veikts, situācija 2005.gadā šajā ziņā ir uzlabojusies, īstenojot dažādus projektus, uzstādītas vairākas jaunas norādes zīmes.

2.3.3. Muižu kungu māju aizsardzība

No visa Latgales arhitektūras pieminekļu kopuma šajā apakšnodalā detalizētāk raksturota muižu kungu māju aizsardzība vairāku iemeslu dēļ:

- 1) tā ir skaitliski viena no lielākajām Latgales arhitektūras pieminekļu tipoloģiskajām grupām ar lielu nozīmi vēsturisko apdzīvoto vietu centru struktūras un kultūras nozīmju veidošanā;
- 2) atspoguļo kultūras mantojuma vērtību maiņas sabiedrībā;
- 3) muižas atspoguļo Latvijas arhitektūras mantojuma no Rietumeiropas atšķirīgo īpatnību – izņemot baznīcas, Latvijā ”nav nevienas ēkas, kas būtu pārmantojusi tās iekšējo saturu un iekārtu no iepriekšējiem gadsimtiem” (Lancmanis, 2004);
- 4) muižu ēkām piemīt liels un daudzpusīgs potenciāls būt kultūras mantojuma tūrisma produkta piesaistēm vai infrastruktūras elementiem.

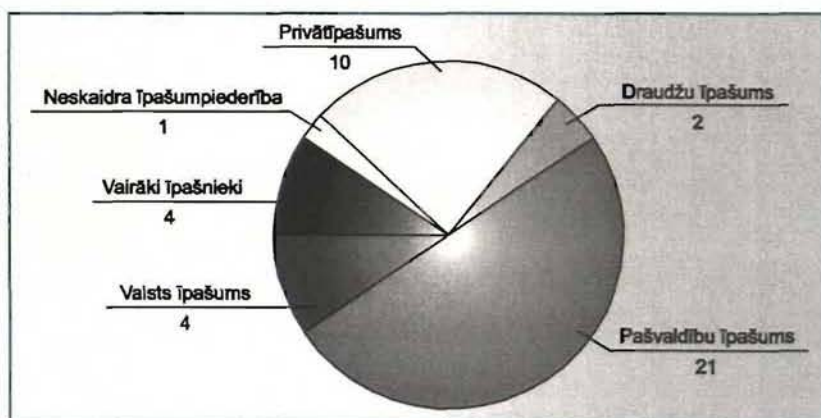
Latgales reģionā saglabājušās 42 muižu kungu mājas, t.i. gandrīz visos muižu apbūves kompleksos (45) (skat. 2.3., 2.10. attēlus). Gandrīz puse (18) ir valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi. Muižas un baznīcas komplekss veido vēsturisko

centru kodolu daudzās Latgales apdzīvotās vietās – Rušonā, Pasiēnē, Riebiņos, Preiļos, Krāslavā, un citur. Muižu ēkas savu sākotnējo statusu, īpašniekus un funkcijas ir zaudējušas līdz ar Latvijas Republikas izveidošanos 1918.gadā, to saglabāšanos primāri noteikusi izmantošana dažādām vajadzībām.

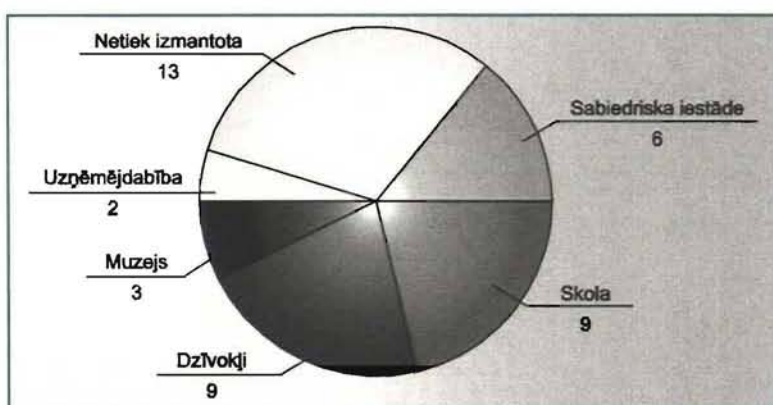
Muižu kultūras nozīme sabiedrībā ir savādāka, nekā, piemēram, baznīcām un to vērtība laika gaitā ir mainījusies. Mūsdienās tiek augstu novērtētas šo ēku arhitektoniskās vērtības, pilis ir sauktas par *Latvijas pērlēm*. Tiek izdotas grāmatas par šo ēku arhitektūru, Latvijas piļu un muižu asociācija jau vairākus gadu rīko akciju “Apceļo Latvijas pilis!”, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija 1997.gadā organizēja muižu tēmai veltītas Eiropas kultūras mantojuma dienas. Tomēr tikai pirms divām paaudzēm tās pašas pilis tautā izsauca visdziļāko naidu. Muižu pastāvēšanas laikā tās ir gan vizuāls, gan sociāls pretstats vienkāršo cilvēku dzīvei: “Kai izavēre myusu dzimtaine pēc dzimtnīceibas atceļšonas? Pelēceiga. ...Mōjeņas mozas, zamas, ar syunōtim cysu juntim, bez škūrstynim. Pi ustobom daži kūki, pōrs ōbeļneicas un ūgu kryumeni....Muižas izavēre kai krōšņas solas vīmnuļajā palāku cīmu vidē. Tom beja ar klaušīnīku spāku uzcaltas myura voi kleka ākas ar skaidu voi kārneņu juntim, apkōrt leli dōrzi, parki, celi, apstōdeiti ar kūkim.” (Rupaiņš, 2000) un to krāšņums simbolizēja apspiestību un sociālo nevienlīdzību. 1905.gada muižu masveida dedzināšanā un nopostīšanā, kas Latgalē gan notika mazāk intensīvi, šīs nozīmes izrādījās svarīgākas un ietekmīgākas nekā estētiskās kvalitātes.

Puse no muižu kungu mājām ir pašvaldību īpašums (skat. 2.11. un 2.12. attēlus).

2.11. attēls Latgales muižu kungu māju skaits sadalījumā pēc īpašumpiederības veida

Vairākas no pašvaldību īpašumā esošajām muižu kungu mājām tiek izmantotas sabiedriskām vajadzībām – Eversmuiža (Ludzas raj., īpašnieks – Ciblas novada dome) tiek izmantota kā skolas internāts, Felicianovas muižas kungu māja (Ludzas raj., Ciblas novada dome) kā administratīva novada domes ēka, Daļēji izmantotajā Pasienes muižā (Ludzas raj., Pasienes pagasta padome) atrodas bibliotēka, tautas nams, ambulance, Zosnas muižas kungu māja (Rēzeknes raj., Lūznavas pagasta padome) daļēji tiek izmantota kā bibliotēka, Krustpils un Varakļānu pilis – muzeji. Daudzām (13 jeb 31%) muižu kungu mājām nav izdevies atrast nedz izmantošanas funkciju, nedz arī investorus. Tukšas, pamestas un bieži izdemolētas stāv, piemēram, Krāslavas un Preiļu pilis, Pelēču muižas (Preiļu raj.), Rušonu muižas kungu mājas (Preiļu raj.).

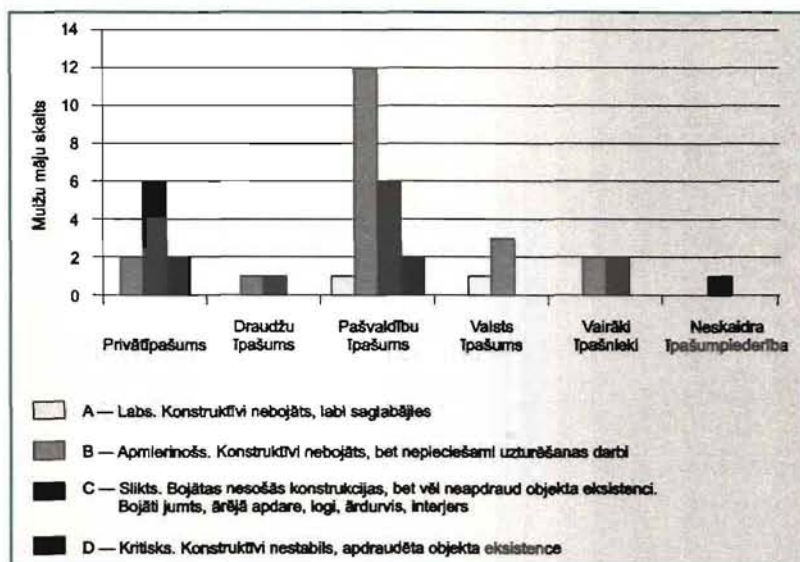
2.12. attēls Latgales muižu kungu māju skaits sadalījumā pēc izmantošanas veida

Muižu ēku tehniskajam stāvoklim ir tieša saistība ar ēkas izmantošanu. Visspilgtāk šī likumsakarība apstiprinās attiecībā uz muižu ēku izmantošanu skolu vajadzībām – kamēr muižas kungu mājā ir skola, tikmēr ēka nav apdraudēta, skolai pārejot uz citām telpām, muiža tiek apsaimniekota sākumā daļēji, vēlāk nemaz un ātri pārvēršas par krūmos iesaugušu graustu (Riebiņu, Rušonas, Preiļu – valsts nozīmes kultūras pieminekļi, Pelēču, Anspoku muižas – vietējās nozīmes kultūras pieminekļi Preiļu rajonā). Arī pašlaik šis process turpinās, piemēram, 2003.gada rudenī mazā skolēnu skaita dēļ mācības neuzsākās Juzefinovas muižas ēkā, kurā Ārdavas pamatskola darbojas kopš 1922.gada. Ja turpmāk izmantota tiks tikai daļa ēkas, tātad, visticamāk, pārējā netiks apkurināta, uzturēta un, ja netiks atrasts jauns izmantošanas veids, pakāpeniski sāksies sabrukšana.

Vairums no privātīpašumā esošajām muižu kungu mājām (6 no 10) netiek izmantotas vai arī tiek izmantotas epizodiski. Tādas ir, piemēram, Šķilbēnu muižas (Balvu raj.), Pildas muižas (Ludzas raj.), Lodoržu muižas (Rēzeknes raj.) kungu mājas. Pakalnu muižā (Ludzas raj.) ierīkoti dzīvokļi, Arendoles (Preiļu raj.) un Zeļķu (Jēkabpils raj.) muižas ar ļoti zemu intensitāti izmantotas uzņēmējdarbībā.

Valsts īpašumā ir 4 muižu kungu mājas. Malnavas (Ludzas raj.) un Bērzgales (Rēzeknes raj.) muižu kungu mājās izvietotas skolas, bet Jasmuižā (Preiļu raj.) – muzejs. Līdz 2002.g. Timinovas muižā (Krāslavas raj.) atradās robežapsardzības iestāde, bet pēc tās pārcelšanas ēka netiek izmantota.

Valsts un pašvaldības ir atbildīgāki muižu kungu māju īpašnieki, jo lielāks ir labā tehniskā stāvoklī esošo objektu īpatsvars (skat. 2.13. attēlu). Vislabākajā tehniskajā stāvoklī ir tās muižu kungu mājas, kuras tiek izmantotas sabiedriskām vajadzībām, kā skolas vai muzeji. Vissliktākajā stāvoklī ir neizmantotās muižu kungu mājas.

2.13. attēls Latgales muižu kungu māju tehniskais stāvoklis atkarībā no īpašumpiederības veida

Muižu kungu māju, tāpat kā gandrīz visu citu kultūras pieminekļu, izmantošana neparāda ekonomiski efektīvu saimniekošanu. Labākā stāvoklī esošie objekti saņem sabiedriskā sektora investīcijas. Toties līdz šim neveiksmīgi ir izrādījušies vairāki privātuzņēmēju mēģinājumi (piemēram, Lodoržu muiža Rēzeknes raj.) atjaunot kultūras pieminekli un padarīt to par peļņu nesošu objektu, kuri tika konstatēti 1995.gadā (Stūre, 1997).

2.4. SABIEDRĪBAS ATTIEKSME PRET KULTŪRAS UN DABAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBU

2.4.1. Pārejas perioda sabiedrības iesaistīšanās sabiedriski – politiskajos procesos

Latvijas mūsdienu sabiedrība var tikt definēta kā pārejas perioda tipa sabiedrība (*transition society*). Tikai piecpadsmit gadi ir pagājuši kopš neatkarības atjaunošanas pēc piecdesmit gadu ilgā okupācijas perioda. Latvijas valsts šajos gados pieredzējusi būtiskas izmaiņas visās jomās - ekonomikā, sociālajā sfērā, tāpat arī kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā.

Kā papildus faktors jāņem vērā Latvijas īpašā vēstures gaita, kā norāda socioloģe I.Koroļeva: “Mūsu tautas vēsturiskā attīstība nav ļāvusi nevienai paaudzei izaugt un izaudzēt savus bērnus stabilu normu un vērtību sistēmā” (Koroļeva, 2001). Ilgtspējīgas attīstības mērķis ir sabiedrības veidošana ar augstas pakāpes atbildību, cita starpā - arī par vides vērtību aizsardzību.

Latvijai raksturīgās pārejas tipa sabiedrības īpatnības, tajā skaitā, gatavība iesaistīties sabiedriskos un politiskos procesos, lai ietekmētu lēmumu pieņemšanu, pētītas galvenokārt socioloģijas un politoloģijas zinātņu speciālistu darbos (piemēram, Koroļeva et al., 1999; ANO Attīstības..., 2001; Zepa, bez dat.; Lasmane et al., 1998; BSZI, 2002). Pēdējos desmit gados acīmredzami audzis nevalstisko organizāciju skaits un ietekme, pieņemtas spēkā *zaļo* aktīvistu protesta pasākumi pret dažādiem videi draudīgiem investīciju projektiem (piemēram, Dravniece, 2002). Attiecībā uz vides aizsardzības jomu, jāpiekrīt socioloģes B.Zepas secinājumam (Zepa, bez dat.), ka Latvijā, tāpat kā citās Austrumeiropas valstīs palielinās sabiedrības līdzdalība, kas pēc būtības atšķiras gan no padomju laika “imitētās” līdzdalības, gan 1990. gadu sākuma plašās sabiedrības aktivitātes, ko rosināja centieni atjaunot valstisko neatkarību, tāpat arī no līdzdalības valstīs ar ilgām sabiedrības iniciatīvas un demokrātijas tradīcijām.

Rietumeiropā sabiedrības aktīva iesaistīšanās vides aizsardzības problēmu risināšanā aizsākusies 19.gs. Kopš šī laika sabiedrības līdzdalība vides aizsardzībā arvien pieaug, īpaši strauji kopš 1960. gadiem un šis lēciens var tikt izskaidrots ar diviem galvenajiem iemesliem:

- 1) sociālās attīstības tendences - labklājības pieauguma ietekmētā sabiedrības vērtību maiņa (no materiālām uz postmateriālām vērtībām, kur būtiska nozīme ir dzīves kvalitātei un videi kā tās sastāvdaļai (Nas, 1995)),
- 2) ar dabas un vēsturiskās kultūrvides degradācija un piesārņojums ekonomiskās izaugsmes rezultātā.

Mūsdienās Rietumu valstīs sabiedrības līdzdalība vides aizsardzībā ir ļoti plaša. Tā piemēram, Lielbritānijā, mūsdienās vides aizsardzības jomā darbojas vairāk kā 80 nacionāla līmeņa sabiedriskas organizācijas, kurās iesaistījušies gandrīz 3 miljoni dalībnieku (10% no pieaugušajiem valsts iedzīvotājiem), bet atsevišķās kampaņās atbalstītāju ir daudz vairāk un iesaistīšanās vides aizsardzībā kļuvusi par vispārējas kultūras dzīves īpašību (Bunce, 1994). Anglijā brīvprātīgo skaits muzejos un citās kultūras mantojuma vietās laikā no 1991. līdz 2000.gadam pieaudzis par 100% (Power of Place, 2000). Tomēr būtu pārāk vienkāršoti apgalvot, ka šis process noticis pats no sevis. Tas panākts ar arvien labāk organizētām un arvien agresīvākām kampaņām ar mērķi paaugstināt šo jautājumu svarīgumu sabiedrībā. Tiek izmantoti plašsaziņas līdzekļi, radot nebeidzamas publikāciju plūsmas, rīkotas vides aizsardzības akcijas, iesaistot ikvienu sabiedrības locekli no skolnieka līdz pensionāram, kā arī līdzekļu vākšanas kampaņas ar lielu uzņēmumu piedalīšanos. Tiek pieliktas pūles, lai izskaustu priekšstatus par kultūras un dabas mantojuma aizsardzību kā elitāru nodarbošanos (piemēram, Adams, 2001), kas izprotama un pieejama tikai augsti profesionāli izglītotiem speciālistiem. Sabiedriskajai vides aizsardzības kustībai ir ievērojama ietekme uz valsts politikas veidošanu (Bunce, 1994).

Viens no būtiskākajiem faktoriem, kas nosaka individuālas atbildības vides vērtību aizsardzībā apzināšanos un tās realizāciju konkrētā rīcībā, ir indivīda sociālais konteksts (Eden, 1993), t.i. apstākļi, kādos cilvēks dzīvo, viņa izglītība, vecums, pagātnes pieredze, ienākumi, kā arī virkne citu individuālu aspektu. Sabiedrības līdzdalība vides vērtību aizsardzībā Rietumu valstīs nav pārspīlēti jāapbrīno, jo pētījumi parāda saistību starp cilvēku attieksmi pret vides aizsardzību un personīgo materiālo labklājību. Rūpes par vidi ir uzskatāmas par *pilna vēdera fenomenu* un luksusa lietu, kura svarīga tikai tiem, kuru dzīve nav tieši atkarīga no dabas resursiem (Morrisey and Manning, 2000). To ilustrē arī O.Johansona pētījumi Vācijā un Lielbritānijā (Johansson, 1995). Abās šajās valstīs vairākums iedzīvotāju uzskata, ka

valdībā vides aizsardzības mērķiem izdod pārāk maz līdzekļu, tomēr tajā pašā laikā apmēram puse no viņiem nepiekrīt tādēļ maksāt lielākus nodokļus.

Tādēļ ne vienmēr Latvijas apstākļiem atbilst Rietumu pētnieku secinājumi par sabiedrības vides vērtībām, un ir jāņem vērā īpašā Latvijas pārejas perioda sabiedrības ekonomiskā, sociālā un demogrāfiskā situācija, kas mūsdienā Latvijas sabiedrībā ir jāvērtē kā nelabvēlīga (LRCSP, 2002b). Pēdējos gados Latvijai ir raksturīgi ievērojami ekonomiskās attīstības tempi, sasniedzot nacionālā kopprodukta pieaugumu virs 7% gadā. Tomēr ekonomiskās attīstības ieguvumi sabiedrībā netiek sadalīti vienmērīgi. 1998.gadā tika konstatēts, ka un 66,7% no iedzīvotājiem ir nabadzīgi un dzīvo zem krīzes iztikas minimuma (Gasmana, 1998), bet 2004. gadā nabadzības novērtēšanas programmā secināts, ka vairākām sociālām grupām nabadzības risks pieaug (LR CSP, 2004b). Izņemot galvaspilsētu Rīgu un vēl dažas lielākās pilsētas, nav vērojamas būtiskas reģionālas atšķirības nabadzības pakāpē.

Visu ietekmju pārejas periodā daudzveidību Latvijā M. Kļaviņš un P. Cimdiņš (Kļaviņš un Cimdiņš, 1994) koncentrē četrās galvenajās sekās, kuras izpaužas sabiedrībā:

- 1) demogrāfiskās sekas: dzimstības samazināšanās, mirstības pieaugums, infekcijas un sociālas slimības, traumatisms, saindēšanās, slepkavības un pašnāvības, paredzamā mūža ilguma samazināšanās. Tāpat raksturīgas ir jaunas migrācijas tendences;
- 2) ekonomiskās sekas: rūpniecības un lauksaimniecības ražošanas kritums, bezdarba pieaugums, straujas izmaiņas ekonomiskajā aktivitātē, izmaiņas patēriņā un, vissvarīgākais, privatizācija un ar to saistītās izmaiņas sabiedrības attieksmē pret ienākumu sadalījumu, ienākumu nevienlīdzības attīstība;
- 3) sociālas sekas: visas izmaiņas, kas saistītas ar jaunu struktūru un jaunu sociālo attiecību attīstību sabiedrībā, izmaiņas dzīves stilā, jaunu vērtību un prioritāšu sistēmas attīstība;
- 4) vides sekas: piesārņojuma slodzes samazināšanās uz laiku, izmaiņas attieksmē pret dabas vērtībām, vides problēmu internacionalizācija.

Pārejas tipa sabiedrībā indivīda uzvedību, arī līdzdalību nosaka divējādu apstākļu ietekme: no vienas puses, iegūtā bijušā padomju laika pieredze, no otras

pusēs, pašreizējā jaunā pieredze, kas strauji attīstās sociāli ekonomisko apstākļu pārmaiņu ietekmē. Latvijā politikas veidošanā aktīvi un apzināti iesaistās tikai 5-7% valsts iedzīvotāju (ANO attīstības... 2001), tātad vismaz divreiz mazāk nekā attīstītajās valstīs. Mūsu sabiedrības locekļu neiesaistīšanos sabiedriski nozīmīgos procesos galvenokārt ietekmē (Zepa, bez dat.):

- ▶ pozitīvas līdzdalības pieredzes trūkums,
- ▶ zems savas kompetences pašnovērtējums,
- ▶ sociāli ekonomisko apstākļu attīstības radītā vērtīborientācijas maiņa sabiedrībā, kas notiek straujāk nekā tas raksturīgs stabilā demokrātijas valstī,
- ▶ zemais labklājības līmenis.

Pētījumos secināts, ka mūsu sabiedrībā droša, uzņēmīga, aktīva rīcība, kas balstīta uz ticību demokrātijai, izpaliek, un pārmaiņas, kas valstij un indivīdam tik nepieciešamas, noris nepiedodami lēni. Valdošais sabiedrībā joprojām ir samērā nospiedošs noskaņojums cilvēku vidē, kas vēl nav iesaistīti politikā vai uzņēmējdarbībā. Ir izteikts pieņēmums, ka šāds noskaņojums, ko apzīmē ar sociālās depresijas jēdzienu, ir izdevīgs arī bijušā režīma pārstāvjiem, tāpēc tas tiek apzināti radīts un uzturēts. Ir minami daudzi iemesli, kas traucē post-padomju cilvēkiem iesaistīties aktīvā darbībā, starp tiem viens no svarīgākajiem nosacījumiem ir pašpazīņas trūkums (Lasmane et al, 1998).

2.4.2. Sabiedrības attieksme pret kultūras mantojuma aizsardzību Latvijā

Lai noteiktu vides vērtību vietu Latvijas sabiedrības vērtību sistēmā, 2001.gada pavasarī autores vadībā tika veikta iedzīvotāju aptauja dažādās pilsētās un lauku apdzīvotajās vietās vienmērīgi visas valsts teritorijā (aptaujas veidlapu skat. 3. pielikumā).

Aptaujas metode: datorizētas individuālas mutvārdu iztaujas respondentu dzīvesvietās, kas ir visizplatītākais primārās statistiskās novērošanas veids un vienīgais iespējamais statistiskās novērošanas paņēmiens, kad jāizzina cilvēku spriedumi un vērtējumi par lietām un parādībām (Lasmanis, 2002).

Pētījuma mērķa grupa: Latvijas iedzīvotāji vecumā no 15 gadiem.

Pētījuma izlases lielums: 508 respondenti.

Izlases veidošanas metodoloģija: Pētījumā tika izveidota izlase, kas ir reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju lauku un pilsētu iedzīvotāju kopumam vecumā no 15 gadiem. Iztaujas vietu skaits – 300 pavisam 120 Latvijas pašvaldībās (skat. 2.14. attēlu), tās tika noteiktas nejauši (par izejas punktu kalpoja Vidzemes Augstskolas studentu dzīvesvietas) un vienmērīgi visas valsts teritorijā atbilstoši apdzīvojuma blīvumam. Izlases nākamajā posmā tika izmantots nejaušās izlases paveids, izvēloties 20 adreses iztaujas vietā. Adreses, kas iekļuvušas izlasē, bet neviena nav mājās vai respondenti nav gatavi sarunai, intervētājam ir jāapmeklē otrreiz. Respondents pētījumam tiek izvēlēts, izmantojot “jaunākā vīrieša principu”, saskaņā ar kuru intervētājs kā pirmo aptaujā lūdz piedalīties jaunāko vīrieti ģimenē, ja tāda nav – tad jaunāko sievieti. Jaunākā vīrieša princips tiek izmantots galvenokārt divu iemeslu dēļ: pirmkārt, Latvijas iedzīvotāju vidū vīriešu īpatsvars ir mazāks nekā sieviešu. Otrkārt, vīrieši retāk kā sievietes sastopami mājās. Tādējādi rezultātā centāmiem nodrošināt Latvijas iedzīvotāju kopumam reprezentatīvu vīriešu un sieviešu sadalījumu pētījuma izlasē, kas gan, jāatzīst, pilnībā neizdevās.

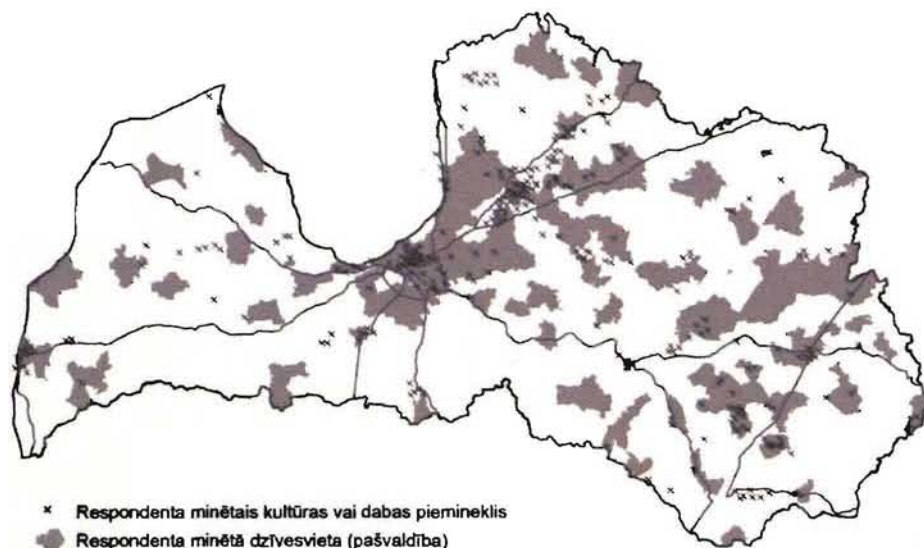
Lauka darbu veicējs: galvenokārt Vidzemes Augstskolas tūrisma organizācijas un vadības nodaļas 26 studenti, kā arī darba autore.

Respondences rādītāji: pētījuma ietvaros intervētāji apmeklēja 580 no paredzētajām 600 iztaujas adresēm, no kurām 77 gadījumos neviens nav bijis mājās (atkārtoti apmeklējot šīs adreses, tika iegūtas 35 intervijas), 18 gadījumos respondenti atteikušies sniegt intervijas, to motivējot ar nevēlēšanos, nogurumu vai laika trūkumu, 6 gadījumos potenciālie respondenti nav atbilduši mērķa grupai (bērni vecumā līdz 15 gadiem) un 6 gadījumos intervētājs atteicies intervēt potenciālos respondentus.

Pētījuma ticamības pārbaude: Lai pārlicinātos, vai anketēšanā iegūtais lauku un pilsētu iedzīvotāju īpatsvara lielums atbilst Latvijas lauku un pilsētu iedzīvotāju īpatsvaram 2001.gadā, tika noteikta vidējā lieluma atbilstības hipotēzē izvirzītajam skaitlim (T tests un kļūdu joslas metode) pārbaude. Pētījuma izlases vidējā lieluma ticamības apgabalā ietilpst ģenerālkopas vidējais rādītājs.

Iegūto datu apstrāde un analīze: Aptaujas dati tika apstrādāti elektroniski. Cilvēku dzīvesveids, iespējas, ienākumu līmenis un arī uzskati atšķirīgi ne tik daudz reģionālajā, cik pilsētu/lauku griezumā; šī likumsakarība ir apstiprināta arī pētījumos Latvijā (Varika un Saktiņa, 2001; Lasmane et al, 1998). Tāpēc rezultātu analīzei izmantots galvenokārt atbilžu dalījums starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem. Sociālo

faktoru ietekmes uz attieksmi pret vidi pētījumi tiek veikti jau vairākus gadu desmitus, t.sk., arī attieksmes pret vidi atšķirības saistībā ar dzīvesvietu. Secinājumi šajos pētījumos nav pilnīgi vienādi, tomēr visbiežāk tiek atzīts, ka vides kvalitāte pilsētu iedzīvotājiem rūp vairāk, salīdzinot ar lauku iedzīvotājiem (Jones et al., 1999; Van Liere and Dunlap, 1980; Morrissey and Manning, 2000).

2.14. attēls Aptaujas respondentu dzīvesvietas (pašvaldības) un nosauktie kultūras vai dabas pieminekļi

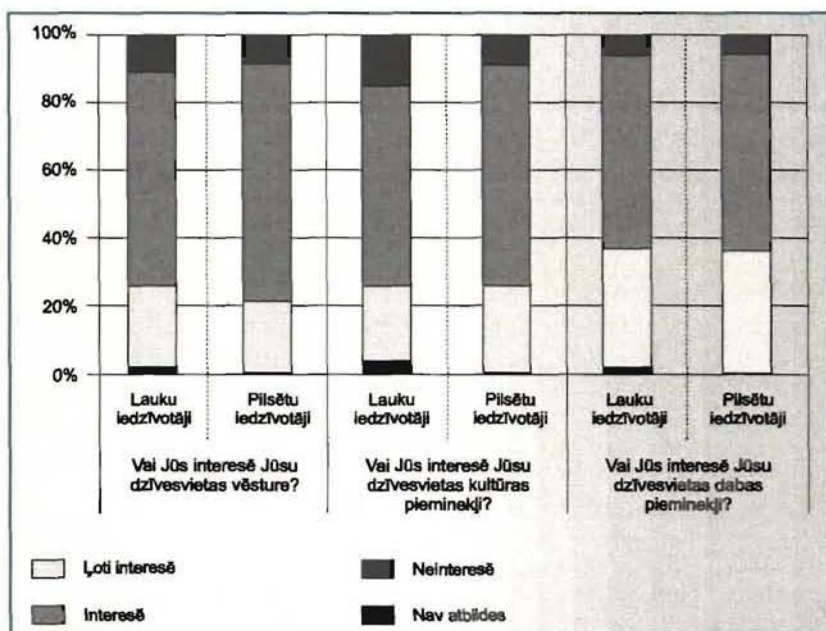
Aptaujas rezultāti

Aptaujas rezultāti detalizēti analizēti publikācijā „LZA Vēstis” (Stūre, 2004a).

Iedzīvotāju attieksme pret savu dzīvesvietu

Lai cilvēkiem būtu pozitīva attieksme pret kultūras un dabas mantojuma aizsardzību, t.i. patiktu viņu dzīves vide, viņiem tajā jājūtas labi un droši. Aptaujā kā viens no pirmajiem tika uzdots tiešs jautājums: “Vai Jums patīk Jūsu dzīvesvieta?”. Dominējošais atbilžu daudzums bija pozitīvs – “Jā” (90,6%), tomēr šeit novērojamas atšķirības starp dažādām sociālajām grupām. Sava dzīvesvieta patīk vairāk pilsētu iedzīvotājiem, vecākiem cilvēkiem un lauku iedzīvotājiem ar labāku izglītību. Starp lauku iedzīvotājiem ar nepabeigtu vidējo izglītību ir visvairāk to, kuriem sava dzīvesvieta nepatīk (16,7%). Tieši šī iedzīvotāju grupa ir sociāli visapdraudētākā, kurai ir salīdzinoši grūtāk ir apgūt jaunas iemaņas, atrast darbu un pārvarot nabadzību, stabilizēt savu dzīvi.

Attieksmi pret vidi, vismaz daļēji, veido arī zināšanas par to (Golledge and Stimson, 1987). Zināšanas ir cieši saistītas ar interesēm, tādēļ respondenti tika lūgti atbildēt, vai viņiem interesē savas dzīvesvietas vēsture, kultūras pieminekļi un dabas objekti, izvēloties vienu no piedāvātajiem pakāpenisku atbilžu variantiem “ļoti interesē”, “interesē” vai “neinteresē”. Kopumā apmēram 90% no aptaujātajiem gan lauku, gan pilsētu iedzīvotājiem ir atzinuši, ka viņus “interesē” vai “ļoti interesē” dzīvesvietas vēsture, kultūras pieminekļi un, jo īpaši, dabas objekti (skat. 2.15. attēlu). Arī citos pētījumos ir apstiprināts, ka kultūras un dabas pieminekļu aizsardzības jautājumi Latvijas sabiedrībai ir aktuāli (piemēram, Zariņa, 1994; BSZI, 2002).

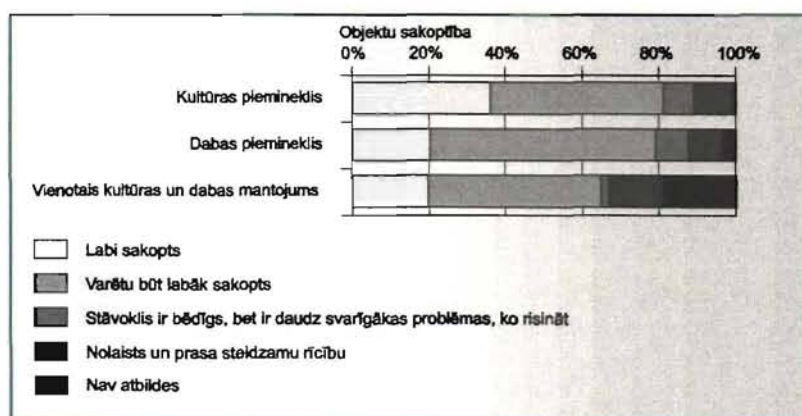

2.15. attēls Iedzīvotāju interese par dabas un kultūras mantojumu savā dzīvesvietā

Atbilstoši šai izrādītajai interesei vajadzētu būt tā, ka respondentiem nerodas grūtības nosaukt ievērojamākos kultūras vai dabas pieminekļus vai teritorijas savā dzīvesvietā vai tās tuvumā, tomēr tā nav (skat. 2.14. attēlu). Šajā kartoshēmā iekrāsotie laukumi attēlo respondentu dzīvesvietu - pašvaldību teritorijas, bet krustiņš – respondentu nosaukto dabas vai kultūras pieminekļu savā pašvaldībā vai tās tuvumā atrašanās vietas. Tikai nedaudz vairāk kā puse no respondentiem jeb 54,7% ir nosaukuši divus aizsargājamus objektus savā pašvaldībā, 28,5% nosaukuši vienu, bet 9,8% gadījumos, respondenti nav nosaukuši (nav zinājuši?) nevienu ievērojamu kultūras vai dabas pieminekli savas dzīvesvietas apkārtnē. Jāsecina, kaut arī

iedzīvotāji kopumā apliecina, ka interesējas par kultūras un dabas mantojuma aizsardzības jautājumiem, tomēr šī interese neīstenojas savas dzīves telpas pazīšanā un velti būtu gaidīt viņu aktīvu iniciatīvu vai tikai līdzdalību tās aizsardzībā.

Ar kultūras un dabas mantojuma jēdzienu cilvēki biežāk saista kultūras pieminekļus, jo starp nosauktajiem objektiem 65,7% ir kultūras pieminekļi, 26,7% dabas pieminekļi, bet 7,6% ir objekti, ko var apzīmēt par vienoto dabas un kultūras mantojumu (piem. Gūtmaņa ala Siguldā). Novērtējot nosaukto pieminekļu sakoptību, lielākā atbilžu daļa liecina par iedzīvotāju vēlmi redzēt šos objektus labākā stāvoklī (skat. 2.16. attēlu): 40,3% objektu stāvoklis novērtēts kā “Varētu būt labāk sakopts”, 9,1% gadījumu “Nolaists un prasa steidzamu rīcību”. Samērā reti, tikai 7,6% gadījumu iedzīvotāji pieļauj, ka aizsargājamā objekta “Stāvoklis ir bēdīgs, bet ir daudz svarīgākas problēmas, ko risināt”.

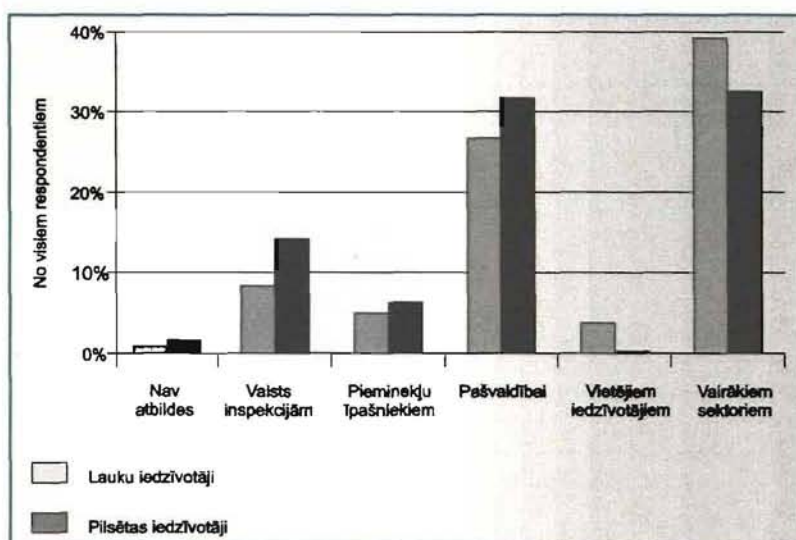

2.16. attēls Aptaujas respondentu minēto kultūras un dabas pieminekļu sakoptības novērtējums

Atbildības sadalījums par kultūras un dabas mantojuma saglabāšanu

Latvijas sabiedrības atbildības pakāpe un gatavība piedalīties kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā ir ārkārtīgi zema – tikai 3,9% no lauku iedzīvotājiem un 0,3% no pilsētu iedzīvotājiem uzskata, ka tieši vietējiem iedzīvotājiem ir jāuzņemas galvenā atbildība par kultūras un dabas pieminekļu saglabāšanu. (skat. 2.17. attēlu). Vispopulārākais ir viedoklis, ka šī atbildība jāuzņemas nevis vienam atsevišķam, bet vairākiem sektoriem. Tā uzskata 37,4% lauku iedzīvotāju un 31,6% pilsētu iedzīvotāju. Liela iedzīvotāju daļa (34,1% laukos un 44,4% pilsētās) norāda tikai uz varas pārstāvjiem – valsts inspekcijām vai pašvaldībām kā atbildīgajām par vides vērtību saglabāšanu. Šī analīze apstiprina neatbilstību starp vārdiem un darbiem – cilvēkiem patīk viņu dzīvesvieta un viņi apliecina, ka interesējas par tās vēsturi,

kultūru un dabu, un tai pašā laikā ļoti daudzi nav gatavi uzņemties personīgus pienākumus vides vērtību saglabāšanā. Individuāla atbildība sabiedrībā ir nepietiekami attīstīta.

2.17. attēls Sektors, kuram iedzīvotāju vērtējumā ir jāuzņemas galvenā atbildība par kultūras un dabas pieminekļu aizsardzību

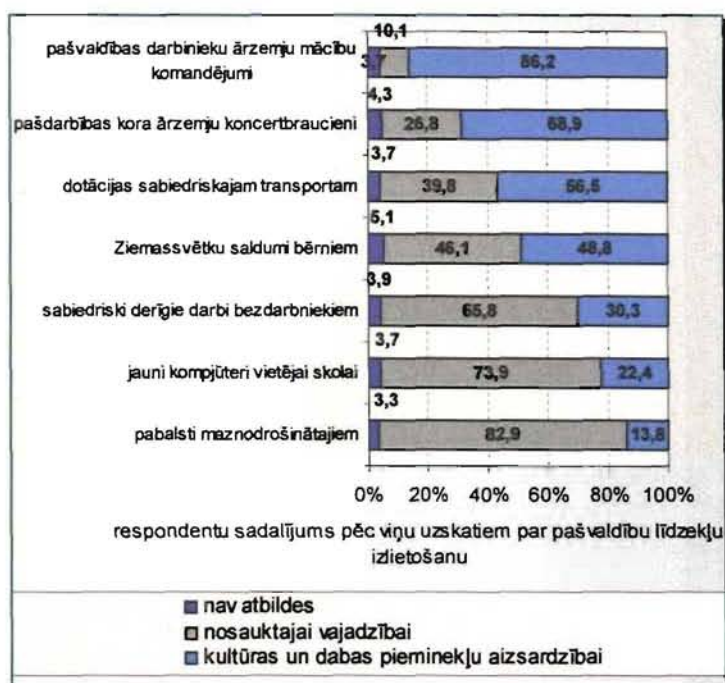
Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība kā vērtība

Lai noteiktu, cik svarīgas ir kultūras un dabas mantojuma aizsardzības vērtības citu vērtību vidū, aptaujā tika nostādīti pretēji dažādi jautājumi, lūdzot respondentam izvēlēties vienu atbildes variantu no pāra, vai pašvaldību līdzekļus būtu lietderīgāk izmantot dabas/kultūras pieminekļu uzturēšanai vai citam nosauktajam mērķim. Pretstatīti ir dažādu izdevumu veidi, kuriem Latvijā pašvaldības izmanto savus finansu līdzekļus.

Atbilžu analīze parāda (skat. 2.18. attēlu un 2.5. tabulu), ka ar ikdienas problēmām – bērnu izglītību, palīdzību bezdarbniekiem un nabadzīgiem cilvēkiem saistītas vajadzības, kā “vietējai skolai jaunu kompjuтеру iegāde”, “bezdarbnieku iesaistīšana sabiedriski derīgos darbos” vai “pabalstu piešķiršana maznodrošinātajiem”, salīdzinājumā ar dabas vai kultūras pieminekļu uzturēšanu tiek uzskatītas par būtiskākām un tām tiek dota priekšroka pašvaldības līdzekļu sadalījumā. Savukārt naudas izmantošana dabas vai kultūras pieminekļu uzturēšanai tiek uzskatīta par lietderīgāku salīdzinājumā ar projektiem, kuru ieguvumi parasti visiem iedzīvotājiem nav vienlīdzīgi pieejami, kā “pašvaldības darbinieku ārzemju mācību komandējumi” vai “vietējās pašdarbības kora koncertbrauciens uz ārzemēm”. No anketā nosauktajām

alternatīvām vismazāko respondentu atbalstu saņēma “pašvaldības darbinieku ārzemju mācību komandējumi”, kurus par lietderīgākiem nekā vides sakopšanu uzskatīja tikai 15,1% lauku iedzīvotāju un 7,3% pilsētu iedzīvotāju. Aptuveni līdzvērtīgs ir atbilžu sadalījums, novērtējot nepieciešamību pēc “jaunu sabiedriskā transporta maršrutu dotācijām” un “Ziemassvētku saldumiem visiem pagasta bērniem” un dabas/kultūras pieminekļu uzturēšanu.

Analizējot šos datus sīkāk pa dažādām respondentu sociālajām grupām – pēc dzīvesvietas, dzimuma, vecuma un salīdzinot tos ar vidējiem rādītājiem, aina nebūt nav viendabīga. Atšķirības starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem nav lielas, caurmērā lauku iedzīvotāji retāk nekā pilsētnieki dod priekšroku vides vērtību saglabāšanai, kas ir līdzīgi, kā secināts pētījumos ārzemēs. Sievietes gandrīz visos atbilžu variantu pāros biežāk nekā vidēji dod priekšroku kultūras un dabas pieminekļu uzturēšanai, bet vīrieši jebkuru citu vajadzību uzskata par lietderīgāku līdzekļu izlietojumu, izņemot “pašdarbības kora braucienu uz ārzemēm” un “Ziemassvētku saldumus bērniem”. Jo cilvēki vecāki, jo lielāku nozīmi piešķir dabas un kultūras pieminekļu aizsardzībai – ja jaunieši visos atbilžu variantu pāros retāk nekā vidēji atbalsta līdzekļu izlietošanu aizsardzībai, tad vecākajiem respondentiem virs 60 gadu vecuma tikai vienā gadījumā biežāk nekā vidēji aktuālāka šķiet cita vajadzība – “dotācijas sabiedriskajam

2.18. attēls. Iedzīvotāju uzskati par pašvaldību līdzekļu izmantošanas lietderību kultūras un dabas pieminekļu aizsardzībai salīdzinājumā ar citu norādīto vajadzību

2.5. tabula. Iedzīvotāju uzskati par pašvaldību līdzekļu izmantošanas lietderību kultūras un dabas pieminekļu aizsardzībai salīdzinājumā ar citu norādīto vajadzību

Respondentu sociālā grupa			Respondentu daudzums %, kuri līdzekļu izmantošanā dotu priekšroku kultūras/dabas pieminekļu uzturēšanai salīdzinājumā ar citu norādīto vajadzību						
			Pabalsti maznodrošinātajiem	Sabiedriski derīgie darbi bezdarbniekiem	Jauni kompjūteri vietējai skolai	Dotācijas sabiedriskajam transportam	Pašvaldības darbinieku ārzemju mācību komandējumi	Pašdarbības kora ārzemju koncertbrauciens	Ziemassvētku saldumi visiem pašvaldības bērniem
Visi respondenti vidēji		% no resp. skaita	13,8	30,3	22,4	56,5	86,2	68,9	48,8
Pēc dzīvesvietas	Lauku iedz.	35,2	14,5	25,1	23,5	52,0	80,4	67,0	41,3
	Pilsētu iedz.	64,8	13,4	33,1	21,9	59,0	89,4	69,9	52,9
Pēc dzimuma	Sievietes	71,1	15,2	33,0	23,0	60,1	88,4	65,1	48,2
	Vīrieši	28,7	9,6	24,0	21,2	47,9	80,8	78,1	50,0
Pēc vecuma	Līdz 20 g.v.	19,9	7,9	21,8	16,8	54,5	86,1	67,3	47,5
	21-40 g.v.	57,9	16,0	33,0	21,4	54,8	85,0	70,7	52,0
	41-60 g.v.	18,1	9,8	29,3	26,1	65,2	88,0	63,0	39,1
	Pāri 60 g.v.	4,1	28,6	38,1	47,6	52,4	95,2	76,2	52,4
Pēc izglītības	Mācās	28,9	8,8	29,9	18,4	54,4	85,7	72,8	49,7
	Nep. vidējā	3,5	22,2	5,6	33,3	66,7	94,4	50,0	38,9
	Vidējā	39,6	10,9	27,9	25,4	58,2	87,1	70,1	44,3
	Augstākā	27,4	21,6	37,4	21,6	55,4	84,2	64,7	54,7
Pēc ienākumiem uz 1 ģim. loc. mēnesī	Līdz 50 Ls	36,4	10,8	30,3	23,2	57,8	86,5	67,0	42,7
	50 – 100 Ls	44,3	16,9	30,7	23,1	56	86,7	71,1	55,1
	Pāri 100 Ls	16,3	14,5	34,9	19,3	53,0	86,7	66,3	50,6

transportam”. Izdalot respondentu sociālās grupas pēc izglītības un ienākumu līmeņa, nav vērojamas izteiktas likumsakarības, kādas spilgti izpaužas attīstītajās Rietumeiropas valstīs, kur izglītotais un vienlaicīgi labi atalgotais sabiedrības vidusslānis ir galvenais kultūras un dabas pieminekļu aizsardzības balsts (Bunce, 1994). Latvijā pārejas ekonomikas apstākļos situācija atšķiras un daudzi cilvēki ar augstu izglītību strādā profesijās, kuras ir zemu atalgotas (piemēram, izglītības, valsts un pašvaldību darbinieki, mediķi).

Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības vērtību nozīmīgums ir saistīts ar vispārējām sabiedrības attīstības iezīmēm. Latvijā vērtību pārvērtēšanas process kā likumsakarīgs cilvēka dzīves dialektikas rezultāts šobrīd notiek visā sabiedrībā un ir pretrunīgs, dinamisks. Latvijas pārejas tipa sabiedrībā dominē orientācija uz materiālistiskajām vērtībām – labklājības līmeņa celšana, drošības sajūta, karjera, sasniegumi, bet orientācija uz sociālajām vērtībām – līdzdalība valsts vai pašvaldību lēmumu pieņemšanā, līdzdalība problēmu risināšanā dzīvesvietā, humānas sabiedrības attīstībā, ir vāji izteikta, taču vairāk sastopama jauniešu vidū (Zepa, bez dat.).

Lielā mērā minētos novērtējumus var saistīt ar pazīstamo Maslova vajadzību piramīdu. Šajā modelī cilvēka vajadzības ir izkārtotas hierarhiskā secībā un augstākās – kultūras, garīgās, pašaktualizācijas vajadzības var tikt sasniegtas tikai tad, ja ir sasniegtas zemākās – fizioloģiskās vajadzības. Cilvēkam vajadzība pēc sakoptas vides, kultūras un dabas mantojuma apzināšanās un kopšanas pieder pie augstāka līmeņa kultūras un izglītības vajadzībām. Materiālās un nemateriālās vajadzības nav nodalāmas vienas no otrām. Latvijā daudzi cilvēki dzīvo ļoti nabadzīgi un ir saprotams, ka viņi maz raizējas par apkārtējās vides kvalitātēm, uzlabojoties viņu dzīves līmenim, situācija var mainīties. Plašu sabiedrības iesaistīšanos kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā var sagaidīt tikai ceļoties materiālās labklājības līmenim, kad būs apmierinātas cilvēku primārās vajadzības pēc iztikas, mājokļa un izglītības.

Latvijā lielākos draudus kultūras un dabas mantojuma saglabāšanai radītu ekonomiskās krīzes ieilgšana, radot t.s. “nabadzības kultūru” (Lewis, 2000). Tai ir raksturīgas ne tikai materiālo apstākļu atšķirības, bet arī noteiktas vērtību sistēmas un uzvedības modeļu izveidošanās, kur izteikta vienaldzība, nākotnes cerību trūkums, samierināšanās. Šādas īpašības nabadzīgajiem palīdz izdzīvot ikdienā, bet bloķē pozitīvu attīstību nākotnes perspektīvā. Pārmantojot to no paaudzes paaudzē, izveidojušos ķēdi pārraut ir arvien grūtāk.

Tomēr ņemot vērā, ka kultūras un dabas mantojums ir neatjaunojams vides resurss, nav pieļaujama pasīva gaidīšana daudzu gadu garumā uz iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanos. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības politikas veidotājiem un realizētājiem, pētniekiem, par teritoriju attīstību atbildīgajām institūcijām un sabiedriskajām interešu grupām ir jāatrod efektīvas pieejas un argumenti vides vērtību aizsardzībai arī šajos apstākļos.

2.5. KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS PROJEKTI LATVIJĀ

Jau pats jēdziens (kultūras) mantojums satur sevī norādi, ka ir (kultūras) *mantinieki*, t.i. kāds, kas saņem šo mantojumu (gribot vai negribot) un kaut ko ar to iesāk. Tā kā kultūras mantojums ir vispārcilvēciska vērtība, par tā mantinieci uzskatāma visa sabiedrība. Tomēr praksē kultūras mantojuma aizsardzība, kā jebkura joma, tiek īstenota kā mērķtiecīga rīcība atsevišķu personu vadībā. Tādēļ ir liels pamats kultūras mantojuma projektu vadītājus uzskatīt par līderiem, dzinēj spēku sabiedrībā šajā nozarē, cilvēkiem, kuri uzņemas iniciatīvas un atbildību un bez kuru darbības daudzas lietas nebūtu notikušas.

Līdztekus pastāvīgam, ikdienas darbam kultūras pieminekļu uzturēšanā un kopšanā, svarīga nozīme ir arī kultūras mantojuma aizsardzības projektiem. Projekts ir problēmas risinājuma metode; tas ir ierobežots laikā pasākums unikāla produkta vai pakalpojuma radīšanai (Duncan, 1996).

Projektu metode tiek izmantota, piešķirot valsts līdzekļus kultūras mantojuma aizsardzības nozarē. Latvijas Kultūrkapitāla fonds, līdzās valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas pārraudzītajai “Kultūras pieminekļu glābšanas un izpētes programmai”, ir nozīmīgākais valsts līdzekļu piešķirējs kultūras mantojuma aizsardzībai un šiem mērķiem piešķirtie līdzekļi strauji pieaug: 163,4 tūkstoši Ls 2001.gadā, 278,5 tūkstoši LVL 2002.gadā, un 324,2 tūkstoši LVL 2003.gadā, t.i., 2 reizes laika posmā 2001.-2003.g. (KKF, 2004).

Kultūrkapitāla fonds sadala valsts līdzekļus kultūras mantojuma aizsardzības projektiem, balstoties uz iesniegtajiem projektu pieteikumiem, līdz ar to, lai saņemtu

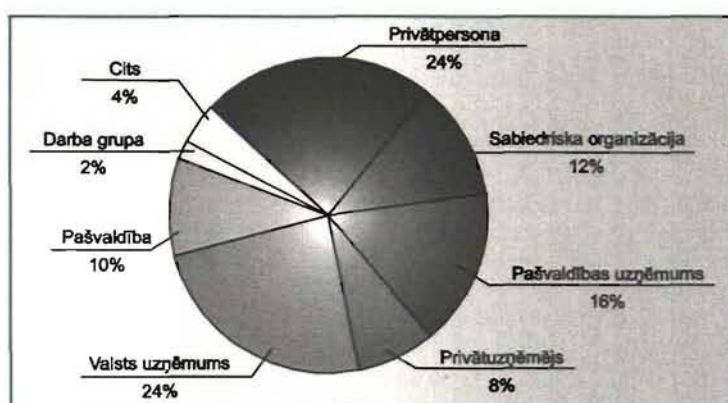
valsts finansējumu, labi izstrādātam projekta pieteikumam un projekta vadītāja kvalifikācijai ir ļoti svarīga nozīme.

Ar mērķi identificēt kultūras mantojuma aizsardzības projektu īstenotājus, kā arī izgaismot situāciju valsts atbalstīto kultūras mantojuma aizsardzības projektu realizācijā, tika veikta Kultūrkapitāla fonda atbalstīto projektu vadītāju aptauja pa pastu (aptaujas veidlapu skat. 4. pielikumā).

2001.g. februārī tika nosūtītas pa pastu 133 anketas Latvijas Kultūrkapitāla fonda Kultūras mantojuma nozares 2000.g. finansēto projektu vadītājiem. Saņemtas 57 aizpildītas anketas, t.i. 43 % no nosūtītajām. 2000.g. Kultūrkapitāla fonds tika atbalstījis pavisam 217 projektus, piešķirot kopumā 240,3 tūkstošus Ls.

Aptaujas rezultātu kopsavilkums

Aptaujas datu analīze liecina, ka visbiežāk kultūras mantojuma aizsardzības projektus ierosina un īsteno privātpersonas, valsts uzņēmumi un pašvaldības vai pašvaldības uzņēmumi (skat. 2.19.attēlu).

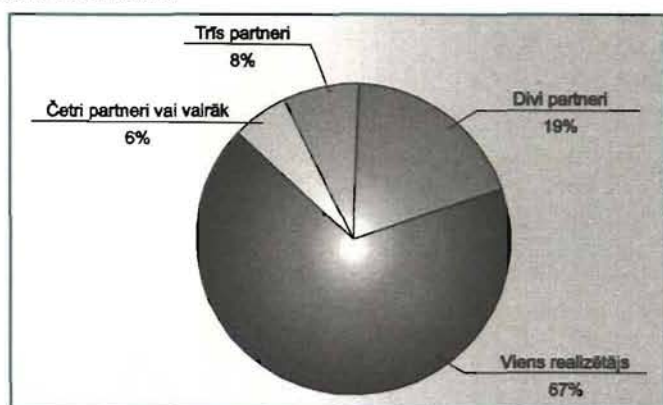

2.19. attēls Kultūras mantojuma aizsardzības projektu īstenotāji Latvijā

Visbiežāk projektu mērķis ir bijis kultūras pasākums (46%), zinātnisks pētījums/situācijas analīze (32%), restaurācija/renovācija (26%), vai poligrāfisks izdevums (25%), vai vairāki mērķi. Vairumā gadījumu projekti tiek realizēti lokālā līmenī, risinot konkrētus, aktuālus uzdevumus, parasti tie ir īslaicīgi un projekta ilgums nepārsniedz vienu gadu. Gandrīz puse no projektiem tiek realizēta Rīgā vai Rīgas rajonā. Lielākā daļa no projektiem ir daļa plašākā projektā, tātad tiek veikts mērogos plašāks un arī laikā ilgāks darbs. Pavisam maz kultūras mantojuma projekti tiek veikti tieši ar šo nozari nesaistītās programmās. Tas norāda uz visumā vājo kultūras mantojuma integrāciju sabiedrības dzīvē – tā ir ierobežotas sabiedrības

grupas interešu sfēra. Vairumā gadījumu projekti ir ar nekomerciālu raksturu, 63% gadījumu nav paredzēts gūt nekādus finansiālus ieguvumus. Jāsecina, ka kaut arī ne vienmēr, tomēr vairumā gadījumu kultūras mantojuma projektu vadītāji nenovērtē kultūras mantojumu kā ekonomisku vērtību un acīmredzami trūkst ideju par kultūras mantojuma objektu un tēmu izmantošanu ekonomisku ieguvumu gūšanai.

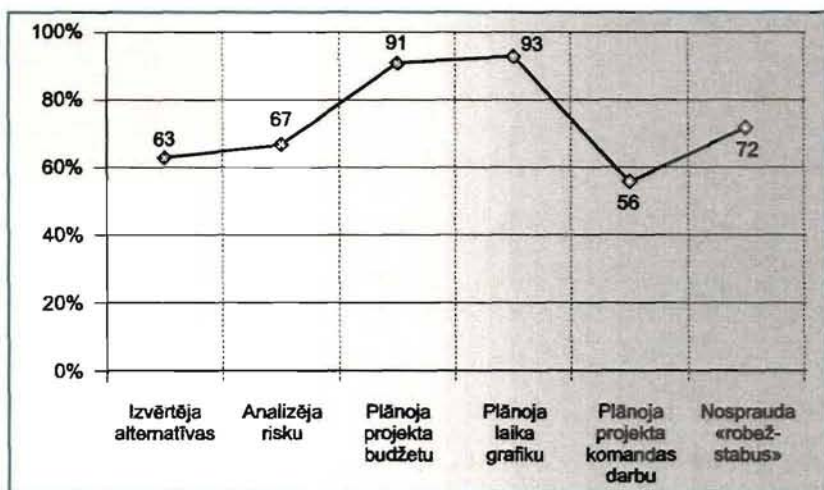
Liels īpatsvars ir dažādu valsts iestāžu un uzņēmumu (galvenokārt, muzeju) izstrādātajiem un realizētajiem projektiem. Šiem projektiem raksturīgi profesionāli, specifiski mērķi, kā arī fakts, ka bieži ir piešķirtas salīdzinoši lielākas naudas summas. Tas varētu norādīt, ka šīm valsts iestādēm trūkst naudas savu funkciju veikšanai un attīstībai. Var izdarīt arī radikālāku secinājumu, ka, ar vienu roku dodot, ar otru tiek ņemts, tādējādi Kultūrkapitāla fonds kalpo kā *vīģes lapa* valsts nabadzīgajam piešķīrumam kultūras iestādēm.

2.20. attēls Partneru daudzums kultūras mantojuma aizsardzības projektu īstenošanā

Parasti projektus realizē viena iestāde vai persona. Tikai retos gadījumos kultūras mantojuma projektu realizācijā tiek piesaistīti vairāki partneri (skat. 2.20. attēlu). Retā vairāku partneru līdzdalība norāda uz nepietiekamu dažādu sektoru sadarbības tīklu veidošanos, kas varētu būt efektīvs pamats jauniem projektiem.

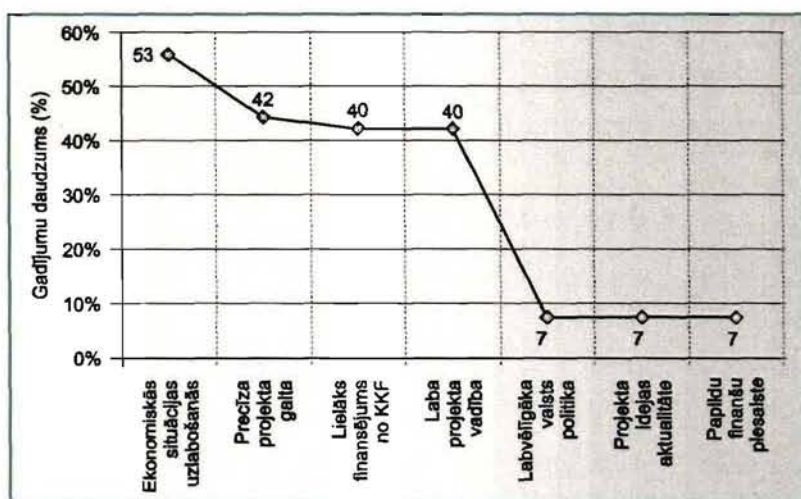
Projekta vadīšana sastāv no vairākiem secīgiem procesiem: projekta ievadīšana (inicializācija), plānošana, īstenošana, kontrolēšana, noslēgšana, kur katrā no procesiem ir jāveic noteiktas darbības (Ilmete, 1998; Duncan, 1996). Mūsu veiktajā aptaujā projektu vadītājiem bija jānorāda, kādus no izlases veidā norādītajiem paņēmieniem jeb darbībām viņi veic, īstenojot savu projektu. Rezultātus atspoguļo 2.21. attēls un ir redzams, ka daudzos gadījumos projektu vadītāji nepievērš uzmanību tādiem svarīgiem projektu vadīšanas elementiem kā “risku analīze” vai “projekta komandas darba plānošana”.

2.21. attēls Projekta vadīšanas paņēmieni izmantošana kultūras mantojuma aizsardzības projektu realizācijā Latvijā (%)

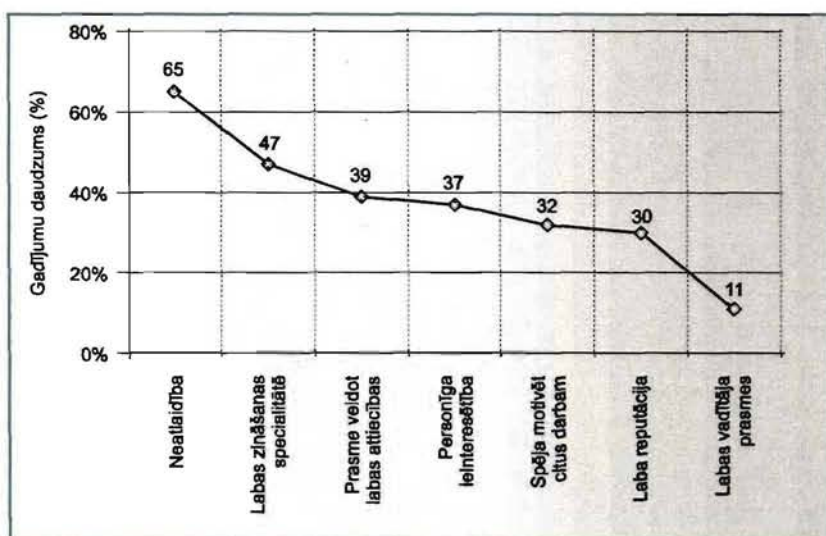
Vairumā gadījumu projektu vadītāji norāda, ka sabiedrība par projektu ir tikusi informēta, kas liekas pašsaprotami, jo vairāk tādēļ, ka šajos projektos tiek operēts ar valsts naudu. Tomēr 14% gadījumu jeb katrā septītajā, sabiedrības informēšana nemaz nav paredzēta. Ņemot vērā iepriekšēikto - mazais brīvprātīgo skaits, maz ieinteresētu sadarbības partneru, jāsecina, ka daudzos gadījumos projekts tiek realizēts visai šauru profesionālu mērķu sasniegšanai projektu vadītāji bieži nepieliek pietiekami lielas pūles, lai panāktu sabiedrības atbalstu, reizē audzinātu un izglītotu to, veidojot labvēlīgu fonu kultūras mantojuma aizsardzībai un nākamo projektu realizācijai.

Kultūras mantojuma aizsardzību un kultūras mantojuma projektu realizāciju projektu vadītāji saista ar vispārējo valsts ekonomisko situāciju, tai uzlabojoties, vairāk līdzekļu varētu tikt atvēlēts šai nozarei (skat. 2.22. attēlu).

2.22. attēls Projektu vadītāju uzskati par kultūras mantojuma projektu realizācijai svarīgākiem labvēlīgiem priekšnoteikumiem Latvijā

Savukārt par svarīgākajām personiskajām īpašībām, kurām ir jāpiemīt kultūras mantojuma aizsardzības projektu vadītājiem, mūsu aptaujas respondenti uzskatījuši “neatmaidību un spējas virzīt lietas uz priekšu” (skat. 2.23. attēlu). Šie dati saskan ar citās zemēs veiktām projektu vadītāju aptaujām, kur tiek atzīts, ka tieši projekta vadītāja personībai, spējām bieži ir izšķiroša loma projekta uzdevumu izpildē (Boddy and Buchanan, 1992).

2.23. attēls Svarīgākās projektu vadītāju personiskās īpašības

Raksturojot projektu vadītāju sociāldemogrāfiskos rādītājus, vairāk nekā pusē no gadījumiem projektu vadītāji ir pietiekami pieredzējuši, pusmūža cilvēki vecumā no 40 līdz 60 gadiem, vairums no kultūras mantojuma projektu vadītājiem ir cilvēki ar augstāko izglītību, divās trešdaļās gadījumu kultūras mantojuma projektu vadītājas ir sievietes.

3. nodaļa

KULTŪRAS MANTOJUMS KĀ TŪRISMA ATTĪSTĪBAS RESURSS

Mūsdienās kultūras mantojuma aizsardzība un tūrisma attīstība ir cieši saistīta gan tieši un savstarpēji, gan arī plašākās sakarībās. Šo attiecību raksturs ir viena no galvenajām ģeogrāfiskās izpētes tēmām kultūras mantojuma pētniecībā (*heritage studies*). Tiešā un šaurākā nozīmē attiecības starp abām nozarēm ir pragmatiskas un dibinātas uz savstarpēja izdevīguma pamata - tūrisms kultūras mantojuma aizsardzībai ir viena no nedaudzajām reālajām iespējām gūt finansu ieguvumus, bet kultūras mantojums tūrismam ir viens no galvenajiem attīstības resursiem. Šīm attiecībām piemīt arī daudz plašāka nozīme – kultūras mantojums caur tūrismu nodod sabiedrībai patiesus reģionu un vietu vēstures un kultūras identitātes izskaidrojumus, tādējādi veicina vispārcilvēcisku vērtību attīstību.

Tomēr praksē kultūras mantojuma aizsardzības un tūrisma intereses parasti sakrīt tikai daļēji, jo kultūras mantojuma aizsardzības galvenais mērķis ir saglabāt kultūras artefaktus un nozīmes, bet tūrisma, kā jebkuras ekonomikas nozares, galvenais mērķis ir gūt peļņu. Neplānotā un nekontrolētā attīstībā tūrisms var pārvērsties par galveno apdraudētāju gan kultūras, gan dabas mantojuma saglabāšanai. To pierāda gan šajā nodaļā aplūkotā Rietumvalstu pieredze, kur kultūras mantojuma tūrisma attīstībai un tās pētniecībai ir daudz ilgāka vēsture, gan arī gadījumi Latvijā.

Lai līdzsvarotu abu pušu intereses un attīstību tuvinātu ilgtspējībai, ļoti svarīga nozīme ir kultūras mantojuma tūrisma plānošanai. Tā jābalsta kā uz piedāvājuma (kultūras mantojuma resursu vērtēšana, to optimāla izmantošanas veida un līmeņa plānošana, interpretācija kā pamats tūrisma produktu veidošanai, aizsardzība pret negatīvām ietekmēm un pārvaldības principu izstrāde), tā arī uz pieprasījuma (tūristu sociāldemogrāfiskie raksturojumi, motivācija, izturēšanās) komponentu analīzi un izvērtēšanu. Šajā nodaļā analizēts kultūras mantojuma tūrisma produktu veidošanas mehānisms un raksturotas vairākas gan Latvijas, gan starptautiskajā praksē atzītas metodes kultūras un dabas mantojuma resursu plānošanā. Nodaļā iekļauti ar autores līdzdalību veikto divu lietišķu pētījumu rezultāti kultūras mantojuma tūrisma resursu plānošanā. Esmu piedalījies vienas no pazīstamākajām metodēm – ROS

klasifikācijas - aprobācijā Gaujas NP rekreācijas zonējuma izstrādē. Līvānu apkārtnē izmantotā kultūras un dabas mantojuma resursu vērtēšana pēc to nozīmīguma ir tehniski vienkārša metode, ko ierosinu lietot, plānojot tūrisma attīstību vietējā līmenī. Tomēr vienlaikus ar nožēlu jāpiebilst, ka nevienā no minētajiem gadījumiem, ne Līvānos, ne Gaujas NP, šie zinātniski pamatotie plānojumi praksē nav īstenoti. Tas netieši apstiprina jau iepriekšējās nodaļās iezīmēto problēmu loku kultūras mantojuma aizsardzībā kā pārvaldības nepietiekamo kapacitāti un rezervētu attieksmi pret jaunām idejām.

Uzskatu, ka šādu lietišķa rakstura pētījumu veikšana un uz tiem balstītu plānojumu izstrāde un īstenošana Latvijā ir ļoti aktuāla vismaz divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tā palīdzētu racionalizēt un pamatot bieži ļoti emocionālās un tikai emocionālās diskusijas par teritorijas izmantošanas mērķiem, piemēram, jūras piekrastē un citās vietās ar visai sabiedrībai nozīmīgiem kultūras un dabas mantojuma rekreatīvajiem resursiem. Un otrkārt, kā parādīja arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes novērtējums Latgalē (analizēts iepriekšējā nodaļā) un Latvijas kultūras mantojuma tūristu apsekojuma rezultātu pārskats šīs nodaļas nobeigumā, potenciālo un esošo ieinteresēto kultūras tūristu Latvijā ir daudz, bet lielāko daļu no mūsu zemes bagātā kultūras mantojuma tūristi neapmeklē, un tas ir liels neizmantots potenciāls. Vienlaicīgi daudzas vietas tiek degradētas (gan fiziski, gan kultūras nozīmēs) neesošas vai nepareizas plānošanas dēļ.

Šajā nodaļā bieži ir lietots vienots jēdziens “kultūras un dabas mantojums”. Tūrisma attīstības kontekstā kultūras un dabas mantojumam tiešām ir ļoti daudz kopīga - tie savā vienotībā veido vietas vai reģiona raksturu, kam jābūt tūrisma produkta saturam, arī plānošanas pieejas un metodes ir līdzīgas.

3.1. KULTŪRAS MANTOJUMA TŪRISMS: NOSTĀDNES UN PROBLĒMAS

Atšķetinot kultūras un attīstības kopsakarības starp tūrismu un kultūras mantojumu, iesākumā jāatzīmē, ka visplašākajā nozīmē runa ir par diviem kultūras fenomeniem. Gan tūrisms, gan kultūras mantojums ir kultūras produkti, atspoguļo divus cilvēka dažādu aktivitāšu veidus – tie abi satur kā materiālās, tā nemateriālās

kultūras elementus: fiziskus objektus, ideālus, domas, likumus un vērtības. Tie ir cilvēcīgās būtības dažādi aspekti, kas palīdz atrast un izzināt sevi un pasauli, cilvēces darbus un domas, kas veido civilizāciju un ar to saistītās parādības.

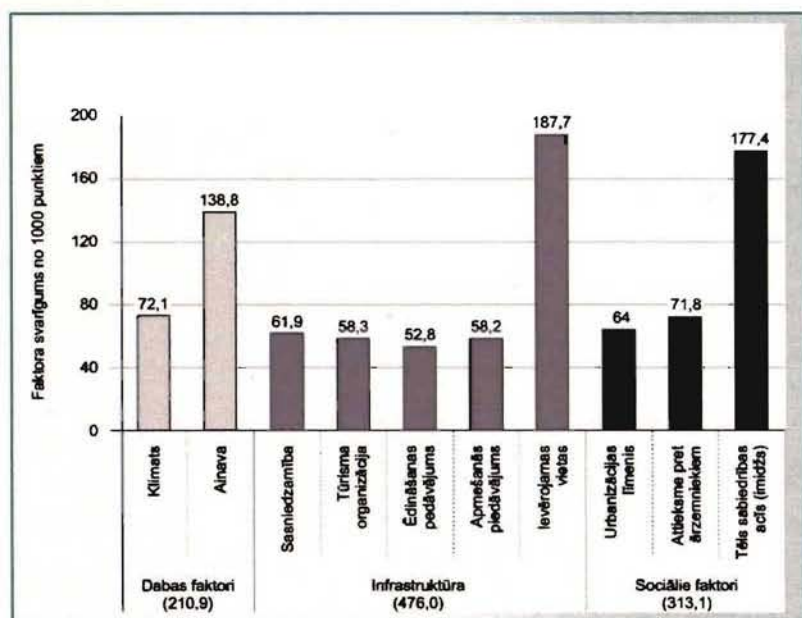
Kultūras mantojums un tūrisms atrodas abpusējā mijiedarbībā: kultūras pieminekļi, iegūstot tūrisma objektu statusu, palielina tūrisma kultūras nozīmi, arī tūrisms paaugstina vēsturiskā mantojuma kultūras vērtību, jo to iepazīst un tādejādi bagātinās arvien vairāk cilvēku. Tomēr kultūras mantojuma aizsardzības un tūrisma intereses sakrīt tikai daļēji, jo kultūras mantojuma aizsardzības galvenais mērķis ir saglabāt kultūras artefaktus un nozīmes, bet tūrisma, kā jebkuras ekonomikas nozares galvenais mērķis ir gūt peļņu.

20. gadsimta laikā tūrisms ir kļuvis par vienu no vadošajām pasaules saimniecības nozarēm. Pēc Pasaules tūrisma organizācijas novērtējuma, starptautisko tūristu skaits pieaudzis no 25 miljoniem 1950. gadā līdz 699 miljoniem 2000. gadā, šim skaitlim ik gadu palielinoties vidēji par 7%, tomēr ne vienmērīgi, bet ar svārstībām un pēdējos 4 gados pieauguma temps ir krietni lēnāks (WTO, 2004). Nokrītot *dzelzs priekškarām*, Latvijā tūrisma attīstība pēdējo desmit gadu laikā ir pārkārtojusies atbilstoši tirgus ekonomikas likumiem, iekļāvusies starptautiskajā aprītē un pasaulē pastāvošās tūrisma nozares attīstības tendences ietekmē arī situāciju mūsu valstī.

Dabas un kultūras vērtību atklāsmes un iepazīšanas prieks vienmēr ir bijis viens no galvenajiem motīviem, kas ierosina cilvēkus doties ceļojumos. Vācijas Tūrisma federācijas pētījums par pilsētu izziņas tūrisma vērtību sistēmu parāda, ka tūristam daudzi faktori ir svarīgi, būtiskāko vietu jeb 418 balles no 1000 ieņem faktoru grupa "Infrastruktūra", kurā ietilpst sasniedzamība, tūrisma organizācija, ēdināšanas un apmešanās vietu piedāvājums, kā arī ievērojamas vietas un tieši ievērojamas vietas ieņem vislielāko lomu izziņas tūrisma ceļojumā - 187.7 balles no 1000 (Kaspar, 1984) (skat. 3.1. attēlu).

Pasaules tūrisma organizācijas statistika liecina, ka 62% no visiem starptautiskajiem tūristiem ceļojuma motīvs bija izklaide, atpūta un brīvdienas, kuru laikā tiek apmeklēti kultūras un dabas mantojuma objekti, 18% - darījumi, bet atlikušajiem 20% citi motīvi, kā veselības uzlabošana, svētceļojumi vai draugu un radnieku apmeklējums (WTO, 2002). Latvijā gan situācija ir atšķirīga no valdošajām pasaules tendencēm, ārzemju ceļotāju skaits ar mērķi atpūsties 2002.gadā bija tikai 19% no visiem robežu šķērsošanas gadījumiem. Viens no iemesliem tam ir arī

nepietiekams apmeklējumam sagatavoto objektu skaits un neapmierinoša tūrisma infrastruktūra.

3.1. attēls Izzīgas tūrisma vērtību sistēma (Kaspar, 1984)

Pēdējos gadu desmitos ir pieaugusi kultūras mantojuma loma tūrisma attīstībā. Kultūras mantojuma tūrisms (*heritage tourism*) tiek izdalīts kā kultūras tūrisma veids: “Kultūras tūrisms ietver ceļojumus, kuri ir saistīti ar mācībām un pētniecību, mākslu, kultūru, festivāliem, dabu, folkloru un svētceļojumiem ar mērķi paaugstināt zināšanu un pieredzes līmeni” (Honkanen, 2000). Interesanti, ka atbilstoši šim skaidrojumam, arī dabas tūrisms ietilpst kultūras tūrisma. Šādam viedoklim piekrīt Somijas speciālisti, uzskatot, ka visbiežāk dabas objekti tūrisma tiek izmantoti kā cilvēku darbības konteksts, nevis vide tās dabiskajā stāvoklī, tādēļ to pamatoti jāuzskata par kultūru šī jēdziena plašākajā izpratnē (Honkanen, 2000).

Vienkāršu un skaidru kultūras mantojuma tūrisma definīciju ir pieņēmusi ASV Ohaijo štata tūrisma pārvalde (OHTI, 2002): “Kultūras mantojuma tūrisms ir ceļošana, lai pieredzētu vietas un aktivitātes, kas autentiski attēlo pagātnes cilvēkus un notikumus.”

Ļoti praktiski uz kultūras mantojuma tūrisma definēšanu raugās ASV: Jutas štata Tūrisma attīstības administrācija izstrādājusi kultūras mantojuma tūrisma definīciju, lietišķi atdalot acīmredzamās divas daļas – kultūras aspektus un tūrisma kā ekonomisku nozari (Utah..., 2001). Kultūras mantojuma tūrisms pēc šīs pieejas tiek

definēts divos veidos, no klientu un lietotāju viedokļa (pieprasījuma) un no kultūras mantojuma (piedāvājuma) puses:

Pieprasījuma puses definīcija ietver:

- ▶ aktivitāti, kurā cilvēki bauda vietas vēstures radītās unikālās identitātes atklāsmes prieku,
- ▶ notikumu piedzīvošanu, kuri sakņojas unikālā vietējā kultūrā, kultūras mantojumā, ainavās vai vietas izjūtā,
- ▶ braucieni uz vēsturisku un kultūras atrakciju un vietu, lai apgūtu vēsturi patīkamā veidā.

Piedāvājuma puses definīcija ietver:

- ▶ tūrisma veidu, kas ir balstīts uz kultūras resursa kā tūrisma resursu elementa pastiprināšanu un aizsardzību.

Pēdējos divos gadu desmitos būtiski ir pieaugusi kultūras mantojuma loma tūrisma attīstībā un arī nākotnē šī tendence saglabāsies. Kultūras un kultūras mantojuma tūrisma par perspektīvu attīstības virzienu uzskata daudzu valstu nacionālās tūrisma attīstības stratēģijas. Piemēram, Amerikas Ceļojumu industrijas asociācijas pētījumā (Utah..., 2001) secināts, ka kultūras un kultūras mantojuma tūristi ir tūrisma tirgus, kuram tuvākajā nākotnē jāpievērš īpaša uzmanība: vēsturiskas vietas apmeklējums ir vispopulārākā kultūras aktivitāte. Pētījums pamatojās uz aprēķinu, ka gandrīz 93 miljoni amerikāņu iekļauj vismaz vienu kulturālu mākslas, kultūras mantojuma vai vēsturisku aktivitāti savā ceļojumā. 32% no viņiem paldzina sava ceļojuma ilgumu īpaši šī iemesla dēļ. Savukārt Skotijas Tūrisma padome (Lielbritānija) aprēķinājusi, ka Skotijas vēstures pieminekļu apmeklējums laika posmā no 1986. līdz 1997. gadam pieaudzis no 1.76 miljoniem līdz 2.95 miljoniem jeb par 68% (STB, 1998). Kultūras un dabas pieminekļi, tematiskie parki Eiropas Savienībā ir starp tiem ar tūrisma saistītiem aspektiem, kuriem līdz 2010. gadam prognozēta visstraujākā attīstība (High level..., 1998).

Kultūras mantojuma tūrisma pieaugums ir saistīts gan ar tūrisma nozares, gan sabiedrības attīstības tendencēm, no kurām akcentēšu divas nozīmīgākās.

1. Kultūras mantojuma tūrisma produkti ir veiksmīgi piemērojami “jaunā tūrisma” tirgus pieprasījumam.

O.Pūna uzskata (Poon, 1989, citēts Prentice, 1994), ka šo jaunā tūrisma industriju raksturo elastīgums un segmentācija, pretstatā masveidīgumam, standartizācijai un stingri veidotajām ceļojumu paketēm, kuras bija raksturīgas *vecajam tūrismam*. *Jaunā tūrisma* strauja attīstība vērojama kopš 1980. gadiem. Mūsdienās tūrisma tirgus ir sadalīts un tūrisma produkti tiek attīstīti katram atsevišķam tirgus segmentam. Kultūras mantojums ir perspektīvs kā viens no šādiem produktu veidiem un pat vietas, kur agrāk neko pievilcīgu nesaskatīja, piemēram, pamestas ogļu raktuves vai veci dzelzceļi, pasniegtas kā “kultūras mantojums” var tikt veiksmīgi iesaistītas tūrisma norisēs, t.i., pārvērstas par tūrisma produktiem, ko pārdod (Prentice, 1994).

2. Kultūras un kultūras mantojuma tūrisma pieaugums daļēji sakņojas sabiedrības ekonomiskās un sociālās attīstības tendencēs.

Kultūra ieņem arvien lielāku lomu mūsdienu sabiedrības organizācijā, jo īpaši augsti attīstītajās Rietumu pasaules valstīs (uz kurām raugāties kā galveno tūrisma tirgu), un vismaz daļēji tā ir raksturojama kā postmodernisma kultūra. Postmodernisms izpaužas arī kā iepriekš pastāvējušo atšķirību izžušana starp kultūru un dzīvi, starp “augsto” un “zemo” kultūru, starp profesionālo mākslu un populārajām izklaidēm un starp elitārām un masu patēriņa formām (Urry, 1990). Paaugstinājusies ir cilvēku labklājība un izglītības līmenis, tas radījis priekšnoteikumus ceļošanai. Šīs tendences lieliski atspoguļo Rietumu literatūrā plaši citētā angļu žurnālista Hjūsona asprātīgā grāmata “Mantojuma industrija” (Hewison, 1987), kura reizē gan ironizē par mūsdienu britu sabiedrības lielo aizraušanos ar kultūras mantojumu, gan arī uzdod nopietnus jautājumus par varbūtējo mūsu paaudzes ieciklēšanos pagātnes apbrīnošanā un šaubas par nespēju radīt pašiem jaunas un paliekošas vērtības.

Kultūras mantojuma tūrisma sniegtos ieguvumus definē Amerikas Ceļojumu industrijas asociācija (Utah..., 2001):

- ▶ kultūras mantojuma objekti tiek uzturēti labā kārtībā,
- ▶ īpašnieki saņem būtiskus ienākumus,
- ▶ ir aizsargāta vēsturiskā patiesība,
- ▶ tiek radoši attīstīti nepietiekami izmantotie vēsturiskie resursi,
- ▶ vēsturisko ēku atjaunošana bieži ir lētāka nekā jaunu struktūru celtniecība.

Līdztekus nosauktajiem ieguvumiem jāpiemin arī kultūras mantojuma tūrisma attīstības labvēlīgā ietekme uz citiem reģiona sociāli ekonomiskajiem apstākļiem kā

multiplikatīvs efekts citās pakalpojumu un ražošanas nozarēs, ekonomikas diversifikācija, nodarbinātība, kultūras dzīves bagātināšana, u.c. Piemēram, 1988.gadā Francijā veikts pētījums 13 kultūras pieminekļos ar ikgadējo apmeklētāju skaitu 200-250 tūkstoši ar mērķi noteikt tiešo ekonomisko kultūras mantojuma tūrisma nesto ieguvumu apjomu šajās vietās (Council of Europe, 1991). Tika secināts, ka uz katriem desmit tūkstošiem kultūras pieminekļa apmeklētājiem ir iespējams radīt vienu jaunu pastāvīgu darba vietu. Papildus ienākumi reģionam no kultūras pieminekļa apmeklējuma apmēram četras reizes pārsniedz ieejas maksu un apmēram 30% no apmeklētājiem pusdienu tuvējās apkārtnes restorānos. Tādēļ tāpat kā pārāk intensīva kultūras mantojuma iesaistīšana tūrisma attīstībā, aizsardzību negatīvi ietekmē arī nepietiekama tā izmantošana kā resursu neracionāla apsaimniekošana.

Kultūras un dabas mantojuma tūrisms ir ekonomiski nozīmīgs arī Latvijā. Gaujas NP teritorijā, kas ir viens no populārākajiem kultūras un dabas tūrisma galamērķiem mūsu valstī, tiešie kopējie ienākumi no tūrisma ir vismaz 1.49 milj. Ls/gadā, kas nonāk un cirkulē vietējā ekonomikā, radot iespējas nopelnīt arī citos, ar tūrisma nesaistītos saimniecības sektoros (LVMD un Holsteinborg Consult, 1999). Attiecinot šo skaitli uz visu Gaujas NP teritoriju, kas pārsniedz 92 tūkst ha, iegūstam ~ 16 LVL/gadā/ha. Salīdzinot, tropiskajos nacionālajos parkos Kenijā ir aprēķināts, ka ekotūrisms dod aptuveni 40 USD/ha (~24 LVL/ha), tajā pašā laikā, ja šīs zemes tiktu izmantotas lauksaimniecībā, ienākumi būtu mazāki nekā 0,80 USD/ha (0,48 Ls/ha) (Ceballos – Lascurain, 1996).

Raksturojot kultūras mantojuma lomu tūrisma attīstībā, tā jāskata vispārējas tūrisma sistēmas kontekstā. Pēc būtības ir jārunā par divu veidu tūrisma attīstības modeļiem, jo tiem, daļēji pārklājoties, tomēr ir atšķirīgi mērķi un paņēmieni attiecībā uz kultūras mantojuma izmantošanu:

1. Ekonomiskās attīstības modelis.

Kultūras mantojuma tūrisms kā ekonomikas nozare, kur galvenais mērķis ir peļņa. Tas balstās uz piedāvājuma / pieprasījuma attiecībām, kuras brīva tirgus apstākļos tiecas līdzsvaroties. Gan piedāvājums, gan pieprasījums katrs pats par sevi sastāv no daudziem komponentiem un ir pakļauts ārējām iedarbībām. Šajā pētījumā nav iespējams apskatīt visus faktorus, tie izsmeltoši raksturoti citos darbos (piemēram, Gunn, 1993; Pearce, 1989).

2. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības modelis.

Tūrisms un rekreācija norisinās, par galveno mērķi uzskatot kultūras un dabas mantojuma aizsardzību un sabiedrisko interešu (galvenokārt, izglītības, kultūras, rekreācijas) nodrošināšanu. Šādā gadījumā kultūras mantojums kalpo par tūrisma piesaisti, saņemot sabiedriskā sektora dotācijas, kā tas ir ar, piemēram, ievērojamiem kultūras pieminekļiem vai nacionālajiem parkiem, kur ieeja apmeklētājiem ir bez maksas.

Abi šie tūrisma veidi pastāv vienlaicīgi, tie nav pretrunīgi un nav iemeslu uzskatīt, ka viens tūrisms ir “pareizs” un otrs – “nepareizs”. Tomēr tie ir skaidri jānošķir un atbilstoši jāplāno resursu izmantošana (nosakot konkrētiem kultūras vai dabas pieminekļiem un vietām vēlamo tūrisma attīstības modeli un līmeni), attīstības mērķi, to sasniegšanas paņēmieni un iesaistīto partneru (sabiedriskā un privātā sektora) funkcijas un ieguldījums. Pirmajā gadījumā attīstība notiek brīva tirgus apstākļos ar galvenokārt privātām investīcijām un iniciatīvām, bet otrajā gadījumā noteicošās ir sabiedriskās intereses kultūras un dabas mantojuma resursu saglabāšanā.

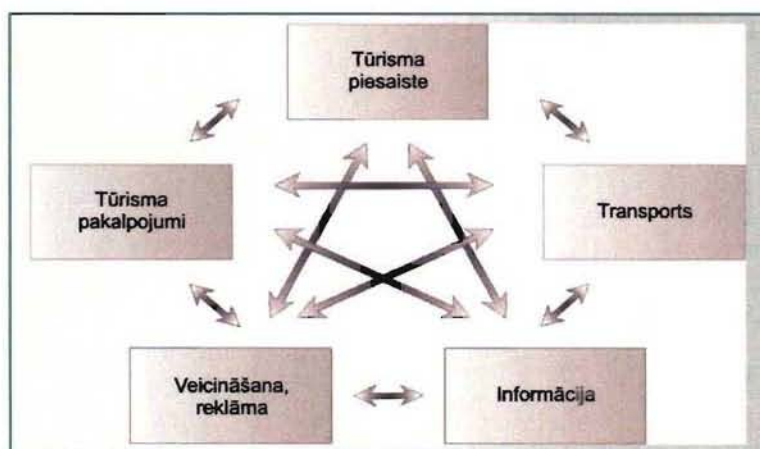
3.2. KULTŪRAS MANTOJUMA TŪRISMA PIEDĀVĀJUMS

Kultūras mantojuma tūrismā nevar paļauties uz vienkāršākajiem ekonomikas pieprasījuma / piedāvājuma likumiem, t.i. – tiek ražots tas, ko var pārdot, bet nepieciešams ir gan daudz uzmanīgāk izstrādāts tūrisma produkts, kurš jābalsta uz skaidri definētām resursa vērtībām, gan arī patērētājs ar kultūras vajadzībām.

3.2.1. Kultūras mantojuma veidošanās par tūrisma produktu

3.2.1.1. Kultūras mantojuma tūrisma produkts

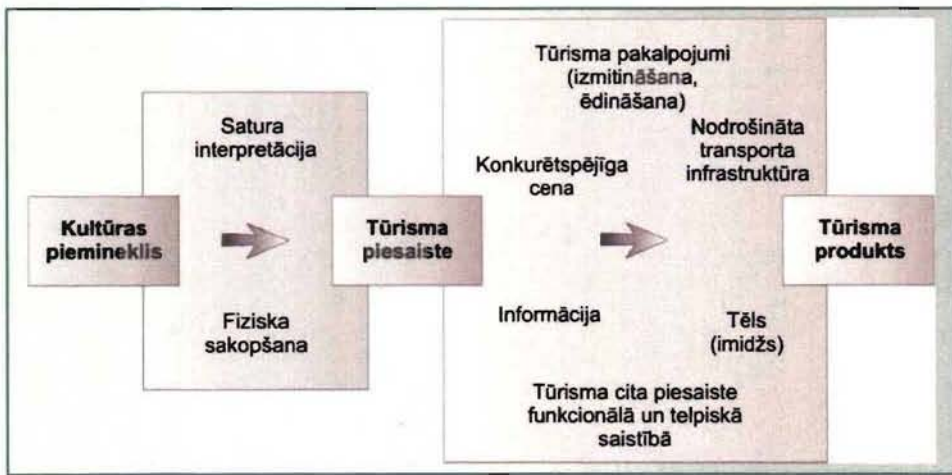
Tūrisma piedāvājums jeb tūrisma produkts veidots no daudziem savstarpēji saistītiem komponentiem, kuri nosaka tūrista individuālo izvēli un lēmumu doties konkrētajā ceļojumā (skat. 3.2. attēlu). Katrs komponents ir atšķirīgi veidots, bet tūrisma produkta attīstība ir atkarīga no visiem komponentiem un to labi saskaņotas darbības. Ir pazīstamas arī nedaudz savādākas definīcijas, piemēram, tūrisma produktā iekļaujot sekojošas sastāvdaļas: tūrisma atrakcijas, pakalpojumus, transportu, imidžu un konkurētspējīgu cenu (Chaves, 1997).

3.2. attēls Tūrisma piedāvājuma funkcionālie komponenti (Gunn, 1993)

Daudzveidīgie kultūras mantojuma tūrisma produkti tiek veidoti, par izejmateriālu (jeb resursiem, no kā attīstīts produkts) izmantojot pašu fizisko objektu un ar kultūras mantojumu saistīto informāciju. Šajā procesā darbojas tirgus ekonomikas likumi, jo lai jaunizveidotās tūrisma piesaistes vietas ieinteresētu tūristus, t.i., tās būtu iespējams pārdot, tām ir jābūt tādām, kas atbilst patērētāju pieprasījumam. Pirmkārt, kultūras mantojuma objektam ir jābūt pievilcīgā fiziskā kondīcijā, jo “tūristi vietas patērē vizuāli” (Urry, 1990), otrkārt, svarīga ir ar kultūras mantojuma objektu saistītās informācijas interpretācija – vietas vai objekta īpatnējo vērtību izskaidrojums apmeklētājiem, tas var būt gida stāstījums, informācijas panelis, buklets, videofilma, u.t.t. Tūrisma produkts veidojas, tikai attīstot citus komponentus (skat. 3.3. attēlu). Latvijas apstākļos tas arī ir kritiskais posms, kādēļ daudzi kultūras pieminekļi nekļūst par tūrisma produktiem – trūkst transporta, izmitināšanas, ēdināšanas un citu pakalpojumu.

Jebkura veida tūrisma produkti sastāv no visiem nosauktajiem komponentiem, toties mainās komponentu proporcionālais svarīgums, piemēram, *konferenču tūrismam* mazāk svarīga ir cena, bet ļoti būtiska ir ērta sasniedzamība, t.i. transporta infrastruktūra, savukārt *ģimeņu ceļojumiem* tieši cena ir visbūtiskākais apstāklis, bet *religiskajā tūrismā* svētceļniekiem mazsvarīgas ir grūtības ceļā un pieticīga mājvieta un uzturs, viņiem ir viens mērķis – pabūt konkrētajā vietā.

3.3. attēls. Kultūras piemineklja transformācija tūrisma produktā

Kultūras mantojuma tūrisma produktu no citu tūrisma veidu produktiem atšķir vairākas pazīmes, tas ir (Utah..., 2001):

- ▶ balstīts uz autentiskiem resursiem,
- ▶ saistīts ar vietējiem iedzīvotājiem,
- ▶ pamatots ar vēsturiskiem faktiem,
- ▶ uzsver resursu aizsardzības svarīgumu,
- ▶ apmeklētājiem sniedz informāciju, izglītību un interpretāciju.

Galvenā sastāvdaļa tūrisma produktā ir tūrisma piesaiste (*tourist attraction*). Tūrisma piesaistes var būt viss, kas var piesaistīt tūristus, tās ir iemesls, kāpēc tūrists apmeklē kādu vietu, rada viņos kādu pārdzīvojumu vai dod pieredzi – praktiski viss, ko var redzēt vai darīt konkrētā vietā vai reģionā. Kultūras mantojums ir pamats (resurss), lai veidotu visdažādākās tūrisma piesaistes un šajā procesā var tikt iesaistīti visdažādākie kultūras un dabas mantojuma objekti.

Ļoti reti un īpaši ir gadījumi, ka kāds atsevišķs, izolēts objekts spēj piesaistīt nozīmīgas tūristu plūsmas. Latvijā tāds gadījums ir Aglonas bazilika, tomēr šajā vietā, neskatoties uz vairāk kā 200 tūkstošiem apmeklētāju gadā, nav plašs tūrisma pakalpojumu piedāvājums, kā rezultātā apmeklējuma laiks vidēji ir līdz 2 stundām un ienākumi no tūrisma nepārsniedz 1 Ls no personas (Kokorišs, 2002). Parasti ir jābūt ievērojamam daudzumam un blīvumam papildu pakalpojumu, kuri palīdzētu radīt kultūras mantojuma tūrisma vietas atmosfēru, kuras izbaudīšana, kā liecina tūristu laika/telpas uzvedības analīze, bieži ir galvenais laika pavadīšanas veids vēsturiskā vietā, nelielā daudzumā apmeklējot kultūras mantojuma objektus (Ashworth, 1995).

Par to katrs var pārliecināties, pavērojot apmeklētājus kādā tipiskā kultūras mantojuma tūrisma vietā vēsturiskā Rietumeiropas pilsētiņā – tūristi pastaigājoties klīst pa ieliņām, ilgi sēž mazās kafejnīcās, vēro dzīvi uz ielām, un tikai paretam iegriežas kādā muzejā vai piedalās izzinošā ekskursijā. Ienākumi vietai rodas pārsvarā no tēriņiem viesnīcās, restorānos un suvenīru iegādē. Tikai ietverts ar vēsturiskām ēkām un suvenīru veikaliņiem, tāds pazīstams 16.gs. kultūras piemineklis kā Pizas tornis dažas stundas spēj saistīt tūristu uzmanību (Ashworth, 1995). Savukārt pētījumā kultūras mantojuma tūrisma vietās Jaunzēlandē tika konstatēts, ka lielākā daļa apmeklētāju katrā atsevišķā objektā pavada 45 – 60 minūtes, bet daudzās vietās (Dennistonas senās ogļu raktuves vietā, Rīftonas senu zelta ieguves raktuvju vietā, u.c.) apmeklētāji uzturas tikai no 16 līdz 30 minūtēm (Balcar and Pearce, 1996).

Uzturēšanās laiks ir tieši atkarīgs no tā, cik daudz šajā vietā var redzēt un darīt, savukārt ienākumi ir atkarīgi tieši no uzturēšanās laika ilguma. Tādēļ tieši dažādu pakalpojumu piesātinājuma dēļ kultūras mantojuma tūrismam pilsētās ir daudz labāki priekšnoteikumi, savukārt laukos šī attīstība reģiona līmenī parasti ir ekonomiski nenozīmīga. Kultūras mantojuma tūrisma attīstības projektiem lauku apvidos ir svarīgāki sociālie ieguvumi (nodarbinātības un ekonomikas diversifikācija, aktivizēta kultūras dzīve, ainavas un kultūras un dabas pieminekļu sakoptība, u.tml.), nevis ekonomiskie, tādēļ šādi projekti bieži tiek atbalstīti no sabiedriskajiem līdzekļiem.

Īpaši aktuāli šie papildus apstākļi ir Latvijā, kur tūrisma attīstībai tirgus ekonomikas apstākļos ir tikai vienu gadu desmitu ilga pieredze. Arī Rietumvalstu pētnieku veiktie pētījumi Austrumeiropā (Dromard, 1992) liecina, ka, neskatoties uz atsevišķu kultūras pieminekļu ļoti augsto kultūras, arhitektūras vai vēsturisko vērtību, tos īsā laikā pārvērst par tūrisma produktu ir ārkārtīgi grūti. Papildus saspringtajai starptautiskajai konkurencei, kā apgrūtinājoši iemesli ir:

- ▶ nesakārtotas īpašumu attiecības, nesakopta apkārtnē, administratīvās un juridiskās problēmas;
- ▶ starptautiskā tūrisma pieredzes trūkums. Te nepieciešams tūristus vēl piesaistīt, tai pašā laikā Rietumos jau eksistē tūristu plūsmas, uz kuru pamata iespējams pielāgot kultūras pieminekli tūrisma vajadzībām. Lai atrastu tūrisma tirgu, ir nepieciešams ģenerēt tik daudz produktu, lai varētu sasniegt un pārvarēt Rietumu tirgus sliekšni.

Pati no sevis kultūras mantojuma tūrisma attīstība nenoris. Ir izdalāmas trīs galvenās interešu grupas, kuras ir iesaistītas šī procesa virzībā:

- 1) ar tūrismu saistītā privātā uzņēmējdarbība, jo kultūras mantojuma tūrisms ir augošs sektors;
- 2) sabiedriskais sektors – valsts un pašvaldības, jo tūrisms nes tiešus un netiešus ieguvumus vietējai ekonomikai;
- 3) kultūras mantojuma objektu īpašnieki, jo tūrisms var radīt papildu ieguvumus īpašumu uzturēšanai.

Kopīgā mērķa – kultūras mantojuma tūrisma attīstība - sasniegšanai izšķiroša nozīme ir visu sektoru sadarbībai.

3.2.1.2. Kultūras mantojuma interpretācija

Viens no kultūras mantojuma tūrisma produkta pamatelementiem ir kultūras mantojuma interpretācija (*heritage interpretation*). Šī nozare ir kļuvusi par patstāvīgu zinātnes virzienu un profesiju, kur tiek veikti pētījumi un īstenotas izglītības programmas - bakalaura un maģistra studiju kursi šajā specialitātē vairāku valstu universitātēs, piemēram, Džeimsa Kuka universitātē Austrālijā, Sv.Marijas augstskolā Lielbritānijā, nodibinātās ietekmīgas nacionāla mēroga asociācijas, kuras izdod žurnālus, organizē starptautiskas konferences, piedalās valdības programmās, piemēram, Lielbritānijā *Association for Heritage Interpretation (AHI)* vai *The Mountains Parks Heritage Interpretation Association* Kanādā.

Ir pazīstami daudzi jēdziena “interpretācija” skaidrojumi, gan zinātniski pamatoti, gan emocionālāki. Daži definējumi:

- ▶ Interpretācija ir metodiska pieeja, kuras mērķis ir atklāt apmeklētājiem reģiona īpašo kultūras un dabas mantojumu. Ar šīs pieejas metodēm zinātniskā informācija ir izskaidrota plašiem sabiedrības slāņiem aizraujošā veidā un tai pašā laikā atbilst ekoloģiskās, ekonomiskās un sociālās ilgtspējas prasībām (EAHI, 2002).
- ▶ Interpretācija ir izglītojoša nodarbība, kura tiecas atklāt nozīmes un sakarības, izmantojot oriģinālus objektus, sniedzot tiešu pieredzi un lietojot ilustratīvus saziņas līdzekļus, nevis vienkārši nododot faktu informāciju (Tilden, 1982).
- ▶ Interpretācija ir jebkurš komunikācijas process, kas notiek, lai atklātu cilvēkiem kultūras mantojuma raksturojumus, nozīmes un sakarības, ar atsaucēm uz

objektiem, artefaktiem, ainavām, struktūrām vai personām (The Heritage..., bez dat.).

- ▶ Labvēlīga vides aizsardzības izglītības forma, kas ir vērsta uz gadījuma apmeklētāju. (Craig, 1992)
- ▶ Interpretācija ir māksla, kas palīdz cilvēkiem atklāt un novērtēt mūsu pasauli (AHI, 2003).

Minētās definīcijas jēdzienu “interpretācija” izskaidro drīzāk - kādai tai būtu jābūt, bet praksē diemžēl bieži tiek iets vieglākais ceļš un kultūras mantojuma vietas izskaidrošanai tiek atlasīti tikai atsevišķi atraktīvi fakti.

Interpretācijas attīstība ir viens no apstākļiem, kas noteica kultūras mantojuma tūrisma straujo uzplaukumu Rietumu pasaulē un reizē arī ar to saistītās problēmas. Kultūras mantojuma komercializētas izmantošanas aizsākums tiek datēts ar 1975.gadu – Eiropas arhitektūras mantojuma gadu, kad aizsākās kultūras mantojuma centru (*heritage centre*) veidošana (pirmie divi tika izveidoti Česterā un Jorkā Lielbritānijā), kuru izstādēs tiek interpretēta vietas kultūras vēsture. Šo pagrieziena punktu iezīmē atšķirīga pieeja, proti, - kultūras mantojumam ir “jāizstāsta stāsts” (Quinion, 1996) jeb “jāsniedz apmeklētājam vēsturiskus un socioloģiski – antropoloģiskus izskaidrojumus” (Daskalakis, 1984). Stāsta stāstīšanai un emocionālu asociāciju radīšanas nolūkam tiek izmantoti interpretācijas paņēmieni, iedarbojoties uz visām cilvēka maņām – dzirdi, redzi, tausti, garšu, ožu - lai radītu maksimāli atraktīvu kontekstu konkrētajam objektam. Ieguvums ir apmeklētāju labāka izpratne ne tikai par konkrētā objekta - celtnes, pieminekļa, apdzīvotās vietas vai pilskalna vēsturi, bet plašāks skatījums uz sabiedrības attīstību, attiecībām starp cilvēkiem, tautām, reakcijām uz sociālu vai dabas spiedienu, notikumiem, u.t.t. Patiesi, atceroties dažus personiskus kultūras mantojuma tūrismā iesaistītu vēsturisku vietu apmeklējumus, jāatzīst, ka tieši stāsti - Lionas apkārtnes viduslaiku ciematiņa Perūžas oriģinālā pīrādziņa *La Galette de Perouges* nobaudīšana, tāpat kā Lillehammeres muzejā iekārtotā 20.gs. sākuma zobārstniecības kabineta nepārprotamā smarža, nemaz nerunājot par neskaitāmu aktivitāšu piesātināto viduslaiku atmosfēru Brigē, ir izveidojusi pārlicinošus un neizdzēšamus priekšstatus par vietu, tās ļaudīm un vēsturi, toties ne gadskaitļi, ne arī tālaika monarhu vārdi atmiņā gan nav iespiedušies. Šāda *stāstu stāstīšana*, kā efektīvākā pieeja cilvēku būtībai tiek izmantota arī citās kultūras nozarēs, piemēram, kinematogrāfā; ievērojamais kinorežisors Verners Hercogs saka, ka “... skatītājs grib redzēt stāstus. ... Stāsts ir cilvēkam piemītoša

īpašība, cilvēciska komunikācijas forma kopš neandertāliešu laikiem un tas nekad neizmirs“ (Hercogs, 2002).

Tomēr šajā pieejā slēpjas bīstamība, proti, ļoti sarežģīti ir noteikt robežas, kad *stāstu stāstīšana* atraktīvi bagātina kultūras mantojuma tūrista apmeklējumu, bet vēl neaizvieto vēsturisku patiesību un, pārliedot akcentus, izkropļo kultūras mantojuma būtību. Šī robeža, kā liecina daudzi piemēri, bieži netiek ievērota un tas ir daudzu kultūras mantojuma aizsardzības speciālistu satraukuma iemesls.

Tādēļ tūrisma un kultūras mantojuma attiecībās jāuzsver kultūras mijiedarbību nozīmi, jo tūrisms izmanto ne vien vizuālos kultūras mantojuma elementus, bet arī tā uzkrātās kultūras vērtības un nozīmes. Notiekot tūrisma attīstībai kādā vietā, ļoti iespējams, ka laika gaitā mainās tūrisma un kultūras mantojuma attiecību raksturs, transformējot sākotnējo kultūras saturu atbilstoši komerciāli izdevīgākajam tūrisma pieprasījumam. Shematisku šī procesa attēlojumu skat. 3.4. attēlā.

3.4. attēls Tūrisma un kultūras mantojuma attiecību evolūcija (pēc Newby, 1994)

Sākumā kultūras mantojums un tūrisms viens otru papildina un attīstās simbiozē, tūrisma attīstība neapdraud vietējo iedzīvotāju attieksmi pret vietas kultūras mantojumu. Tas var notikt līdz laikam, kamēr tūrisms nedominē vietējā ekonomikā, kaut arī tūristu skaits var būt pietiekami liels. Kad tūrisms kļūst vietējā ekonomikā ļoti svarīgs, attiecības mainās no līdzaspastāvēšanas uz ekspluatāciju, kultūras mantojums tiek komercializēts un pārvērsts par patēriņa priekšmetu (Newby, 1994). Shēmas pretējā pusē attēlota situācija, kad vietējā kultūra jau tiek ne tikai pielāgota, bet pat veidota atbilstoši tūristu pieprasījumam un saturs ir vairāk atkarīgs nevis no pašas oriģinālās kultūras īpašībām, bet gan no pieprasījuma, t.i. iespējams ģenerēt ienākumus no šī produkta pārdošanas. Kultūras mantojums tiek vienkāršots (trivializēts), no vēsturiskās patiesības neatklājas nekas tāds, kā sagatavošanai un uztveršanai

vajadzīga lielāka intelektuāla piepūle, vai kas ir neērts vai pretrunīgs. Vietējās kultūras, tajā skaitā kultūras pieminekļu, padarīšana par tūristu patēriņa priekšmetu jeb komodifikācija, un pārmaiņas, kas tajā rodas, ir literatūrā plaši diskutēta tēma (piemēram, Hewison, 1987; Johnson, 1996). Attiecībā uz kultūras mantojuma produkta saturu, Ešvorts (Ashworth, 1994) uzsver, ka kultūras mantojumam, kurš tiek iesaistīts ekonomiskos procesos, ir visai maz kopēja ar objektīvu vēstures atspoguļojumu: “Vēsture ir pierakstītā pagātne, bet [kultūras] mantojums ir patēriņa priekšmets, kas mērķtiecīgi radīts, lai apmierinātu mūsdienu pieprasījumu.” Pārsvārā Rietumu zinātnieku publikācijas šo procesu vērtē ļoti kritiski kā vietējo kultūrvidi apdraudošu. Tipisks ir Grīnvuda (Greenwood, 1989) paustais viedoklis: “Uzskatīt kultūru līdzīgi dabas resursiem par patēriņa priekšmetu, pār kuru tūristam ir kādas tiesības, ir vienkārši perversi. Mums ir jāatceras, ka kultūra ir kaut kas tāds, kam cilvēki nešaubīgi tic... Kultūras komodifikācija laupa cilvēkiem patiesās nozīmes, kas organizē viņu dzīvi.”

Arī Latvijā novērojami negatīvie kultūras mantojuma interpretācijas piemēri, pat visprimitīvākajās izpausmēs. Piedaloties 2002.g. vasarā ekskursijā Riežupes alās pie Kuldīgas, autorei bija iespēja pārliecināties, ka gides (nez kādēļ pasaku varones Mērijas Popinsas kostīmā) stāstījums piesātināts ar safantazētām blēņām par *talismaniņiem, mīlestības enerģijām* un visu kaut ko citu, tikai tikpat kā nekādu izziņas informāciju par šo objektu apmeklētāji neguva. Protams, atraktīvi un saistoši sagatavot ekskursiju par Riežupes alas veidojošajiem smilšakmeņiem vai vēsturisku ieskatu stikla rūpniecībā un Riežupes alu saistību ar to būtu daudz sarežģītāk un alu apsaimniekotāji gājuši vienkāršāko ceļu. Tomēr jāatzīst, ka šajā gadījumā varēja novērot, ka arī apmeklētāju lielākā daļa palika apmierināti ar gides sniegumu. Vienkāršoti skatoties uz notiekošo kā uzņēmējdarbību, jāsecina, ka viss it kā ir kārtībā – klientu ir daudz un vairākumā gadījumu viņi ir apmierināti, arī kopējiem ienākumiem no augstās ieejas maksas (2 LVL/pers.) ir jābūt visai lieliem. Tomēr šajā *it kā viss kārtībā* slēpjas lielākie draudi, jo šāda apmeklējuma rezultātā cilvēki gūst sagrozītu priekšstatu par kultūras mantojumu, arī objekta unikālās dabas un kultūras vērtības pārvērstas par trivializētu izklaidi un ienākumu avotu *veikliem* ļaudīm.

Kultūras un dabas mantojuma interpretācijas mērķis ir motivēt apmeklētājus iesaistīties vides aizsardzībā visplašākajā nozīmē, ne tikai kultūras pieminekļu saglabāšanā. ASV Nacionālo Parku dienests ir formulējis devīzi šim darbam: no

interpretācijas – izpratne, no izpratnes – novērtēšana, no novērtēšanas – aizsardzība (Craig, 1992).

Kultūras un dabas mantojuma interpretācijā var tikt izmantoti sekojoši līdzekļi:

- ▶ ceļveži, kartes, plāni, bukleti, informatīvie paneļi, suvenīru grāmatas dažādās valodās atkarībā no pieprasījuma;
- ▶ gidi, skolotāji;
- ▶ muzeji, izstādes, modeļi, apmeklētāju centri, labiekārtotas izziņas takas;
- ▶ suvenīri, pastkartes, mākslas darbu kopijas, kompaktdiski, audiokasetes, diarāmas;
- ▶ spēles, mūzika, televīzija, diapozitīvu un videofilmu rādīšana;
- ▶ informācijas tehnoloģiju produkti (piemēram, kompjūterspēles), interneta mājas lapas.

Kultūras un dabas mantojuma interpretācijas kā zinātnes un profesijas pamatlicējs ir amerikāņu publicists Frīmans Tildens (1883.-1980.). Savas idejas viņš attīstīja, ilgus gadus strādājot ar aizsargājamo teritoriju apmeklētājiem ASV Nacionālo Parku Dienestā un vēlāk arī kā autoritatīvs skolotājs topošajiem vides interpretētājiem – cilvēkiem, kuri nodarbojas ar kultūras un dabas mantojuma izskaidrošanu apmeklētājiem. Savas idejas Tildens formulēja grāmatā “Mūsu mantojuma interpretēšana”, kur ir definēti *Seši Tildena principi*, kam ir jābūt kultūras vai dabas mantojuma interpretācijas stūrakmeņiem (Tilden, 1982):

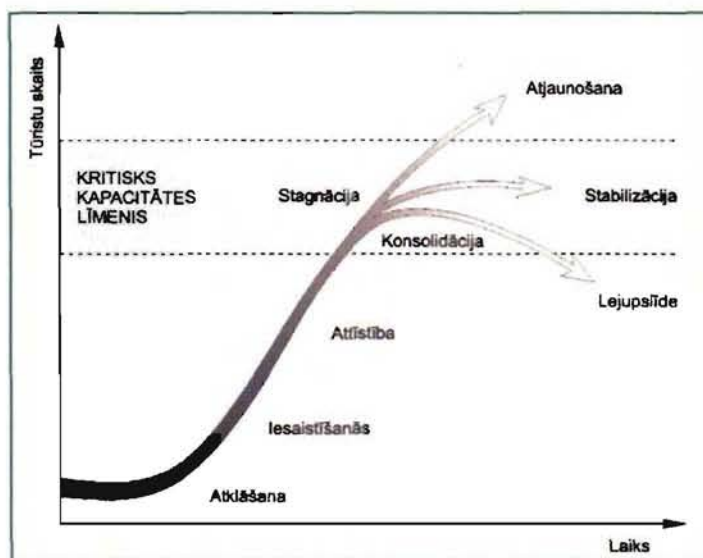
1. Katra interpretācija būs sterila, t. i., neauglīga un atsvešināta, ja tā nav kaut kādā veidā saistīta ar apmeklētāja personību vai pieredzi.
2. Informācija, kā tāda, nav interpretācija. Interpretācija ir atklāsme, kas balstīta uz informāciju. Bet tās ir pilnīgi dažādas lietas. Tomēr katra interpretācija ietver informāciju.
3. Interpretācija ir māksla, kura aptver daudzas mākslas, vienalga, vai interpretējamais materiāls ir zinātnisks, vēsturisks vai arhitektūras.
4. Interpretācijas galvenais mērķis nav instrukcija, bet gan rosinājums.
5. Interpretācijai jātiecas parādīt veselumu, nevis daļu.
6. Interpretācijai, kas adresēta bērniem, nav jābūt pieaugošajiem domātās daļas atšķaidījumam, tai jābūt principiāli citai pieejai. Lai to izdarītu vislabāk, ir nepieciešama atsevišķa programma.

Latvijā kultūras un dabas mantojuma interpretācijas (arī – vides interpretācijas) jēdziens ir ienācis tikai 20./21. gs. mijā, bet profesionāla vides vērtību izskaidrošana apmeklētājiem Nacionālajos parkos, muzejos un citās vietās, protams, norisinājās arī līdz tam. Apmēram 40 vides gidus sagatavoja Latvijas – Dānijas sadarbības projekts “Vides gidu tīkla izveidošana Latvijā”, kura ietvaros izveidots arī Vides gidu tīkla (VITILA) Koordinācijas centrs, izveidota mājas lapa Internetā un veikti citi darbi (VITILA, 2003).

3.2.2. Kultūras mantojuma tūrisma piedāvājuma plānošana

Kultūras mantojuma tūrisma piedāvājuma plānošanā ietilpst kultūras mantojuma resursu vērtēšana, to optimāla izmantošanas veida un līmeņa plānošana, interpretācija kā pamats tūrisma produktu veidošanai, aizsardzība pret negatīvām ietekmēm un pārvaldības principu izstrāde.

Ir jāievēro, ka tūrisma neplānotā attīstībā resursu izmantošana un pārveide evolucionē vairākās stadijās atbilstoši Butlera izstrādātajai t.s. tūrisma reģionu dzīves cikla teorijai (Butler, 1980). Atbilstoši šim modelim, balstoties uz produkta dzīves cikla teoriju, tūrisma attīstības reģionam ir izdalāmas sešas secīgas fāzes (skat 3.5. attēlu): *atklāšana*, *iesaistīšanās*, *attīstība*, *konsolidācija*, *stagnācija* un *atjaunošana* vai *lejupslīde*.

3.5. attēls Tūrisma reģiona attīstības dzīves cikla modelis (Butlera modelis)

Sākotnējā *atklāšanas* fāzē kādu vietu ar bagātu dabas vai kultūras mantojumu apmeklē nedaudzi tūristi, vieta tiek “atklāta”; *iesaistīšanās* fāzē vietējie uzņēmēji sāk sniegt tūrisma pakalpojumus; *attīstības* fāzē reģions kļūst perspektīvs arī lielām investīcijām, bet vietējā ekonomika pamazām zaudē kontroli par attīstības procesiem; *konsolidācijas* fāzē tūrisma attīstību reģionā pārvalda pilnībā lielie investori, pieaugot tūristu skaitam vienlaicīgi degradējas vides kvalitāte un tūristu skaits samazinās; tikai *stagnācijas* fāzē tūrismā atkal palielinās vietējo uzņēmēju iesaistīšanās, piemēram, ievērojami lētāk atpērkot pakalpojumu uzņēmumus. Ar vietējām atšķirībām un papildus ietekmēm, tomēr šādu notikumu attīstības kopējo tendenci apstiprina daudzi pētījumi (piemēram, Cooper, 1998).

Tādēļ viens no atbildīgākajiem uzdevumiem ir resursu vērtēšana. Kultūras pieminekļu īpašnieku un par teritorijas attīstību atbildīgo institūciju izstrādāto tūrisma attīstības plānu īstenošanas panākumi lielā mērā ir atkarīgi no tā, cik pareizi ir novērtēti tūrisma attīstības resursi, tajā skaitā arī kultūras mantojums. Šajā darbā pieminētais Čertoka ezera piemērs (140. lpp.) parāda, cik postošas sekas *tūrisma reģionu dzīves cikla teorijas* principa ignorēšanai un stihiskam tūristu skaita pieaugumam pirms resursu potenciāla novērtēšanas. Šeit tūrisma attīstību var novērtēt kā atbilstošu *attīstības – konsolidācijas* fāzei, jo masu tūristu skaits arvien nekontrolēti pieaug, resursa degradācija ir acīmredzama un ir zināms, ka daudzi tiešām vides vērtībās ieinteresēti cilvēki atturas šo vietu apmeklēt tās vērtību zuduma dēļ.

Novērtēt kādu objektu nozīmē to salīdzināt ar citiem objektiem un noteikt tā potenciālu: “Objekta tūrisma potenciāls ir novērtējamā kultūras vai dabas pieminekļa vai teritorijas iespējas veicināt uzstādītā tūrisma attīstības mērķa sasniegšanu.”

Nepastāv viena *objektīva* vērtību skala, dažādiem mērķiem viens un tas pats objekts nav vienādi noderīgs. Tādēļ pirms resursu novērtēšanas procesa ir skaidri jādefinē mērķi vai mērķu grupu, kādēļ vērtēšana tiek veikta. Atbilstoši izvirzītajam mērķim, tiek pielietotas atšķirīgas metodes tūrisma potenciāla noteikšanai.

Kultūras mantojuma tūrisma plānošana var tikt veikta, izmantojot teritoriālo pieeju vai nozarisko pieeju. Šī darba tēmas kontekstā svarīgāks ir tālāk veiktais teritoriālās pieejas apskats. Teritoriālā pieeja saistās ar vietu un reģionu telpiskās attīstības plānošanu. Tūrisma resursu vērtēšanas detalizācijas pakāpe atkarīga no plānošanas līmeņa (nacionālā, reģionālā vai vietējā).

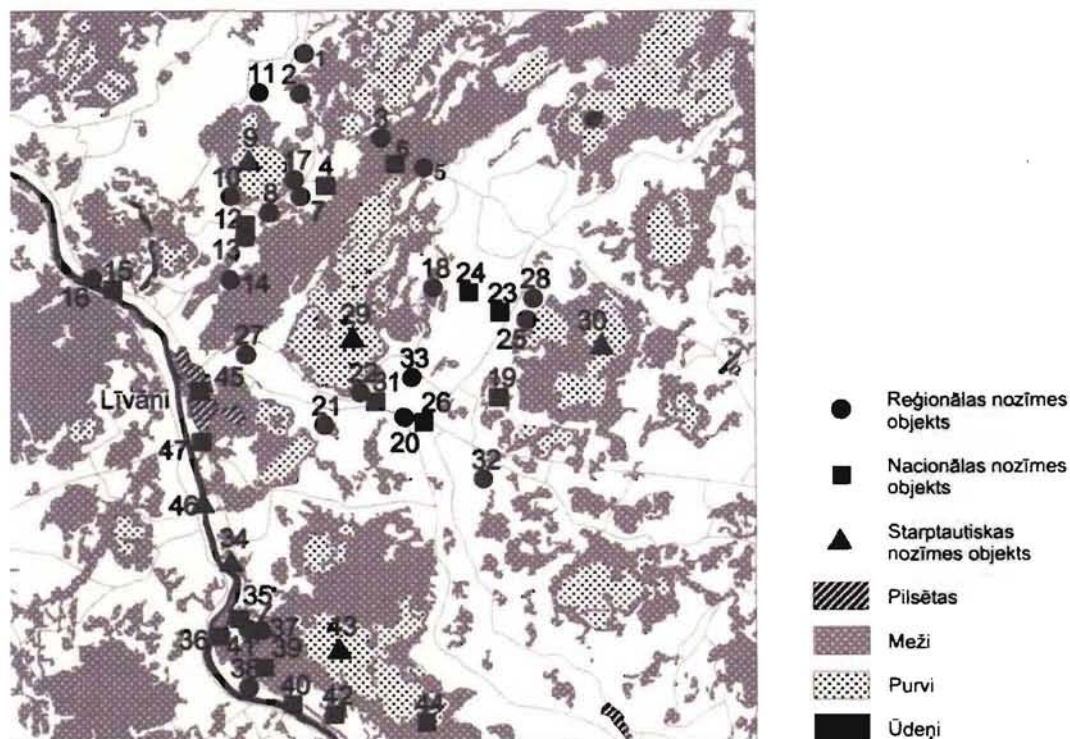
3.2.2.1. Resursu vērtējums pēc nozīmīguma

Reģiona tūrisma resursu ranžēšana pēc to nozīmības vietējā un starptautiskajā tūrismā ir metode, ar kuras palīdzību var vērtēt dažādus objektus pēc to piemērotības dažādu tūrisma veidu attīstībai un vienlaicīgi arī tūrisma attīstības līmenim – starptautiskajam vai vietējam tūrismam, to dēvējot par tūrisma potenciālu. Metodi autore ir izstrādājusi lietišķā pētījumā „Līvānu novada tūrisma potenciāla izpēte”, kas tika veikts pēc Daugavas fonda pasūtījuma 1998.gadā (Stūre, 1998). Pētījumu teritorija bija Piedaugavas apvidus Preiļu rajonā - Līvānu pilsēta un tās robežpagasti – Turku, Rožupes un Jersikas.

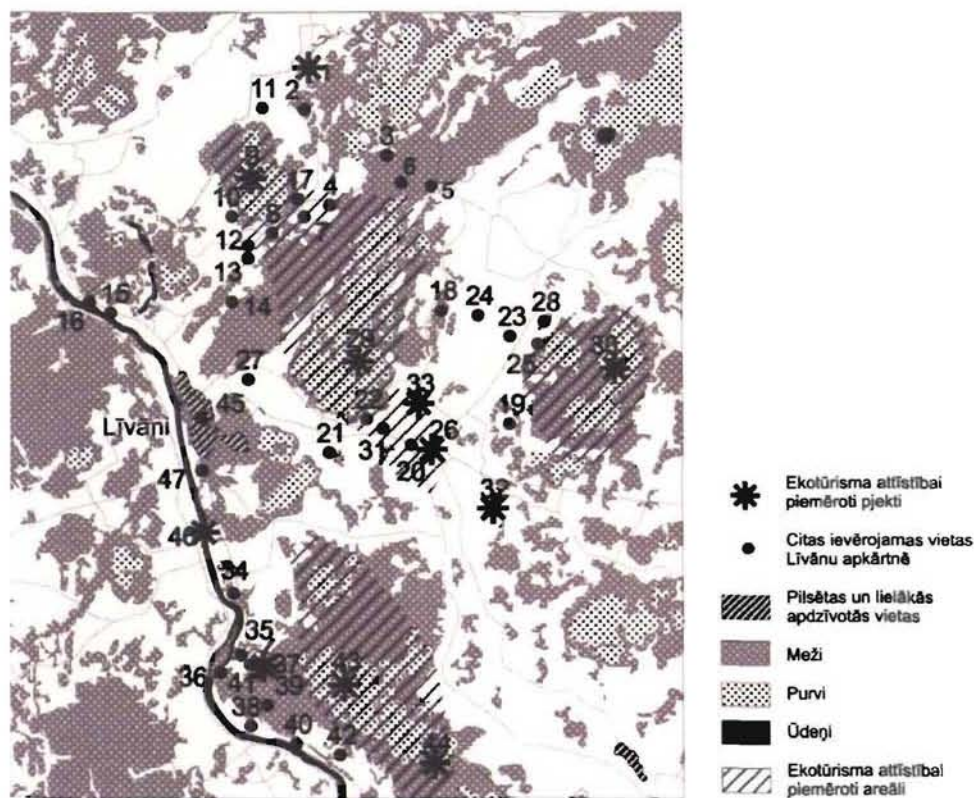
Dažādu objektu tūrisma potenciāls tiek noteikts, balstoties uz sākotnēji veikto visu ievērojamo vietu inventarizāciju. Inventarizāciju veic, iepazīstoties ar publicētiem un nepublicētiem materiāliem par pētījumu teritorijas vēsturi, dabu, kultūras un ekonomiskām norisēm mūsdienās. Tās rezultātā tiek iegūti ievērojamo vietu un objektu saraksti, to apraksti un kartes ar atrašanās vietām. Nākamajā etapā ir jānovērtē iegūto informāciju, kādam tūrisma veidam šis objekts ir piemērots. Ja analīze tiek veikta pašvaldības teritorijas plānošanā, lietderīgi būtu pieturēties pie kādas valstī pieņemtas tūrisma veidu klasifikācijas. “Latvijas tūrisma attīstības koncepcijā” (VARAM, 1997) definēti tūrisma veidi – rekreatīvais, izziņas, kultūras, lietišķais, zinātniskais, etniskais, speciālie tūrisma veidi – ekotūrisms, aktīvais tūrisms, sporta tūrisms, u.c. Nākošajā etapā inventarizācijā iegūtā informācija jāanalizē pēc tās nozīmības un spējas ieinteresēt vietējos vai starptautiskos tūristus. Kritēriji ir sekojoši:

- ▶ Vietēja mēroga objektiem piemīt tādas īpašības, kas raksturo Latvijas valsts vai kāda tās reģiona vēsturi, dabu, kultūru, ekonomiku vai kādu citu dzīves nozari. Objektu apmeklēšana varētu būt interesanta galvenokārt vietējiem tūristiem, kā arī nedaudziem ārzemniekiem ar pastiprinātu interesi par Latviju.
- ▶ Starptautiska mēroga tūrisma potenciāls piemīt objektiem, kuri satur nozīmes, kas var raksturot plašāka mēroga dabas, kultūras vai ekonomiskos procesus, kā arī īpaši izcili objekti, kas raksturo Latvijas vidi. Pētījuma teritorijā pie šādiem objektiem tika pieskaitīta Daugavas upe – sens starptautiskas tirdzniecības ceļš “no Varjagiem uz Grieķiem”, vairāki nenosusinātie Latvijas purvi – mūsu klimatiskās joslas mitrzemju ekosistēmu raksturotāji, kā arī daži citi objekti.

3.6.a attēls Līvānu apkārtnes ievērojamu vietu iedalījums pēc to atbilstības vietējā, nacionālā un starptautiskā mēroga tūrisma attīstībai (ar cipariem norādīto objektu nosaukumus skatīt 7. pielikumā)

3.6.b attēls Ekotūrisma attīstībai piemērotie areāli un objekti Līvānu apkārtne (ar cipariem norādīto objektu nosaukumus skatīt 7. pielikumā)

Iegūtā informācija dod iespēju (skat. 3.6.a un 3.6.b attēlus un 7. pielikumu):

- 1) izdalīt dažādu tūrisma veidu attīstībai visizdevīgākos areālus,
- 2) noskaidrot pētījumu apgabala tūrisma resursu piemērotību dažāda mēroga (vietējā, nacionālā, starptautiskā) tūrisma attīstībai,
- 3) analizēt resursu izvietojumu attiecībā vienam pret otru un citiem objektiem, piemēram, transporta ceļiem, t.i. tālākā plānošanas etapā izdalīt teritorijas ar vislielāko tūrismam izmantojamo tūrisma piesaistu blīvumu.

Piedāvātā metode ir visai darbietilpīga, bet tehniski vienkārša un precīza. Tā vairāk piemērota salīdzinoši nelielu teritoriju – pagasta, vairāku pagastu vai administratīvā rajona tūrisma resursu analīzē.

Līdzīga, bet vēl precīzāka pieeja izstrādāta ASV, izdalot areālus, kuri perspektīvi kāda noteikta tūrisma veida (piem., autotūrisms, dabas tūrisms) attīstībai (Gunn, 1993; Smith, 1989). Šī piemērotība tiek noteikta, balstoties uz iepriekš veiktu noteiktā veida tūrisma tirgus pieprasījuma analīzi, kurā tiek identificētas vissvarīgākās vides īpašības vai apmeklējuma objekti.

3.2.2.2. Reģionālā līmeņa plānošanas pieejas

Viena no pazīstamākajām metodēm kultūras mantojuma izmantošanai tūrisma attīstībā plānošanā ir tūrisma reģionu izdalīšana. Tūrisma reģions ir kompakts areāls, ko izdala pētnieki, plānotāji vai pārvaldes institūcijas, un kas ir nozīmīgi noteiktu tūrisma aspektu plānošanai, attīstībai vai analīzei (Smith, 1993). Pasaulē ir daudzi tūrisma reģioni, kuri mērķtiecīgi savu attīstību balstījuši uz kultūras mantojuma īpatnējiem resursiem, piemēram, Luāras ieleja, Langedoka – Rossiljona Vidusjūras piekrastē. Tipiska tūrisma reģiona kritērijs ir definējis K.Gunns (Gunn, 1993):

1. Reģionam jāpiemīt kulturālām, fizikālām un sociālām īpašībām, kuras veido reģionālās identitātes izjūtu.
2. Reģionā jābūt adekvātai tūrisma infrastruktūrai, kas atbalsta tūrisma attīstību. Infrastruktūra ietver galvenos tūrisma pakalpojumus kā izmitināšanas un ēdināšanas iespējas, ceļus, biznesa servisu un visus citus pakalpojumus, kas apmierina tūristu vajadzības.

3. Reģionam jābūt plašākam nekā tikai viena pašvaldība vai atsevišķa tūrisma piesaiste.
4. Reģionā ir jābūt tūrisma piesaistēm vai arī jābūt potenciālam attīstīt tūrisma piesaistes pietiekamā daudzumā.
5. Reģionam ir jābūt spējīgam uzturēt tūrisma plānošanas vai veicināšanas aģentūru, kura varētu virzīt attīstību nākotnē.
6. Reģionam jābūt sasniedzamam plašam tirgum (iedzīvotājiem). Sasniedzamība var būt ceļi, regulāra aviosatiksmē, vai kruīzu kuģi.

Latvijā potenciālie tūrisma attīstības reģioni izdalīti vairākos pētījumos. Viens no pamatotākajiem plānojumiem veikts 1980. gados ar mērķi saglabāt tūrisma attīstībai vispiemērotākās un vērtīgākās teritorijas, vienlaicīgi aizsargājot ainavu vienreizību un vizuālo pievilcīgumu. (Мелуца et al., 1982). Potenciālie tūrisma resursi Latvijā analizēti, balstoties uz dabas priekšnoteikumiem: klimatiskiem faktoriem, reljefa, upju ieleju un Baltijas jūras piemērotību tūrisma aktivitātēm, teritorijas mežainumu un ainavas vizuālo pievilcību. Atbilstoši veiktajam resursu novērtējuma, tika izstrādāti priekšlikumi teritoriju rezervēšanai atpūtas organizēšanai Latvijā. Teritorijas izdalītas, vadoties pēc sabiedriskām interesēm un atbilstoši ilgtspējīgas attīstības principiem, kuri šajā laikā vēl nebija plaši akceptēti.

3.2.2.3. Vietējā līmeņa plānošanas pieejas

Vietējā līmenī tūrisma attīstības telpiskā plānošana ir detalizētāka, konkrētāka, tiek veikta atbilstoši izvirzītajiem mērķiem. Tālāk šajā sadaļā ir raksturotas trīs atšķirīgas metodoloģiskas pieejas, pēc kurām tiek veikta kultūras mantojuma (un citu veidu) tūrisma resursu novērtēšana, klasificēšana un kartēšana. Katrā no tām ir atšķirīgs kritērijs, pēc kura resurss tiek vērtēts.

1. Tūrisma piesaistes vietu un veidu klasifikācija, par kritēriju izmantojot tūristu uzturēšanās laika ilgumu.

Šis ir ļoti svarīgs iedalījums, jo ienākumi no tūrisma ir atkarīgi no tūristu uzturēšanās laika ilguma – jo ilgāk tūrists uzturas kādā vietā, jo vairāk pakalpojumus viņš pārņem. Klasiskais tūrisma plānošanas darbs K.Gunna “Brīvdienų ainavas” (Gunn, 1988) tieši

šo tūrisma piesaistu klasifikāciju uzskata par pamatu teritorijas tūrisma telpiskās attīstības plānošanai. Šajā pieejā visas tūrisma piesaistes tiek iedalītas divās lielās grupās – garāmbraucēju tūrisma piesaistes (*touring circuit*) un ilgāka uzturēšanās laika (*longer stay*) (skat. 3.1. tabulu).

3.1. tabula Tūrisma piesaistes vietu klasifikācija pēc tūristu uzturēšanās ilguma (Gunn, 1988)

Garāmbraucēju tūrisma piesaistes vietas	Ilgāka uzturēšanās laika tūrisma piesaistes vietas
Ainavu skati ceļa malās	Kūrorti
Ievērojami dabas areāli	Kempingi
Kempingi	Medību / ūdenssporta areāli
Ūdenstūrisma areāli	Organizāciju kempingi
Draugi, radi	Vasarnīcu ciemati
Kultūras vietas	Festivāli
Ēdināšanas un izklaides vietas	Konferences
Vēsturiskas ēkas un vietas	Azartspēļu centri
Etniski areāli	Sporta arēnas un kompleksi
Tirdzniecības centri	Tirdzniecības centri
Amatniecības centri	Zinātnes un tehnoloģiskie parki
Neparastas institūcijas	Tematiskie parki

2. Tūrisma piesaistes vietu un veidu klasifikācija pēc to piemērotības galvenajiem teritorijas izmantošanas mērķiem.

Šāda tūrisma piesaistes veidu klasifikācija un tai sekojoša plānošana un attīstība ir ieteicama īpaši aizsargājamās dabas teritorijās, kur primārie ir vides aizsardzības mērķi un tūrisma un rekreācijas attīstība nedrīkst nonākt ar tiem pretrunā. Šī pieeja prasa tūrisma piesaistes iedalīt divās kategorijās (Ceballos-Lascurain, 1996):

- ▶ Pamata tūrisma piesaistes vietas un veidi - principiāli aspekti, ko reģions var piedāvāt tūristiem: tās ietver dabas objektus vai kultūras mantojuma objektus,
- ▶ Papildus tūrisma piesaistes vietas un veidi – pakārtotas nozīmes tūrisma atrakcijas, piemēram, jaunizveidotie objekti, kā arī informatīvie centri, dabas takas, lieli pasākumi, restorāni, u.c.

Jēdzienā *tūrisma piesaistes* ietilpst ne tikai dažādi objekti, bet arī aktivitātes, kuru veikšanai tūristi šajā teritorijā ir ieradušies kādu specifisku vides īpašību dēļ.

Šāda metode tika pielietota, analizējot rekreāciju Gaujas NP (LVMD un Holsteinborg Consult, 1999). Sākumā tika izvirzīti pamata un papildu tūrisma piesaistes vietu un veidu kritēriji: “Gaujas NP pamata tūrisma piesaistes ir tās, kuras

- 1) atbilst nacionālā parka rekreācijas politikas mērķiem,
- 2) tajā pašā laikā ir saistošas vairumam no parka apmeklētāju”.

Gaujas NP Rekreācijas politika paredz izšķirt divas zonas ar atšķirīgu rekreācijas politiku: kodolzona (dabas rezervātu un dabas aizsardzības zona) un perifērija – teritorija ārpus kodolzonas (aizsargājamo ainavu, kultūras mantojuma un neitrālā zona). Atbilstoši šīm zonām un saistībā ar rekreācijas norises apstākļiem un veidiem, tika izdalītas pamata un papildus tūrisma piesaistes. Piemēram, orientēšanās ir pamata tūrisma piesaistes veids, bet tās norise ir pieļaujama tikai Gaujas NP perifērijas zonā, jo šī sporta veida negatīvā ietekme (augāja nomīdīšana ap kontrolpunktiem un starta laukumā, dzīvnieku traucēšana, u.c.) ir pārāk liela, lai tai pakļautu vērtīgākās teritorijas kodolzonā.

3. Tūrisma resursu klasifikācija pēc to pievilcības veikt dažādas nodarbības.

Ļoti bieži galvenais motīvs apmeklēt kādu vietu ir tūrista vēlme veikt noteiktas aktivitātes, pasīvas, kā ainavu vērošana vai aktīvas, kā piemēram, riteņbraukšana. Šī metode palīdz novērtēt reģiona dažādu tūrisma resursu pašreizējo un potenciālo pievilcību kādu aktivitāšu veikšanai un var palīdzēt atrast reģionā jaunus piedāvājumus. Novērtējums tiek veikts pēc tiem pašiem principiem, kā iepriekšējā metodē, tikai dažādu tūrisma veidu vietā jāvērtē daudzas dažādas tūrisma aktivitātes, gan pašreizējā situācija, gan iespējas nākotnē, īpašu uzsvāru liekot uz vietējā, reģionālā, nacionālā un starptautiskā tūrisma tirgus piesaisti (skat. 3.2. tabulu). Kad ir noteikts, kādām tūrisma aktivitātēm ir vislabvēlīgākie priekšnoteikumi, var izstrādāt mērķtiecīgu attīstības plānus konkrētu tūrisma aktivitāšu veikšanai nepieciešamās infrastruktūras attīstībai un mārketinga programmām. Metode sākotnēji izstrādāta un izmantota Ontario reģiona tūrisma attīstības plānam Kanādā (Mill and Morrison, 1985).

3.2. tabula Rekreācijas / tūrisma nodarbību iespēju novērtējums
saistībā ar tirgu (Mill and Morrison, 1985)

TŪRISMA, REKREĀCIJAS AKTIVITĀTE				RESURSA IESPĒJAS	PAŠREIZĒJAIS TIRGUS			VĒLAMAIS TIRGUS			POTENC. TIRGUS				
					Vietējais	Nacionālais	Starptaut.	Vietējais	Nacionālais	Starptaut.	Vietējais	Reģionālais	Starptaut.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
DABAS RESURSI	Rekreācijas aktivitātes ūdenī	Braukšana ar laivām	Burāšana												
			Motorlaivas												
			Ledus jahtas												
			Kanoe												
			Vējdēļi												
		Makšķerēšana	Sporta makšķerēšana												
			Zemledus makšķerēšana												
	Peldēšana														
	Ūdensslēpoš.														
	Niršana														
	Rekreācijas aktivitātes uz cietzemes	Slēpošana	Kalni slēpošana												
			Distanču slēpošana												
		Medības	Lielo dzīvnieku medības												
			Mazo dzīvnieku medības												
			Ūdensputnu medības												
		Kempingi	Kempingi autotūristiem												
			Teltsvietas brīvā dabā												
	Pārgājieni	Vienas dienas pārgājieni													
Vairāku dienu pārgājieni															
Pārgājieni ar slēpēm															
		Klinšu kāpšana													
		Speleotūrisms													
		Pikniki													
DABAS RESURSI	Ar cietzemi un ūdeni saistītas aktivitātes	Vasarnīcas													
		Sniega motocikli													
		Riteņbraukšana													
		Jāšana													
		Ainavas vērošana													
		Sēņošanas, ogošana, kolekciju vākšana													
		Fotografēšana, gleznošana													
	Rekreācijas aktivitātes gaisā	Planierisms													
		Gaisa baloni													
		Deltaplāni													

Tabulas turpinājums nākamajā lappusē

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
CILVĒKA VEIDOTIE RESURSI	Ar dabas resursiem saistītas aktivitātes	Dabas parki un pieminekļi	Valsts līmeņa											
			Vietējā līmeņa											
		Liegumi, rezervāti												
		Medību fermas												
	Ar vēstures resursiem saistītas aktivitātes	Vēsturiski parki un vietas	Valsts līmeņa											
			Vietējā līmeņa											
		Arheoloģijas atrakcijas	Pašreizējās											
			Potenciālās											
	Ar kultūras resursiem saistītas aktivitātes	Apdzīvotas vietas	Pilsētas											
			Etniskas vietas											
		Kultūras tūrisma piesaistes vietas un veidi	Gadatirgi, svinības											
			Amatniecības svētki											
	Rekreācija, izklaide	Tūristu mītnes, kūrorti	Viesnīcas, moteļi, kotedžas											
			Vasarņīcas											
			Pludmaļu kūrorti											
			Kalnu slēpošanas kūrorti											
Distanču slēpošanas kūrorti														
Pludmaļu kūrorti, jahtu ostas														
Golfa laukumi														
<p>Tabula tiek aizpildīta, novērtējot pētāmā reģiona resursu pievilcību veikt konkrētas šajā tabulā klasificētas tūrisma aktivitātes.</p> <p><i>Resursa iespējas</i> tiek novērtētas 4 pakāpju gradācijas skalā, izmantojot simbolus vai kādus citus apzīmējumus: A - labas iespējas, B - vidējas iespējas, C - ierobežotas iespējas, D - nav iespēju.</p> <p><i>Tirgi (pašreizējais, vēlamais, potenciālais)</i> katrs tiek novērtēts 3 pakāpju skalā, kā: A - primārais tirgus, B - nav primārais tirgus, C - nav svarīgs tirgus.</p>														

3.2.2.4. Resursu apsaimniekošanas plānošana: ROS metodes pielietojums

Rekreācijas iespēju spektrs ROS (*ROS - Recreation Opportunity Spectrum*) (Clark and Stankey, 1979) praksē nozīmē veikt zonēšanu jeb izdalīt dažāda veida rekreatīvajām aktivitātēm piemērotas teritorijas. Šī metode ir izmantojama teritoriāliem kultūras vai dabas mantojuma objektiem: rekreācijas un tūrisma plānošanai kultūrainavu vai īpaši aizsargājamās dabas teritorijās. Latvijā, piedaloties autoriem un sadarbojoties vietējiem un Dānijas speciālistiem, ROS klasu - rekreācijas

iespēju spektrs tika noteikts 1999.gadā Gaujas NP teritorijai (LVMD un Holsteinborg Consult,1999).

Rekreācijas iespēju spektrs rekreācijas plānošanas sistēma, kas tiek lietota ASV, Austrālijas, Jaunzēlandes NP jau apmēram 30 gadus, sākotnēji izstrādāta mežu teritorijām. Šīs plānošanas sistēmas filozofijas pamatā ir pieņēmums, ka rekreācijai ir dziļi individuāls raksturs, dažādiem cilvēkiem var būt visdažādākās rekreatīvās vajadzības un tās var tikt piepildītas visdažādākajos apstākļos. Piemēram, vieni ar *atpūtu dabā* saprot mierīgu pastaigu svētdienas drēbēs pa koptiem parka celiņiem, bet citi – šķēršļotu pārgājienu ar mugursomu plecos vairāku dienu garumā. Izstrādāt rekreācijas iespēju spektru nozīmē noteikt teritorijā iespējamās un vēlamās rekreatīvās aktivitātes un izdalīt to veikšanai atbilstošas zonas un vēlāk tās attīstīt – aizsargāt vai izmainīt atkarībā no rekreācijas politikas.

Klasifikācija izdala dažādas rekreācijas iespējas pēc to norises apstākļiem sākot no neizmainītas dabiskas vides līdz urbanizētai pilsētvidei. Tiek izdalītas īpašas zonas, katrai no tām plānojot atšķirīgu rekreatīvu izmantošanu, kā arī visas pārējās saimnieciskās aktivitātes. ROS klasifikācija ir pietiekoši elastīga sistēma, kas piedāvā tikai metodi un ļauj ņemt vērā vietējās īpatnības, arī Gaujas NP, vadoties no vispārējiem ROS principiem, tika izdalītas oriģinālas ROS klasu zonas.

Kritēriji, kas tiek izmantoti, izdalot ROS klases teritorijā, ir sekojoši:

- ▶ attālinātība (*remoteness*),
- ▶ cilvēka darbības liecības,
- ▶ sociālais aspekts (vai bieži var satikt citus cilvēkus),
- ▶ menedžmenta aspekts (cik lielā mērā teritorija ir sagatavota tūristiem, piemēram, labiekārtojums),
- ▶ iespējamās rekreatīvās aktivitātes,
- ▶ rekreatīvā pieredze.

Gaujas NP izdalītas sekojošas ROS klasu zonas (skat. 3.7. attēlu un 6. pielikumu):

1. Pirmatnējā.

- ▶ *1 A rezervāti*: apgabali, kuros aizliegts uzturēties parastajiem apmeklētājiem - dabas rezervāti.
- ▶ *1 B pirmatnējie dabas apgabali*: apgabali, kas atrodas vairāk kā 1 km attālumā no lielākajiem ceļiem un galvenajām upēm - Gaujas, Amatas un Braslas.

2. Klusās atpūtas.

- ▶ Apvidi, kas atrodas vismaz 500 m attālumā no galvenajiem ceļiem un 100 m attālumā no ūdenstūrismā izmantojamām upēm Gaujas, Amatas un Braslas

3. Aktīvās atpūtas.

- ▶ *3 A Ceļojumu mērķa zona* - primārā (nosaukums "ceļojumu mērķa" izvēlēts tāpēc, ka ar šīm teritorijām lielā mērā saistās Gaujas NP rekreācijas mērķi - izglītības un atpūtas tūrisms Gaujas un tās pieteku ielejās un kultūras mantojuma koncentrācijas apgabalos)
- ▶ *3A1 - Kultūrainavas* - areāli ar augstu īpašas intereses objektu koncentrāciju, galvenokārt no kultūrvides viedokļa,
- ▶ *3A2 - Ūdenstūrisma zona* - ūdenstūrismā izmantojamās upes - Gauja, Amata un Brasla un apgabali līdz 100 m attālumam no krasta (kur varētu būt jūtama ūdenstūristu radītā ietekme)
- ▶ *3B Atbalsta zona* - sekundārā - apgabali līdz 500 m attālumam no lielajiem ceļiem (zonas nosaukums parāda tās uzdevumu - atbalstīt rekreācijas aktivitātes, nodrošinot mūsdienu rekreantiem nepieciešamās ērtības).

4. Labiekārtotās.

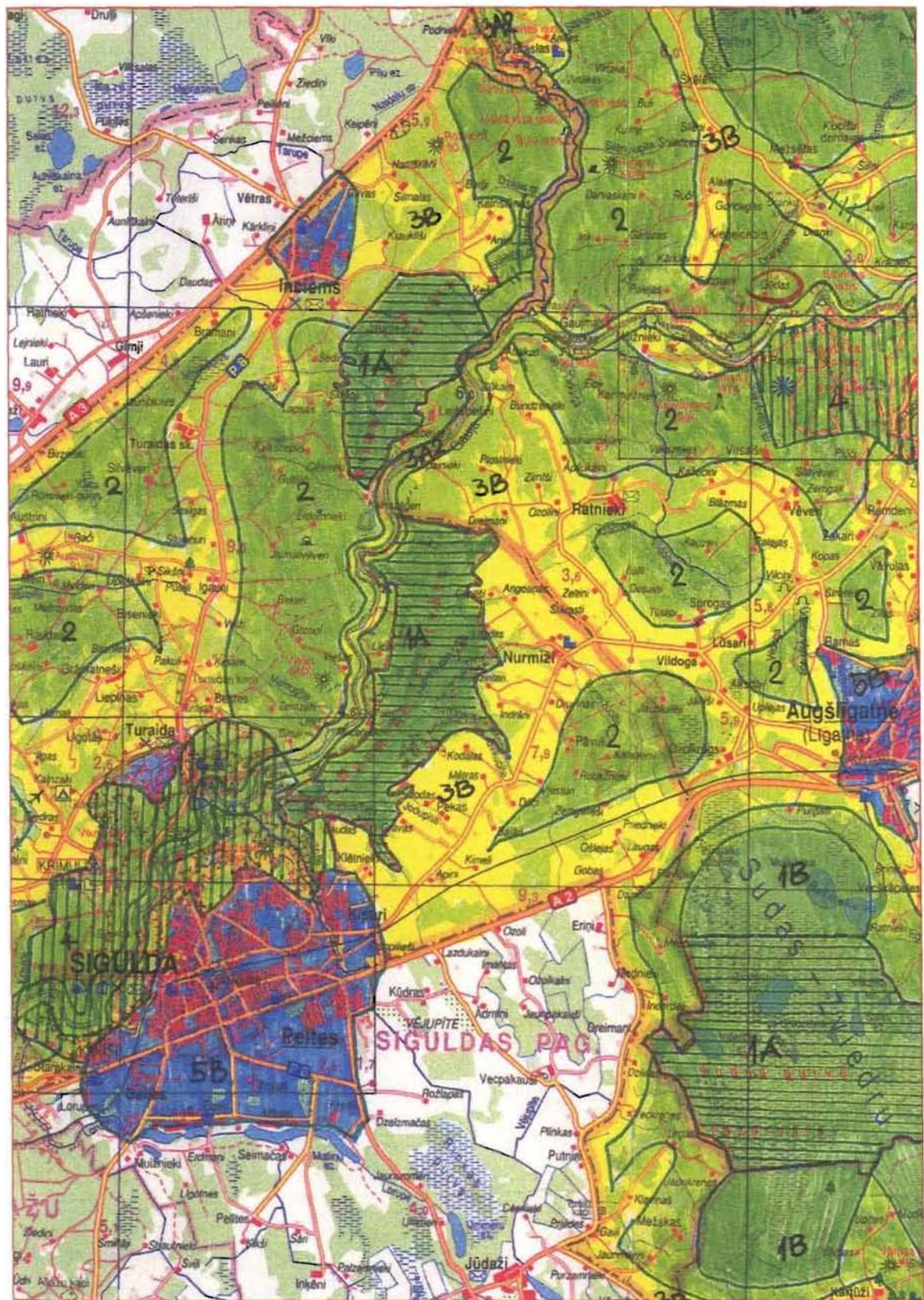
- ▶ Apvidi, ar augstu apskates objektu un vietu koncentrāciju, kuros ir radītas daudzas ērtības tūristu vajadzībām, bet kas tomēr saglabājuši dabiskos apstākļus kā pamatu rekreācijai

5. Pilsētvides.

- ▶ *5A Pilsētu tūrisma zonas* - primārās - pilsētas, ciemati - pilsētu tūrisma areāli ar īpašas intereses objektiem.
- ▶ *5B Infrastruktūras, industriālās* - sekundārās – pilsētas, apdzīvotas vietas un rūpnieciskās ražotnes .

ROS klasifikācija var tikt veiksmīgi izmantota teritoriju rekreatīvas telpiski diferencētas izmantošanas plānošanā, jo arī no sabiedriskā sektora puses ir jābūt *uz klientu orientētai* attieksmei – ja kāda teritorija tiek atvēlēta vides aizsardzības un rekreācijas mērķiem, tad šīs teritorijas pārvaldībai (menedžmentam) ir pienākums nodrošināt iespējami kvalitatīvākus rekreācijas apstākļus klientiem, t.i. sabiedrībai. Atbilstoši šai pieejai, ROS metode ir jālieto kompleksā ar apmeklētāju pieprasījuma izpēti. Zviedrijas Eiropas Tūrisma izpētes institūtā (ETOUR) veiktajā pētījumā

3.7. attēls ROS klasu izdalīšanas paraugs Gaujas NP teritorijā
(izmantots Gaujas nacionālais ..., 1997)

(Fredman and Emmelin, 1999) par rekreāciju Zviedrijas ziemeļrietumu kalnu rajonos ROS klasifikācijas metode izmantota, reizē nosakot sabiedrības *vēlēšanos maksāt* (*WTP – willingness to pay*) un apmeklētāju pieprasījumu pēc konkrētiem rekreācijas apstākļiem. Rezultātā iegūst informāciju:

- 1) kādai rekreācijai pētāmajā reģionā ir piemēroti apstākļi,
- 2) cik daudz sabiedrība vēlas maksāt par šādu rekreatīvās vides uzturēšanu, vai tas ir pietiekami,
- 3) kāds ir pieprasījums pēc konkrētu rekreācijas aktivitāšu apstākļu nodrošinājuma.

Tie ir būtiski dati, jo ļauj teritorijas menedžeriem pieņemt lēmumu, piemēram, izmantot budžeta līdzekļus jaunas teltsvietas ierīkošanai pie ezera vai takas labiekārtošanai.

Šāda rakstura pētījumu veikšana un uz tiem balstītu plānojumu izstrāde Latvijā palīdzētu racionalizēt un pamatot bieži ļoti un tikai emocionālās diskusijas par teritorijas izmantošanas mērķiem, piemēram, jūras piekrastē.

3.2.3. Tūrisma attīstības un kultūras mantojuma aizsardzības līdzsvarošanas iespējas

Tūrisma un rekreācijai norisinoties ar pietiekami lielu intensitāti, aktualizējas arī jautājums par iespējamām negatīvām ietekmēm, kādas tūrisms atstāj uz kultūras un dabas vidi un vides mantojumu tajā skaitā. Tūrisms var izsaukt virkni fizikālu, sociālu un kulturālu ietekmju – pārmaiņas dabas un sociālajā vidē, kuras var būt gan labvēlīgas, gan nelabvēlīgas. Tūrisma un vides mijiedarbības literatūrā ir plaši analizētas (piemēram, Mathieson, 1993), Latvijas apstākļos novērotās, kā arī teorētiski iespējamās tūrisma negatīvās ietekmes uz vidi raksturotas “Ilgtspējīgas tūrisma attīstības rokasgrāmatā” (Nikodemus et al., 1998), kā arī dažos citos pētījumos (piemēram, Меллума et al., 1982).

Latvijā kopumā tūrisma ietekme uz vidi pagaidām ir neliela, tikai atsevišķās vietās pārāk liela apmeklētāju skaita dēļ apgrūtinātas vides pašatjaunošanās spējas. Tomēr jāatzīst, ka šāda situācija ir tādēļ, ka tūrisma attīstības līmenis mūsu valstī kopumā ir zems un tūristu skaits salīdzinoši neliels. Ir piemēri, kuri liecina par

nepietiekamu tūrisma un rekreatīvo ietekmju pārvaldīšanu; tie ir gadījumi, kad plānošana nevis iet pa priekšu, bet gan seko tūristu plūsmai un cīnās ar tās atstātajām sekām. Vietas nav sagatavotas lielam tūristu pieplūdumam un strauji degradējas. Piemēram, ļoti īsā laika posmā – 2003.g. vasaras sezonā, šāda situācija radusies pie unikālā Velnezera (Čertoka ez.) Latgalē. Nepārdomātā, bet enerģiskā Latgales reģiona tūrisma darbinieku un Šķeltovas pagasta pašvaldības organizētā reklamēšanas kampaņa, atpūtas vietas izveidošana un norādes zīmes uzstādīšana te piesaistījusi tik lielu apmeklētāju skaitu, ka ezera krasts ir nomīdīts un nobraukāts, koku saknes atkailinātas, sākusies augsnes erozija. 2004. gadā situācija turpina pasliktināties. Vislabvēlīgākajā gadījumā, ja nekavējoties tiks veiktas rīcības stāvokļa uzlabošanai un apmeklētāju skaita ierobežošanai, paies vairāki gadi, līdz situācija varētu uzlaboties pašatjaunošanās ceļā.

Svarīgi, lai tūrisma negatīvās ietekmes tiktu pārvaldītas nevis kampaņveidīgi, bet pastāvīgi kā sastāvdaļa kopējā tūrisma attīstības un pārvaldības (menedžmenta) procesā. Tūrisma attīstības projektu novērtēšana ir jāveic pirms to īstenošanas – tas attiecas uz jebkuru projektu, piemēram, infrastruktūras objektu celtniecība, taku ierīkošana vai informācijas kampaņu organizēšana. Tūrisma pārvaldībai īpaši aizsargājamā teritorijā vai objektā ir jārisina pieci galvenie uzdevumi (Ceballos-Lascurain, 1996),

1. Noteikt teritorijai piemērotu tūrisma veidu.
2. Noteikt pieņemamas attiecības starp vietas aizsardzības interesēm un tūrisma industriju.
3. Nodibināt partnerību starp tūrismu, aizsargājamo teritoriju un vietējo sabiedrību.
4. Novērot un minimizēt negatīvo tūrisma ietekmi uz aizsargājamo objektu vai teritoriju.
5. Uzturēt atbilstošu vides ietilpības līmeni.

Pazīstamākās metodes, kuras tiek izmantotas, lai novērtētu, prognozētu un minimizētu tūrisma ietekmi uz vidi:

► ietekmes uz vidi novērtējums (*EIA – Environmental Impact Assessment*),

Ietekmes uz vidi novērtējums (IVN) (*EIA – Environmental Impact Assessment*) ir viena no efektīvākajām metodēm, lai noteiktu paredzētā attīstības projekta iespējamās sekas un ieteikt attīstības variantus, kuri ir videi vislabvēlīgākie vēl

pirms projekta realizācijas (Ceballos-Lascurain, 1996; IVN, 2002). IVN procedūrai pēc būtības jāizskata viss, kas ir saistīts ar vides kvalitātes normatīviem un iespējamām dažādām ietekmēm.

► vides ietilpības noteikšana (CC – Carrying capacity),

IUCN un ANO vides ietilpības (CC – *Carrying capacity*) definīcija ir (IUCN, 1991): “Vides ietilpība ir ekosistēmas kapacitāte uzturēt veselīgus organismus nodrošinot to produktivitāti, adaptācijas un atražošanas spējas.” Tiek izdalīti četri vides ietilpības veidi (Ceballos-Lascurain, 1996):

- 1) vides biofizikālā;
- 2) sociālās un kultūrvides ietilpība;
- 3) psiholoģiskā vides ietilpība;
- 4) pārvaldības (menedžmenta).

Tūrismā vides ietilpība atspoguļo maksimālo apmeklējumu līmeni, ko šī vieta var uzņemt, nezaudējot ne vides, ne apmeklētāju gūtās rekreatīvās vai tūrisma pieredzes kvalitāti. Teorētisko vides ietilpības koncepciju ir pamatot viegli, tomēr praksē to izdarīt vairs nav tik vienkārši, jo īpaši izteikt kvantitatīvos lielumos. Katrā vietā arī vides parametri ir atšķirīgi, tādēļ vienā vietā aprēķinātos lielumus automātiski piemērot citā vietā labākajā gadījumā var tikai daļēji. Tāpat arī ir skaidrs, ka samazinoties vides kvalitātei, samazinās arī tūristu skaits un viņu aktivitātes.

► pieļaujamo izmaiņu robežu noteikšana (LAC – Limits of Acceptable Change) (Stankey et al., 1985).

LAC metode nosaka izmērāmas robežas cilvēka darbības izraisītām izmaiņām aizsargājamā teritorijā vai objektā, kā arī tiek izstrādātas atbilstošas pārvaldes stratēģijas, lai uzturētu vai atjaunotu vēlamu stāvokli. Tādējādi, tiek ņemti vērā ne tikai objekta saglabāšanas apstākļi, bet arī sociālās un politiskās attiecības šajā sakarā. Atšķirība no vides ietilpības noteikšanas metodes ir arī tā, ka *vides ietilpību* nosaka eksperti, bet *pieļaujamo izmaiņu līmeņa* noteikšana notiek uz daudzu ieinteresēto pušu diskusiju pamata, kas padara demokrātiskāku un pozitīvāku lēmumu pieņemšanas procesu. Šis process ietver sevī kompromisu meklējumus un zināmā mērā līdzinās politisku vienošanos panākšanai. Speciālisti, kuri metodi pielietojuši praksē atzīst, ka LAC metode ir samērā

komplicēta un ar daudzu pieņēmumu (nevis faktu) izmantošanu, tomēr tās galvenie elementi - racionāla pieeja, kvalitātes vadība un sabiedrības iesaistīšana ir labs pamats aizsargājamo teritoriju rekreācijas plānošanai, īpaši gadījumos, ja ir savstarpēji konfliktējoši rīcības mērķi (Sidaway, 1995; Cole and Stankey, 1998).

► apmeklētāju ietekmes pārvaldīšana (*VIM – Visitor Impact Management*).

ASV Nacionālo parku dabas aizsardzības asociācija (*National Parks Conservation association - NPCA*) lai novērtētu un pārvaldītu ietekmes uz vidi un apmeklētāju gūto pieredzi, pielieto Apmeklētāju ietekmes pārvaldīšanas (Kuss et al., 1990) tehniku (*VIM – Visitor Impact Management*). Šī metode balstās uz atziņu, ka tūrisma un rekreācijas ietekme uz vidi un apmeklējuma kvalitāti ir kompleksa un to nosaka arī citi faktori, ne tikai izmantošanas līmenis. Lai jebkura negatīva ietekme tiktu novērtēta un pārvaldīta, ir jāizprot tās būtība un mijiedarbības ar citiem faktoriem. Atbilstoši šai metodei tiek veikta astoņu pakāpju detalizēta situācijas novērtēšana, ieskaitot ietekmju cēloņu/seku analīzi, un lēmumu pieņemšanu. Metodes pielietošana prasa ievērojamus resursus, gan laika ziņā, gan arī informācijas savākšanai, apstrādei, tomēr daudzās vietās pasaulē – Austrālijā, Korejā, Spānijā un citur, kā liecina bagātīgā informācija internetā, tā tiek pielietota. Mums nav informācijas par Latvijā veiktiem pētījumiem vai mēģinājumiem iestrādāt VIM principus objektu vai teritoriju aizsardzības plānos.

3.3. KULTŪRAS MANTOJUMA TŪRISMA PIEPRASĪJUMS

Tūrisma pieprasījuma analīzei un plānošanai ir ļoti svarīga loma, jo katrs kultūras vai dabas pieminekļa apmeklētājs ir individuāla personība ar savām vajadzībām. Ja tūristu vajadzības nav izzinātas, pastāv liels risks, ka būs neapmierināts apmeklētājs, kurš nekad neatgriezīsies šajā vietā, vai vispār klientu nebūs, vai arī pret tūrisma naidīgi noskaņota vietējā sabiedrība iepriekš neparedzētās tūristu uzvedības dēļ. Tāpēc piedāvāto tūrisma iespēju lietotāju, raksturojumam ir

limitējoša nozīme jebkuras teritorijas un jebkuras nozīmes tūrisma plānojumam un kultūras mantojuma tūrisms šajā ziņā nav izņēmums.

Tūrisma pieprasījuma pētījumi visbiežāk tiek veikti ar šādiem uzdevumiem:

- ▶ palielināt tūristu skaitu – šāda izpēte palīdzēs veicināt to produktu attīstību, kurus pieprasa lielākais apmeklētāju skaits,
- ▶ palielināt ieņēmumus no tūrisma – šāda izpēte palīdzēs attīstīt produktus, kuri nes lielāko peļņu (tātad jānosaka, ko, kam un kā pārdot),
- ▶ veicināt resursu racionālāku izmantošanu - šāda izpēte palīdzēs tūristu apmeklējumam sagatavot tieši tos kultūras pieminekļus un vietas, pēc kuriem prognozēts vislielākais pieprasījums vai arī tūristu plūsmu novirzīt uz vēlamajiem objektiem,
- ▶ mazināt sezonālītāti - šāda izpēte palīdzēs uzsvāru likt uz tūrisma produktiem, kuri ir mazāk atkarīgi no laika apstākļiem un masveida atvaļinājumu laika.

Tūrisma pieprasījuma pētījumi tiek veikti, izmantojot sekojošas metodes:

- 1) aptaujas (pasta, telefona, personu intervijas),
- 2) ekspertu, Delfi metodes,
- 3) novērojumus.

Tūrisma pieprasījuma pētījumam jāiegūst pēc iespējas pilnīgāka informācija, kas vispusīgi raksturo esošo situāciju tūrisma tirgū, tajā skaitā arī tūristu apmierinātība ar braucienu, vēlme atgriezties reģionā vēlreiz, aspekti, kuri varētu veicināt un apgrūtināt atgriešanos reģionā (Heath and Wall, 1992; Mill and Morrison, 1985).

Ir daudz pētījumu, gan ne Latvijā, kuru objekts ir kultūras un dabas mantojuma tūristi. Publicētie dati galvenokārt satur sociālos un demogrāfiskos raksturojumus un apmeklējumu motivāciju analīzi (skat., piemēram, Prentice, 1994; Balcar and Pearce, 1996; Ceballos-Lascuraine, 1996; Newby, 1994). Apkopojot šos vairāku Rietumeiropas valstu kultūras mantojuma objektu apmeklētāju apsekojumu datus, var izsecināt kopīgās tendences:

- ▶ labi izglīto to pārvaldes darbinieku un profesionāļu īpatsvars vēsturisko vietu apmeklētāju vidū krietni pārsniedz viņu īpatsvaru visu iedzīvotāju vidū. Tas pierāda, ka galvenais kultūras mantojuma patēriņam ir selektīvs raksturs un ir neproporcionāli augsts vidusslāņa vidū. Cilvēki, kuriem ir augstāks izglītības līmenis, parasti izvēlas daudzveidīgāku un aktīvāku brīvā laika pavadīšanas veidu. Šie cilvēki uz brīvo laiku skatās kā uz kaut ko tādu, ko var izmantot lietderīgi.

Kaut arī sociālais stāvoklis ir korelējams ar brīvā laika pavadīšanas vajadzībām, sociālais stāvoklis *per se* nenosaka šīs vajadzības;

- ▶ visbiežāk vēsturisko vietu apmeklētāji ir vidēja vecuma cilvēki, kuri ceļo grupās bez bērniem;
- ▶ dažādi pētījumi izdara atšķirīgus secinājumus par apmeklējuma motīviem, tomēr interese par vēsturi ir viens no galvenajiem iemesliem apmeklēt vēsturisku vietu.

Tūrisma piedāvājums un pieprasījums nav neatkarīgi viens no otra. Piedāvājumu, vismaz daļēji, veido pieprasījums un otrādi. Ar katru kultūras mantojuma vietas apmeklējumu tūrista pieredze paplašinās un nākamajā vietā viņš vēlas gūt ko jaunu vai atkārtoti piedzīvot iepatikušos produktu. Tādēļ nereti sastopami mēģinājumi kopēt veiksmīgas pieredzes, piemēram, katrā pilī organizējot savu *viduslaiku festivālu*, kā rezultātā tieši šis notikums, nevis pats kultūras mantojuma resurss kļūst par centrālo apmeklējumā un kopumā autentiskā resursa nozīme samazinās.

3.4. KULTŪRAS MANTOJUMA TŪRISTI LATVIJĀ

Latvijas iedzīvotāji ir iecienījuši doties brīvdienu ceļojumos pa valsti un šo braucienu laikā bieži tiek apmeklēti dabas vai kultūras pieminekļi vai aizsargājamās teritorijas. 1998.gadā veiktais LR Statistikas pārvaldes apsekojums rāda ļoti lielu vietējo ceļotāju skaitu: atpūtas braucienos pa Latviju devušies 45.3% jeb 898.4 tūkst. Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 gadiem (LR CSP, 1999). LZA Ekonomikas institūta 2001.gadā veiktā aptauja (Eglīte, 2002) liecina, ka brīvdienu ceļojumus gada laikā bija veikuši gandrīz $\frac{3}{4}$ aptaujāto, t.sk. gandrīz $\frac{1}{3}$ dažas reizes gadā, vairāk par $\frac{1}{10}$ – ik mēnesi. Šajā aptaujā arī noskaidrots, ka vēlamo atpūtas nodarbību vidū ceļošana, nenorādot Latvijā vai ārpus tās, stabili izvirzījusies pirmajā vietā, par visvēlamāko to vērtējuši gandrīz 43% sieviešu un 30% vīriešu. Augot sabiedrībā materiālās labklājības līmenim, gaidāms arī ceļojumu biežuma pieaugums (Eglīte, 2002). Tātad gan tagad, gan arī nākotnē kultūras un dabas pieminekļu īpašnieki var rēķināties ar lielu cilvēku skaitu, kuru apmeklējumu iespējams piesaistīt savam objektam. Arī no pretējās – apmeklējamās vietas puses raugoties, ir ceļotāju skaita

pieaugumam labvēlīga situācija. Tikai atsevišķās vietās Latvijā vietējiem iedzīvotājiem tūrisms ir traucējošs. Aptaujājot vietējos iedzīvotājus, tika konstatēts, ka Jūrkalnē un Vidzemes jūrmalā, vietās, kur vietējiem iedzīvotājiem ir mazāka saskare ar tūristiem, iedzīvotāju atbildēs dominē, ka tūristi neatstāj būtisku ietekmi uz viņu dzīves veidu, bet Siguldas un Aglonas iedzīvotāji vairāk uzskata, ka tūristi ietekmē viņu dzīves veidu (Nikodemus et al., 1998).

2001. gada pavasarī autores vadībā tika veikta apmeklētāju aptauja dažādos Latvijas kultūras un dabas pieminekļos, orientējoties uz vietējo tūristu – Latvijas iedzīvotāju motīvu un attieksmes izpēti. Aptaujas veidlapu skatīt 5. pielikumā.

Aptaujas metode: individuālas mutvārdu iztaujas kultūras un dabas pieminekļu vietās, kas ir visizplatītākais primārās statistiskās novērošanas veids un vienīgais iespējamais statistiskās novērošanas paņēmieni, kad jāizzina cilvēku spriedumi un vērtējumi par lietām un parādībām (Lasmanis, 2002).

Pētījuma mērķa grupa: Latvijas iedzīvotāji vecumā no 15 gadiem.

Pētījuma izlases lielums: 386 respondenti.

Aptaujas veikšanas laiks: 2001.gada pavasaris, brīvdienas, laikā no 11⁰⁰ līdz 18⁰⁰.

Iztaujas vietu skaits: tūristi galvenokārt (58%) tika aptaujāti objektos, kuri atrodas pilsētās, lauku vidē esošajos objektos aptaujāti 42% no respondentiem. Visvairāk - 215 (55,7%) no anketām tika aizpildītas Vidzemes reģionā esošajos kultūras un dabas pieminekļos, bet vismazāk - Latgalē. Lielākā daļa no respondentiem 233 (60,4%) tika aptaujāta kultūras pieminekļos vai teritorijās, 89 (23,1%) - dabas pieminekļos vai teritorijās, bet 64 (16,6%) objektos, kuri vienlaicīgi ir gan dabas, gan kultūras mantojums.

Aptauja tika veikta 30 Valsts aizsargājamajos kultūras un dabas pieminekļos vai teritorijās, tajā skaitā:

Gaujas NP (Gūtmaņalā, Siguldas pilsdrupās, Turaidā,	
Sietiņiezī, Līgatnes Mācību un atpūtas parkā, Krimuldas muižā)	107
Vecrīgā (Doma baznīcā, Sv.Pētera baznīcā, Okupācijas muz.)	100
Cēsu pilī, vecpilsētā	26
Jūrmalā, vēsturiskajā centrā Bulduros	25
Pedvālē	20
Rundāles pilī	16
Limbažu vēsturiskajā centrā	15
Durbes pilī	15

pie Lielā Lauču akmens	10
Tērvetes parkā	6
Visos pārējos objektos	46

Lauka darbu veica: Vidzemes Augstskolas studenti.

Aptaujas mērķis:

- ▶ iegūt kultūras mantojuma patērētāju - Latvijas tūristu sociālo un demogrāfisko, kā arī izturēšanās raksturojumu,
- ▶ raksturot apmeklējumu (motīvi, grupas lielums, izmantotie pakalpojumi, apmierinātība ar braucienu),
- ▶ iegūt informāciju par tūristu vēlmēm attiecībā uz apmeklējamā kultūras vai dabas pieminekļa sagatavošanu tūristiem.

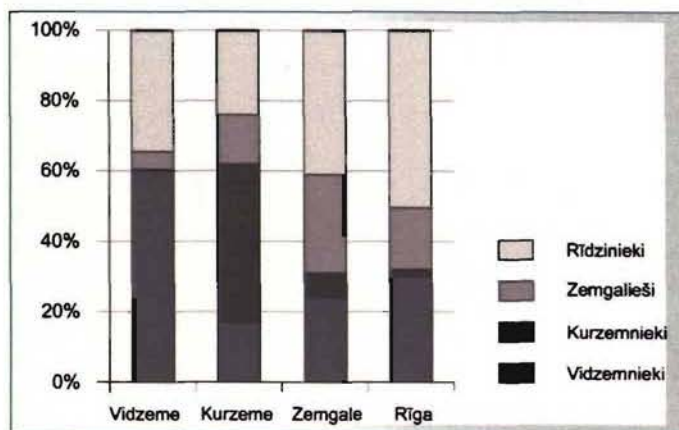
Aptaujas datu analīze: iegūto datu analīze tika veikta primārās aprakstošās statistikas līmenī.

Aptaujas rezultāti

Šī pētījuma rezultāti detalizēti analizēti autores referātā un publikācijā (Stūre, 2003c).

Apmeklētāju dzīvesvieta

Visbiežāk respondenti ir bijuši Vidzemes iedzīvotāji – 143 (37%) gadījumu, Rīgas pilsētas iedzīvotāji – 127 (32,9%) gadījumu. 72,3% gadījumu tie ir pilsētu iedzīvotāji. Šis rādītājs atbilst Latvijas vidējam pilsētu iedzīvotāju īpatsvaram. Pilsētu iedzīvotāji ir galvenie kultūras un dabas mantojuma vietu apmeklētāji. Lauku

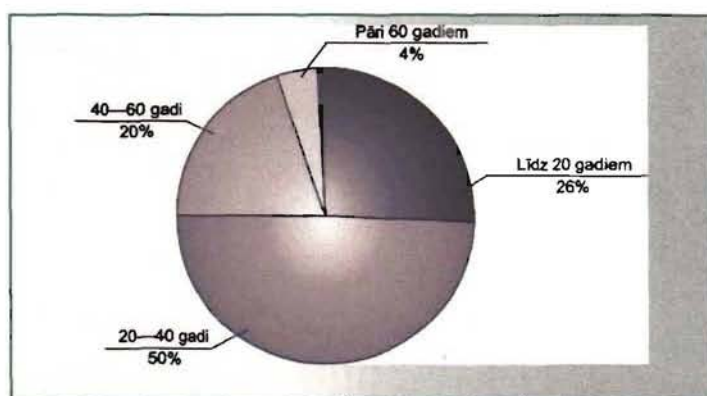
3.8. attēls Kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju sadalījumā pēc dzīvesvietas

iedzīvotājiem ir mazāk laika un arī līdzekļu, ko var atvēlēt ceļošanai. Tāpat arī lielu daļu ieguvumu, ko dod apmeklējums – fiziskas aktivitātes svaigā gaisā, nodarbības kopā visai ģimenei, laucinieki, atšķirībā no pilsētniekiem, gūst ikdienas vidē.

Analizējot sakarību starp apmeklētā objekta atrašanās vietu un respondentu dzīvesvietu, ir novērojama likumsakarība, ka apmeklētāju vidū lielākais īpatsvars ir šī paša reģiona iedzīvotājiem (skat. 3.8. attēlu). Tas parāda kultūras un dabas pieminekļu lielo rekreatīvo nozīmi vietējiem iedzīvotājiem un to respektējot, tūrisma plānošanā nevajadzētu pārspīlēt tālāko tirgu lomu.

Apmeklētāju vecums

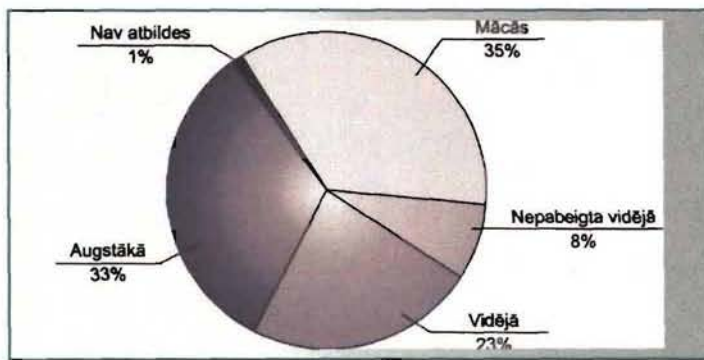
Starp aptaujātajiem kultūras un dabas mantojuma objektu apmeklētājiem 26% bija jaunieši vecumā līdz 20 gadiem, 50% - 20-40 gadus veci, un 20% - 40 – 60 gadus veci cilvēki, tikai 4% apmeklētāju bija vecumā virs 60 gadiem (skat. 3.9. attēlu). Latvijas kultūras mantojuma tūristu vecuma struktūra visumā atbilst arī citās valstīs veiktajos pētījumos izdarītajiem secinājumiem.

3.9. attēls Kultūras mantojuma tūristu vecuma struktūra

Apmeklētāju izglītība

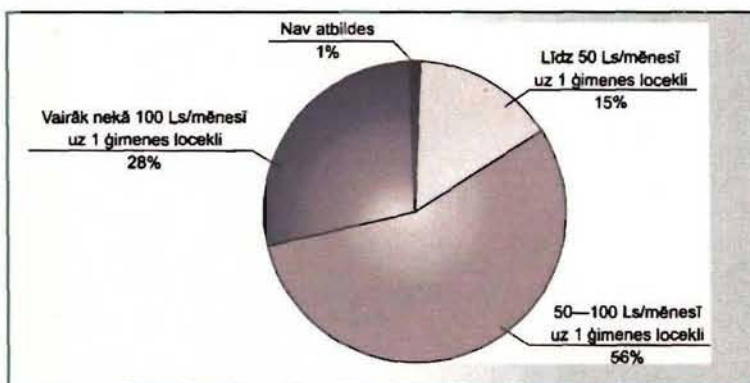
33% no kultūras un dabas pieminekļu apmeklētājiem ir ieguvuši augstāko, 23% vidējo izglītību, bet 35% no apmeklētājiem mācības ir viņu galvenā nodarbošanās (skat. 3.10. attēlu). 2000.gada tautas skaitīšanā tika iegūta informācija par visu Latvijas 15 gadu un vecāku iedzīvotāju izglītības līmeni: 13,9% ir uzrādījuši, ka viņiem ir augstākā izglītība, 20,2% - vidējā speciālā, 31,0% – vispārējā vidējā, 26,5% - pamatskolas, 5,9% - sākumskolas izglītība, bet 1,5% - zemāka kā četras klases, 0,6% - bez formālas izglītības (LR CSP, 2002b). Tātad, līdzīgi, kā tas ir Rietumvalstīs, starp kultūras mantojuma tūristiem ir lielāks īpatsvars labi izglītotu personu, nekā sabiedrībā vidēji.

3.10. attēls Kultūras mantojuma tūristu izglītība

Apmeklētāju ienākumi

Kā liecina aptaujas rezultāti attiecībā uz kultūras mantojuma tūristu ienākumiem, lielākā daļa no respondentiem (56%) norādījuši, ka viņu ienākumi ir no 50 līdz 100 Ls mēnesī uz vienu ģimenes locekli, bet 28% - vairāk kā 100 Ls mēnesī uz vienu ģimenes locekli (skat. 3.11. attēlu). Tas pārsniedz vidējos ienākumus (LR CSP, 2004b), tātad kultūras mantojuma tūristi visbiežāk ir tie cilvēki, kuru ienākumi ir augstāki, nekā vidēji. Minētajā LZA Ekonomikas institūta pētījumā (Eglīte, 2002) Latvija iedzīvotāju ceļošana tiek saistīta ar viņu materiālajām iespējām un konstatēts, ka tieši naudas trūkumu gan lauku, gan pilsētu iedzīvotāji min kā galveno šķērslī savu atpūtas vēlmju īstenošanai, tai skaitā ceļošanai.

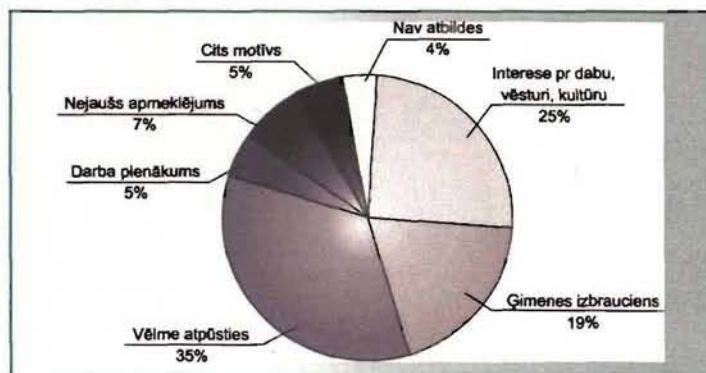

3.11. attēls Kultūras mantojuma tūristu sadalījums pēc ienākumiem

Ceļojuma motīvs

Viens no svarīgākajiem rādītājiem tūrisma pieprasījuma pētījumos ir apmeklējuma motīvs jeb iemesls, kādēļ cilvēks ir ieradies šajā vietā. Kultūras un dabas pieminekļu apmeklējumam visbiežāk minēti ir trīs motīvi: “vēlme atpūsties” -

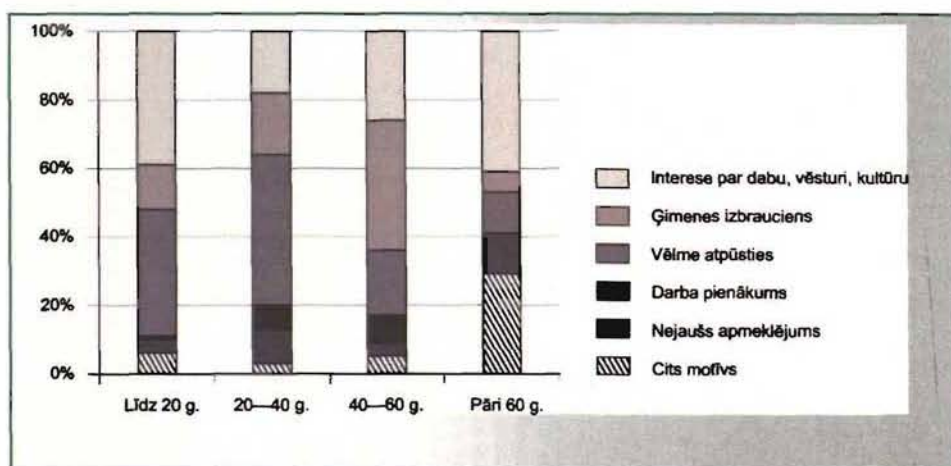
133 (35%) gadījumu, tam seko motīvs “interese par dabu, vēsturi, kultūru” – 97 (25%) gadījumu un “ģimenes izbrauciens” 74 (19%) gadījumu (skat. 3.12. attēlu).

3.12. attēls Kultūras un dabas pieminekļu apmeklējuma motīvs

Anketēšanas rezultāti parādīja, ka apmeklējuma motīvs atkarībā no respondentu izglītības līmeņa mainās nebūtiski. Tāpat arī pilsētu un lauku iedzīvotāju motīvi ir ļoti līdzīgi.

Savukārt dažāda vecuma cilvēkiem motīvi bieži ir atšķirīgi (skat. 3.13. attēlu). Apmeklējuma motīvu “interese par dabu, vēsturi un kultūru” biežāk nekā vidēji uzrāda visjaunākie un arī visvecākie tūristi. Apmeklētājiem vecumā no 20 - 40 gadiem visbiežāk minētais motīvs ir atpūta, bet vecumā no 40 – 60 gadiem pieaug apmeklētāju īpatsvars ar motīvu “ģimenes izbrauciens”. Tā ir pozitīvi vērtējama tendence, ka vecāki ved uz ievērojamām dabas un vēstures vietām savus bērnus. Uz jautājumu “Vai objekta apmeklējums [kurā veikta aptauja] ir galvenais brauciena mērķis?” apstiprinoši ir atbildējuši 238 (62%) no respondentiem, bet 37% šajā vietā ir iegriezušies pa ceļam, veicot garāku braucienu pa reģionu.

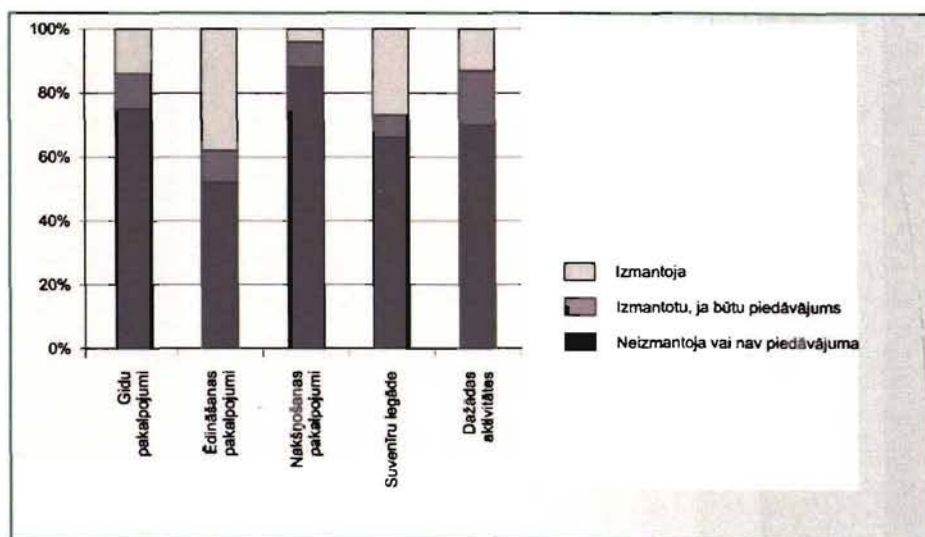

3.13. attēls Kultūras un dabas pieminekļu apmeklējuma motīvs dažāda vecuma cilvēkiem

Kultūras mantojuma apmeklētāju ceļojumu motīvu pētījumi citās valstīs rāda līdzīgu ainu. Piemēram, Češīrs un Steiblers (Cheshire and Stabler, 1976) atkarībā no attieksmes pret savu braucienu visus kultūras mantojuma tūristus iedala trīs kategorijās: “mērķtiecīgie apmeklētāji” (*pure visitors*), kuri ir kultūras mantojuma entuziasti un kuriem konkrētā kultūras pieminekļa apmeklējums ir brauciena galvenais mērķis, “caurbraucēji” (*transit visitors*), kuri veic braucienu ar vairākiem mērķiem un tajā skaitā, arī apmeklē kultūras pieminekļus un “klaiņotāji” (*meanderers*), kuriem nav īpašas intereses par apmeklējamo vietu. Lielākā daļa apmeklētāju ir “caurbraucēji” un “klaiņotāji”. Šiem apmeklētājiem kultūras mantojuma vieta ir svarīgāka tās rekreatīvās, nevis vēsturiskās vērtības dēļ. Šādi secinājumi ir ļoti svarīgi no vietas pārvaldības viedokļa, jo tas nozīmē, ka kultūras mantojuma vietas konkurē ar citām tūristu piesaistes vietām un rekreatīvajām iespējām. Piemēram, Varkvortas pili Anglijā saulainās dienās apmeklētāju ir būtiski mazāk, nekā mākoņainās, jo daudzi potenciālie apmeklētāji priekšroku dod netālajām pludmalēm (Powe and Willis, 1996).

Izmantotie pakalpojumi

3.14. attēls atspoguļo, kādi tradicionālie tūrisma pakalpojumi tiek izmantoti kultūras vai dabas pieminekļa apmeklējuma laikā, kā arī to, kādu pakalpojumu apmeklētājiem ir pietrūcis. Visbiežāk – 38,1% no gadījumiem apmeklētāji ir izmantojuši ēdināšanas pakalpojumus un 26,7% no gadījumiem iegādājušies suvenīrus. Vislielākais neapmierinātais pieprasījums ir pēc dažādām aktivitātēm, t.i.

3.14. attēls Dažādu tūrisma pakalpojumu izmantošana kultūras un dabas pieminekļu apmeklējumā

kultūras un dabas mantojuma tūristi vēlas šajā vietā darboties, piedalīties kādās nodarbēs, nevis būt tikai pasīvi novērotāji.

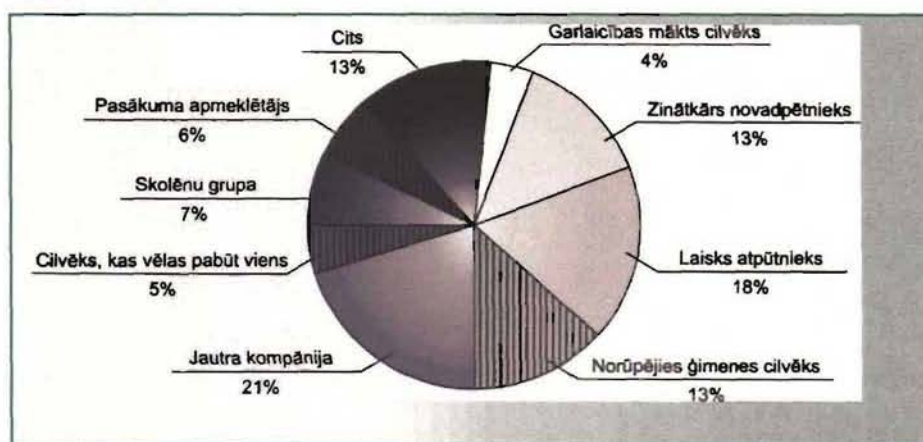
Salīdzinoši maz ir izmantoti un pieprasīti gidu pakalpojumi. Analizējot gidu izmantošanu atsevišķi kultūras un dabas pieminekļos, tieši kultūras pieminekļos gidi tiek izmantoti visbiežāk un tieši kultūras pieminekļos apmeklētājiem gidu pakalpojumu ir visbiežāk pietrūcis (33 gadījumos no 43).

Apmeklētāju izturēšanās

Plānojot kādā kultūras vai dabas mantojuma objektā tūrisma attīstību, svarīgi, lai apmeklējuma rezultātā paliktu apmierināts ne tikai tūrists, bet arī apmeklētās vietas iedzīvotāji un objekta īpašnieki. Lai būtu iespējams respektēt viņu intereses, jāprognozē potenciālo apmeklētāju uzvedība.

Mūsu pētījuma laikā tika veikts mēģinājums raksturot aptaujas respondenta uzvedību, novērojot viņa/-as izturēšanos kultūras vai dabas mantojuma objekta apmeklējuma laikā. Katrs aptaujas respondents - tūrists atbilstoši savai uzvedībai, komunikācijas manierei ar intervētāju, tika nosacīti pieskaitīts kādai no 13 uzvedības grupām (skat. 3.15. attēlu). Citu vidū pēc lieluma dominē četras tūristu grupas: "jautras kompānijas", "zinātkāri novadpētnieki", "laiski atpūtnieki" vai "norūpējušies ģimenes cilvēki". Atšķirības novērojamas arī dažādās pieminekļu grupās: piemēram, dabas aizsargājamajos objektos netika sastapti "garlaicības nomākti", "biznesa partneri" vai "huligāniskas kompānijas".

Šādi netieši rādītāji ir ļoti būtiski un tiem ir liela nozīme ilgtspējīga tūrisma plānošanai kādā teritorijā, jo tie parāda acīmredzamo situāciju, *patieso tūristu*, ar kuru

3.15. attēls Kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju izturēšanās raksturojums

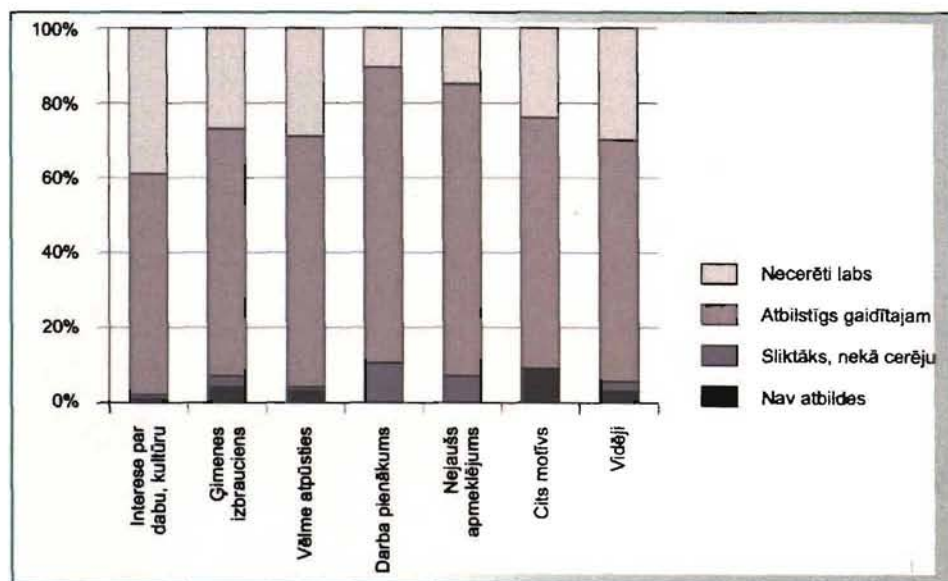
ir jāsastopas. Tomēr, lai varētu izdarīt vispārinošus secinājumus, ir nepieciešams izstrādāt precīzākus kritērijus un metodiku šādu kvalitatīvu novērojumu veikšanai, kā arī salīdzināt iegūtos rezultātus ar lielāka gadījumu skaita analīzi.

Brauciena izvērtējums

Tūrismā, kā jebkurā pakalpojumu nozarē, galvenais uzdevums ir panākt, lai tūrists būtu apmierināts ar braucienu neatkarīgi no sākotnējā motīva, kādēļ šis cilvēks ir devies ceļā. Citās valstīs veiktie pētījumi liecina, ka visbiežāk kultūras un dabas mantojuma tūristi ir apmierināti un ļoti apmierināti ar savu braucienu. Mūsu aptaujas rezultāti, analizējot tūristu apmierinātību ar savu braucienu kopumā un atkarībā no brauciena motīva, ir apkopoti 3.16. attēlā.

Kopumā 115 (29,8%) gadījumu respondenti uzskata, ka brauciens ir bijis labāks, nekā viņi cerējuši, 250 (64,8%) gadījumu brauciens atbilda gaidītajam un tikai 10 (2,6%) gadījumos tūristi ir vīlušies.

Visvairāk ar kultūras vai dabas mantojuma objektu apmeklējumu bija apmierināti tūristi, kuru ceļojuma motīvs bija “interese par dabu, vēsturi un kultūru” un “vēlme atpūsties”.

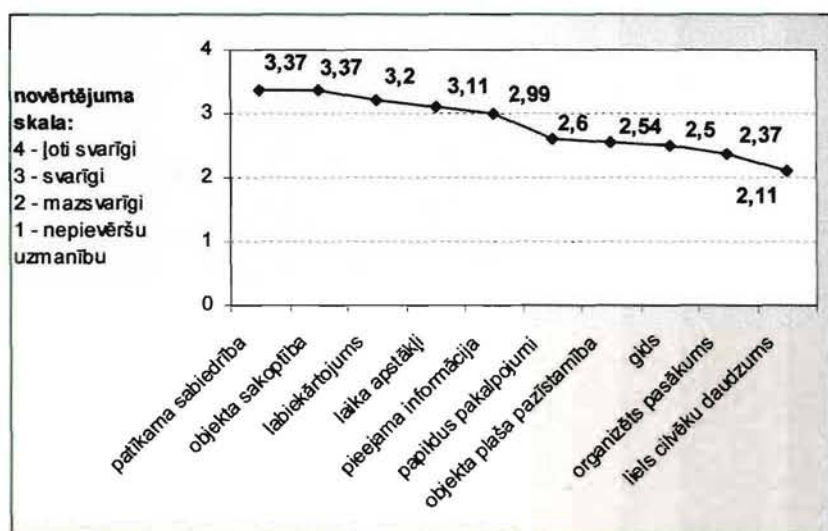
3.16. attēls Apmierinātība ar kultūras vai dabas pieminekļa apmeklējumu atbilstoši brauciena motīvam

Jau iepriekš tika atzīmēts, ka tūrisma ceļojuma kvalitātes rādītājs ir cilvēka gūtais apmierinājums, kas ir atkarīgs no daudziem apstākļiem. Šo kopējo

apmierinājumu ar ceļojumu nosaka tā atbilstība cilvēka mentālajām, sociālajām, fizikālajām prasībām. Lai tūrisma piedāvājumu varētu sagatavot maksimāli atbilstošu klientu vajadzībām, svarīgi ir izzināt, kādi apstākļi kultūras vai dabas pieminekļu apmeklējumā ir visbūtiskākie vairumam tūristu.

Aptaujā kultūras un dabas pieminekļu apmeklētājiem, kā arī vispārējā aptaujā¹ respondenti bija lūgti novērtēt vairākus nosauktos apstākļus pēc svarīguma vairākām pakāpēm “ļoti svarīgi”, “svarīgi”, “mazsvarīgi” un “nepievērš uzmanību”.

Tika analizēti 894 respondentu viedokļi. Analīzes rezultātus atspoguļo 3.17. attēls, pierādot, ka apmeklējumam ir svarīgi daudzi faktori. Vissvarīgākie apmeklētājiem ir nosacījumi, kuri saistīti ar fizisku un garīgu ērtību (3.26 punkti no 4) – labiekārtojums, sakoptība, patīkama sabiedrība un laika apstākļi. Nav nepieciešams teorētisks izskaidrojums tam, ka cilvēki vēlas sava brauciena laikā labi justies, uzturēties tīrās, kārtīgās vietās patīkamā sabiedrībā. Mazāk svarīgie rādītāji ir ar

3.17. attēls Dažādu apstākļu svarīgums kultūras vai dabas pieminekļa apmeklējumā

izziņas procesu saistītie (2.68 punkti) – pieejama informācija, gids un ar objekta menedžmentu saistītas lietas kā organizēts pasākums vai papildus pakalpojumi – (2.23 punkti). Arī kultūras mantojuma interpretācijas angļu speciālists A.Kraigs atgādina tūristu uzņemšanas speciālistiem kultūras mantojuma vietās (Craig, 1992): “Nedrīkst aizmirst, ka [kultūras pieminekļa] apmeklētāji ierodas atpūsties, nevis pēc pamācībām vai morāla sprediķa.

¹ Šis jautājums bija vienāds divās dažādās anketēšanās: iedzīvotāju aptaujā par attieksmi pret kultūras un dabas mantojuma saglabāšanu, kurā bija 508 respondenti un kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju aptaujā, kur piedalījās 386 respondenti.

4. nodaļa

KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS TURPMĀKĀS ATTĪSTĪBAS VIRZIENI

Paradoksāli - jo mazāk cilvēku dzīvi nosaka pagātnes kultūras mantojums, tradīcijas un paražas, jo nozīmīgākas kļūst dažādas kultūras un vēsturiskās vides īpašības un nozīmes. Kultūras mantojums ir viens no dzīves telpas kvalitātes veidotājiem, tas padara vietas estētiski pievilcīgākas, bagātina cilvēku dzīvi ar kultūras saturu, ir būtisks izglītojošas informācijas resurss un var veicināt vietas ekonomisko attīstību. Kultūras mantojums palīdz atrast atbildes uz galvenajiem jautājumiem kultūrā – kas mēs esam, t.i., definēt un saglabāt savu identitāti. Tajā pašā laikā, pieaugot izglītības, labklājības un demokrātijas līmenim, pieaug arī prasības kultūras mantojuma aizsardzības politikai, tai ir jāatbilst mūsdienu aktualitātēm.

Kultūras mantojuma aizsardzības mērķis ir sniegt sabiedrībai dažādus ieguvumus: kultūras, sociālus, ekonomiskus un jo lielāki ir šie ieguvumi, jo vieglāk pamatot aizsardzības nepieciešamību. Austrālijā kultūras mantojuma aizsardzības likumā ir noteikts, ka kultūras pieminekļu saraksts ir "plānošanas līdzeklis" un tas ir "tieši saistīts ar attīstības lēmumu pieņemšanu. Objekta iekļaušana sarakstā nenozīmē, ka to nevar mainīt vai pat nojaukt, bet gan to, ka nākotnes attīstības lēmumu pieņemšanā jāņem vērā kultūras mantojuma vērtības" (HCWA, 2005).

Promocijas darba ceturtā nodaļa ir diskusija par kultūras mantojuma aizsardzības pieeju turpmākās attīstības virzieniem. Šo nodaļu esmu izstrādājusi Latvijas situācijas kontekstā, balstoties uz darba iepriekšējā daļā konstatētajām vājajām vietām kultūras mantojuma aizsardzības sistēmā – kultūras un dabas mantojuma aizsardzības nošķirtību, institucionālo pieeju, vājajām saiknēm ar sabiedrību un citām nozarēm.

Latvijā bieži vērojamas acīmredzamas pretrunas starp aizsardzību un attīstību, kad valsts aizsargājamo objektu īpašnieki nonāk konfliktos ar vides aizsardzības iestādēm noteikto saimnieciskās darbības ierobežojumu dēļ, toties citā vietā, vispārējas nožēlas pavadīti, sabrūk unikāli kultūras pieminekļi, par kuru augsto arhitektonisko un vēsturisko vērtību, šķiet, visi ir vienisprātis. Visspilgtāk šī pretruna izpaužas, ja kāda viena konkrēta aizsargājama objekta, piemēram, kultūras pieminekļa kādā Latvijas lauku ciemā reālu saglabāšanu skata "no augšas" - no t.s. *sabiedrības*

interesu, arhitektūras ekspertu, valsts likumdošanas, starptautisku hartu viedokļa un “no apakšas” jeb kultūras pieminekļa īpašnieka un vietas vides viedokļa. Šķiet, ka reizēm aizsargājami objekti atrodas it kā divās paralēlās izpratnes un mērķu pasaulēs – viena ir kāds oficiāls reģistrs un speciālistu atzinumi, bet otra – sabiedrības apziņā un lietojumā. Pirmajiem šķiet – unikāls piemineklis, otrajiem – grausts, vai arī otrādi – nekas ievērības cienīgs oficiālajiem reģistriem, bet svarīga vieta vietējiem cilvēkiem.

Šo attiecību izpratne ir svarīgs priekšnoteikums sabiedrības interesēs darbojošos efektīvu kultūras mantojuma aizsardzības mehānismu (rīcībpolitiku) izstrādei un īstenošanai. Ja kultūras mantojuma aizsardzību uzlūko kā atbildīgo institūciju cīņu ar pārējo sabiedrību, manuprāt, šīs cīņas uzvarēt kļūs arvien grūtāk. Dominējošā institucionālā pieeja ir jāmaina, sabiedrību lēmumu pieņemšanā iesaistot daudz lielākā pakāpē un aizsardzības valodā direktīvas aizstājamas ar dialogu, protams, saglabājot arī represīvu pasākumu piemērošanas iespēju nepieciešamības gadījumā. Tāpat arī aizsargājamo objektu klasifikācijā (kultūras pieminekļu saraksti) ir nepieciešams plašāks un atvērtāks skatījums, aizsardzībā ietverot arī kultūras un dabas mantojuma vienotību vietās.

Šie principi paši par sevi nav nekas unikāls un ir daudzkreiz definēti starptautiskos dokumentos, kuri akceptēti arī Latvijā. Daudz svarīgāks ir jautājums – cik un kā šie uzstādījumi ir īstenoti dzīvē? Tādēļ šajā nodaļā par galveno uzdevumu uzskatīju analizēt konkrētus gadījumus, kas pamato nepieciešamību un iespējamību paplašināt kultūras mantojuma aizsardzības konceptu Latvijā: vienota kultūras un dabas mantojuma *ne aizsardzība* Latgalē un vairākas ārzemēs īstenotas inovatīvas un veiksmīgas idejas un projekti.

4.1. PERSPEKTĪVAS PIEEJAS KULTŪRAS MANTOJUMA IZPĒTĒ UN AIZSARDZĪBAS ORGANIZĀCIJĀ

Kultūras mantojuma jēdziens un vēsturiskās vides uztvere mūsdienās paplašinās un ietver ne tikai atsevišķas, izcilas no arhitektūras viedokļa ēkas vai citus objektus, bet gan vēsturisko vidi vienotā veselumā – kultūrainavu gan kā fizisku objektu kopumu, gan kā kultūras nozīmju akumulāciju. Tie ir ne tikai speciālistu

uzskati. Kā parādīja Lielbritānijā veiktais pētījums, 73% no iedzīvotājiem nepiekrīt apgalvojumam, ka „tikai ievērojamas arhitektūras vērtības ir uzskatāmas par kultūras mantojumu” (Power of Place, 2000). Sabiedriskās domas attīstība prasa adekvātu reakciju kultūras mantojuma aizsardzības sistēmā un šajā gadījumā tas nozīmē paplašināt kultūras pieminekļu klasifikācijas un aizsardzības organizācijas principus, lielāku nozīmi piešķirot nevis objektu atsevišķām kvalitātēm (arhitektoniskajai, mākslinieciskajai, u.c. vērtībām), bet gan tam kā neatņemamai vietas vides veseluma sastāvdaļai. Tas nozīmē plašāk pielietot ainavisko metodi, lielāku vērtību piešķirot dabas un kultūras mantojuma vienotībai vietā.

4.1.1. Vietu aizsardzības aktualitāte: Latgales piemērs

Kultūras pieminekļus, ko mēs tagad cenšamies saglabāt kā izcilus cilvēces sasniegumus, to radītāji pirms gadu simtiem vai desmitiem ir izveidojuši, ņemot vērā konkrētās vietas dabas apstākļus – reljefu, ūdeņus, īpašas ievēribas dabas veidojumus. Nozīmīgākiem objektiem tika izvēlētas izcilākās vietas dabas vides bagātības ziņā. Baznīcu, muižu, skolu un citu svarīgu ēku novietojums saistīts ar vietas kā centra statusu un funkcijām un tajos tiek pievienoti arvien jauni objekti. Mūsdienās daudzas no nozīmīgākajām dabas vērtībām ir iekļautas kā valsts aizsargājamo objektu sarakstos kā īpaši aizsargājamās dabas teritorijas atbilstošās kategorijās saskaņā ar normatīvajiem aktiem. Tādēļ šodien varam konstatēt atsevišķas *vietas* ar īpaši bagātu gan kultūras, gan dabas mantojumu; tās iezīmē kādreiz pagātnē pastāvējušus apkārtnē nozīmīgus centrus, kuru izveidošanos ir noteikušas dabas un kultūras cēloņsakarības.

Vietas jēdziens ir cieši saistīts ar kultūrainavām kā cilvēku dzīves telpu. Kultūras mantojumam tā atrašanās vietā ir ļoti svarīga nozīme, tas ne tikai bagātina ainavas vizuālo pievilcību, bet arī jēgpilno nozīmi. Tādēļ vietas analīze ir būtiska kā konteksts kultūras mantojuma, vides un sabiedrības attiecību atklāšanai.

Latviešu teiciens “Vecu koku grūti pārstādīt” ir viena no daudzajām tautas atziņām, kuras norāda uz cilvēku saitēm ar konkrētu vietu, kuras izveidojas ilgā laika periodā, bet ir ļoti ciešas. Ikdienas sarunās iepazīstoties ir bieži dzirdams parasts, bet ieinteresēts jautājums: ”No kuras vietas tu esi?”. Jau pēc atbildes vien tiek spriests par cilvēku: tas ir bagāts, tas neapdomīgs (“traks”), cits vēl kaut kāds. Tāpat kā cilvēki,

katra vieta ir individuāla un neatkārtojama un rada īpašas saites starp cilvēku un viņa apkārtējo vidi un aptver gan dabisko ainavas pamatni, gan īpašās jēgpilnās attiecības un nozīmes. “Būt cilvēkam nozīmē, ka jums pieder kāda vieta un jūs to pazīstat” (Relph, 1976).

Vieta ir viens no cilvēka un vides ģeogrāfijas pamatjēdzieniem. Vietas jēdziens ietver gan ģeogrāfisko novietojumu, gan arī īpašu kultūras un sociālu nozīmi, kura piemīt noteiktajam zemes nogabalam. Vietas jēdziens raksturo cilvēka individuālās, subjektīvās attiecības ar vidi. Vietu raksturo (Agnew, 1987, citēts Cresswell, 1999):

- novietojums – vieta ir punkts ģeogrāfiskajā telpā ar specifiskām attiecībām ar citiem punktiem telpā;
- lokalitāte – unikāls, individuāls konteksts (gan apbūves, gan sociālais) sociālām attiecībām;
- vietas izjūta (*sense of place*) – ar vietu asociētas subjektīvas izjūtas.

Vietas jēdzienu var uzskatīt par pretnostatījumu telpas jēdzienam. Pretnostatījuma diskusijas aizsākās jau 19.gs. beigās un to aizsākums bija principiāla viedokļu cīņa, ko īsti jāpēta ir ģeogrāfijai. Viena no pamatversijām, t.s. homotētiskā pieeja uzskata, ka ģeogrāfijas būtība ir būt telpiskai zinātnei. Pētniecībā šajā virzienā tika izstrādāti telpiskie modeļi, veiktas kvantitatīvas dažādu parādību studijas, tiecoties atklāt galveno – universālus telpiskos likumus, kas veido pasauli tādu, kāda tā ir. Pretēja šai ir t.s. idiogrāfiskā pieeja, K. Sauera pārstāvētā ģeogrāfija skola, kura pētīja “vietas unikalitāti” vai “areālu diferenciaciju”, t.i. to, kas padara vietas unikālas un vienu no otras atšķirīgas (Crang, 1998). Pretēji telpām, kuras ir raksturojamas ar racionāliem mērījumiem, vietas jēdziens ir papildīts ar individuālu cilvēcīgu interpretāciju un nozīmi (Rose, 1993).

Vieta veidojas unikālu apstākļu kombinācijas rezultātā, kur lielu lomu spēlē gan telpiskie likumi, gan arī subjektīvi apstākļi. Piemērs – Aglona, kuras vietas identitāte ir būt svarīgākajam Latvijas katolicisma centram ar izcilu baroka arhitektūras pieminekli Aglonas baziliku. Vai ir iespējams noteikt vienīgo apstākli, kas primāri noteica Aglonas izveidošanos – katolicisma izplatība un īpatnējie tai labvēlīgie vēsturiskie apstākļi Latgales teritorijā (Taivāns, 1993), vai Aglonas dibinātāja Ieva Justīna Šostovicka – viena ļoti reliģioza poļu muižniece, kura

uzdāvināja dominikāņu ordenim savu mantojumu Viškovas muižu (Aglonas bazilika, 1993)?

Dažādas vietas atšķiras savā starpā, katrai no tām ir specifiskas mijatkarības starp vides, ekonomiskajiem, sociālajiem, politiskajiem, vēsturiskajiem un kultūras apstākļiem. Likt vienādības zīmi starp vietu un kultūrainavu nevar, kaut arī tās ir cieši saistītas. Kultūrainava pastāv neatkarīgi no cilvēka izjūtām un attieksmes pret to, tomēr jebkuru vietu fiziski veido tās kultūrainava.

Šādā nozīmē vietas un to kultūrainavas dažreiz tēlaini salīdzina ar palimpsestu – viduslaiku grāmatu, kurā sākotnējie ieraksti tiek izdzēsti un jauni tiek rakstīti virsū atkal un atkal (Crang, 1998). Agrākie ieraksti nekad netiek nodzēsti pilnībā un galarezultātā palimpsesti saglabā visu dzēsumu un ierakstu pēdas. Līdzīgi arī vietās, vieni elementi zūd, bet citus cilvēki veido no jauna un katrs no tiem ir ar savu nozīmi – vieta kļūst par “kultūras atmiņu banku”. Šo metaforu lietoja 19.gadsimtā lēdija Lusī Daff – Gordona, kura ilgus gadus nodzīvoja Ēģiptē un uz smiltīs ieputinātā Luksoras tempļa jumta ierīkoja pirmo tautas slimnīcu. Savās dienasgrāmatās viņa rakstīja, ka “Nīlas krasti ir palimpsests, kur Bībele uzrakstīta virsū Herodota izteicieniem, bet Korāns – virsū Bībelei, bet senie hieroglifi vienalga izspiežas caur šiem uzslāņojumiem” (Солкин, 2003).

Daudzslāņains palimpsests ir Rušonas ciema apkārtnē Latgalē (skatīt 4.1.2. nodaļu). Vietas jēdzienam ir konkrēta piesaiste noteiktai atrašanās vietai un ir ģeogrāfiskas robežas, izdalot šo teritoriju no apkārtnes, t.i. pretstatot to citām vietām. Atkarībā no šī pretstatījuma mēroga, arī vietas mērogs var mainīties. Tā, analizētajā Rušonas piemērā viena pagasta ietvaros vietas mērogs ir baznīca ar apkārtējo ainavu, Latgales reģiona mērogā vieta ir pagasta vai draudzes teritorija.

Raksturojot emocionālās saites starp cilvēku un vietu, bieži tiek lietots jēdziens vietas izjūta vai vietas nozīme (*sense of place*). Iepriekš tika minēts Agnījū skaidrojums, kas vietas izjūtu definē kā ar “vietu asociētas subjektīvas izjūtas, vietas individuālu uztveri”. Vietas izjūta var būt atšķirīga tiem, kuri te dzīvo un šīs vietas apmeklētājiem. Vietas izjūta nav tas pats, kas vietas tēls (imidžs) – apzināti veidots priekšstatu kopums par vietu.

Vietas tiek arvien vairāk pētītas kopš 1960.-70.gadiem, kad arvien plašāk notiek būtiskas izmaiņas kultūrainavās un pieaug bažas par vides un cilvēka harmonisko attiecību apdraudētību. M.Krangs raksta, ka “tehnoloģijas ārdā vietas afektīvos aspektus” (Crang, 1998) un citē E.Relfu (Relph, 1976), ka mūsdienu ainava

“ir divkosīga tehnisko sasniegumu un materiālās labklājības manifestācija” un tajā pašā laikā “estētisks sajukums, ētiska nabadzība un postošas pakāpes atkarība no tehnikas”. Pieaugošā kultūrainavu unifikācija mūsdienu globalizētās sociālās un ekonomiskās attīstības ietekmē atstāj iespaidu arī uz sabiedrību un veicina cilvēku vietas piederības saišu iziršanu – cilvēki neizjūt savu piederību un līdz ar to mazinās viņu atbildības sajūta un rūpes par apkārtni.

Atzīmējot kartē Valsts aizsargājamo kultūras un dabas pieminekļu un teritoriju¹ izvietojumu Latgalē, var izdalīt vairākus areālus ar ievērojami lielāku kultūras un dabas mantojuma klātbūtni, nekā vidēji (skat. 4.1. attēlu). Šādas īpašas vietas ir:

1) Aglonas un Rušonas pagasti -

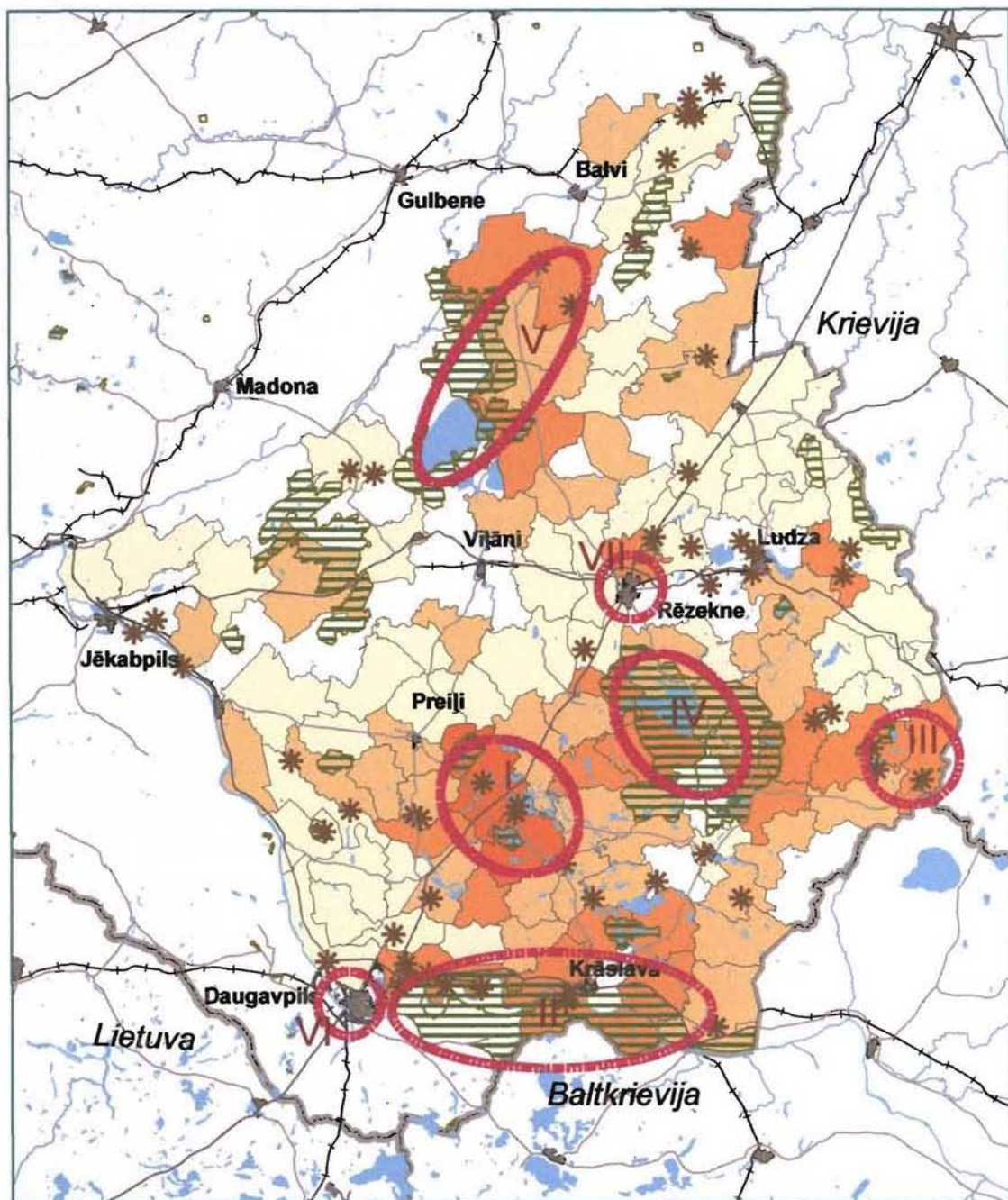
Aglonas un Rušonas pagastu ainavas dabas un kultūrvēsturiskās vērtības ir Latgales reģiona atšķirības apliecinātie visspožākie paraugi – paugurainais reljefs, daudzie ezeri un upes (Cirišs, Rušons, Jašezers, Zolva un daudzi citi), lielā skaitā iespaidīgi un arheoloģiskiem atradumiem bagāti, leģendām un stāstiem piesātināti seno latgaļu pilskalni un senkapi, starp kuriem izceļas Madalānu, Šņepstu, Rušenicas, Gorodoka pilskalni un Kristapiņu senkapi, krāšņas katoļu baznīcas ar galveno – Aglonas baziliku centrā un apjomos pieticīgi vecticībnieku lūgšanu nami. No bioloģiskās daudzveidības viedokļa vērtīgākie ir veci ozolu un platlapju meži, kas ir vieni no bagātākajiem Dienvidlatvijā, kuru aizsardzībai izveidoti dabas liegumi Jašas – Bicānu ezera un Rušonu ezera salās un ainavisko vērtību aizsardzībai izveidoti Ciriša ezera dabas parks un Aizsargājamo ainavu apvidus Kaučers.

---

¹ Latgales teritorijā, izņemot republikas nozīmes pilsētas Daugavpili un Rēzekni, tika atzīmētas Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā un saraksta projektā iekļauto nekustamo kultūras pieminekļu un sekojošu īpaši aizsargājamo dabas teritoriju kategoriju: dabas rezervātu, nacionālo parku, dabas parku, dabas pieminekļu (dendroloģisko stādījumu, ģeoloģisko un ģeomorfoloģisko dabas pieminekļu, izņemot dižkokus), dabas liegumu un aizsargājamo ainavu apvidu atrašanās vietas.

4.1. attēls Kultūras un dabas mantojuma koncentrācijas vietas Latgalē

Izmantota datu bāze "GIS Latvija", SIA "Envirotech"

Apzīmējumi

* dabas piemineklis

▨ īpaši aizsargājamā dabas teritorija

Arhitektūras un arheoloģijas pieminekļu skaits pašvaldības teritorijā

1 - 6

7 - 12

13 - 21

22 - 33

Kultūras un dabas mantojuma koncentrācijas areāli

I Aglonas un Rušonas apvidus

II Daugavas ieleja posmā no Piedrujas līdz Naujenei

III Pasienes un Istras apvidus

IV Rāznas ezera apvidus

V Lubāna ezera apkārtnē un Rugāju pagasts

VI Daugavpils

VII Rēzekne

2) Daugavas ieleja posmā no Piedrujas līdz Naujenei –

Daugava ir lielākā Latvijas upe, augštecē Latvijas teritorijā tā ir Latgales un Sēlijas robeža. Daugavas – mitoloģiskām nozīmēm apveltītās, par Latvijas likteņupi dēvētās, tecējumā vienīgais neapplūdinātais senlejas posms. Tas asociējas ar Daugavas loku kraujām, seno latgaļu pilskalniem pie ceļa *No Varjāgiem uz Grieķiem*, gadsimtiem senām apdzīvotām vietām – Piedruju, Indricu, Slutišķus, kuras nav piedzīvojušas strauju attīstību un tādēļ saglabājušas vēsturiskus vaibstus. Jāatceras, ka tieši ar Daugavas augšteces aizsardzību pret paredzēto HES būvniecību 1987.gadā aizsākās *Dziesmotā revolūcija*.

3) Pasienes un Istras pagasti –

Pasienes un Istras apvidus ir vieta, kas, salīdzinot ar mūsdienām, pagātnē ir ieņēmusi daudz nozīmīgāku lomu reģionā. 1654.gadā mūsdienās klusais ciemats Pasiene atzīmēta kartēs kā brīvpilsēta Novaja Slobodka. 17. gadsimtā dominikāņu mūki lika pamatus pirmajam dievnamam. Latvijas krāšņākā baznīca atrodas tieši šeit - Pasienes Romas katoļu baznīca, veltīta Jaunavas Marijas dzimšanas, Sv. Jāzepa un Sv. Dominika godam (1761.) Arī dabas vērtību ziņā šis apvidus ir apbrīnojams: starp Pintu un Šešku ezeriem stiepjas Grebļa kalns. Šī garā - 5,4 km un ļoti šaurā osu grēda paceļas apmēram 30 m augstumā virs apkārtnes mežiem un purviem un ir arī aizsargājams biotops. Dabas parks Istras pauguraine ir „unikāls vēsturiski ģeogrāfisks komplekss, ko veido grēdu, morēnu pauguru un masīvu reljefs” (DAP, 2005).

4) Rāznas ezeram piegulošie pagasti –

Mākoņkalns – ”Latgales Fudzijama” virs Rāznas ezera apvāršņa, kas, līdzīgi Fudzi virsotnei Japānā bieži tīts mākoņos un ir nojaušams, nevis saskatāms, tāpat kā vietas vērtība – drīzāk cilvēcīgā zemapziņā, nevis racionālā skalā iezīmēta. Visos Rāznas krastos ir savā ziņā ievērojamas vietas – jūgendstila Lūznavas un Zosnas muižas, senatnē vecticībnieku patvērumi Lipuškos un Kaunata – pirmo latgaliešu grāmatu tapšanas vieta, bet šodien – aktīvs tradicionālās Latgales keramikas attīstības centrs.

5) Lubāna ezera apkārtnē un Rugāju pagasts –

Lubāna un Rugāju pagasta apvidus ir kultūras un dabas mantojuma ziņā īpaši bagātas teritorijas Ziemeļlatgalē. Izceļas bioloģiskās daudzveidības ziņā starptautiskā līmenī nozīmīgais Lubāna ezera mitrāja komplekss. Tā galvenā vērtība ir purvu, palieņu pļavu un mežu biotopi un caurceļojošo putnu barošanās vietas. Pokrates ezers ir viena no trijām vietām Latvijā, kur aug peldošais ezerrieksts. Kultūras mantojuma ziņā vieta izceļas ar lielāku daudzumu tautas celtniecības objektu – seno zemnieku sētu. Diemžēl lielākā daļa no tām ir sliktā tehniskā stāvoklī, netiek popularizēta.

6) Daugavpils –

Latgales lielākā pilsēta, nozīmīgs administratīvs, kultūras un saimnieciskās attīstības centrs. Nozīmīga daļa Daugavpils kultūras mantojumā – daudzie bagātie pareizticīgo un vecticībnieku dievnami, Daugavpils cietoksnis, vēsturiskā centra apbūve ar raksturīgajām sarkano profilēto ķieģeļu ēkām (t.s. "Vitebskas baroks") spilgti raksturo slāviskās kultūras klātbūtni Latvijas ainavā. Kultūras mantojumam šajā gadījumā ir liela loma multikulturālas un tolerantas sabiedrības veidošanā. Pilsētas centrs ir 19.gs. pilsētībūvniecības idejas atspoguļojošs paraugs.

7) Rēzekne –

Latgales otrā lielākā pilsēta tiek saukta par „Latgales sirdi” un reģiona vēsturē ieņem īpašu vietu kā Latgales un pārējās Latvijas apvienotāja. Kultūras mantojums ir atšķirīgs pēc rakstura, salīdzinot ar Daugavpili – šeit nozīmīgākie pieminekļi pauž latviskās Latgales idejas – piemineklis „Vienoti Latvijai!”, ko dēvē par Latgales Māru, Rēzeknes Jēzus Sirds Katoļu katedrāle, Latgales kultūrvēstures muzejs ar plašo keramikas ekspozīciju, viduslaiku pils drupas, ažuļiem kokgriezumiem rotātās koka ēkas, un citi.

Latgales arhitektūras pieminekļu apsekojumā tika konstatēts, ka, kaut arī aizsardzības statuss piešķirts atsevišķām ēkām vai apbūves kompleksiem, visbiežāk (85%) šie arhitektūras pieminekļi atrodas vidē, kas saglabājusi būtiski nepārveidotu vēsturiski izveidojušos ainavas struktūru un arī vairāk nekā pusē gadījumā (61%) tie ir kompleksos ar citiem arhitektūras pieminekļiem. Tas norāda uz ciešo arhitektūras

pieminekļa saistību ar vietu un šīs saistības izpētes aktualitāti, lai atklātu kultūras pieminekļu nozīmi vietas rakstura veidošanā un paaugstinātu tā aizsardzības statusu un izmantošanas potenciālu.

Visas savstarpējo elementu mijiedarbības īstenojas konkrētā teritorijā, veidojot ainavas kā veseluma raksturu. Katrs atsevišķs elements, piemēram, kultūras piemineklis, ezers vai aizsargājams augs ietilpst veselumā un atrodas ar to savstarpējā mijatkarībā. Arī viena atsevišķa elementa aizsardzība nevar būt efektīva, ja netiek aizsargāts veselums.

Reģionālā līmeņa kultūras un dabas mantojuma ziņā nozīmīgu vietu izdalīšanai ir jābūt neatņemamai sastāvdaļai reģionu telpiskās attīstības plānošanā, kurai tāpat ir jābūt saistītai gan ar augstāka līmeņa – nacionālo plānojumu, gan zemāka līmeņa vietējo pašvaldību plānojumiem. Tāpat ir jābūt saistītai telpiskajai un attīstības plānošanai, kas nozīmē izstrādāt pasākumus šo vietu attīstībai. Līdzīga pieeja izmantota Kanādā, īstenojot kultūras mantojuma reģionu programmu (skat.4.3.3. sadaļu).

4.1.2. Vienotais mantojums kā vietas vērtība: Rušonas piemērs

Rušona (tiek lietots arī nosaukums Vecrušona) ir neliels ciemats Rušonu ezera ziemeļrietumu krastā, ar kultūras mantojumu bagātā novadā (skat. 4.2. attēlu). Pašā Rušonas ciemā un nelielā teritorijā tā tuvākajā apkārtnē atrodas vairāki valsts nozīmes kultūras pieminekļi: Rušonas Romas katoļu baznīcas un klostera apbūves komplekss, Rušonas muiža, Kristapiņu senkapi, Upurakmens uz salas Rušona ezerā, Kurtoša (Rušonas) pilskalns un citi, veidojot saturiski bagātu un vizuāli izteiksmīgu kultūrainavu. Rušons ir astotais lielākais Latvijas ezers, maksimālais dziļums 29,9 m. Ezera krasti ir līcaini, salas ir botāniskie liegumi. Apkārtnes reljefā dominē vāji viļņots līdzenums 140 - 180 m vjl., sastopami arī atsevišķi kupolveida pacēlumi (Spuldziņu kalns, Caunes). Rušonas ezera ziemeļu un ziemeļaustrumu krastos saglabājušies lieli mežu masīvi. Mežos liels platlapju īpatsvars, daudz pārpurvotu ieplaku un slapjo pļavu. 10 km attālumā no Rušonas uz dienvidaustrumiem atrodas Aglonas bazilika un klosteris, bet 2 km uz ziemeļiem pusē ir starptautiskais autoceļš un dzelzceļš Sanktpēterburga – Varšava.

	Katoļu baznīca		Lauku apdzīvota vieta
	Muiža		Blīvi apbūvēta teritorija
	Sabiedriska ēka		Dzelzceļš
	Kapliņa		Upe
	Arheoloģijas piemineklis		Ezers
	Bijusī muiža		Mežs

3 km

Šīs vietas attīstībā var izdalīt vairākus etapus, kuru liecības uzkrājušās ainavu telpā un kopumā veido šodienas ainavas raksturu:

- I gadu tūkstotis pirms mūsu ēras – mūsu ēras I gadu tūkstoša sākums. Par šo laiku informācija gūstama no arheoloģiskā materiāla. Rušona pieder pie teritorijas, ko nosacīti var apzīmēt par Aglonas novadu, kurš ir arheoloģiskā nozīmē viens no bagātākajiem Latvijā. Vissenākās liecības par apdzīvotību šajā teritorijā attiecas uz agro metālu laikmetu ap laika periodu no I gadu tūkst. pirms mūsu ēras līdz vairāki gadsimti I g. tūkst. pēc Kr. Šajā laikā pastāvēja nenocietinātā Kristapiņu apmetne, tika apdzīvots Spuldziņu Melnais kalns un Kurtoša (Rušonas) pilskalns (Urtāns, 1993). Raksturīgi, ka daudzi šī laika pieminekļi atrodas ezeru krastos.

- Vidējais (5. –9. gs.) - vēlais (10.-12.gs.) dzelzs laikmeti. Par viskrāšņāko seno latgaļu kultūras uzplaukumu un iedzīvotāju skaita pieaugumu vēlajā dzelzs laikmetā liecina bagātīgie šī laika atradumi Kristapiņu senkapos (Kuniga, 2000).
- Viduslaiki. 13.-18.gs. raksturīgs ar daudziem kariem un kristietības ienākšanu un nostiprināšanos, šos procesus atspoguļo mūsdienu ainavā saglabājušās vietas, kur viena otru nomaina ēkas ar vienu un to pašu nozīmi. Kristieši savas svētnīcas bieži cēla pagānu kulta vietās, tāpat arī Rušonā, pēc Manteifeļa ziņām, jau 16.gs. šeit bijusi baznīca, kuru sagrāva zviedru – poļu kara laikā, tās vietā muižnieki Sokolovski uzcēluši nelielu koka baznīcu (G.Manteifeļs... , 1997). Pašreizējā baznīca un klosteris celti 1766.gadā. Jāņem vērā, ka 1751. gadā celta Bērzgales baznīca 11 km no Rušonas uz austrumiem, 1768. –1780. gados celta Aglonas bazilika 10 km attālumā, bet 1756. – 1760. gados celta Feimaņu katoļu baznīca 20 km uz ziemeļaustrumiem – četru baznīcu celtniecība gandrīz vienlaicīgi tik nelielā teritorijā liecina par ievērojamu saimniecisku un garīgu aktivitāti novadā. Rušonu muiža dokumentos pirmoreiz minēta jau 1456. gadā, toreiz kā Daugavpils komtura Jāņa Ribindera īpašums. Muižai piederēja ievērojami zemes īpašumi, kuros ietilpa ciemi Kameņeca, Juzefinova, Zatišje, Kastīre, Vārkava, Rožanova. Apliecinot tradīcijas, muižu un baznīcu savieno aleja.
- 20.gadsimts. Rušonā raksturīgākā 20.gs. iezīme ir aptuveni 20 viensētas, pārsvarā tās izkļiedēti izvietotās 20.gs. sākumā veikto agrāro reformu gaitā, no ciemiem izejot viensētās. Viensētas atrodas viļņotā reljefa pacēlumos, un kaut arī pašas par sevi nav ievērojami arhitektūras meistardarbi, kopā ar līkumainajiem ceļiem tās apliecina, ka arī šodien ainava ir cilvēku dzīves telpa. Tuvais attālums nozīmīgai transporta maģistrālei un lielai apdzīvotai vietai Aglonai ir pasargājis Rušonu no viensētu pamešanas. Īpatnējas ir viensētas meža tuvumā, tās akcentē meža-tīruma robežu un veido senatnīgu, arhaisku iespaidu – viensētas ap baznīcu un muižu atmežota pacēluma vidū ezera krastā. Negatīvos vizuālos akcentus ainavā rada šobrīd pamestās padomju laikos celtās lopu un minerālmēslu novietnes. Skatu telpu ietekmē blīvas telefona un elektrības līnijas un to stabi. Diemžēl lielākie mezglpunkti, nerespektējot kultūras pieminekļu uztveri un ainavas vizuālās īpašības, atrodas gan baznīcas, gan muižas ēku tiešā

tuvumā. Zemes lietojumveidu struktūru ietekmējusi 1970. gados veiktā meliorācija.

- 20.gadsimta 90.gadi – 21.gadsimts. Sovhoza “Rušona” iziršana, saimnieciskās dzīves panīkums atstāj savus nospiedumus Rušonas ainavā – bezsaimnieka brūkoša muižas ēka, neizmantota lauksaimniecības zeme. Draudze atguvusi īpašuma tiesības uz klosteri, tas tiek restaurēts. Lauksaimniecības zemes apstrāde nenotiek lielās platībās, bet tikai sīksaimniecībās ap lauku sētām.

Rušona ezers un tā apkārtnē ir salīdzinoši ļoti bagāta ar seno latgaļu kulta vietām. Viens no pirmajiem Latgales vēsturniekiem G.Manteifels 1889.gadā aprakstā “Słownik Geograficzny”, atsaucoties uz lietuviešu vēsturnieku T.Narbutu, Rušona (Rossen) ezeru dēvē par “svēto ezeru” (G.Manteifeļs... , 1997). Šajā sakarā noderīgi ir atcerēties reliģiju vēstures pētnieka rumāņa M.Eliades atziņu, ka cilvēki sakrālās vietas izvēlē nav brīvi, noteikti notikumi vai apstākļi viņiem liek kaut kādu konkrētu vietu pasludināt par svētu: “Sakrālais vienmēr izpaužas kā pavisam cita rakstura realitāte, kas atšķiras no “dabiskās” realitātes” (Eliade, 1996).

Rušonas kultūrainava veidojusies ilgstošā cilvēka un dabas mijiedarbībā vairāku gadu tūkstošu garumā. Tajā atspoguļojas dažādi vēsturiskie procesi, sabiedrības attīstība. Rušona atšķirīgos vēstures periodos zaudē un atkal atgūst centra statusu. Dažādos laika periodos vieta ir bijusi nozīmīga plašā apkārtņē, vieni aspekti pastiprina citus, atbilstoši senai latviešu parunai “Kur ir, tur rodas”. Šai nozīmībai ir bijusi dažādās vērtību skalās: pagānisma sakrālais centrs, dzelzs laikmetā materiālās kultūras uzplaukuma vieta, reliģiskais centrs katolicisma nostiprināšanās periodā, varenā Rušonu muiža – ievērojams apkārtnes saimnieciskais centrs. Svarīga nozīme vietas attīstībai ir arī novietojumam svarīgu transporta ceļu tuvumā gan pagātnē, gan mūsdienās. Arī mūsdienās, 21.gadsimtā, kad kārtējo reizi vēsturē ir mainījušās sabiedrības vērtību skalas un ainavu aizsardzība kļūst arvien nozīmīgāka, Rušonai ir spožas perspektīvas ieņemt prioritāru stāvokli starp citām vietām kultūrainavas bagātības ziņā.

Šodienas Rušonas ainava ir kultūrainava šī jēdziena patiesākajā nozīmē, jo apliecina cilvēka un dabas harmonisku līdzāspastāvēšanu un mijiedarbību. Šī ainava arī satur virkni savstarpēji funkcionāli un vizuāli saistītu dabas un cilvēka veidotās vides elementu, kuri veido stereotipu priekšstatu par Latgales gleznainumu – paugurains reljefs, ezers, baznīcas torņi, izklaidēts apdzīvojums, kaut arī šodien

dažādiem elementiem ir atšķirīgs sakoptības līmenis. Atsevišķu objektu aizsardzības priekšnoteikums ir visas ainavas aizsardzība, jo tikai saistībā ar citiem elementiem, katra atsevišķa sastāvdaļa iegūst savu vizuālo un jēgpilno nozīmi. Rušonas ainava ir vienotais – gan kultūras, gan dabas mantojums, kura aizsardzībā jāpielieto ainaviskā pieeja.

Praksē Rušonas apkārtnes kultūrainavas aizsardzība ir atsevišķi savstarpēji nesaistīti fragmenti: kultūras pieminekļi un dabas liegumi Rušona ezera salas, Jašas-Bicānu ezers. Pašlaik ārpus aizsardzības paliek tāda vēsturiska un nozīmīga kultūras vērtība kā senais ceļš gar Rušona un Biržkalna ezeriem, kas ir gan ainaviski, gan kultūras ziņā ļoti nozīmīgs. Vislielākās Rušonas vērtības – daudzo kultūras pieminekļu kopums un vietas kultūras un vēsturisko nozīmju bagātais slānis, dabas un kultūrainavas vienotība un estētika šādā veidā netiek aizsargāta.

4.2. KULTŪRAS MANTOJUMA ATTĪSTĪBAS PLĀNOŠANA

Kultūras mantojuma attīstība ir tā vērtību palielināšanās. Attīstības priekšnoteikums ir aizsardzība, bet kultūras mantojuma vērtību palielināšana ir tā aizsardzības mērķis, tādēļ tās nevar skatīt kā šķirtas vienu no otras.

Šīs nodaļas vairākās apakšnodaļās aplūkoti vairāki būtiski (izvēlēti, nevis sistemātiski) jautājumi kultūras mantojuma aizsardzības plānošanā – politikas plānošana, prognozējamās sabiedrības attīstības tendenču ietekmes uz kultūras mantojumu, fiskālās politikas īstenošana, aizsardzības lēmumu pieņemšanas metodika, vienotā mantojuma aizsardzības organizācija un dots ieskats arī sabiedrisko un privāto interešu līdzsvarošanas aktualitātē.

4.2.1. Kultūras mantojuma aizsardzības politikas plānošana

Aizsardzības politikas plānošana ir viens no būtiskākajiem pasākumiem attīstības mērķu sasniegšanai. Aizsardzības politikas plānošana definē vēstures un kultūras resursa aizsardzības nākotnes virzienu vai vīziju, un nosaka un veicina īpašus paņēmienus, kā sasniedzama šī vīzija skaidrā, kodolīgā un mērķauditorijai pieņemamā

veidā (NPS, 2002). Kultūras mantojuma aizsardzība dod galvenokārt ieguvumus sabiedrībai, tādēļ sabiedriskajam sektoram (nacionālā, reģionālā vai vietējā līmeņa valdības un pašvaldību institūcijām) lielākajā daļā valstu ir noteicošā loma, plānojot aktivitātes, rīcības un piešķirot tam atbilstošu finansējumu. Šis princips ir noteikts UNESCO “Konvencijas par Pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību” 1.pantā. Arī Latvijas Republikas Satversmes 115. pantā noteikta valsts atbildība par vides, tai skaitā, kultūras mantojuma, kvalitāti: “Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu.”

Sabiedriskais sektors savas intereses realizē, pieņemot un īstenojot rīcībpolitikas plānošanas dokumentus. Uz kultūras mantojuma aizsardzību rīcībpolitika, salīdzinot ar politiku, daudz lielākā mērā atstāj tiešu ietekmi: “Politika ir solījumu došanas māksla, bet rīcībpolitika – solījumu izpildes māksla.” (Stūris, 2003) Rīcībpolitika ir saistīta ar tās realizācijai pieejamajiem no budžeta izdalītajiem līdzekļiem (Politikas..., 2001). Pretējā gadījumā rīcībpolitika ir deklaratīvs izstrādātāja vēlmju uzskaitījums.

Politikas veidošanas procesā gan izpildvaras, gan arī izpildinstitūciju līmenī var izpausties vairāki riska faktori - iesaistīto institūciju vai amatpersonu nepietiekami efektīvas darbības sekas. Šie riska faktori apdraud sekmīgas politikas izstrādi un īstenošanu. Pasaules bankas eksperti izšķir sekojošas riska faktoru grupas, kuras lielākā vai mazākā mērā piemīt visām valstīm, konkrētajā gadījumā tos attiecinot uz valdības darbu, tomēr tos var vispārināt un attiecināt arī uz jebkuru politikas vai rīcībpolitikas izstrādi (Politikas..., 2001):

1. Prioritāšu trūkums, nereāli (t.sk. finansiāli neiespējami) institūcijas darba mērķi. Šī riska faktoru grupa apdraud sekmīgu politikas veidošanu tās sākumposmā, kad tiek noteiktas prioritātes institūcijas darbam kopumā.
2. Institūciju darba nepietiekamā kvalitāte, novēlota likumdošana un uzdevumu izpildes termiņu nokavēšana. Resursu ierobežotība un nepietiekama profesionalitāte atbildīgo institūciju, piem., ministriju darbībā var būt riska faktors pareizi izvēlētas un prioritāras politikas īstenošanai. Neprecīza darba plānošana, nepietiekami skaidri definēti finansu pieprasījumi var novest pie attiecīgās politikas iesaldēšanas uz nenoteiktu laiku.

3. Finansējuma nepietiekamība. Finanšu resursu deficīta apstākļos ir grūti ievērot konsekventu un pamatotu sistēmu resursu sadalē. Izstrādāto un valdībā akceptēto politiku finansēšanai ir jābūt saskaņotai ar budžeta veidošanas procedūrām.
4. Institūciju un ierēdņu atbildības trūkums (nekompetence, nolaidība un sadarbības trūkums institūciju starpā). Šie riska faktori var parādīties jebkurā no rīcībpolitikas veidošanas procesa posmiem. Latvijā tie ir bieži novēroti un izpaužas kā kopīgu mērķu apziņas trūkums. Sekas ir neracionāla līdzekļu izmantošana.

4.2.2. Kultūras mantojums “Jaunajā Eiropā”

Kultūras mantojuma aizsardzība ir jāaplūko arī plašākā politiskā mērogā, kas ļauj prognozēt nākotnes problēmas un izstrādāt atbilstošas rīcības. Kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā svarīgi ir apzināties kultūras un dabas mantojuma aizsardzību un attīstību Eiropas vispārējās attīstības un domāšanas virziena kontekstā. Kopš 1990.gadu sākuma ir notikušas principiālas izmaiņas Eiropas politiskajā un ekonomiskajā struktūrā. Tiek būvēta “Jaunā Eiropa”, kuras attīstības principi pirmo reizi definēti 1990.gada Parīzes hartā “Par Jauno Eiropu” (OSCE, 1990).

Jaunās Eiropas celtniecībā kultūras mantojumam tiek piešķirta liela nozīme. Pastāvošās nacionālās valstis līdz šim stiprināja vēstures nacionāla vai pat nacionālistiska interpretācija. Tagad turpretī virzienā uz Eiropas valstu tuvināšanos nepieciešams meklēt vairāk kopīgo, mainīt vēstures interpretāciju, akcentējot visas Eiropas mēroga identitāti. “Jaunā Eiropas apziņa ir likteņa kopības apziņa” – saka franču sociologs E.Morēns (Morēns, 1990). Šīs tendences izmainīt akcentus kultūras mantojuma interpretācijā novērojamas gan Latvijā, gan arī citās valstīs. Piemēram, pēdējos gados vairs vāciešu kā latviešu tautas apspiedēju stereotips netiek producēts, gluži otrādi, tiek cildināti baltvācieši un *kopīgas saknes*, bet Latvijas 1923.gada Likums par pieminekļu aizsardzību 5.pantā paredzēja, ka “Pieminekļu valdes uzdevums ir ... izstrādāt noteikumus ... krievu režīma vai vācu okupācijas varas laikā celto pieminekļu nojaukšanai vai piemērotai pārbūvei.” (Likums..., 1923) Kaut arī Eiropā līdz pilnīgam mieram un stabilitātei ir tāls ceļš ejams un daudzviet (Balkānos, Ziemeļīrijā, Basku zemē Spānijā) nav atrisināti asiņaini nacionālie konflikti, kopējā virzība liecina par tautu tuvināšanās tendencēm un risinājumu meklējumiem. 2002.g.

Kopenhāģenas lēmums paplašināt Eiropas Savienību ir solidaritātes zīme. Arī *vecās Eiropas* valstīs tiek pārvarēti daudzi aizspriedumi - izzūd Francijas un Vācijas mūžsenais antagonisms – 1974.g. 22% francūžu jūt simpātijas pret vāciešiem, bet 1984.gadā – jau 57% (Morēns, 1990). Līdz ar to taustāmie vēstures liecinieki – kultūras pieminekļi iegūst papildus funkcijas un nozīmi.

Prognozējamo kultūras mantojuma vietu nākotnes Eiropas sabiedrībā un saimniecībā apskata dažādi pētījumi, viens no tiem – Pētījums par Eiropas komunikāciju un transporta attīstību “NECTAR” (Masser et al.,1994). Protams, mēs nevaram nešaubīgi apgalvot, ka šī pētījuma veicēju izteiktās prognozes piepildīsies, jo sabiedrības procesi ne vienmēr norisinās, kā plānots. Autori sāk ar atzinumu, ka laika posmā no 2000. līdz 2020. gadam Eiropā notiks fundamentālas politiskas, ekonomiskas un sociālas izmaiņas. Kultūras mantojuma aizsardzību un sabiedrības attieksmi pret to galvenokārt ietekmēs izmaiņas trijās nozarēs – iedzīvotāji, dzīvesveids un ekonomika.

Iedzīvotāji

Negatīvajām demogrāfiskajām tendencēm (dzimstības samazināšanās, sabiedrības novecošanās) būs ievērojama ietekme uz kultūras mantojumu. No vienas puses – iedzīvotāju novecošanās var palīdzēt nostiprināt tradicionālās vērtības, tai pašā laikā šīs vērtības tiks vairāk apšaubītas, jo imigrācijas rezultātā pieaugs kultūras daudzveidība. Šis saspīlējums jūtams jau šodien, piemēram, uzplaukstot ultra-labējo un neo-fašistisko grupējumu skaitam daudzās Eiropas valstīs. Šajos apstākļos kultūras mantojums iegūs intensīvāku politisko nozīmi, pastiprinot tradicionālās vērtības un kā līdzeklis veco un jauno eiropiešu satuvināšanai.

Dzīvesveids

Vairāki demogrāfiskas, sociālās un ekonomiskās attīstības apstākļi – dzimstības samazināšanās, veco ļaužu īpatsvara pieaugums, triju paaudžu ģimeņu skaita samazināšanās, precēto pāru īpatsvara samazināšanās, vispārējas labklājības celšanās, sieviešu un jauniešu ekonomiskās neatkarības pieaugums, tradicionālās zemniecības lejupslīde – rada būtiskas izmaiņas cilvēku dzīves veidā. Samazināsies tradicionālās ģimenes vērtības. Viena no svarīgākajām izmaiņām ir būtisks mājsaimniecībai atvēlēta laika samazinājums. Tas nozīmē, ka cilvēkiem būs vairāk brīvā laika, ko veltīt izglītībai un ceļošanai. Būtiski pieaugs brīvā laika un izklaides

industrija, radīsies tirgus jaunu tipu specializētajam tūrismam, tai skaitā arī kultūras mantojuma pastiprinātai izmantošanai.

Tas atstās dziļas pēdas uz Eiropas kultūras mantojumu. Pieaugs pretrunas un radīsies interešu konflikti starp kultūras mantojuma aizsargātājiem un tūrisma un izklaides industrijas pārstāvjiem. Lai novērstu tālāku vides degradāciju, daudzos vēsturisko pilsētu centros, Alpos, Vidusjūras piekrastē būs jāierobežo apmeklētāju skaits. Radīsies citas komerciālas izklaides iespējas, izmantojot kultūras mantojuma “pieredzēšanas” (*experience*) elementus, piemēram, specializēti tematiski parki. Palielināsies gan nostaļģija pēc “vecā, labā”, gan unificētā popkultūra, tāpēc nākotnes diskusijās par kultūras vērtībām kultūras mantojuma loma pastiprināsies.

Ekonomika

Izmaiņas ekonomikā izraisīs izmaiņas arī kultūras mantojuma attīstībā attiecībā gan uz aizsargājamo objektu fizisku saglabāšanu, gan ar tiem saistītām vērtībām. Nodarbinātības samazināšanās tradicionālajā lauksaimniecībā dēļ izzudīs daudzi zemniecības kultūras elementi, nenovēršami transformēsies lauku ainava, kas ir nozīmīgs Eiropas kultūras mantojuma komponents. Pieaugs nesaprašanās starp tradicionālās ainavas aizsargātājiem un industriālās lauksaimniecības pārstāvjiem. Viscaur Eiropā samazināsies nodarbinātība ražojošajā sfērā – rūpniecībā un

4.1. tabula Prognozējamās Jaunās Eiropas sociāli – ekonomiskās attīstības tendences un to ietekme uz kultūras mantojumu nākošo 20 gadu laikā (Masser et al., 1994)

Nozare	Sociāli – ekonomiskās tendences	Ietekme uz Eiropas kultūras mantojumu
Iedzīvotāji	Dzimstības samazināšanās, jauns migrantu vilnis no Āzijas un Āfrikas, iedzīvotāju novecošanās	Ārkārtīgi daudz nacionāla sabiedrība: plaša starp imigrantiem un Eiropas pamatiedzīvotājiem, kultūras mantojums kā politisks ierocis
Dzīvesveids	Mājsaimniecību samazināšanās, vairāk strādā sievietes, īsāks darba laiks, vairāk un dažādākas izklaides iespējas	Kritums ģimenes vērtībās, brīvā laika industrijas pieaugums, plašas starp brīvā laika aktivitātēm un mantojuma aizsardzību, mantojums kā mārketinga stratēģija
Ekonomika	Kritums ražošanā un lauksaimniecībā, pieaugums pakalpojumu industrijā, ražošanas un izplatīšanas reorganizācija, internacionalizācija	Tradicionālo lauksaimniecības ainavu degradācija, kultūras mantojums kā pieredze aizvieto kultūras mantojumu kā produktu

lauksaimniecībā, bet pieaugs apkalpes jomā. Šo procesu pavada vērtību maiņas – vērtības, saistītas ar ražošanu, aizvietos vērtības, kuras saistītas ar pakalpojumu jomu. Tam sekas ir tādas, ka tiks pārdoti nevis fiziski produkti, bet gan “pieredzēšana”. Rezultātā kultūras mantojuma produkti, piemēram, vēsturiskas ēkas, var radīt mantojuma pieredzi kā “bruņinieku ciņas” vai “viduslaiku banketus” un citas spēles.

Koncentrētā veidā minētās prognozes apkopotas 4.1.tabulā

4.2.3. Fiskālās politikas piemēri arhitektūras mantojuma aizsardzībā

Daudzās valstīs kā viens no kultūras mantojuma aizsardzības instrumentiem tiek izmantoti nodokļu atvieglojumi. Nodokļu likumdošana ir atšķirīga katrā valstī. Kopējā tendence ir piešķirt visai ievērojamus nodokļu atvieglojumus arhitektūras pieminekļu īpašniekiem, ja ēka ir pieejama publiskiem apmeklējumiem, kā arī pastāv elastīgi noteikumi atbilstoši valsts kultūrvides aizsardzības aktualitātēm. Piemēram, 2000.gadā Lielbritānijā pieņemts lēmums atbrīvot no pievienotās vērtības nodokļa tādu ēku renovācijas darbus, kuras nav izmantotas vairāk kā desmit gadus (Power of Place, 2000). Latvijā likuma ”Par nekustamā īpašuma nodokli” 2.pants paredz, ka īpašumi, kuriem ir kultūras pieminekļa statuss, netiek aplikti ar nekustamā īpašuma nodokli. Tālāk raksturoto situāciju nodokļu atvieglojumu piemērošanā arhitektūras mantojuma aizsardzībai Eiropas valstīs ir apkopojusi Eiropas Padome (Council of Europe, 1991), uzskatot to par vienu no svarīgākajiem aizsardzību veicinošajiem faktoriem.

Ienākuma nodoklis

Francijā kultūras pieminekļu sarakstā iekļauto ēku īpašniekiem kultūras piemeklī veikto darbu izmaksas tiek pilnīgi atskaitītas no tā ienākuma, kas apliekams ar nodokli, tāpat arī daudzas citas izmaksas pie noteikuma, ka ēka ir atvērta publiskiem apmeklējumiem, bet 50% apjomā, ja ēka nav pieejama apmeklējumiem (1988.gada 10.februāra dekrēts).

Vācijā situācija mainās atkarībā no ienākumu veida. Ja ēkas – kultūras pieminekļa izmantošana rada zaudējumus, nodokļu apjoms no lauksaimniecības, rūpniecības, komercijas vai nekustamā īpašuma nomas nestajiem ienākumiem var tikt

samazināts: no ar nodokli apliekamā ienākuma tiek atskaitītas svarīgāko objekta atjaunošanas darbu izmaksas, bet uz laika periodu līdz 10 gadiem.

Nīderlandē kultūras pieminekļu uzturēšanas un lielākā daļa no restaurācijas izmaksām tiek atskaitīta no ar nodokli apliekamajiem ienākumiem. Par nodokļu atvieglojuma apjomu lemj Atjaunošanas birojs. Valsts, piešķirot subsīdijas ņem vērā, vai ēkas īpašnieks ir izmantojis iespējas saņemt nodokļu atvieglojumus.

Norvēģijā likums pieļauj nodokļu atvieglojumus, respektējot visus operatīvos izdevumus ēkām, kuras izmantotas biznesā, ieskaitot apgaismošanu, apdrošināšanu. Tas pats attiecas uz aizsargājamo objektu sarakstā iekļautajām ēkām. Izdevumu modernizācijai, paplašināšanai vai pārbūvei netiek pieskaitīti pie operatīvajām izmaksām.

Spānijā 1985.g. likums paredz atmaksāt 15% no visām konservācijas, restaurācijas vai iegādes izmaksām tām ēkām, kuras ir iekļautas aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Sarakstā ir ne vairāk 10 000 ēkas.

Dažās zemēs pastāv t.s. “pārticības nodokļi” (*wealth tax*), ar kuriem tiek aplikti ienākumi virs kāda noteikta līmeņa. Vācijā, aprēķinot šo nodokli, kultūras pieminekļa vērtība tiek samazināta par 5-10 %, jo tā izmantošana ir ierobežota. Nīderlandē ir noteikums, ka šī nodokļa atvieglojumi var tikt piemēroti vienīgi tādā gadījumā, ja ēka ir atvērta sabiedrības apmeklējumiem.

Vietējie nodokļi

Vietējie nodokļi tiek maksāti pašvaldībai un tie parasti ir nekustamā īpašuma vai zemes nodoklis, dabas resursu nodoklis, u.c. Francijā par vēsturiskām ēkām netiek piemēroti nekustamā īpašuma nodokļa atvieglojumi. Spānijā, savukārt šādos gadījumos zemes nodoklis vispār nav jāmaksā. Vācijā zemes nodokļa atvieglojuma apmēru nosaka pašvaldība.

Mantojuma vai dāvinājuma nodoklis

Arī kultūras pieminekļu dāvināšanas gadījumos dažās valstīs ir samazināti nodokļi. Francijā nodokli ir iespējams samazināt, ja nākamais īpašnieks apņemas ēku atvērt publikas apmeklējumiem. Vācijā iespējams šī nodokļa atvieglojums līdz 60 %. Spānijā savukārt šāda veida nodokļu atvieglojumus nepiemēro un jebkurā gadījumā ir jāmaksā 15% liels nodoklis no dāvinājuma vērtības. Nīderlandē šī nodokļa atvieglojumu piemērošanas noteikumi ir tādi paši, kā “pārticības nodokļa” gadījumā, t.i. ja ēka ir atvērta publiskiem apmeklējumiem.

Pievienotās vērtības nodoklis

Spānijā kultūras pieminekļu sarakstā iekļauto ēku restaurācijas un uzturēšanas darbu izmaksām tiek piemērots samazināts pievienotās vērtības nodoklis 6% (parasti – 12 %). Beļģijā par 30 gadiem vecāku atjaunošanā pievienotās vērtības nodoklis ir 6% (parasti 19%).

4.2.4. Aizsardzības lēmumu pieņemšana: piemērs - kultūrainavu vērtēšana Dānijā

Tālāk raksturotais piemērs man šķiet metodoloģiski labi izstrādāts paraugs kultūras mantojuma vietu inventarizācijai, lai pamatotu aizsardzības lēmumu pieņemšanu. Metodi var izmantot vispārējas attīstības plānošanas speciālisti, ne tikai stingri ierobežota kultūras mantojuma ekspertu grupa, un tādēļ tā ir veiksmīgs piemērs, kā iespējams demokratizēt kultūras mantojuma aizsardzības procesu, iesaistot tajā vairāk partneru.

Dānija ir viena no valstīm, kur gan kultūras, gan dabas mantojuma valsts aizsardzība ir vienas atbildīgās institūcijas – Vides un enerģijas ministrijas pārziņā esošajā Dānijas Mežu un Dabas aģentūrā (DFNA, 2004). Kultūrvide tiek aizsargāta kā “trešā vides dimensija” līdztekus fizikālajai videi un dabai. Kultūrvide tiek definēta kā: “ģeogrāfiski norobežots areāls, kurš atspoguļo sabiedriskās attīstības nozīmīgas īpašības, un tā izdalīšanas mērķis ir aizsargāt kultūras mantojuma plašu reprezentativitāti” (DFNA, 2001). Šādā izpratnē starp jēdzieniem un “kultūrvide” un “kultūrainava” var likt vienlīdzības zīmi. Aizsardzība var aptvert gan plašākus kultūrainavu apgabalus, gan kādu atsevišķu objektu un tā apkārtni.

Par vienu no galvenajiem instrumentiem aizsardzības nodrošināšanai kalpo telpiskā plānošana un kultūras mantojuma aizsardzības jautājumi tiek atspoguļoti reģionālajos plānos, kuri tiek pašvaldībās sagatavoti ik pēc četriem gadiem. Plānošana ir tendēta no-punkta-uz-punktu un objektu-orientēto plānošanu aizstāt ar visaptverošiem un integrētiem paņēmieniem. Darbam jābalstās uz principu, ka vides aizsardzībā tiek ņemti vērā vietējie apstākļi un līdzdarbojas vietējie iedzīvotāji.

Dānijas Meža un dabas aģentūra izstrādājusi metodi CHIP – Kultūras mantojums plānošanā (*CHIP - Cultural Heritage in Planning*) (DFNA, 2001), kuru izmantot par plānošanu atbildīgajām institūcijām, sasaistot kultūras mantojumu ar

pārējiem vides aspektiem. Metode palīdz atrast atbildes uz praktiskiem jautājumiem, ar kuriem saskaras plānotājs:

- Kā izdalīt mūsdienās svarīgus vēsturiskos kontekstus un sakarības?
- Kā izdalīt īpaši nozīmīgas kultūrvēsturiskas vietas un noteikt prioritātes?
- Kādus paņēmienus var izmantot kultūrvides aizsardzībai?

Pēc šīs metodes kultūras mantojuma aizsardzība, kā galveno instrumentu izmantojot teritorijas plānošanu, ir starpdisciplinārs uzdevums ar diviem galvenajiem darba posmiem:

1. posmā tiek izziņāta vietas kultūras vēsture, tiek apzinātas un raksturotas visas intereses, kas ir saistītas ar kultūras mantojumu pētāmajā teritorijā, izmantojot informāciju no nacionālajiem reģistriem, pārvaldes institūcijām, kultūras vēstures muzejiem un aizsardzības iestādēm, kā arī veiktajiem lauka novērojumiem,
2. posmā uzsvars tiek likts uz plānošanu - savāktā informācija tiek detalizēti analizēta ar mērķi noteikt prioritātes kultūrvidē. Tāpat tiek noteikti plānošanas paņēmieni (instrumenti), kuri var tikt izmantoti lai aizsargātu konkrēto vietu.

CHIP metode ir izstrādāta pietiekami praktiski un detalizēti un plānotājs tai var sekot pa soļiem veicot noteiktus uzdevumus konkrētu gadījumu analizē. Kā metodoloģiski interesants piemērs minams izvilkums no šīs metodes, kurš nosaka kritērijus prioritāšu noteikšanai, t.i. kā novērtēt, kura no apskatāmajām teritorijas kultūrainavām ir vērtīgāka. Ja iedomājamies konkrētu situāciju kādā no Latvijas pagastiem, kad tiek piešķirti līdzekļi vietējo kultūrvides vērtību saglabāšanai, tas patiesi nav viegls uzdevums izšķirties, vai nozīmīgāks, ir, piemēram, kādreizējās muižas centrs, vai sens pilskalns.

Kritēriji kultūrainavu prioritāšu noteikšanai

Kultūrainavu prioritātes tiek noteiktas, balstoties gan uz zinātniskiem kritērijiem, gan arī balstoties uz pragmatisma motīviem. Gala novērtējums, kura konkrētā kultūrainava ir atzīstama par vērtīgāku un tātad kur jāiegulda pūliņi aizsardzībā, jābalsta uz tālāk uzskaitītajiem kritērijiem:

- 1) kultūrainava var būt unikāla vai reta, jo tā ir vienīgā vai viena no nedaudzajām šāda tipa kultūrainavām valstī vai arī vislabāk saglabātā;
- 2) kultūrainava var būt reta reģionā. Dažas vietas nav īpaši nozīmīgas nacionālā līmenī, bet ir retas reģionā;

- 3) kultūrainava var būt reprezentatīva kā tips, piemēram, muiža, ciemats, kā laikmets, piemēram, atspoguļo zemnieku iziešanu viensētās, vai kā ģeogrāfiskais areāls;
- 4) kultūrainava atspoguļo reģionam specifiskās īpašības; tās var būt tieši šim reģiona reprezentatīvās vai savdabīgās īpašības;
- 5) aizsardzības stāvoklis. Tas vienmēr ir svarīgs kritērijs. Tas var būt saistīts gan ar vēsturiskās struktūras, kā, piemēram, apdzīvoto vietu, lauku un mežu kopējo, vai atsevišķu vēsturisku elementu (piemēram, ēku) tehnisko stāvokli;
- 6) funkcionālais statuss; jānovērtē funkcionālā situācija konkrētajā vietā, piemēram, dzirnavas arvien darbojas atbilstoši to uzcelšanas mērķim vai to izmantošana ir mainīta;
- 7) autentiskums ir saistīts ar aizsardzības stāvokli un kultūrainavas oriģinālo funkciju;
- 8) kultūrainavas kā vēsturisku ziņu avota vērtība ir saistīta ar elementiem un kontekstu, kas var sniegt informāciju par pagātņi un tādēļ ir zinātniski interesants;
- 9) kultūrainava var būt nozīmīga kā identitātes nesējs nacionālā, reģionālā vai lokālā līmenī;
- 10) kultūrainavas vērtība ir arī tās iespaidīgums, vai vide raisa cilvēkos emocijas un pastiprina saites starp cilvēku un viņa apkārtni, šajā kontekstā palielinās arī citu objektu kultūras vērtība;
- 11) stāsta vērtība ir balstīta apkārtnes izziņā. Kultūrainava var atspoguļot specifiskus dzīves apstākļus īpašā laika posmā un šādā kontekstā kļūst nozīmīga un apmeklētājiem pievilcīga, *stāstot stāstu* par vietas vēsturi un tās ļaudīm;
- 12) dažādība nozīmē kultūrainavas spējas reprezentēt vairākas dažādas tēmas, piemēram, jūras piekrastes reģionos tipiskas ir tēmas par zvejniecību, piekrastes ekoloģiju un kūrortoloģiju;
- 13) homogenitāte var būt saistīta ar kultūrainavu, kura reprezentē īpašus vēsturiskus apstākļus, kā piemēram tipveida staciju ēkas Dānijā;
- 14) saskaņotība ar dabas vidi. Tas ir piemērojams vietās, kur apdzīvotas vietas vai zemes izmantošanas sistēmas arvien skaidri atspoguļo dabas apstākļus.

Kultūrainavas prioritizējot, var izmantot trīspakāpju skalu – augsta, vidēja un zema prioritāte, piešķirot atbilstošu vērtējumu katrai no izskatāmajām kultūrainavām.

Kritērijus tomēr nevajag pielietot mehāniski, t.i., ja kultūrvidē atbilst daudziem kritērijiem, tad automātiski tai ir dodama augsta prioritāte, bet ja nedaudziem – zema. Individuāla kultūrvidē ir kvalitatīvi novērtējama, tās savstarpēji salīdzinot un to vidū nosakot prioritātes. Papildus, katras atsevišķas kultūrainavas nozīmība ir jānovērtē saistībā ar līdzīgām ārpus reģiona un valsts. Kultūrainavām, kuras ir labā stāvoklī un reprezentatīvas, vai raksturīgas teritorijai, būtu jābūt ar augstu prioritāti.

4.2.5. Vienotā mantojuma aizsardzības organizācija

Šajā apakšnodaļā ir koncentrēti raksturots dažādās valstīs īstenotās vienotā (kultūras un dabas) mantojuma aizsardzības organizācija.

Vienota kultūras un dabas mantojuma aizsardzība praktiski tiek realizēta daudzās valstīs gan institucionālā ceļā, kad atbildība ir vienas iestādes pārziņā, gan tiesiskā, darbojoties vienotiem likumiem un rīcības principiem. ASV Nacionālo Parku Dienests (*U.S. National Park Service*), Kanādas Parki (*Parks Canada*), Austrālijas Mantojuma Komisija (*Australian Heritage Commission*) un Francijas Reģionālo Dabas parku sistēma (*Le reseau des Parcs Naturels regionaux de la France*) ir tikai daži piemēri, kuri raksturo centienus veidot saikni starp dabas un kultūras mantojuma aizsardzību, to īstenojot vienā kopīgā sistēmā.

ASV izveidota vienota Nacionālo Parku Sistēma (*National Park System*) atbilstoši jau 1906.gadā pieņemtajam likumam (*Antiquities Act*), kurā ietilpst gan kultūras, gan dabas aizsargājamās teritorijas un atsevišķi objekti. 1970.gada ASV Kongresa lēmums paredz, ka visi aizsargājamo objektu veidi ir sistēmā un tiem ir vienlīdzīgs tiesiskais statuss (Lee, 1972).

Nacionālo parku sistēma veidojusies un augusi kopš 1872.gadā nodibināts pirmais pasaulē nacionālais parks Jeloustonā līdz 389 dažāda veida aizsargājamo dabas, vēstures, rekreācijas un kultūras parku vienībām 2002.gadā. Sistēmā ietilpst dažādu kategoriju apgabali – ne tikai Nacionālie Parki, bet arī Nacionālie Pieminekļi, Nacionālie Memoriāli, Nacionālie Militārie Parki, Nacionālās Alejas, Nacionālie Rekreācijas areāli, Nacionālā Piekraste, Nacionālās Ainaiskās Upju Ielejas, Nacionālie Ainaiskie Ceļi, un citi.

Nacionālo Parku Sistēmas attīstību būtiski ir noteikuši vairāki vēsturiski ASV valdības lēmumi – 1916.gadā tika nodibināta atbildīgā valsts institūcija – Nacionālo Parku Dienests (*National Park Service*), 1933.gadā Federālie parki tika apvienoti vienā sistēmā un 1964.gadā, kad tika ielikti pamati pašlaik eksistējošai sistēmai, izdalot trīs galvenās aizsargājamo teritoriju kategorijas – dabas, vēstures un rekreācijas – un katru atsevišķu objektu iekļaujot kādā no kategorijām. Atšķirīgas, kaut arī savstarpēji saistītas administratīvās rīcībpolitikas tika izstrādātas katrai no kategorijām. 1972. gadā tika pievienota jauna kategorija – Kultūras parki.

Kanādas valsts organizācijas Kanādas Parki darba pamatprincips ir: “Cilvēki un viņu apkārtējā vide ir neatdalāmi. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzībai un prezentācijai ir jāņem vērā ciešo saikni starp cilvēku un vidi” un Kanādas Mantojuma departaments uzskata, ka “aizsargājot Kanādas dabas, vēstures un kultūras mantojumu mēs aizsargāsim nācīgas kolektīvo atmiņu un Kanādas zemes izpratni, zināšanas un novērtējumu” (HCF, 2001). Šādas teorētiskās pieejas un vides mantojuma aizsardzības prakses piemēri ir rodami arī daudzās Eiropas valstīs. Piemēram, Francijā pastāv 38 reģionālo Dabas parku sistēma, kura integrē dabas un kultūras mantojumu. Atbilstoši 1967. gadā izveidotajai koncepcijai vietējās pašvaldības kopā ar centrālo valdību sadarbojas kultūrainavas (ar to saprotot kultūras un dabas mantojumu un tā vidi) aizsardzībā un uzturēšanā. Izveidotā organizācija šo uzdevumu īstenošanai Reģionālie Dabas Parki par savu misiju uzskata integrēt dabas un kultūras vērtības ar šodienas ekonomikas un kultūras realitāti (Federation..., 1997):

- aizsargāt nacionālo mantojumu, jo īpaši ar piemērotu dabas un ainavu menedžmentu;
- piedalīties racionālā zemes izmantošanas plānošanā;
- veicināt ekonomisko, sociālo un kultūras attīstību, lai celtu dzīves kvalitāti;
- piesaistīt, izglītēt un informēt sabiedrību;
- veikt eksperimentālus pasākumus minētajās jomās un piedalīties izpētes programmās.

Francijā izmantots arī vēl viens paņēmieni vides gan kultūras, gan dabas aspektu aizsardzībā – 1970.to gadu sākumā piesaistīti Reģionālo Parku Sistēmai tika izveidoti Ekomuzeji. Ekomuzejos vienojošā tēma ir vietējās dabas un kultūras mantojuma interpretācija, veicinot vietējo tradīciju un identitātes nostiprināšanos (HCF, 2001).

Lielbritānijā, Anglijas Mantojums (*English Heritage*), Lauku komisija (*The Countryside Commision*), Anglijas dabas un vides aģentūra (*English Nature and the Environment Agency*) sadarbojas, lai attīstītu domāšanas veidu, kurš integrē vēsturisko vidi un ilgtspējīgu attīstību. Šī pieeja paplašina mantojuma jēdziena nozīmi (skat., piem., Lyndis, 1998), iekļaujot visu vides veselumu, tās dažādos aspektus un iespējas tās menedžmentam.

Dānijā par kultūras un dabas mantojuma aizsardzību atbildīgā Dānijas Mežu un Dabas aģentūra (*Danish Forest and Nature Agency*) par savu galveno uzdevumu uzskata veicināt ilgtspēju Dānijas kultūras un dabas mantojuma administrēšanā, kas ir sasniedzams līdzsvarojot izmantošanu un aizsardzību (DFNA, 2004).

4.2.6. Sabiedrisko un privāto interešu līdzsvarošana

Kultūras mantojuma aizsardzības praksē strīdīgākie jautājumi ir saistīti ar sabiedrisko un privāto interešu sabalansēšanu, jo īpaši arhitektūras pieminekļu aizsardzības gadījumā. Arī Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” atspoguļo zināmu pretrunu – kultūras pieminekļu aizsardzība „atbilst Latvijas valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm” (1.pants), bet par to atbildīgs ir īpašnieks un „konservāciju, restaurāciju un remontu veic kultūras pieminekļa īpašnieks par saviem līdzekļiem” (24. pants).

Aizsardzības praksē visbiežāk tiek piemērots princips, ka ēku fasādes ir publiska ārtelpa, kur stingri jāievēro aizsardzības iestāžu norādījumi, bet iekštelpas – īpašnieka privāta telpa. Latvijā likuma prasībām ir pakļauta arī privāto telpu aizsardzība. Tomēr daudzu valstu kultūras mantojuma aizsardzības sistēmā dažādi tiek stimulēta īpašnieku privāto telpu atvēršana publiskiem apmeklējumiem vismaz atsevišķās reizēs un finansiāli kompensēti zaudējumi, kādi rodas privātīpašniekam. Taisnīgu kompensāciju mehānismu ieviešana ir viena no Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības aktualitātēm, kas būtu pozitīvi - stimulējošā, nevis negatīvi - sodošā aizsardzības politika.

Diskusijas par šo tēmu izraisa ne tikai pats kultūras mantojums, tām bieži ir izteikts plašāks sociāls konteksts un kultūras mantojuma aizsardzība ir tikai problēmas

redzamākā daļa. Kā piemērus komentēšu divus ar kultūras pieminekļu šķietami nesaistītu jautājumus:

1. Nabadzīgo cīņa pret bagātajiem

Vērtīgas kultūras un dabas mantojuma vietas bieži nonāk turīgākā slāņa īpašumā, samazinās publiskas pieejamības iespējas un arī ne vienmēr korekti ir ievēroti aizsardzības noteikumi. Līdz šim sabiedrības iesaistīšana dažādu pašvaldību plānojumu apspriešanā, kas ir likumos paredzētā iespēja īstenot sabiedrības viedokli, bieži ir atgādīnājusi kampaņas ar sociālu raksturu – neapmierinātība ar resursu pārdali un situāciju, kurā “bagātie var darīt, kā grib”.

2. Cīņa pret pieaugošu birokratizāciju.

Cilvēku dzīve arvien vairāk tiek regulēta ar dažādiem noteikumiem. Kultūras mantojuma aizsardzībā noteikumi parasti ir ekspertu izstrādāti un tie bieži vien netiek izskaidroti tiem, kuriem šie noteikumi ir jāievēro. Piemēram, Latvijā aizsardzības zona kultūras piemineklim lauku apvidos ir 500 m attālumā, kas ir vismaz 80 ha platība un skar daudzus zemes īpašniekus, kuriem ir dažādi rīcības ierobežojumi, kuri nav izskaidroti. Aizsardzības sistēmas īstenotāji neņem vērā savu tiesisko lēmumu sociālās sekas. Pavēles formā diktējot noteikumus, šie ierēdņi pārtop par neieinteresētiem funkcionāriem, kuriem piedevām bieži ir reputācija kā pretimnākošiem tikai atsevišķiem cilvēkiem. Jo mazāk ir dialoga un jo vairāk valsts attālinās, piesedzoties ar ideoloģizētiem saukļiem, jo mazāk tā spēj funkcionēt sabiedrībā ka pozitīvs sabiedrības intereses aizstāvošs spēks. M.Hercfelds, analizējot sabiedrības attieksmi pret kultūras mantojuma aizsardzību Grieķijā (Hercfeld, 2003), secina, ka cilvēki neievēro aizsardzības noteikumus vairāk tādēļ, ka viņiem valsts liek to darīt un gluži otrādi, izmanto dažādas viltības un pat vardarbību, lai īstenotu sev izdevīgos pārveidojumus īpašumos, kurus valsts atzinusi par aizsargājamiem kultūras pieminekļiem. Cilvēkiem kultūras mantojumā ir svarīgi citi aspekti nekā valsts oficiālajām iestādēm, piemēram, viņi ir vienaldzīgi pret ideoloģijas uzspiesto ideju par “europeiskumu” grieķu kultūrā un saglabā to, kas viņus saista ar pašu pagātņi.

4.3. JAUNAS SABIEDRĪBAS SADARBĪBAS FORMAS

Kultūras mantojuma aizsardzība, kā to uzsvēru iepriekš, ir apzināta sabiedrības rīcība, kura mazāk ir atkarīga no aizsargājamā objekta īpašībām, bet vairāk no pašā sabiedrībā noritošajiem attīstības procesiem un apstākļiem – vērtību sistēmas, materiālās situācijas, labvēlīgas politikas, demokrātijas attīstības pakāpes un citiem faktoriem.

Viens no ceļiem ir kultūras un dabas mantojuma vērtības paaugstināšana sabiedrībā, jo cilvēkiem allaž atrodas laiks un nauda tādām lietām, kas ir svarīgas. Kā rāda pieredze valstīs ar dziļām aktīvas sabiedriskās līdzdalības tradīcijām, cilvēku individuālās atbildības veidošana notiek ilgstoši ar pastāvīgām plānotām un vadītām darbībām, to attīstot kā sabiedriskās kultūras formu.

Arī Latvijā nevar gaidīt, ka pati no sevis izveidosies sabiedrība, kurā cilvēku iesaistīšanās kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā būs norma, nevis izņēmums. Latvijā sabiedriskajai līdzdalībai kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā nav tik dziļu un senu tradīciju, kādas ir attīstītajās Rietumeiropas valstīs. Tādēļ vides aizsardzības politikas rīcību plānos ir jāpievērš lielāka uzmanība mērķtiecīgai sabiedriskās apziņas veicināšanai.

Jo dabiskāk un racionālāk kultūras mantojuma aizsardzība tiks sasaistīta ar citām vajadzībām, jo tā būs veiksmīgāka. Jaunu sabiedrības iesaistīšanas formu veiksmīgs risinājums tālāk raksturotie projekti: Hallandes modelis, kurš kopīga mērķa sasniegšanai apvienojis vairāku institūciju spēkus un Kanādas kultūras mantojuma reģionu attīstības programma, kurā uzsvars likts uz sabiedrības iniciatīvu atbalstīšanu.

4.3.1. Jauna institucionālās sadarbības forma:

piemērs - “Hallandes modelis” Zviedrijā

“Hallandes modelis” radās Zviedrijas Hallandes reģionā 1993.gadā. Šajā laikā Zviedrija piedzīvoja plašāko ekonomisko krīzi kopš II Pasaules kara. Investīcijas kritās visos sektoros un celtniecības aktivitātes bija minimālas. Strauji pieauga bezdarbs, jo īpaši starp celtniecības sektorā strādājošajiem. Atbilstoši Zviedrijas valsts

politikai, kurai raksturīga ļoti augsta līmeņa sociālā aizsardzība, valdība piešķir lielus līdzekļus nodarbinātības veicināšanai.

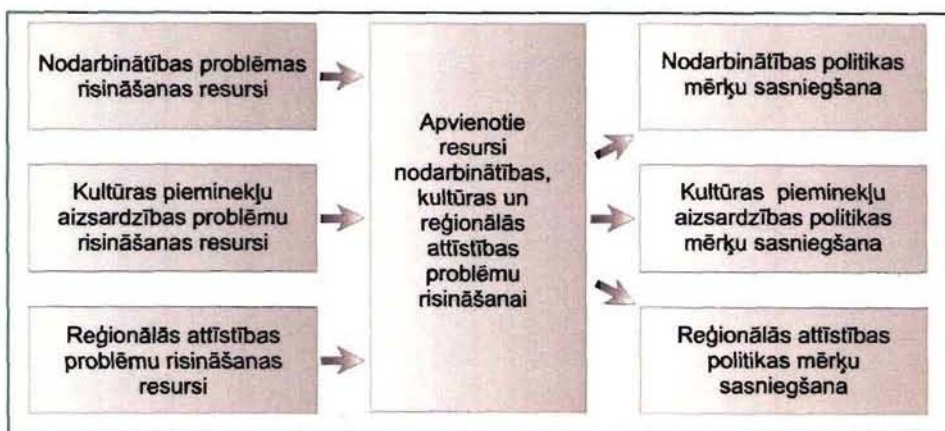
1993.gadā pēc Hallandes muzeja darbinieka, vēlāk “Hallandes modeļa” virzītāja, Kristera Gustafsona iniciatīvas tikās pārstāvji no Hallandes reģiona nodarbinātības padomes, pašvaldības, celtnieku profesionālās asociācijas un vietējā muzeja, lai izveidotu sadarbību, kuras rezultātā tiktu veicināta gan seno ēku konservācija, gan nodarbinātība. Šī tikšanās ielika pamatus vēsturisku ēku atjaunošanas darbu organizācijas principam, kurš vēlāk ieguva nosaukumu “Hallandes modelis”. Tā praktiskā izpausme ir šķietami vienkārša: bez darba palikušie celtnieki mācību kursus apgūst tradicionālās celtniecības tehnikas, teorētiskās zināšanas nostiprina praksē, atjaunojot kultūrvēsturiski nozīmīgas ēkas.

“Hallandes modelis” ir veiksmīgi darbojies un sevi pierādījis arhitektūras pieminekļu atjaunošanas organizācijas veids. “Hallandes modeļa” būtība ir plaša starpsektoriāla sadarbība, kurā katra atsevišķa organizācija, vienlaicīgi pildot savas darbības mērķus, sadarbojas ar citām un saskaņo savu darbību un savus resursus piešķir kopēju mērķu sasniegšanai (Gustafsson, 1999). Rezultātā kopējā darba efekts ir daudz lielāks, nekā katras atsevišķas iestādes panākumu summa. “Hallandes modeļa” moto ir “saglabāt darbavietas - saglabāt amatu prasmes – saglabāt senās ēkas”.

Galvenie partneri:

- Reģionālā darbaspēka pārvalde – ar celtniecības sektorā strādājošo izglītību un apmācību saistītas iestādes,
- Hallandes muzejs – ar vēsturisku ēku aizsardzību saistīta iestāde,
- Hallandes pašvaldība,
- Nodarbinātības pārvalde – atbildīgā iestāde par nodarbinātības jautājumu risināšanu, t.sk. celtniecības nozarē.

Katrā atsevišķā gadījumā atjaunošanas darbu finansēšanā iesaistās ēku īpašnieki, vietējās pašvaldības un citi partneri. “Hallandes modelis” elastīgi izmanto dažādas valsts programmas bezdarbnieku apmācībai, piemēram, jauniešu mērķprogrammas, pārkvalifikācijas, sezonālātes, u.c. Modeļa darbība iespējama vienīgi dažādām iestādēm saskaņojot savu darbību un pakļaujot to kopēju mērķu sasniegšanai.

4.3. attēls. "Hallandes modeļa" darbības principa shēma

Rezultātā kopējā sadarbībā 10 gadu laikā ir sasniegti panākumi, kurus neviena atsevišķa institūcija nebūtu spējīga sasniegt, jo, raugoties no katras institūcijas puses, iznāk, it kā tās mērķu sasniegšanai ir pieejami pavisam citu sektoru resursi: piemēram, arhitektūras pieminekļu atjaunošanai iespējams izmantot līdzekļus, kurus valsts atvēlējusi bezdarba problēmu risināšanai (skat. 4.3. attēlu). Tā kultūras mantojuma aizsardzībai izmantoto līdzekļu apjoms 2000.g. bija 25 milj SEK, kas ir desmit reizes vairāk, nekā tieši šim sektoram piešķirtie līdzekļi (BALCON, 2003a). "Hallandes modelī" šajā reģionā ir atjaunotas jau vairāk kā 80 vēsturiskas ēkas, no kurām lielākā daļa bez "Hallandes modeļa" ieviešanas aizietu bojā, starp tām ir, piemēram, Grimetonas garo viļņu radiostacija (2004.gadā iekļauta Pasaules Kultūras un dabas mantojuma sarakstā), kurai pārkrāsojot tika izglābti no rūsēšanas seši 128 m augsti torņi, Varbergas kūrvietā, Laholmas teātris, Ridobrukā mākslinieku ciemats, Falkenbergas akmens tilts, Spenshultas reimatisma slimnīca, Harplinges vējdzirnavas un daudzi citi. Ir apmācīti vairāki desmiti celtnieku tradicionālās celtniecības metodēs un tādējādi paaugstināta šo celtnieku kompetence un konkurētspēja darba tirgū. Apstākļos, kad grūti atrast darbu Zviedrijas pierobežas reģionā, ik dienu apmēram 70-80 cilvēku ir nodarbināti "Hallandes modelī", kas ir ievērojams atspazs reģiona nodarbinātībai. Atjaunotās ēkas ir radījušas iespējas jaunu reģionālās attīstības projektu īstenošanai.

"Hallandes modeļa" idejas ir guvušas starptautisku atzinību, tas īstenots arī Austrumeiropā - Polijā Olštīnā un, Zviedrijai iestājoties Eiropas Savienībā, bijis viens no šīs valsts piedāvājumiem pārējām kopienas valstīm. Atzīmējot Rio konferences 10.gadadienu, Londonas Universitāte pēc ANO pasūtījuma sastādīja pasaulē realizēto projektu sarakstu, kuri vislabāk īsteno ilgtspējīgas attīstības idejas. Kā viens no šī

simta ir projekts “Balcon”, kas īsteno “Hallandes modeli” Baltijas jūras reģiona valstīs (BALCON, 2003b).

Tomēr pašā Zviedrijā citās pašvaldībās “Hallandes modelim” sekotāju nav, jo tas prasa ārkārtīgi lielu organizatorisku un koordinācijas darbu, kurš nav visiem pa spēkam. Šī iemesla dēļ varētu būt lielas grūtības modeļa ieviešanai Latvijas apstākļos, kur dažādu sektoru sadarbība ir nepietiekama. Par to autore pārliecinājās, cenšoties iniciēt “Hallandes modeļa” īstenošanu Preiļu muižas kompleksa atjaunošanā 2001.gadā.

4.3.2. Kultūras mantojuma aizsardzība un teritorijas attīstība: piemērs - Kultūras mantojuma reģionu izdalīšana Kanādā

Kanādas nacionāla bezpeļņas organizācija Kanādas Mantojums (*Heritage Canada*), kuras mērķis ir veicināt Kanādas kultūras un dabas vides aizsardzību, ir izstrādājusi un kopš 1988.gada realizējusi programmu “Kanādas kultūras mantojuma reģioni” (*Heritage Regions programme*) (Brown, 1996). Programmas mērķis ir veicināt kultūras mantojuma izmantošanu lauku vides atveseļošanā (reģenerācijā).

Programma tika attīstīta, lai saistītu kultūras mantojuma aizsardzību ar reģionālo ilgtspējīgo attīstību un kultūras mantojuma tūrismu. Kultūras mantojums šajā programmā tiek plaši definēts, ieskaitot “cilvēku aktivitātes, tradīcijas, kultūru, ainavas, dabas īpašības, ēkas un apbūves struktūras”.

Programma “Kanādas kultūras mantojuma reģioni” risināja četras galvenās jautājumu grupas:

- 1) veicināt kultūras mantojuma izpratni un novērtējumu reģionā;
- 2) sekmēt kultūras mantojuma aizsardzību;
- 3) veicināt izpratni par tūrismu kā potenciālu galveno ieguvumu veidotāju lauku apvidos. Ekonomiskie ieguvumi no kultūras mantojuma tūrisma, kā darbavietu radīšana un ieņēmumi vietējai ekonomikai, nav apstrīdami, tomēr ienākumu apjoms lauku iedzīvotājiem bieži šķiet nepietiekams;
- 4) novērtēt kultūras mantojuma aizsardzības projektu efektivitāti lauku vides reģenerācijā. Kultūras mantojuma aspekti lauku vides reģenerācijā ir saistīti ar reģiona sociālajiem, ekonomiskajiem un vides jautājumiem, respektīvi, arī ar daudziem iesaistītajiem sociālajiem partneriem.

Izvēlēto kultūras mantojuma reģionu robežas saskan ar ģeogrāfiskām, vēsturiskām un administratīvām robežām. Programma ietekmējās un aizguva idejas no agrāk realizētām iniciatīvām kā “Kanādas galveno ielu programma”, “Francijas reģionālo dabas parku programma” u.c., tāpat tā balstījās uz ilgām tradīcijām sabiedrības iesaistīšanā, pašpalīdzību un brīvprātīgajām darbībām Kanādas lauku attīstībā. Programma aizsākās ar ekomuzeju veidošanu, tad koncentrējās uz reģionālajām tūrisma attīstības stratēģijām un tikai tad pārauga Kultūras mantojumu reģionu programmā. Programma tika ieviesta desmit Kanādas lauku reģionos.

Lauku iedzīvotāji darbojās četrās galvenajās aktivitāšu grupās: izglītība, uzņēmējdarbība, aizsardzība un sadarbība kā Kultūras mantojuma reģionu programmas process. Tika veidotas reģionālās apvienības, tās piesaistīja līdzekļus, sadarbojās ar pašvaldībām un nevalstiskajām organizācijām, risināja konfliktus, noteica reģionālās robežas, tika definētas sabiedrības vajadzības, mērķi un uzdevumi, inventarizēti kultūras mantojuma resursi. Līdzekļi tika lietoti, lai atbalstītu darba grupu seminārus, izdotu ziņu lapas, darbam ar vietējiem plašsaziņas līdzekļiem un reģionālajam mārketingam. Kanādas Mantojums veica tikai padomdevēju un tehniskās palīdzības uzdevumus, tiešo darbu veica vietējās bezpeļņas organizācijas.

Programmas ieviešanas rezultāti dažādās vietās bija nevienādi sekmīgi un no tās ieviešanas sākuma 1988.gadā līdz 1996.gadam tā darbojās tikai četros no desmit sākotnējiem reģioniem. Diemžēl nav informācijas par programmas kopējo novērtējumu, taču sākotnējie novērtējumi liecina, ka programma nesusi galvenokārt netiešus ieguvumus, kā izglītība, izpratnes vairošana, pieredzes gūšana, tūrismam labvēlīgas vides veidošana, bet nav papildījusi sākotnējās optimistiskās prognozes par tiešiem ekonomiskiem ieguvumiem lauku reģionu iedzīvotājiem.

Atšķirības no daudziem Latvijā realizētajiem projektiem ir divas: (1) objektīvais novērtējums veiktajiem pasākumiem un gaidīto un iegūto rezultātu salīdzinājums, kas ļauj noteikt pieļautās kļūdas un nākotnē no tām izvairīties; (2) kultūras mantojuma aizsardzības funkciju decentralizācija un deleģēšana nevalstiskajam sektoram.

NOBEIGUMS

Promocijas darbā uzstādītais mērķis un uzdevumi ir sasniegti.

Veiktais pētījums sniedz atbildes uz būtiskiem jautājumiem:

- 1) Kādēļ ģeogrāfijā ir vērtīgi pētīt kultūras mantojuma aizsardzību un kādēļ kultūras mantojuma aizsardzības studijas ir vērtīgi veikt no ģeogrāfijas skatuleņķa?
- 2) Kādas ir kultūras mantojuma un tā aizsardzības sapratnes, kā tās mainījušās laika gaitā?
- 3) Kāda ir Latvijas kultūras mantojuma tiesiskās aizsardzības sistēma un cik efektīva tā ir mērķu sasniegšanā?
- 4) Kāda ir Latvijas mūsdienu sabiedrības attieksme pret kultūras mantojuma aizsardzību?
- 5) Kādas ir kultūras mantojuma kā tūrisma attīstības resursa perspektīvas un vājās vietas? Kādi ir Latvijas kultūras mantojuma tūristi?
- 6) Kādi ir kultūras mantojuma aizsardzības Latvijā aktuālākie turpmākās attīstības virzieni?

Izstrādājot šo darbu, kultūras mantojuma aizsardzība man atklājās kā fascinējošs ģeogrāfisku studiju lauks, kuram ir divas savstarpēji saistītas puses - aizklātā puse (dziļas un bezgalīgi smalkas iespējas pētīt atsevišķas vietas un objektus, attiecības laikā un telpā, starp vidi un cilvēkiem) un acīmredzamā puse (konkrētas kultūras mantojuma aizsardzības situācijas, kuras tieši raksturo ģeogrāfisku procesu izpausmes).

Kultūras mantojuma aizsardzība var dot būtisku ieguldījumu mūsu dzimtenes Latvijas savdabības izkopšanā un labklājības vairošanā. Ticu un ceru, ka šis pētījums dos ģeogrāfiem, kultūras un dabas mantojuma kopējiem, teritoriju attīstības plānotājiem un citiem interesentiem noderīgas atziņas.

PRIEKŠLIKUMI

1. Balstoties uz pētījuma pieredzi, piedāvāju kultūras pieminekļu aizsardzības efektivitāti raksturojošo rādītāju kopu, kas ir izmantojama kultūras mantojuma aizsardzības plānošanā. Šo kopu veidojošie rādītāji ir galvenie faktori, kas nosaka aizsardzības efektivitāti:

- ▶ kultūras pieminekļu tehniskais stāvoklis, izmantošanas veids un pakāpe;
- ▶ ainaviskā situācija - saistība ar citiem kultūras pieminekļiem, apkārtnes pārveidotības pakāpe un sakoptība;
- ▶ kultūras pieminekļu īpašnieki, viņu attieksme un aktivitātes;
- ▶ vietējo iedzīvotāju attieksme pret kultūras pieminekli;
- ▶ kultūras pieminekļa apmeklējums, tūrisma raksturojums;
- ▶ pašvaldības attieksme pret kultūras pieminekli.

2. Autores izstrādātā metode “Kultūras un dabas mantojuma tūrisma potenciāla novērtējums” ir veids, kā novērtēt mantojuma objektu piemērotību noteiktu tūrisma veidu un līmeņa attīstībai.

Iegūtā informācija dod iespēju:

- 1) izdalīt dažādu tūrisma veidu attīstībai visizdevīgākos areālus,
- 2) noskaidrot pētījumu apgabala tūrisma resursu piemērotību dažāda mēroga (vietējā, nacionālā, starptautiskā) tūrisma attīstībai,
- 3) analizēt resursu izvietojumu attiecībā vienam pret otru un citiem objektiem, piemēram, transporta ceļiem, t.i. tālākā plānošanas etapā izdalīt teritorijas ar vislielāko tūrismam izmantojamo tūrisma piesaistu blīvumu.

Piedāvātā metode ir visai darbietilpīga, tomēr precīza un vairāk piemērota salīdzinoši nelielu teritoriju – pagasta, vairāku pagastu vai administratīvā rajona tūrisma resursu analīzē.

3. Īpaši aizsargājamu dabas teritoriju tūrisma un rekreācijas plānošanā plašāk izmantojama ASV izstrādātā ROS klašu spektra metode, kas aprobēta Gaujas NP teritorijai.

Izstrādāt *rekreācijas iespēju spektru* nozīmē noteikt teritorijā iespējamās un vēlamās rekreatīvās aktivitātes un izdalīt to veikšanai atbilstošas zonas un vēlāk tās attīstīt – aizsargāt vai izmainīt atkarībā no rekreācijas politikas.

ROS klasifikācija var tikt veiksmīgi izmantota teritoriju rekreatīvas telpiski diferencētas izmantošanas plānošanā, jo arī no sabiedriskā sektora puses ir jābūt *pret klientu orientētai* attieksmei – ja kāda teritorija tiek atvēlēta vides aizsardzības un rekreācijas mērķiem, tad šīs teritorijas pārvaldībai (menedžmentam) ir pienākums nodrošināt iespējami kvalitatīvākus rekreācijas apstākļus klientiem, t.i. sabiedrībai.

4. Promocijas darbs iezīmē Latvijā aktuālus turpmāko pētījumu virzienus kultūras un dabas mantojuma aizsardzības problēmu izpētei ģeogrāfijā:

- 1) ekonomisko un sociālo attīstību ar vides aizsardzību saista ilgtspējīgas attīstības idejas. Tomēr līdz šim teorētiski pamatotos ilgtspējīgas attīstības principus praksē īstenot nav izdevies. Nespēja atrast kopīgus mērķus aizsardzībai un attīstībai un līdzsvarot to intereses ir visbiežākais iemesls daudzo Latvijas kultūras pieminekļu sabrukšanai un arī konfliktiem aktīvas ekonomiskas attīstības vietās. Kultūras, dabas un vienotā mantojuma ilgtspējīgas uzturēšanas mehānismu izstrāde varētu būt viens no nozīmīgākajiem virzieniem un lielākajiem izaicinājumiem ģeogrāfijas zinātnei un starpdisciplināriem pētījumiem nākotnē.
- 2) kopš 1992.gada Konvencijā par Pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību izdalīta kategorija “vienotais mantojums”, ar to saprotot kultūrainavas kā cilvēka un dabas harmoniskas mijiedarbības rezultātu un šī veseluma aizsardzības pieeja ir izmantojama gan teritoriju, gan atsevišķu objektu aizsardzības īstenošanai. Latvijā netiek apšaubīta vienotā mantojuma kā teorētiskas aizsardzības pieejas pastāvēšana, tomēr trūkst pētījumu par tā aizsardzības praktiskas īstenošanas metodēm un rezultātiem. Vienotā mantojuma aizsardzības plašāka īstenošana Latvijā ir apgrūtināta dalītās dabas un kultūras mantojuma aizsardzības politikas dēļ. Tādēļ būtiski ir paplašināt pētījumus, kas radītu metodes vienotā mantojuma aizsardzības principu iedzīvināšanai praksē.

ATZIŅAS UN SECINĀJUMI

Kultūras mantojuma jēdziena sapratne

1. Vienota kultūras mantojuma definīcija nav pieņemta, plašākajā nozīmē ar to tiek apzīmēts materiālo un nemateriālo objektu kopums, kas ir iepriekšējo paaudžu radīts, uzkrāts un satur nozīmīgas kultūras vērtības, kuru saglabāšana ir svarīga sabiedrībai. Sabiedrībā ir iesakņojusies šaurāka kultūras mantojuma jēdziena izpratne – to identificē ar atsevišķiem pieminekļiem. To veicina arī valsts tiesiskā kultūras mantojuma aizsardzības sistēma, kas attiecas tikai uz īpaši aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstos iekļautajiem objektiem.

Kultūras mantojuma aizsardzība

2. Kultūras mantojums ir tā kultūras daļa, kas mūsdienās ir pārmantota no pagātnes. Tomēr kultūras *mantošana* nav pasīvs, bet gan aktīvs un mērķtiecīgs process no *mantinieku* puses, jo zināšanas un vērtību sistēmu, kura ir saistīta gan ar materiālo, gan nemateriālo kultūras mantojumu, nevar automātiski pārmantot, tās vajag iemācīties, kas prasa apzinātu, mērķtiecīgu un aktīvu darbību pagātnes pieredzes pārņemšanā. Kultūras mantojums tiek aizsargāts tam piemītošo vērtību dēļ. Vērtību jēdziens bieži ir vairāk atkarīgs no vērtētāja uzskatiem, nevis vērtējamam objektam piemītošām īpašībām un aizsardzība ir vienošanās par vērtībām. Sabiedrībā vērtību sistēma mainās, līdz ar to kultūras mantojuma aizsardzība ir pakļauta pirmām kārtām politiskām, kā arī sociālām un ekonomiskām ietekmēm. Mūsdienās kultūras mantojuma nozīme ir saistīta ar tā vispārcilvēciskajām vērtībām, kā arī identitātes vērtību katrai sabiedrībai, valstij, reģionam vai vietai.

3. Kultūras un arī dabas mantojuma aizsardzības pirmsākumi ir tādā pagātnē, un pastāvīgi līdz mūsdienām aizsardzības idejas un darbības kļūst arvien apjomīgākas un ietekmīgākas. Kultūras mantojuma aizsardzības jēdziena izpratne laika gaitā ir attīstījusies. Atkarībā no izvirzītajiem uzdevumiem, ir izdalāmas sekojošas kultūras un dabas mantojuma aizsardzības pieejas, kuras visas pastāv arī mūsdienās:

- aizsardzība kā saglabāšana (*preservation*) – šajā gadījumā aizsardzība nozīmē aizsargājamo objektu saglabāšanu esošajā stāvoklī vai restaurāciju, atgriežoties pie kāda iepriekšējā stāvokļa;

- aizsardzība “kā saprātīga izmantošana” jeb funkcionālā pieeja (*conservation*) – aizsardzība ietver sevī attīstību un resursu izmantošanu, lai radītu kādus ieguvumus, tai pašā laikā domājot par nevēlamu blakusefektu samazināšanu, piemēram, ainavu degradāciju vai piesārņojumu;
- kultūras mantojuma aizsardzība kā ilgtspējīgas attīstības sastāvdaļa – šī pieeja ir visplašākā, vides aizsardzību saista ar sociālo un ekonomisko attīstību kā nešķiramus jēdzienus;
- vienotā kultūras un dabas mantojuma aizsardzība jeb ainaviskā pieeja – šī pieeja ir vairāk ģeogrāfiska, vēsturiska un antropoloģiska, balstīta uz vietas kultūras nozīmes, nevis tikai formas aizsardzību. Praksē tas nozīmē nenodalīt atsevišķi dabas un kultūras mantojumu, bet aizsargāt to kā vienotu veselumu. Attiecībā uz kultūrainavām tiek lietots termins “vienotais mantojums”. Vienotā mantojuma aizsardzības pieejas nozīmība pēdējā gadu desmita laikā tiek arvien biežāk uzsvērta starptautiskos dokumentos un tā tiek īstenota praksē daudzās pasaules valstīs.

4. Katra atsevišķa kultūras pieminekļa aizsardzība tiek īstenota plašā kontekstā, kurā sasaistīta sabiedrības vispārējā attīstība, valsts normatīvā funkcija un indivīda personiskā rīcība. Galvenās kultūras mantojuma aizsardzības interešu grupas ir: kultūras pieminekļa īpašnieks, pašvaldība, vietējie iedzīvotāji, tūrisma uzņēmēji, aizsardzības valsts institūcijas, zinātnes un izglītības pārstāvji, nevalstiskās organizācijas, tūristi.

Kultūras mantojuma aizsardzības pētniecība ģeogrāfijā

5. Kultūras mantojums atspoguļo cilvēka un dabas mijiedarbības vēstures gaitā un vietā, bet tā aizsardzība atspoguļo vienu no paņēmieniem, kā cilvēks organizē savu dzīves telpu, atlasa un sakārto tajā sev būtiskus elementus, t.i., raksturo sabiedrības un vides attiecības, kas ir galvenais ģeogrāfijas izpētes objekts. Ģeogrāfijas zinātnē kultūras mantojuma aizsardzības pētniecībā mūsdienās aktuālākie ir divi pētījumu virzieni: *kultūras ģeogrāfijā* (pētītas kultūras mantojuma vērtības un nozīmes, to maiņas sabiedrībā un loma vietas rakstura veidošanā) un *attīstības plānošanā*

(kultūras mantojuma aizsardzības uzdevumi paplašinās un tiek skatīti vienotā veselumā ar vispārējas attīstības jautājumiem un teritorijas iedzīvotāju dzīvi un vajadzībām). Latvijā ģeogrāfijas zinātnē kultūras mantojuma aizsardzība ir maz pētīts jautājums.

Kultūras mantojuma aizsardzības pētniecībā kombinēti jāizmanto kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījumu metodes.

Kultūras mantojuma aizsardzības sistēma Latvijā

6. Pastāvošā Latvijas valsts sistēma kultūras mantojuma aizsardzībā ir izveidota laika posmā pēc neatkarības atjaunošanas. Padomju varas gados pastāvējusi kultūras pieminekļu aizsardzības sistēma lielā mērā kalpoja ideoloģiskiem mērķiem. Veidojot kultūras mantojuma aizsardzības sistēmu pēc neatkarības atjaunošanas, netika ņemts vērā tas, ka sabiedrībā vairāku paaudžu ilgumā tika nomākta indivīdu personīgās atbildības tradīciju pārmantojamība, uz ko balstās pašreizējos likumos nostiprinātā pieeja. Pašreiz sabiedriskais sektors kultūras pieminekļu aizsardzībā uzņemas būtībā tikai pienākumus noteicošas un kontrolējošas funkcijas, bet atbildīgs par kultūras pieminekļa saglabāšanu ir vienīgi tā īpašnieks. Valsts sistēma kultūras mantojuma aizsardzībā Latvijā izteikti centralizēta. Aizsardzības sistēmā ir nepietiekami cieša saikne ar pašvaldībām, sabiedrību, salīdzinot ar citām valstīm, mazāk ir pozitīvu fiskālu stimulu aizsardzības pasākumiem. Šāda situācija nav pilnībā atbilstoša mūsdienu pieejām kultūras mantojuma aizsardzībā, kur tieši visu interešu grupu sadarbība ir priekšnoteikums aizsardzības panākumiem.

7. Latvijā izstrādāto kultūras mantojuma aizsardzības rīcībpolitiku analīze parādīja, ka kultūras mantojuma aizsardzība tajās tiek skatīta vienpusēji - tikai no aizsardzības institūciju interešu puses. Tiek analizētas kultūras mantojumam piemītošās mākslas, arhitektūras un vēsturiskās vērtības, bet netiek analizēta aizsardzības situācija no tās īstenošanas iespēju puses - kas ir īpašnieki, vai viņi var un vēlas izpildīt visas aizsardzības prasības, kāda ir pašvaldības un vietējās sabiedrības attieksme. Izstrādātās rīcībpolitikas reālo kultūras mantojuma aizsardzības situāciju nemaina, tātad tās būtībā ir zinātniski lietišķi pētījumi, nevis darbības programmas. Valsts trūcīgais finansējums kultūras pieminekļu aizsardzībai liecina par to, ka kultūras

mantojuma aizsardzība nebauda sistemātisku programmatisku politisku atbalstu. Viens no iemesliem šādai situācijai ir tas, ka trūkst pārliecinošu kultūras mantojuma plānošanas dokumentu, kuri skaidri parādītu sabiedrisko ieguvumu pārsvaru pār ieguldījumiem.

8. Mūsdienu Latvijas sabiedrības attieksme pret kultūras mantojuma aizsardzību ir atbalstoša un par kultūras un dabas pieminekļiem ir liela interese. Tomēr personīgā līdzdalība, atbildības pakāpe un gatavība piedalīties aizsardzībā ir ārkārtīgi zema. Iesaistīšanās aizsardzībā Latvijas sabiedrībā ir vismaz divas reizes zemāka nekā attīstītas demokrātijas Rietumvalstīs, kur līdzdalība kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā kļuvusi par sabiedriskās kultūras sastāvdaļu.

Arhitektūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes novērtējums Latgalē

9. Kultūras pieminekļu aizsardzības efektivitātes novērtējums, kas tika veikts, par piemēru izmantojot arhitektūras pieminekļu aizsardzības situāciju Latgalē, parādīja, ka dažādās grupās pieminekļu tehniskais stāvoklis un to apkārtnes sakoptība nav vienāda, atšķiras arī pašvaldību un vietējo iedzīvotāju atbalsta līmenis aizsardzības pasākumiem. Vislabāk uzturētā arhitektūras pieminekļu grupa ir katoļu baznīcas un tās ēkas no citām arhitektūras pieminekļu grupām, kurām ir atrasta izmantošanas funkcija. Arhitektūras pieminekļu nevienmērīgais tehniskais stāvoklis atsevišķās pieminekļu grupās apdraud kultūras mantojuma iespējas atspoguļot vispusīgu novada vēsturi un kultūru izgaismojošu ainu, no šobrīd visai bagātā tematiskā spektra pilnīgi izzūd atsevišķas daļas, jo bojā iet krogi (100% no visiem objektiem), daudzi tautas celtniecības objekti (50%), muižu saimniecības ēkas (62%), dzirnavas (63%).

10. Tāpat kā konstatēts citur pasaulē, valsts aizsargājamā kultūras pieminekļa statusam Latvijā nav būtiskas ietekmes uz objekta saglabāšanu, t.i. ēkas netiek vairāk aizsargātas tādēļ, ka valsts liek to darīt. Vislabākajā stāvoklī ir tradicionālās sabiedrības vērtības apliecinošās baznīcas. Dievnamu uzturēšana kārtībā Latgales katoļticīgajā sabiedrībā ir pašsaprotams, ģimenē ieaudzīnāts cilvēka pienākums. Sabiedrības pēctecība, garīgo vērtību nodošana no paaudzes paaudzē ir galvenais priekšnoteikums kultūras pieminekļu saglabāšanai.

11. Atšķirībā no baznīcām, lielākā daļa citu tipoloģisko grupu arhitektūras pieminekļu savu sākotnējo nozīmi un funkciju līdz mūsdienām ir zaudējusi, piemēram, muižu ēkas, saimnieciski objekti. Šo objektu saglabāšanas priekšnoteikums ir to funkcionālā atbilstība sabiedrības aktuālajām vajadzībām. Neviens no Latgales arhitektūras pieminekļiem netiek apsaimniekots ekonomiski efektīvā veidā. Visi objekti (izņemot baznīcas), kuri ir labā tehniskā stāvoklī, saņem sabiedriskā sektora dotācijas. Lielāko daļu no arhitektūras pieminekļiem nemaz vai tikpat kā nemaz neapmeklē tūristi. Tomēr daži piemēri pierāda, ka pastāv liels neizmantots potenciāls veidot atraktīvus tūrisma piedāvājumus arhitektūras pieminekļos.

Kultūras mantojuma aizsardzība un tūrisma attīstības plānošana

12. Tūrisma un kultūras mantojuma mijiedarbību analīzei ir ļoti svarīga nozīme, jo tūrisms ir viena no nedaudzajiem reālajiem līdzekļu avotiem aizsardzībai, bet kultūras mantojums ir viens no galvenajiem tūrisma attīstības resursiem. Iesaistoties tūrismā, kultūras piemineklis iegūst un arī rada papildus pievienoto vērtību.

Raksturojot kultūras mantojuma lomu tūrisma attīstībā, tā jāskata vispārējās tūrisma sistēmas kontekstā. Pēc būtības ir jārunā par divu veidu tūrisma attīstības modeļiem, jo tiem, daļēji pārklājoties, tomēr ir atšķirīgi mērķi un paņēmieni attiecībā uz kultūras mantojuma izmantošanu: *ekonomiskās attīstības modelis*, kurā kultūras mantojuma tūrisms kā ekonomikas nozare, kur galvenais mērķis ir peļņa un *kultūras un dabas mantojuma aizsardzības modelis*, kurā tūrisms un rekreācija norisinās, par galveno mērķi uzskatot kultūras un dabas mantojuma aizsardzību un sabiedrisko interešu (galvenokārt, izglītības, kultūras, rekreācijas) nodrošināšanu.

13. Kultūras mantojuma aizsardzības un tūrisma intereses sakrīt tikai daļēji, jo kultūras mantojuma aizsardzības galvenais mērķis ir saglabāt kultūras artefaktus un nozīmes, bet tūrisma galvenais mērķis ir gūt peļņu. Neplānotā un nekontrolētā attīstībā tūrisms var pārvērsties par galveno apdraudētāju gan kultūras, gan dabas mantojuma saglabāšanai. Kultūras mantojuma tūrisma attīstības plānošanā ir jāievēro, ka tūrisma neplānotā attīstībā resursu izmantošana un pārveide evolucionē vairākās stadijās atbilstoši Butlera izstrādātajai t.s. tūrisma reģionu dzīves cikla teorijai.

Atbilstoši šim modelim, balstoties uz produkta dzīves cikla teoriju, tūrisma attīstības reģionam ir izdalāmas sešas secīgas fāzes: *atklāšana, iesaistīšanās, attīstība, konsolidācija, stagnācija un atjaunošana vai lejupslīde.*

14. Latvijā pēdējos trīspadsmit gados kopš neatkarības atjaunošanas tūrisma attīstība notiek atbilstoši tirgus ekonomikas attiecībām, un līdzīgi, kā citur pasaulē. Kultūras un dabas mantojuma izmantošana tūrismā Latvijā strauji pieaug – arvien vairāk kultūras un dabas pieminekļu tiek piedāvāti tūristu apmeklējumam visos Latvijas reģionos. Arvien biežāk novērojamas konfliktsituācijas, jo ne vienmēr šie objekti ir sagatavoti apmeklētāju pieplūdumam un tiek nodarīti gan fiziski postījumi, gan sagrozīta un vienkāršota to kultūras vērtība. Tas norāda uz dažāda līmeņa (nacionālā, reģionālā, vietējā) tūrisma attīstības plānošanas svarīgo nozīmi un nepieciešamību daudz ciešāk sasaistīt un sadarboties aizsardzības un izmantošanas problēmu risināšanā.

15. Latvijā kultūras mantojuma tūrisma attīstības plānošanā ir plašāk jāpielieto lietīšķas tūrisma resursu potenciāla novērtēšanas metodes, piemēram tūrisma resursu novērtējumu pēc nozīmīguma vai ROS klasifikāciju (*ROS – Recreation Opportunity Spectrum*). Tas palīdzētu racionalizēt sabiedrībā ļoti aktuālās diskusijas par kultūras un dabas mantojuma ziņā bagātu teritoriju izmantošanas mērķiem un arī veicinātu kultūras mantojuma resursu racionālu un ilgtspējīgu izmantošanu.

16. Kultūras un dabas mantojuma tūrisma pieprasījuma plānošanā galvenais uzdevums ir izzināt apmeklējumu raksturu un apjomu, lai sagatavotu apstākļus kvalitatīvam objekta apmeklējumam un prognozētu tūrisma ietekmes. Visbiežāk kultūras un dabas mantojuma tūristi ir augstāk nekā vidēji izglītoti un atalgoti, vidēja vecuma ģimenes cilvēki, kuri iztērē diezgan lielus līdzekļus sava ceļojuma laikā un parasti ir apmierināti ar braucienu.

Kultūras mantojuma tūristi Latvijā

17. Kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju aptaujas dati parāda, ka Latvijā, tāpat kā konstatēts pētījumos citās valstīs, vissvarīgākie ceļojumam ir ar atpūtu saistīti

sociāli nosacījumi kā “patīkama sabiedrība”, bet mazāk svarīgi ir izziņas faktori, kā “organizēts pasākums” un “gids”. Latvijā visbiežāk kultūras un dabas mantojuma tūristi par sava apmeklējuma galveno motīvu min “vēlmi atpūsties” (35% gadījumu), “interesi par dabu, vēsturi, kultūru” (25%) un “ģimenes izbrauciens” (19%). Pēc novērotās apmeklētāju izturēšanās, lielākā daļa no tiem pieskaitāma četrām grupām: “jautra kompānija”, “laisks atpūtnieks”, “zinātkārs novadpētnieks”, “norūpējies ģimenes cilvēks”. Vietas apmeklējumā pirmā prasība ir “objekta sakoptība”.

Kultūras mantojuma aizsardzības turpmākās attīstības virzieni

18. Mūsdienās kultūras mantojuma aizsardzībai ir raksturīgs dinamisms un nozīmības pieaugums. Kopējā tendence ir nepārtraukti pieaugošs kultūras pieminekļu skaits un arvien grūtāk ir nodrošināt to adekvātu aizsardzību. Risinājumu meklējumos attīstās vairāki jauni virzieni, starp kuriem kā nozīmīgākie Latvijas situācijas kontekstā jāmin:

- kultūras mantojuma klasifikācijas jautājumi – pāreja no atsevišķu kultūras pieminekļu kā punktveida objektu aizsardzības uz kultūras nozīmju un veidolu saglabāšanu un attīstību, kas izpaužas kā vietu vienota kultūras un dabas mantojuma aizsardzība;
- kultūras mantojuma attīstības plānošana, ar mērķi palielināt kultūras mantojuma vērtības;
- jaunu sabiedrības sadarbības formu meklējumi ar mērķi saskaņot dažādu interešu grupu intereses, uzsvaru liekot uz pozitīvu darbību – kopēju mērķu meklēšanu un sasniegšanu, nevis aizliegumu un ierobežojumu īstenošanu.

19. Kultūras mantojuma attīstība ir tā vērtību pieaugums. Vērtību pieaugumam ir jābūt aizsardzības mērķim, pamatojumam un no tā izrietošiem katrā gadījumā individuāliem aizsardzības paņēmieniem. Aizsardzības organizācijā ir izšķiramas divas pieejas:

- 1) primāra kultūras vērtību attīstība, piemērojama atsevišķiem izvēlētiem kultūras pieminekļiem ar izcilām vēsturiskām, mākslas u.c. kvalitātēm, kurā aizsardzībai jānorisinās atbilstoši stingri zinātniskiem priekšstatiem; šajos gadījumos aizsardzības īstenošanai ir jābūt subsidētai no sabiedriskiem līdzekļiem;

2) primāra funkcionālo vērtību attīstība, piemērojama kultūras pieminekļiem, kuru kultūras vērtība ir zemāka; šajos gadījumos aizsardzības paņēmieni ir atbilstoši funkcionalitātes paaugstināšanai un aizsardzību īsteno galvenokārt par privātīpašnieki, bet sabiedriskais sektors subsidē sabiedriskos ieguvumus, kā piemēram, brīvu apmeklējumu, publiskas ārtelpas autentiskuma saglabāšanu, u.tml. Atšķirībā no baznīcām, lielākā daļa citu tipoloģisko grupu arhitektūras pieminekļu savu sākotnējo nozīmi un funkciju līdz mūsdienām ir zaudējusi, piemēram, muižu ēkas, saimnieciski objekti. Šo objektu saglabāšanas priekšnoteikums ir to funkcionālā atbilstība sabiedrības aktuālajām vajadzībām. Neviens no Latgales arhitektūras pieminekļiem netiek apsaimniekots ekonomiski efektīvā veidā. Visi objekti (izņemot baznīcas), kuri ir labā tehniskā stāvoklī, saņem sabiedriskā sektora dotācijas. Lielāko daļu no arhitektūras pieminekļiem nemaz vai tikpat kā nemaz neapmeklē tūristi. Daži piemēri pierāda, ka pastāv liels neizmantots potenciāls veidot atraktīvus tūrisma piedāvājumus arhitektūras pieminekļos.

LITERATŪRA

1. Adams, B. (2001) Joined-up conservation. *Ecos.* 22 (1): 5. Sk. internetā (2003.06.01.) http://www.banc.org.uk/ecosarta/arts22_1/ecosart4.html
2. *Aglonas bazilika* (1993) Katoļu dzeive, Rēzekne. 48 lpp.
3. Agnew, J. (1987) *Place and Politics. The Geographical Mediation of State and Society*. Allen and Unwin, Boston, London. 288 pp.
4. AHI (2003) *Association for Heritage Interpretation* Sk. Internetā (06.03.2003.) <http://www.heritageinterpretation.org.uk/>
5. Andersone, Z. (2001) *Kulturoloģija, I daļa*. RaKa, Rīga.
6. ANO Attīstības programma (2001) *Pārskats par tautas attīstību 2000/2001. Sabiedriskās politikas process Latvijā*. Apvienoto Nāciju Attīstības programma, Rīga. 141 lpp.
7. Apinis, M. (1983.) *Kultūras vērtību starptautiskā aizsardzība sistēma. Palīgmateriāls lektoriem*. LPSR Zinību biedrība, Rīga. 42 lpp.
8. Apinis, M. (1988.) *Pieminekļu jēdziens un klasifikācija*. Grām.: Cimermanis, S. (red.) *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi: aizsardzība un izmantošana*. Zinātne, Rīga. 9.-18. lpp.
9. Apinis, M. (1992.) *No pieminekļu aizsardzības vēstures*. Mārīņa Apiņa Fonds, 28 lpp.
10. Ashworth, G.J. (1994) From history to heritage – from heritage to identity. In search of concepts and models. In: *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ashworth, G.J., Larkham, P.J. (eds.). Routledge, London, pp. 13-30.
11. Ashworth, G.J. (1995) Managing the cultural tourist. In: *Tourism and Spatial Transformations*. Ashworth, G.J., Dietvorst, A.G.J. (eds.). CAB International Wallingford, pp. 265-283.
12. Atkins, P., Simmons, I. Roberts, B. (1998) *People, Land & Time. An Historical Introduction to the Relations Between Landscape, Culture and Environment*. Arnold, London. 286 pp.
13. Australia ICOMOS (1984) Burra Charter Guideline – Cultural Significance. # 2.1. Sk. internetā (12.09.2002.) <http://www.icomos.org/australia/burrasig.html>
14. Balcar, M.J.O., Pearce, D.G. (1996) Heritage tourism on the West Coast of New Zealand. *Tourism Management*, 17 (3), 203-212.
15. BALCON (2003)a *Ten Years with the Halland Model*. BALCON – Development through Conservation of the Cultural Heritage in the Baltic Sea Region. Sk. Internetā (15.12.2003.) <http://www.balcon.net/hmbeng.pdf>
16. BALCON (2003)b *UN: Balcon One of 100 Best-in-Practice Projects in the World*. BALCON – Development through Conservation of the Cultural Heritage in the Baltic Sea Region. Sk. Internetā (15.12.2003.) <http://www.balcon.net/un100.pdf>
17. Barrow, C.J. (2001) Environment and development. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Vol. 7. Smelser.N.J., Baltes, P. (eds.). Elsevier, Amsterdam, Oxford, pp. 4566-4572.

18. Bateman, I. (1995) Environmental and economic appraisal. In: *Environmental Science for Environmental Management*. O'Riordan, T. (ed.) Longman Scientific & Technical, Harlow, pp. 45-57.
19. Baudrillard, J. (1988) *America*. Verso, London. 129 pp.
20. Benhamou, Fr. (1997) Conserving historic monuments in France: a critique of official policies. In: *Economic Perspectives on Cultural heritage*. Hutter, M., Rizzo, I., (eds.) Macmillan Press, London, pp. 196-210.
21. Boddy D., Buchanan D. (1992) *Take the Lead: Interpersonal Skills for Project Managers*. Prentice Hall, London. 184 pp.
22. Boruks, A. (1995) *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā. No senākajiem laikiem līdz mūsdienām*. Auditorfirma "Grāmatvedis", Rīga. 449 lpp.
23. Brown, V. (1996) Heritage, tourism and rural regeneration: the heritage regions programme in Canada. *Journal of Sustainable Tourism*, 4 (3), 174-182.
24. BSZI (2002) *Sabiedrības informētība kultūras mantojuma saglabāšanas un attīstības jomā*. Baltijas Sociālo zinātņu institūts, Rīga. 35 lpp. (Latvijas Republikas Kultūras ministrijas pasūtīts pētījums)
25. Buckland, M. (1997) *Access to American Cultural Heritages. So what is Cultural Heritage?* Skat. Internetā (05.01.2005.) <http://www.sims.berkeley.edu/courses/is142/f97/what.html>
26. Bunce, M. (1994) *The Countryside Ideal. Anglo – American Images of Landscape*. Routledge, London, New York. 232 pp.
27. Bunkše, E.V. (1990) Landscape symbolism in the Latvian drive for independence. *Geografiska Notiser*, 4, 170-178.
28. Burgess, J. (2000) Situating knowledges, sharing values and reaching collective decisions. The cultural turn in environmental decision making. In: *Cultural Turns / Geographical Turns: Perspectives on Cultural Geography*. Cook, J., Crouch, D., Naylor, S. and Ryan, J.R. (eds.). Prentice Hall, Essex, pp. 273 – 287.
29. Burke, G. (1976) *Townscapes*. Penguin, Harmondsworth. 246 pp. (Pelican geography and environmental studies)
30. Burton, R. (2000) Landscape evaluation. In: *Applied Geography: Principles and Practice*. Pacione, M. (ed.), Routledge, London and New York, pp. 236-245.
31. Butler, R.W. (1980) The concept of tourist area cycle of evolution: implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 14, 5-12.
32. Carter, R.W., Bramley, R. (2002) Defining heritage values and significance for improved resource management: an application to Australian tourism. *International Journal of Heritage Studies*, 8 (3), 175-199.
33. Ceballos – Lascrain, H. (1996) *Tourism, Ecotourism and Protected Areas: the State of Nature-Based Tourism around the World and Guidelines for its Development*. IUCN, Gland, Cambridge. 301 pp.
34. Chaves, L. (1997) *Tourism Product Development and Planning Manual*. Unpublished.

35. Cheshire, P.C., Stabler, M.J. (1976) Joint consumption benefits in recreational site 'surplus': an empirical estimate. *Regional Studies*, **10**, 343-351.
36. Cimermanis, S. (1999) Par Latvijas vēsturiski etnogrāfiskjiem apgabaliem. Grām.: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Caune, A. (sast.) Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 34.-53. lpp.
37. Clark, R.N., Stankey, G.H. (1979) *The Recreation Opportunity Spectrum: A Framework for Planning, Management, and Research. General Technical Report*. US Department of Agriculture Forest Service, Pacific Northwest Forest and Range Experiment Station.
38. Cole, D.N., Stankey, G.H. (1998) Historical Development of Limits of Acceptable Change: Conceptual Clarification and Possible Extensions. In: McCool, Stephen F.; Cole, David N., comps. *Proceedings: Limits of Acceptable Change and Related Planning Processes: Progress and Future Directions; 1997 May 20-22; Missoula, MT*. Gen. Tech. Rep. INT-GTR-371. Ogden, UT: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station. 5-9.
Sk. internetā (03.03.2003.) <http://www.wilderness.net/pubs/320.pdf>
39. Collett, D. (1987) Pastoralists and wildlife: image and reality in the Kenyan Maasailand. In: *Conservation in Africa: People, Policies and Practice*. Anderson, D., Grove, R. (eds.). Cambridge University Press, Cambridge, pp.129-148.
40. Cooper, C. (1998) The environmental consequences of declining destinations. In: *Tourism Development: Environmental and Community Issues*. Cooper, C., Wanhill, S. (eds.) John Wiley & Sons, Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto, pp. 129-137.
41. Council of Europe (2003) *CEMAT – European Observational Guide to the Rural Heritage*. European Conference of Ministers Responsible for Regional Planning, CEMAT, Committee of Senior Officials (CSO), Strasbourg, 10 April 2003. CEMAT-CHF 80, 19 Addendum.
42. Council of Europe (1991) *Funding the Architectural Heritage*. Council of Europe, Strasbourg. 67 pp.
43. Council of Europe (1995) *Recommendation No. R (95) 9 Of the Committee of Ministers to Member States on the Integrated Conservation of Cultural Landscape Areas as Part of Landscape Policies*. Sk. internetā (22.06.2002.) <http://cm.coe.int/ta/rec/1995/95r9.htm>
44. Council of Europe (1989) *Town Planning Assistance to Dalt Vila, Ibiza: Report Established by the Experts Nominated by the Council of Europe*. Council of Europe, Strasbourg. 43 pp. (Architectural heritage series, No.18)
45. Council of Europe (1993) *Vienna Declaration, 9 October 1993*. Committee of Ministers of the Council of Europe. Sk. internetā (12.12.2002.) <http://cm.coe.int/ta/decl/1993/Vienna%20Summit%20Declaration.htm>
46. Cosgrove, D. (1989) Geography is everywhere: culture and symbolism in human landscapes. In: *Horizons in Human Geography*. Gregory, D., Walford, R. (eds.) Macmillan, Basingstoke, pp. 118-135.
47. Cosgrove, D. (2000) Culture. In: *The Dictionary of Human Geography*. Johnston, R.J. et al. (eds.) Blackwell, Oxford, pp. 143-146.

48. Craig, A. (1992) The new tourist expectation – opportunity or threat? In: *Management of Public Access to the Heritage Landscape. European Colloquy. Transcripts.* Council of Europe, Strasbourg, pp. 29-35. (Architectural heritage reports and studies, No 24.)
49. Crang, M. (1998) *Cultural Geography.* Routledge, London. 215 pp. (Routledge Contemporary Human Geography series)
50. Creigh-Tyte, S. (1997) The development of British policy on Built heritage preservation. In: *Economic Perspectives on Cultural Heritage.* Hutter, M., Rizzo, I., (eds.) London, Macmillan Press, pp.133-154.
51. Cresswell, T. (1999) Place. In: *Introducing Human Geographies.* Cloke, P., Crang, Ph., Goodwin, M. (eds.). Arnold, London, pp. 226 – 233.
52. Čoldere, D. (1998) Pieminekļu aizsardzība pēc Otrā pasaules kara. Vēsturiskas epizodes un personiskās atmiņas. *Doma*, (4) Latvijas Mākslas muzeju apvienības izdevniecība Doma, Rīga, 46.-56. lpp.
53. DAP (2005) Īpaši aizsargājamās dabas teritorijas. Dabas aizsardzības pārvalde. Sk. Internetā (23.02.2005.) <http://www.dap.gov.lv/?objid=257>
54. Daskalakis, G. (1984) Tourism and the architectural heritage – cultural aspects. In: *Publications de l'AIEST Association Internationale d'Experts Scientifiques du Tourism. Tourism and the Architectural Heritage – Cultural, Legal, Economic and Marketing Aspects.* Vol. 25, Editions AIEST, St-Gall, pp. 23 – 36.
55. Dear, M.J. (1988) The postmodern challenge: reconstructing human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 13, 262-274.
56. van Death, J.W., Scarbrough, E. (1995) The concept of values. In: *The Impact of Values.* van Death, J. W., Scarbrough, E. (eds.). Oxford University Press, Oxford, New York, pp. 23 - 48. (Beliefs in Government)
57. Dekante, H. (2001) *Teritorijas telpiskās struktūras analīzes apraksts par piemēru izmantojot reģionālās attīstības projektā "Vidzemes josta" izmantoto metodi.* Npublicēts Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas pasūtījums. 37 lpp.
58. Denevan, W. (1992) The pristine myth: the landscape of the Americas in 1492, *Annals of the Association of American Geographers*, 82 (3), 369-385.
59. DFNA (2001) *CHIP – Cultural Heritage in Planning.* Danish Forest and Nature Agency. Sk. internetā (10.02.2003.) http://www.sns.dk/udgivelser/2001/87-7279-298-1/default_eng.htm
60. DFNA (2004) *Danish Forest and Nature Agency.* Sk.internetā (27.04.2004.) <http://www.sns.dk/internet/>
61. Dravniece, D. (2002) Zaļais ceļš uz demokrātiju? Sk. internetā (31.01.2002.) <http://www.politika.lv>
62. van Driesche, J., Lane, M. (2002) Conservation through conversation: collaborative planning for reuse of a former military property in Sauk county, Wisconsin, USA, *Planning Theory & Practice*, 3 (2), 133-153.

63. Dromard, C. (1992) Touristic uses and local development. Country houses and heritage landscapes in Hungary and Czechoslovakia. In: *Management of Public Access to the Heritage Landscape. European Colloquy. Transcripts.* Council of Europe, pp.55-59. Architectural heritage reports and studies, No 24.
64. Dudoignon, S.A. (1998) Culturally correct. *UNESCO Courier*. **51** (10), 40-42.
65. Duncan, J., Ley, D. (1982) Structural Marxism and human geography: a critical assessment. *Annals of the Association of American Geographers*, **72** (1), 30-59.
66. Duncan, W.R. (1996) *A Guide to the Project Management Body of Knowledge.* Project Management Institute, PMI Standards Committee, (Sk. Internetā 15.12.2002) <http://www.pmi.org> .
67. EAHI (2002) European Association for Heritage Interpretation. Sk. internetā (06.03.2003.)<http://www.geographie.uni-freiburg.de/ipg/forschung/ap6/interpret-europe/heritage/heritage.htm>
68. EC (2000) *CAP Reform: Rural development.* European Commission. Directorate-General for Agriculture, Brussel. 12 pp.
69. EC – AEIDL (2001) Community initiative for rural development (LEADER II: “Links between actions for the development for the rural economy”) Heritage as a Resource. Sk. internetā (25.08.2002.) <http://www.rural-europe.aeidl.be/rural-en/biblio/herit/contents.htm>
70. Echter, C.P. (2001) Preservation in Germany and the study on cultural assets in Europe. In: *Criteria for the Spatial Differentiation of the EU Territory: Cultural assets.* Federal Office for Building and Regional Planning (BBR). Bonn, pp.1-11. (Forschungen 100.2)
71. Eco, U. (1986) *Travels in Hyper-Reality.* Picador, London. 307 pp.
72. Eden, S.E. (1993) Individual environmental responsibility and its role in public environmentalism. *Environment and Planning A*. (25), 1743-1758.
73. Eglīte, P. (2002.) Ceļojumi Latvijas iedzīvotāju atpūtas vēlmēs. Grām.: *Latvijas Universitātes 60. Zinātniskā konference. Ģeogrāfija, Ģeoloģija, Vides zinātne. Referātu tēzes.* Latvijas Universtitāte, Rīga, 42.-44.lpp.
74. Eliade, M. (1996) *Sakrālais un profānais.* Minerva, Rīga. 186 lpp.
75. Ennen, E. (2000) The meaning of heritage according to connoisseurs, rejecters and take-it-or-leavers in historic city centres: two Dutch cities experienced. *International Journal of Heritage Studies*, **6** (4), 331-349.
76. Federation des Parcs Naturels Régionaux (1997) *The Regional Nature Park: Promoting and Preserving. A Charter.* Federation des Parcs Naturels Régionaux. Sk. internetā (11.03.2003.) http://www.parcs-naturels-regionaux.tm.fr/un_parc/index_en.html
77. Fielden, B. M., Jokilehto, J. (1994) *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites.* Warszawa. 105 pp.
78. Frame, T.M., Gunton, T., Day, J.C. (2004) The role of collaboration in environmental management: an evaluation of land and resource planning in British Columbia. *Journal of Environmental Planning & Management*, **47** (1), 59-83.

79. Fredman, P., Emmelin, L. (1999) Values of mountain tourism: economic benefits across visitor segments in Femundsmarka, Rogen and Langfjallet. *ETOUR, European Tourism Research Institute. Working paper*. ETOUR, Ostersund.
80. Garleja, R. (1997) *Sociālā uzvedība*. Latvijas Universitāte, Rīga. 112 lpp.
81. Gasmana, Fr. (1998) *Kas un kur Latvijā ir nabadzīgs*. ANO Attīstības programma, Rīga. 41 lpp.
82. Gaujas nacionālais parks. Karte ar mērogu 1:100000 (1997) Jāņa sēta, Rīga. 1 lapa.
83. Gay, H., Phillips, A. (2001) Natural and cultural heritage – exploring the relationships. *Ecos*. 22 (1): 5. Sk. internetā (01.06.2003.)
http://www.banc.org.uk/ecosarta/arts22_1/ecosart5.html
84. Gidens, E. (1999) *Sabiedrības veidošanās*. AGB, Rīga. 399 lpp.
85. Glacken, C. J. (1970) Man against nature: an outmoded concept. In: *The Environmental Crisis*. Helfrich, H.W. (ed.). New Haven, Yale University Press, pp. 127-142.
86. G. Manteifeļs par Rušonu (1997) *Zemturis*, 26.
87. Golledge, R.,G., Stimson, R.,J. (1987) *Analytical Behavioral Geography*. Routledge, London. 345 pp.
88. Goodall, B. (1987) *The Penguin Dictionary of Human Geography*. Penguin, Harmondsworth. 509 pp.
89. Graham, E. (1998) Philosophies underlying human geography research. In: *Methods in Human Geography. A Guide for Students Doing a Research Project*. Flowerdew, R., Martin, D. (eds.) Longman, Harlow, pp. 6-30.
90. Greenwood, D. (1989) Culture by the pound: an anthropological perspective on tourism as cultural commoditization. In: *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism*. Smith, V.L. (ed.) University of Pennsylvania Press, Phyladelphia, pp. 171-186.
91. Gregory, D. (1994) *Geographical Imaginations*. Blackwell, Oxford. 442 pp.
92. Gren, M. (1994) *Earth Writing, Exploring Representation and Social Geography in-between Meaning/Matter*. University of Gothenburg, Gotheburg. 324 pp.
93. Guerzoni, G. (1997.) Cultural heritage and preservation policies: notes on the history of the Italian case. In: *Economic Perspectives on Cultural Heritage*. Hutter, M., Rizzo, I., (eds.) London, Macmillan Press, pp. 107-132.
94. Gunn, C.A. (1988) *Vacationscape. Designing Tourist Regions*. Van Nostrand Reinhold, New York. 121 pp.
95. Gunn, C.A. (1993) *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*. Taylor & Francis, Washington. 460 pp.
96. Gustafsson, C. (ed.) (1999) *Building Conservation and Labour Market Policy Working as a Driving Force for Regional Strategic Development. Book of Proceedings of International Conference in Halmstad, 17-19 February 1999*. Hallands Lansmuseer, Halmstad. 172 pp.

97. Habermas, J. (1974) *Theory and Practice*. Heinemann, London. 310 pp.
98. Halbwachs, M. (1992) *On Collective Memory*. University of Chicago Press, Chicago, London. 244 pp. (The Heritage of Sociology)
99. Hall, C.M., McArthur, S. (1996) The human dimension of heritage management. In: *Heritage Management in Australia and New Zealand: the Human Dimension*. Hall, C.M., McArthur, S. (eds.). Oxford University Press, South Melbourne, pp.2-21.
100. Hanell, T. et al. (2000) *The Baltic Sea Region Yesterday, Today and Tomorrow – Main Spatial Trends*. Nordic Centre for Spatial Development (Nordregio). Sk. Internetā (05.01.2004.) http://www.nordregio.se/bsr/chapter_5_p_174-190.pdf
101. Hartshorne, R. (1963) The Nature of Geography. A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past. *Annals of the Association of American Geographers*. Volume XXIX, 1939. Reprinted by Kraus Reprint LTD, Vaduz. 471 pp.
102. HCF (2001) *Exploring The Connection Between Built and Natural Heritage. Research Report*. Heritage Canada Foundation. 22 pp.
103. HCWA (2005) *Register of Heritage Places. Information Paper*. Heritage Council of Western Australia. Sk internetā (06.03.2005.) http://www.heritage.wa.gov.au/pdfs/pubList/section2/Assess_crit.pdf
104. Healy, P. (1996) The communicative turn in planning theory and its implications for spatial strategy formation. *Environment and Planning B*, **23** (2), 217-234.
105. Heath, E., Wall, G. (1992) *Marketing Tourism Destinations: A Strategic Planning Approach*. John Wiley & Sons, New York. 226 pp.
106. Hercogs, V. (2002) Intervija žurnālam “*Rīgas laiks*”, 8.
107. The Heritage Society of British Columbia (bez dat.) Sk. internetā (06.03.2003.) <http://www.islandnet.com/~hsbc/interpretation.htm>
108. Herzfeld, M (2003) A place in history: social and monumental time in a Cretan town. Histories in their places. In: *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Low, M.S., Lawrence-Zuniga, D. (eds.). Blackwell Publishing, Malden, Oxford, pp. 363-369.
109. Hewison, R. (1987) *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*, Methuen, London. 146 pp.
110. High Level Group on Tourism and Employment (1998) Report of the High Level Group on Tourism and Employment. Sk internetā (23. 10. 2002.) http://europa.eu.int/comm/enterprise/services/tourism/tourism-publications/documents/hlgreport_en.pdf
111. Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.) (1983) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge. 320 pp.
112. Holland, A., Rawles, K. (1993) Values in conservation. *Ecos*. 14 (1), 14-19.
113. Honkanen, A. (2000) Churches and statues – cultural tourism in Finland. Paper presented at the 9th Nordic Tourism Research Conference 12-14 October, Bornholm.

114. IVN (2002) *Ietekmes uz vidi novērtējums: informatīvs materiāls ietekmes uz vidi novērtējuma procesa dalībniekiem, vides zinību studentiem, interesentiem*. Ietekmes uz vidi novērtējuma valsts birojs, Rīga. 208 lpp.
115. Ilmete, Ž. (1998) *Kurss "Projektu vadīšana", izdales materiāls*, LU Pašvaldību un projektu vadības valsts mācību centrs, Rīga.
116. IUCN (1980) *The world conservation strategy, international union for the conservation of nature and natural resources*. World Wildlife Fund and United Nations Environment Programme.
117. IUCN (1991) *Caring for the Earth: a strategy for sustainable living*. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, United Nations Environment Programme, World Wide Fund for Nature. 228 pp.
118. IUCN (1994) *Guidelines for Protected Area Management Categories*. IUCN/UICN, Cambridge. 261 pp.
119. Jackson, P. (1989) *Maps of Meaning: an Introduction to Cultural Geography*. Unwin, London. 213 pp.
120. Johansson, O. (1995) Protecting the environment. In: *The Scope of Government*. Borre, O., Scarbrough, E. (eds.). Oxford University Press, Oxford, pp. 313-340. (Beliefs in Government)
121. Johnson, N.C. (1996) Where Geography and History meet: heritage tourism and the Big house in Ireland. *Annals of the Association of American Geographers*, **86** (3), 551-566.
122. Johnson, N.C. (1999) Memory and heritage. In: *Introducing Human Geographies*. Cloke, P., Crang, Ph., Goodwin, M. (eds.) Arnold, London, pp.170-178.
123. Johnson, N.C. (2004) Public Memory. In: *A Companion to Cultural Geography*. Duncan, J.S., Johnson, N.C., Schein, R.H. (eds.) Blackwell, Malden, Oxford, pp. 316-327.
124. Jones, R.E., Fly, J., Cordell, K. (1999) How green is my valley? Tracking rural and urban environmentalism in the Southern appalachian Ecosystem. *Rural Sociology*, **64** (3), 482-499.
125. Kaspar, C. (1984) Tourism and architectural heritage – cultural, legal, economic and marketing aspects. In: *Publications de l'AIEST Association Internationale d'Experts Scientifiques du Tourism. Tourism and the Architectural Heritage – Cultural, Legal, Economic and Marketing Aspects*. Vol. 25, Editions AIEST, St-Gall, pp. 13-16.
126. Kelly, M.E. (1998) Tourism planning: What to consider in tourism plan making. *Proceedings of the 1998 National Planning Conference "Revolutionary Ideas in Planning"* AICP Press. Sk. Internetā (20.04.2004.)
<http://www.asu.edu/caed/proceedings98/Kelly/kelly.html>
127. KKF (2004) *Rezultatīvie rādītāji*. Latvijas Kultūrkapitāla fonds Sk. internetā (18.04.2004.)
<http://www.kkf.lv>
128. Kļaviņš, M., Cimdiņš, P. (1994) *Economy and Environment in Societies in Transition: Case Study of Latvia*. Latvijas Universitāte, Rīga. 85 lpp.
129. Kokorišs, V. (2002) Personīga saruna ar Aglonas bazilikas lietu pārvaldnieku V. Kokorišu 5.jūnijā.

130. Koroļeva, I. (2001) Latvijas jaunieši šodien un rīt: jauniešu vērtīborientācijas un dzīves ceļa izvēle. Grām.: *II Pasaules latviešu zinātnieku kongress, Rīga, 2001. gada 14.-15. Augusts. Tēžu krājums*. Latvijas Zinātņu akadēmija, Rīga. 127. lpp.
131. Koroļeva, I., Rungule, R., Sebre, S., Trapenciēre, I. (1999) *Latvijas jaunatnes socioloģisks portrets*. LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga. 251 lpp.
132. Kuniga, I. (2000) *Kristapiņu kapulauks: 8.gs. beigas – 12.gs.* RaKa, Rīga. 242 lpp.
133. Kurabayashi, Y. (1997) Features and recent development of cultural heritage policy in Japan. In: *Economic Perspectives on Cultural Heritage*. Hutter, M., Rizzo, I., (eds.) London, Macmillan Press, pp. 155-169.
134. Kursīte, J. (2001)a Regions of Latvia and sacredness of Latvian landscape. *Humanities and Social Sciences in Latvia*, 4, 29-39.
135. Kursīte, J. (2001)b Telpas uztveres viendabība/neviendabība. Grām.: *Eiropas dialogi 1*. Šuvajevs, I. (sast.) Eiropas Komisijas delegācija Latvijā, Rīga, 42.-45. lpp.
136. Kurzemes ģeogrāfija un vēsture Internetā (bez dat.) *Talsu rajona Dundagas pagasts*. Skatīts internetā (20.04.2005.)
<http://www.cs.lpu.lv/kurzeme/dundpag.html>
137. Kuss, F.R., Graefe, A.R., Vaske J.J. (1990) *Visitor Impact Management: A Review of Research. Vol. 1* Nat. Parks Conserv. Assoc, Washington, D.C.
138. Lancmanis, I. (2004) Mūžīgais un efemērais. Kurzeme – Kurzemes hercogiste – Latvija – Eiropa. *Latvijas Vēstnesis*, 152-155 (24., 28.-30. sept.), B7.
139. Lasmane, S., Dūka, M., Kalniņa, R., Gintere, L. (1998) *Iedzīvotāju pašiniciatīva, ticība sev un savas nākotnes veidošana*. Rīga. 27 lpp.
140. Lasmanis, A. (2002) *Datu ieguves, apstrādes un analīzes metodes pedagogijas un psiholoģijas pētījumos. 1., 2. grāmatas*. Izglītības sōji, Rīga. 236 lpp. un 421 lpp.
141. Lee, R.F. (1972) *Family Tree of the National Park System*. Eastern National Park & Monument Association, Philadelphia. 89 pp.
142. Lee, R. (2000) Values. In: *The Dictionary of Human Geography*. Johnston, R.J. et al. (eds.) Blackwell, Oxford, pp. 886-888.
143. Lewis, O. (2000) A study of slum culture: backgrounds for la Vida. In: *From Modernization to Globalization. Perspectives on Development and Social Change*. Timmons, R. J., Hite, A. (eds.) Blackwell Publishers, Malden, Mass., Oxford, pp. 110-118. (Blackwell readers in sociology)
144. Likums par pieminēkļu aizsardzību (1923) *Valdības vēstnesis*. Nr.133, 26.jūnijs.
145. Lombardi, P. (1999) Contingent Valuation Method for Forcasting the Option Value of the Castle of Rivoli, Turin, Italy. Sk. internetā (14.03.2003)
<http://www.surveying.salford.ac.uk/bqtoolkit/tpages/protocol/cases/Doc%2009.htm>
146. Lowenthal, D. (1985) *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge. 489 pp.

147. Lowenthal, D. (1994) Identity, heritage and history. In: *Commemorations: The Politics of National Identity*. Gillis, J.R. (ed.) Princeton University press, Princeton, New Jersey, pp. 41-57.
148. LRAA (2000) *Latgales attīstības plāns – Pilotprojekts / Latgales reģiona attīstības stratēģija. ES PHARE projekts: LE 9702.01.05./0001*. Sk. internetā (20.01.2003.) <http://www.latgale.lv/strategijas.html>
149. LR CSP (1999) *Tūrisms Latvijā. Statistikas biļetens*. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Rīga. 98 lpp.
150. LR CSP (2002)a *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata, 2000*. LR Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga. 206 lpp.
151. LR CSP (2002)b *Latvijas 2000.gada tautas skaitīšanas rezultāti. Statistikas datu krājums*. LR Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga. 288 lpp.
152. LR CSP (2004)a *Demogrāfija: statistisko datu krājums*. LR Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga. 200 lpp.
153. LR CSP (2004)b *Nabadzības novēršanas monitorings*. LR Centrālā Statistikas pārvalde, Rīga. Sk. internetā (22.09.2004) <http://www.csb.lv/Satr/nabdz.cfm>
154. LR KM (2001) *Nacionālā programma "Kultūra" 2000-2010*. Latvijas Republikas Kultūras ministrija, Rīga. Sk internetā (11.02.2003.) <http://www.km.gov.lv/UI/ImageBinary.asp?imageid=306>
155. LVMD, Holsteinborg Consult (1999) *Rekreācijas raksturojums Gaujas nacionālajā parkā*. Latvijas Valsts mežu dienests, Holsteinborg Consult Npublicēta projekta atskaite.
156. Lyndis, C., et al. (1998) What matters and why. *Conservation Bulletin* 33, January, pp. 8-10.
157. Macnaghten, Ph., Jacobs, M. (1997) Public identification with sustainable development. Investigating cultural barriers to participation. *Global Environmental Change*. 7 (1), 5-24.
158. Masser, I, Sviden, O., Wegener, M. (1994) What new heritage for which New Europe? Some contextual considerations. In: *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ashworth, G.J., Larkham, P.J. (eds.) Routledge, London, pp. 31-43.
159. Mathieson, A. (1993) *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. Longman, New York. 208 pp.
160. Mayell, H. (2004) *As Consumerism Spreads, Earth Suffers, Study Says*. National Geographic. Sk. Internetā (05.02.2004.) http://news.nationalgeographic.com/news/2004/01/0111_040112_consumerism.html#main
161. McKibben, B. (1990) *The End of Nature*. Penguin Books, Harmondsworth. 208 pp.
162. Melluma, A. (1985.) *Gaujas Nacionālā parka Āraišu zonas attīstības galvenie virzieni. Rekomendācija*. Zinātnes un ražošanas apvienība "Silava", Latvijas zinātniski pētnieciskais mežsaimniecības problēmu institūts, Salaspils. 16 lpp.
163. Melluma, A. (1994) Metamorphoses of Latvian landscapes during fifty years of Soviet rule. *GeoJournal*, 33 (1), 55-62.

164. Melluma, A. (1998) Vienotais dabas un kultūras mantojums, vīzijās un praksē. *Latvijas Vēstnesis*, 30. jūlijā, 5.
165. Michalik, S. (1972) Synantropizacja szaty Roślinnej na terenach chronionych w świetle nowych poglądów na rezerwatowa ochronę przyrody. *Wszechświat*. 7/8, 181-186.
166. Mill, R.C., Morrison, A.M. (1985) *The Tourism System: An Introductory Text*. Prentice-Hall International, London. 457 pp.
167. Morēns, E. (1990) *Domājot par Eiropu*. Omnia Mea, Rīga. 176 lpp.
168. Morrissey, J., Manning, R. (2000) Race, residence and environmental concern: New Englanders and the White Mountain National Forest. *Human Ecology Review*. 7 (1), 12-24.
169. Nas, M. (1995) Green, greener, greenest. In: *The Impact of Values*. van Death, J. W., Scarbrough, E. (eds.) Oxford University Press, New York, pp. 275-300.
170. Newby, P.T. (1994) Tourism. Support or threat to heritage? In: *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. Ashworth, G.J., Larkham, P.J. (eds.) Routledge, London, pp. 13-30.
171. Nikodemus, O., Ramans, K., Rozīte, M., Rungule, R., Sprukta, S., Stūre, I.. (1998) *Tūrisms ilgtspējīgas attīstības kontekstā. Zinātnisks pētījums – rokasgrāmata*. Rīga. 130 lpp. Nepublicēts pētījums.
172. Nikodemus, O. (2001) *Ainavu plānošana, apsaimniekošana un aizsardzība lauku pašvaldībās*. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga. 18 lpp.
173. NPS (2002) *The Historic Preservation Planning Program. Draft Principles of Planning*. National Park Service. Sk. internetā (15.02.2003.) <http://www2.cr.nps.gov/pad/index.htm>
174. OHTI (2002) *Ohio Heritage Tourism Initiative*. State of Ohio Department of Development. Sk. internetā (23.04.200) <http://www.odod.state.oh.us/Travel.htm>.
175. Orvels, Dž. (1990) *Dzīvnieku ferma: pasaka 1984*. Liesma, Rīga. 317 lpp.
176. OSCE (1990) Charter of Paris for a New Europe. Organization for Security and Co-operation in Europe. Sk. internetā (06.02.2003.) <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/paris90e.htm>
177. Ose, I. (2001) *Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.-20. gadsimtā*. Latvijas Vēstures institūta apgāds, Rīga. 383 lpp. (Latvijas viduslaiku pilis)
178. Pearce, D. (1989) *Tourist Development*. Longman Scientific & Technical, London. 295 pp.
179. Phillips, A. (1998) The Nature of Cultural Landscapes – a nature conservation perspective. *Landscape Research*, 23 (1), 21-38.
180. Pīzelis, P. (2001) Preiļu deputāti iepazīstas ar Raiņa muzeja “Jasmuiža” attīstības projektu. *Nedēļas avīze “Vietējā”*. 21.septembris, 5.
181. Poirrier, P. (2003) Heritage and cultural policy in France under the fifth republic. *International Journal of Cultural Policy*, 9 (2), 215-225.

182. Politikas koordinācijas departaments (2001) *Politikas lēmumu pieņemšanas process Latvijā*. Valsts kanceleja, Rīga. 38 lpp.
183. Poon, A. (1989) Competitive strategies for a "New Tourism", In: *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management, Vol. 1*, Cooper, C.P., Lockwood, A. (eds.), Belhaven, London, pp. 91-102.
184. *Power of Place: the Future of the Historic Environment* (2000) Report of the Historic Environment Review Steering Group, Chairman Sir Neil Cossons. The Power of Place Office, London. 48 pp.
185. Powe, N.A., Willis, K.G. (1996) Benefits received by visitors to heritage sites: a case study of Warkworth Castle. *Leisure Studies*, **15**, 259-275.
186. Preiļu rajona padome (2002) *Preiļu rajona teritorijas plānojums*. Preiļi. Npublicēts.
187. Prentice, R (1994) Heritage: a key sector of the 'new' tourism. In: *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management. Volume 5*. Cooper, C.P., Lockwood, A. (eds.) John Wiley & Sons, Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore, pp. 309-324.
188. Price, C. (1994) Donations, charges and willingness to pay: aesthetic values for cathedrals and countryside, *Landscape Research*, **19** (1), 9-12.
189. Quinion, M. (1996) Travellers to Antique Land: Tourism Lexical Legacy. *World Wide Words*. Sk. internetā (19.02.2002.)
<http://www.quinion.com/words/articles/tourism.htm>
190. Rancāne, A. (2001) Nelielie dievnamī pārsteidz ar krāšņumu. *Diena*. 9.marts, 16.
191. Relph, E. (1976) *Place and placelessness*. Pion, London. 156 pp. (Research in planning and design. 1)
192. Renes, J. (2004) Different methods for the protection of cultural landscapes: the Example of an early industrial landscape in the Veluwe region, the Netherlands. In: *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*. Palang, H. et al. (eds.) Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, pp.333-344.
193. Robinson, N. (ed.) (1993) *Agenda 21: Earth's Action Plan: Annotated*. Oceana Publications, New York. 683 pp. (IUCN environmental policy and law paper)
194. Robinson, G.M. (1998) *Methods and Techniques in Human Geography*. John Wiley & Sons, Chichester. 556 pp.
195. Rose, G. (1993) *Feminism and Geography. The Limits of Geographical Knowledge*. Polity, Cambridge. 205 pp.
196. Rupaiņš, O. (2000) *Pīters Miglīnīks*. Latgolas Kultūras centra izdevniecība, Rēzekne. 83 lpp.
197. Sidaway, R. (1990) Contemporary attitudes to landscape and implications for policy: a research agenda. *Landscape Research*, **15** (2), 2-6.
198. Sidaway, R. (1995) Managing the impacts of recreation by agreeing the Limits of Acceptable Change. In: *Tourism and Spatial Transformations*. Ashworth, G.J., Dietvorst, A.G.J. (eds.) CAB International, Wallingford, pp.303-316.

199. Simmons, I.G. (1973) Conservation. In: *Evaluating the Human Environment. Essays in Applied Geography*. Dawson, J.A., Doornkamp, J.C. (eds.). Edward Arnold, London, pp. 249-274.
200. Smith, S.L.J. (1993) *Tourism Analysis: a Handbook*. Longman Scientific & Technical, New York. 312 pp.
201. Soja, E. (1987) The postmodernization of geography: a review. *Annals of the Association of American Geographers*. 77 (2), 289-294.
202. Soja, E. (1989) *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso, London. 266 pp.
203. Stankey, G.H., Cole, D.N., Lucas, R.C., Petersen, M.E., Frissell, S.S. (1985) *The Limits of Acceptable Change (LAC) System for Wilderness Planning. Gen. Tech. Rep. INT-176*. U.S. Department of Agriculture, Forest Service Intermountain Forest and Range Experiment Station, Ogden . 37 pp.
204. STB (1998) *Policy and Financial Management Review of the Scottish Tourist Board*. The Scottish Tourist Board.
205. Strang, V. (1997) *Uncommon Ground. Cultural Landscapes and Environmental Values*. Berg, Oxford. 309 pp. (Explorations in anthropology)
206. Stūre, I. (1997) *Latgales kultūras pieminekļi novada attīstības kontekstā*. Rīga, LU ĢZZF Maģistra darbs. *Nepublicēts*.
207. Stūre, I. (1998) *Līvānu novada tūrisma potenciāla izpēte*. "Daugavas fonds". *Nepublicēts pētījums*.
208. Stūre, I. (2003)a Ilgtspējīga attīstība – utopisks mīts. *Diena*, 1. februāris, 12.
209. Stūre, I. (2003)b *Aicinājums Latgales Tūrisma informācijas centriem!* Sk. Internetā (01.02.2004. http://www.ezeri.lv/ezine.php?mode=print_news&news_id=879)
210. Stūre, I. (2003)c Demand characteristics of heritage tourism in Latvia. In: *Latvia University of Agriculture. Research for Rural Development 2003. International scientific conference proceedings, Jelgava, Latvia, 21-24 May, 2003*. Jelgava, pp. 125-130.
211. Stūre, I. (2004)a Individuālā atbildība un līdzdalība kultūras un dabas mantojuma aizsardzībā: situācija Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*. 58 (1), 10-20.
212. Stūre, I. (2004)b *Kultūras un dabas mantojuma aizsardzība un attīstības plānošana*. LU Akadēmiskais apgāds, Rīga. 194 lpp.
213. Stūris, V. (2003) Intervijas dati.
214. Šķiņķis, P. (1999) *Teritorijas un teritoriālās stratēģijas Latvijā. Promocijas darba kopsavilkums*. Latvijas Universitāte, Rīga. 61 lpp.
215. Štāls, A. (1924) *Sargāsim savas tautas senatni!* Latviešu Senatnes Pētītāju Biedrība, Rīga. 158 lpp.

216. Taivāns, L. (1993) Kristietības ceļi Latgales sakrālajā mākslā. Grām.: *Acta Latgalica 8. Zynōtnisku rokstu krōjums*. Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, Rēzekne, 250.-258. lpp.
217. Taylor, K. (1990) Historic cultural landscapes and emerging heritage values: and Australian perspective. *Landscape Research*, 15 (2), 12-18.
218. Tilden, F. (1982) *Interpreting Our Heritage*. University of North Carolina Press, Chapel Hill. 120 pp.
219. Till, K.E. (1999) Staging the past: landscape designs, cultural identity and *Erinnerungspolitik* at Berlin's *Neue Wache*. *Ecumene*, 6 (3), 251-283.
220. Treimanis, E. (vad.) (1999) Reģionālās attīstības projekts "Vidzemes josta", Rīga. 54 lpp. *Nepublicēta*.
221. Tunbridge, J.E., Ashworth, G. (1996) *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Wiley, Chichester. 299 pp.
222. Turner, R.K. (1995) Environmental economics and management. In: *Environmental Science for Environmental Management*. O'Riordan, T. (ed.) Second edition. Longman Scientific&Technical, Harlow, pp. 34-44.
223. UN (2002) *Implementing Agenda 21, Report of the Secretary – General*. United Nations. Economic and Social Council. Sk. Internetā (25.04.2004.) <http://www.johannesburgsummit.org/html/documents/no170793sgreport.pdf>
224. UNESCO (1996) *Operational Guidelines for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. (WHC /2/ revised: February 1996), # 39. Sk. internetā (16.11.2002.) <http://whc.unesco.org/nwhc/pages/doc/main.htm>
225. UNESCO, VKPAI (2000) UNESCO Konvencija par pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību. Grām.: *Nozīmīgākie starptautiskie dokumenti par kultūras mantojuma aizsardzību*. UNESCO Latvijas nacionālā komisija, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, Rīga, 8.-20. lpp.
226. UNESCO, WHC (1992) *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. WHC-92/CONF.002/12 Sixteenth session (Santa Fe, United States of America, 7-14 December 1992). Sk. internetā (10.02.2003.) <http://whc.unesco.org/archive/repcom92.htm>
227. Unwin, P.T.H (1992) *The Place of Geography*. J.Wiley, New York. 273 pp.
228. Urry, J. (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage, London. 176 pp.
229. Urtāns, J. (1993) Aglonas senvēsture. Grām.: *Acta Latgalica 8. Zynōtnisku rokstu krōjums*. Latgolas kulturas centra izdevnīceiba, Rēzekne, 34.-67. lpp.
230. Utah Division of State History Office of Preservation (2001) *Utah Heritage Tourism Toolkit*. Sk internetā (19.02.2003.) <http://history.utah.gov/httoolkit/index.html>
231. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts (1998.) *Latvijas vēstnesis*, nr. 369/372 (1430/1433).

232. Van Liere, K., Dunlap, R.E. (1980) The social bases of environmental concern: A review of hypotheses, explanations, and empirical evidence. *Public Opinion Quarterly*, **44** (2), 181-197.
233. VARAM (1997) *Latvijas tūrisma attīstības koncepcija*. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga.
234. VARAM (1999) *Kultūras mantojuma aizsardzība un saglabāšana. Nozares pārskats rajona plānojuma izstrādāšanai*. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga. 92 lpp.
235. Varika, A., Saktiņa, D. (2001) Vispārējās attīstības tendences lauku teritorijā un valsts politika. Grām.: *Latvijas lauku attīstības politika: kāpēc un kā?: Materiāls diskusijām*. Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, Rīga, 10.-28. lpp. (Pētījumu rezultāti 3(11))
236. Vipers, B. (1937) *Latvijas māksla baroka laikmetā*. Valters un Rapa, Rīga. 257 lpp.
237. VITILA (2003) Latvijas Vides gidu tīkls. VITILA Koordinācijas centrs, Rīga. Sk. Internetā (2004.12.05.) <http://www.vitila.gov.lv/lv/>
238. VKPAI (2001) Valsts aizsargājamo arhitektūras pieminekļu saraksta projekts. Npublicēts.
239. VRAA (2004) *Reģionu attīstība Latvijā*. Valsts reģionālās attīstības aģentūra, Rīga. 88 lpp.
240. Waterson, M. (1992) Conserving Estonia in the new Europe. *History Today*, **42** (11), 5-7.
241. Williams, S. (1996) The desire to protect and preserve. *UNESCO Sources*, **80**, June, 8.
242. Willis, K.G., Garrod, G.D. (1993) Valuing landscape: a contingent valuation approach. *Journal of Environmental Management*, **37**, 1-22.
243. World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford. 320 pp.
244. WRI (1998) *Sustainable Development Information Service. Global Trends*. World Resources Institute, Washington. Sk. internetā (11.04.2002.) <http://www.wri.org/trends/>
245. Wright, P. (1985) *On Living in an Old Country. The National Past in Contemporary Britain*. Verso, London. 262 pp.
246. WTO (2002) *Tourism Market Trends 2000*. World Tourism Organization, sk. internetā (23.10.2002.) http://www.world-tourism.org/market_research/facts&figures/menu.htm.
247. WTO (2004) *Global Troubles Took Toll on Tourism in 2003, Growth to Resume in 2004*. World Tourism Organization. Sk. Internetā (27.04.2004.) <http://www.world-tourism.org/newsroom/Releases/2004/janvier/data.htm>
248. Zariņa, I. (1994) Daba Latvijas iedzīvotāju interešu vidū. Grām.: *Līdzsvarota attīstība – Latvijas nākotnei, III Zaļās loģikas konferences referātu krājums*. Latvijas Kultūras fonds, Latvijas Zaļā partija, Rīga, 200.-206. lpp.
249. Zepa, B. (bez datējuma) *Politiskā līdzdalība un nevalstiskās organizācijas Latvijā*. Sk internetā (14.10.2002.) [http://www.politics.lv/psistema/4.2/1%20\(2\).html](http://www.politics.lv/psistema/4.2/1%20(2).html)

250. Zinātnes Vēstnesis (2000) Par strēlnieku laukuma un Rātsnama apbūves problēmām, *Zinātnes Vēstnesis*, Februāris, 4(191).
251. Zukin, Sh. (1991) *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford. 324 pp.
252. Изард, У. (1966) *Методы регионального анализа*. Прогресс, Москва. 700 стр.
253. Меллума, А.Ж. (1972) Опыт оценки пейзажной выразительности географических ландшафтов. В: *Охрана природы в Латвийской ССР*. Рига, Зинатне, стр. 29 – 38.
254. Меллума, А.Ж. (1988) *Особо охраняемые природные объекты на староосвоенных территориях*. Зинатне, Рига. 222 стр.
255. Меллума, А., Рунгуле, Р., Эмсис, И. (1982) *Отдых на природе как природоохранная проблема*. Рига, Зинатне. 154 стр.
256. Одум, Ю. (1975) *Основы экологии*. Мир, Москва. 740 стр.
257. Солкин, В. (2003) Жизнь в вечном течении. *Гео*, 2, 60 – 70.
258. Хаггет, П. (1968) *Пространственный анализ в экономической географии* [Location analysis in human geography]. Москва, Прогресс, 388 стр.

ATTĒLU, TABULU UN PIELIKUMU SARAKSTS

Attēli

	lpp.
1.1. Kultūras pieminekļu aizsardzības ietvars	16
1.2. Kultūras mantojuma aizsardzības ietvaru veidojošo pamatapstākļu saistība ar ārējiem apstākļiem	17
1.3. Kultūras mantojuma vērtību un nozīmības novērtēšanas kritēriji	29
1.4. Attieksme kā cilvēka uzvedības noteicēja	31
1.5. Kultūras mantojuma aizsardzības interešu grupas	44
1.6. Kultūras un dabas mantojuma aizsardzības pieeju attīstība	45
2.1. Arhitektūras pieminekļu skaits Latvijas administratīvajos rajonos, neskaitot republikas nozīmes pilsētas (2002.g.)	63
2.2. Arhitektūras pieminekļi – baznīcas Latgalē	72
2.3. Arhitektūras pieminekļi – muižas un pilsdrupas Latgalē	73
2.4. Latgales arhitektūras pieminekļu tehniskais stāvoklis tipoloģiskajās grupās	75
2.5. Arhitektūras pieminekļu telpiskā saistība ar citiem kultūras pieminekļiem	76
2.6. Arhitektūras pieminekļa atrašanās vietas ainavas pārveidotība	77
2.7. Arhitektūras pieminekļu skaits atsevišķās tipoloģiskajās grupās atkarībā no vietējo iedzīvotāju attieksmes (ballēs) pret arhitektūras pieminekļa aizsardzību	83
2.8. Arhitektūras pieminekļu skaits atsevišķās tipoloģiskajās grupās atkarībā no to apmeklētības	86
2.9. Tūristu visbiežāk apmeklētie Latgales arhitektūras pieminekļi	87
2.10. Arhitektūras pieminekļu – Latgales muižu kungu māju izmantošana	89
2.11. Latgales muižu kungu māju skaits sadalījumā pēc izmantošanas veida	90
2.12. Latgales muižu kungu māju skaits sadalījumā pēc īpašumpiederības veida	91
2.13. Latgales muižu kungu māju tehniskais stāvoklis atkarībā no īpašumpiederības veida ..	92
2.14. Aptaujas respondentu dzīvesvietas (pašvaldības) un nosauktie kultūras vai dabas pieminekļi	98
2.15. Iedzīvotāju interese par dabas un kultūras mantojumu savā dzīvesvietā	99
2.16. Aptaujas respondentu minēto kultūras un dabas pieminekļu sakoptības novērtējums	100

2.17.	Sektors, kuram iedzīvotāju vērtējumā ir jāuzņemas galvenā atbildība par kultūras un dabas pieminekļu aizsardzību	101
2.18.	Iedzīvotāju uzskati par pašvaldību līdzekļu izmantošanas lietderību kultūras un dabas pieminekļu aizsardzībai salīdzinājumā ar citu norādīto vajadzību	102
2.19.	Kultūras mantojuma aizsardzības projektu īstenotāji Latvijā	106
2.20.	Partneru daudzums kultūras mantojuma aizsardzības projektu īstenošanā Latvijā	107
2.21.	Projekta vadīšanas paņēmieni izmantošana kultūras mantojuma aizsardzības projektu realizācijā Latvijā (%)	108
2.22.	Projektu vadītāju uzskati par kultūras mantojuma projektu realizācijai svarīgākiem labvēlīgiem priekšnoteikumiem Latvijā	108
2.23.	Svarīgākās projektu vadītāju personiskās īpašības	109
3.1.	Izziņas tūrisma vērtību sistēma	113
3.2.	Tūrisma piedāvājuma funkcionālie komponenti	118
3.3.	Kultūras pieminekļa transformācija tūrisma produktā	119
3.4.	Tūrisma un kultūras mantojuma attiecību evolūcija	123
3.5.	Tūrisma reģiona attīstības dzīves cikla modelis (Butlera modelis)	126
3.6.a	Līvānu apkārtnes ievērojamu vietu iedalījums pēc to atbilstības vietējā, nacionālā un starptautiskā mēroga tūrisma attīstībai	129
3.6.b	Ekotūrisma attīstībai piemērotie areāli un objekti Līvānu apkārtņē	129
3.7.	ROS klasu izdalīšanas paraugs Gaujas NP teritorijā	138
3.8.	Kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāji sadalījumā pēc dzīvesvietas	146
3.9.	Kultūras mantojuma tūristu vecuma struktūra	147
3.10.	Kultūras mantojuma tūristu izglītība	148
3.11.	Kultūras mantojuma tūristu sadalījums pēc ienākumiem	148
3.12.	Kultūras un dabas pieminekļu apmeklējuma motīvs	149
3.13.	Kultūras un dabas pieminekļu apmeklējuma motīvs dažāda vecuma cilvēkiem	149
3.14.	Dažādu tūrisma pakalpojumu izmantošana kultūras un dabas pieminekļu apmeklējumā	150
3.15.	Kultūras un dabas pieminekļu apmeklētāju izturēšanās raksturojums	151
3.16.	Apmierinātība ar kultūras vai dabas pieminekļa apmeklējumu atbilstoši brauciena motīvam	152

3.17.	Dažādu apstākļu svarīgums kultūras vai dabas pieminekļa apmeklējumā	153
4.1.	Kultūras un dabas mantojuma koncentrācijas vietas Latgalē	160
4.2.	Rušonas apkārtnē	164
4.3.	„Hallandes modeļa” darbības principa shēma	183

Tabulas

2.1.	Latgales arhitektūras un vēstures pieminekļu skaits tipoloģiskajās grupās	71
2.2.	Arhitektūras pieminekļu skaits tipoloģiskajās grupās atkarībā no īpašnieku attieksmes (ballēs) pret arhitektūras pieminekļu aizsardzību	78
2.3.	Arhitektūras pieminekļu sadalījums pēc īpašnieku attieksmes pret arhitektūras pieminekļa aizsardzību atkarībā no īpašumpiederības veida	79
2.4.	Arhitektūras pieminekļu skaits tipoloģiskajās grupās atkarībā no pašvaldību attieksmes (ballēs) pret arhitektūras pieminekļu aizsardzību	81
2.5.	Iedzīvotāju uzskati par pašvaldību līdzekļu izmantošanas lietderību kultūras un dabas pieminekļu aizsardzībai salīdzinājumā ar citu norādīto vajadzību	103
3.1.	Tūrisma piesaistes vietu klasifikācija pēc tūristu uzturēšanās ilguma	132
3.2.	Rekreācijas / tūrisma nodarbību iespēju novērtējums saistībā ar tirgu	134
4.1.	Prognozējamās Jaunās Eiropas sociāli – ekonomiskās attīstības tendences un to ietekme uz kultūras mantojumu nākošo 20 gadu laikā	171

Pielikumi

1.	Arhitektūras pieminekļa aizsardzības stāvokļa novērtējums	217
2.	Latgales arhitektūras un vēstures pieminekļu aizsardzības stāvokļa novērtējuma rezultāti	220
3.	Iedzīvotāju aptaujas veidlapa	224
4.	Kultūras mantojuma aizsardzības projektu vadītāju aptaujas veidlapa	226
5.	Kultūras un dabas pieminekļa apmeklētāju aptaujas veidlapa	228
6.	Rekreācijas iespēju spektra – ROS klašu izdalīšana Gaujas NP	230
7.	Līvānu apkārtnes kultūras un dabas mantojuma objektu un vietu tūrisma potenciāla novērtējums	236

ABREVIATŪRAS, SAĪSINĀJUMI

ANO - Apvienoto Nāciju Organizācija

ASV – Amerikas Savienotās Valstis

ES – Eiropas Savienība

GBP – Lielbritānijas mārciņa

gs. – gadsimts

ha - hektārs

ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*) - Starptautiskā pieminekļu un vēsturisku vietu padome

IUCN (*The World Conservation Union*) – Pasaules Dabas aizsardzības savienība

LR – Latvijas Republika

LVL – Latvijas lats

LZA – Latvijas Zinātņu Akadēmija

MK – Ministru kabinets

NP – nacionālais parks

skat. – skatīt

t.i. – tas ir

t.sk. – tajā skaitā

u.c. – un citi

u.tml. – un tamlīdzīgi

UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) - Apvienoto Nāciju Izglītības, Zinātnes un Kultūras organizācija

USD – ASV dolārs

Arhitektūras pieminekļa aizsardzības stāvokļa novērtējums

1.	Numurs kartē un sarakstā			2.	Rajons			
3.	Adrese							
4.	Nosaukums							
5.	Valsts aizsardzības nr.			6.	Nozīme		7.	Datējums
8.	Pieminekļa tips							
	Katoļu baznīca		Luterāņu baznīca		Vecticībnieku lūgšanu nams			
	Muižas apbūves komplekss		Sinagoga		Pareizticīgo baznīca			
	Muižas saimniecības ēka		Sabiedriska ēka		Kapu kapliča			
	Muižas kungu māja		Dzirnavas		Tautas celtniecības objekts			
	Muižas parks		Pilsdrupas		Krogs			
9.	Īpašnieks							
	Privāts fiziska persona		Pašvaldība (kura)			Neskaidrs		
	Privāts juridiska persona		Valsts iestāde (kāda)					
10.	Īpašnieks ir vietējais		Īpašnieks nav vietējais					
11.	Izmantošanas veids		Skola		Business			
	Sākotnējais		Dzīvokļi		Netiek izmantots			
	Sabiedriskas vajadzības		Muzejs					
12.	Izmantošanas pakāpe	Pilnīga (90–100%)		Neizmantots (0–10%)		Daļēji (10–90%)		
13.	Tehniskais stāvoklis (novērtēts atbilstoši Inspekcijas ieteikumiem)							
	A		B		C		D	
14.	Veiktie remontdarbi (gads)		Konstrukcijas			Kosmētiskie		
15.	Sociālā vide (vai tiek novērtētas pieminekļa kultūras vērtības) novērtēt ballēs							
	Īpašnieku attieksme		1	2	3	4	5	
	Vietējo iedzīvotāju attieksme		1	2	3	4	5	
	Pašvaldību attieksme		1	2	3	4	5	
	Tūristu apmeklējums		1	2	3	4	5	
16.	Apkārtne (vizuāli / ainaviskā kultūras pieminekļa telpa) novērtēt ballēs							
	Tuvākās apkārtnes sakoptība (R=150 m)		1	2	3	4	5	
	Piebraucamā ceļa kvalitāte		1	2	3	4	5	
	Ēka kompleksā ar citiem kultūras pieminekļiem				Jā	Nē		
	Ēka atrodas vēsturiskā vidē				Jā	Nē		
	Ēkas tiešā tuvumā uzceltas jaunas vizuāli kvalitatīvas ēkas				Jā	Nē		
	Ēkas tiešā tuvumā uzceltas jaunas vizuāli nekvalitatīvas ēkas				Jā	Nē		
	Norādes zīmes uz kultūras pieminekli				Ir	Nav		
17.	Vai ir piešķirti līdzekļi no valsts remonta/restaurācijas darbiem (gads un summa)							
18.	Piezīmes							

Paskaidrojumi anketas aizpildīšanai - VĒRTĒJUMU KRITĒRIJI

1. Numurs kartē un sarakstā – pētījuma veicēja objektu numerācija.

5. Valsts aizsardzības numurs – no Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta. (1998.) Latvijas vēstnesis, nr. 369/372 (1430/1433) vai Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta projekta.

6. Nozīme – valsts, vietējās, uzskaites grupas kultūras piemineklis vai nav iekļauts kultūras pieminekļu sarakstā.

12. Tehniskais stāvoklis: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas “Kultūras pieminekļu – ēku un būvju vispārējā tehniskā stāvokļa vērtējuma kritēriji”:

A – labs	Konstruktīvi nebojāts, labi saglabājies.
B – apmierinošs	Konstruktīvi nebojāts, bet nepieciešami uzturēšanas remontdarbi.
C – slikts	Bojātas nesošās konstrukcijas, bet vēl neapdraud objekta eksistenci. Bojāts jumts, ārējā apdare. Nav vai stipri bojāti logi, ārdurvis. Stipri bojāts interjers. Inženierkomunikācijas bojā pieminekli.
D – ļoti slikts	Konstruktīvi nestabils – nesošo konstrukciju (pamatu, nesošo sienu, pārsegumu, jumta konstrukciju un seguma) bojāšanās rezultātā apdraudēta ēkas eksistence. Piemineklis nav aizsargāts pret klimatisko apstākļu iedarbību – ēkas bez jumta, logiem.

15. Sociālā vide.

Īpašnieku attieksme ir novērtējama ballēs no 1 līdz 5 atbilstoši šādai gradācijai:

- 5 – īpašnieki apzinās arhitektūras pieminekļa vērtības un ar ieinteresētību pastāvīgi uztur to kārtībā,
- 4 – īpašnieki regulāri seko un apzinīgi uztur arhitektūras pieminekli kārtībā,
- 3 – īpašnieki rūpējas par arhitektūras pieminekli minimāli, pirmās nepieciešamības līmenī,
- 2 – īpašnieki par arhitektūras pieminekli rūpējas epizodiski,
- 1 – īpašnieki par arhitektūras pieminekli neliekas ne zinīs.

Vietējo iedzīvotāju attieksme ir novērtējama ballēs no 1 līdz 5 atbilstoši šādai gradācijai:

- 5 – vietējie iedzīvotāji daudzskaitlīgi un aktīvi iesaistās arhitektūras pieminekļa aizsardzības pasākumos,
- 4 – starp vietējiem iedzīvotājiem ir nedaudzi aktīvisti, kuri nodrošina aizsardzības pasākumu realizāciju,
- 3 – vietējie iedzīvotāji atbalsta atsevišķas iniciatīvas arhitektūras pieminekļu aizsardzībai, kuras uzsākuši ir citi,
- 2 – vietējie iedzīvotāji ir vienaldzīgi pret arhitektūras pieminekli,
- 1 – vietējie iedzīvotāji nesaskata arhitektūras pieminekli aizsardzības vērtas vērtības, dažreiz tiek veikti tīši postījumi.

Pašvaldību attieksme ir novērtējama ballēs no 1 līdz 5 atbilstoši šādai gradācijai:

- 5 – pašvaldība aktīvi atbalsta un arī iniciē aktivitātes arhitektūras pieminekļa aizsardzības nodrošināšanai,
- 4 – pašvaldība atbalsta arhitektūras pieminekļa aizsardzības projektus un piedalās to realizācijā,
- 3 – pašvaldība dažreiz atbalsta atsevišķus arhitektūras pieminekļa aizsardzības projektus,
- 2 – pašvaldība nav aktīva iniciatīvu atbalstītāja arhitektūras pieminekļa aizsardzībai,
- 1 – pašvaldība par arhitektūras pieminekli nerūpējas un neinteresējas.

Arhitektūras pieminekļu sagatavotība tūristu apmeklējumiem, kas veidlapā īsi nosaukta par **Tūristu apmeklējumu**, ir novērtējama ballēs no 1 līdz 5 atbilstoši šādai gradācijai:

- 5 – objekts ir sagatavots tūristu apmeklējumam, tas tiek profesionāli nodrošināts gan grupu, gan individuāliem ceļotājiem, informācija par objektu ir plaši pieejama,
- 4 – arhitektūras pieminekli apmeklē galvenokārt individuālie ceļotāji, informācija par to pieejama specializētos izdevumos, objektā iekļūt var pēc pieteikuma, pieejami daži tūrisma pakalpojumi,
- 3 – tūristi apmeklē arhitektūras pieminekli tikai garāmbraucot, vai ar īpašu mērķi, informācijas par objektu maz, tūrisma pakalpojumu nav,
- 2 – tūristi arhitektūras pieminekli apmeklē reti,
- 1 – tūristi arhitektūras pieminekli neapmeklē tikpat kā nemaz.

16. Apkārtnē.

Tuvākās apkārtnes sakoptība ir novērtējama ballēs no 1 līdz 5 atbilstoši šādai gradācijai:

- 5 – arhitektūras pieminekļa apkārtnē labiekārtota un labā kārtībā,
- 4 – arhitektūras pieminekļa apkārtnē regulāri kopta un tiek uzturēta labā kārtībā,
- 3 – arhitektūras pieminekļa apkārtnē nav īpaši kopta, tiek saimnieciski izmantota,
- 2 – arhitektūras pieminekļa apkārtnē nekopta, valda pamestība,
- 1 – arhitektūras pieminekļa apkārtnē nekopta un pielūzta.

Piebraucamā ceļa kvalitāte ir novērtējama ballēs no 1 līdz 5 atbilstoši šādai gradācijai:

- 5 – arhitektūras piemineklis sasniedzams no vairākiem virzieniem pa labas kvalitātes asfaltētu ceļu,
- 4 – arhitektūras piemineklis sasniedzams pa asfaltētu ceļu tikai no viena virziena vai asfaltētais ceļš ir sliktas kvalitātes,
- 3 – arhitektūras piemineklis sasniedzams pa grants ceļu no vairākiem virzieniem,
- 2 – arhitektūras piemineklis ir sasniedzams pa nelielu lauku ceļu,
- 1 – līdz arhitektūras piemineklim neved izbraucams ceļš.

Ēka kompleksā ar citiem kultūras pieminekļiem:

- Jā - arhitektūras piemineklis atrodas kompleksā ar citiem pieminekļiem, piemēram, viena ēka muižas apbūves kompleksā,
Nē - arhitektūras piemineklis neatrodas kompleksā ar citiem pieminekļiem.

Ēka atrodas vēsturiskā vidē:

- Jā - arhitektūras piemineklis atrodas vidē, kura saglabājusi būtiski nepārveidotu vēsturiski izveidojušās ainavas struktūru,
Nē - arhitektūras piemineklis atrodas vidē, kur dominējošās ir pēdējos 50 gados izveidojušās ainavas struktūras.

Latgales arhitektūras un vēstures pieminekļu aizsardzības stāvokļa novērtējuma rezultāti

	Katoļu baznīca	Katoļu baznīcas apbūve	Muižas apbūves komplekss	Muižas saimniecības ēka	Muižas kungu māja	Muižas parks	Muižas parka aapbūve	Luerāņu baznīca	Sinagoga	Sabiedriska ēka	Dzirnavas	Pilsdrupas	Vec ticībnieku lūgšanu nams	Vec ticībnieku l. n. kompleksa apbūve	Pareizticīgo baznīca	Kapu kapliņa	Tautas celtniecības piemineklis	Krogs	Vēstures piemineklis
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
Objektu skaits	90	22	45	67	42	40	5	12	1	37	13	4	33	1	29	21	18	3	2
t.sk. valsts nozīmes	57	14	11	11	18	10	3	4	0	4	1	4	0	0	9	6	2	0	2
t.sk. vietējās nozīmes	33	8	34	56	24	30	2	8	1	33	12	0	33	1	20	15	16	3	0
Īpašnieks																			
Privāts (fiziska persona)	0	1	5	25	10	6	5	0	0	2	10	0	0	0	0	0	12	3	0
Privāts (juridiska persona)	89	21	1	2	2	2	0	9	0	7	2	1	32	1	29	16	2	0	0
Vairāki	0	0	15	7	4	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2	0	0
Pašvaldība	1	0	17	26	21	28	0	3	1	21	0	3	0	0	0	5	1	0	1

Tabulas turpinājums																			
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
Valsts	0	0	6	7	4	2	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Neskaidrs	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0
Tehniskais stāvoklis																			
A	28	7	2	5	2	4	0	4	0	4	0	0	5	0	2	4	1	0	1
B	55	13	14	21	20	26	2	5	1	29	5	1	17	1	19	8	8	0	1
C	7	2	25	28	16	9	2	2	0	4	1	2	11	0	8	8	7	1	0
D	0	0	4	13	4	1	1	1	0	0	7	1	0	0	0	1	2	2	0
Īpašnieku attieksme																			
1	0	1	8	18	8	4	1	2	0	1	8	1	1	0	1	2	3	1	0
2	4	0	10	17	10	3	2	1	0	7	1	1	1	0	2	2	5	1	0
3	14	7	14	17	11	9	2	2	1	7	2	0	8	0	8	11	4	1	0
4	65	10	10	15	10	22	0	7	0	21	2	1	20	1	16	6	4	0	2
5	7	4	3	0	3	2	0	0	0	1	0	1	2	0	2	0	1	0	0
Vietējo iedzīvotāju attieksme																			
1	5	1	11	31	11	5	0	3	1	5	9	1	3	0	3	4	12	2	0
2	7	3	14	23	18	11	0	2	0	18	2	0	8	0	7	8	4	0	0
3	22	7	10	6	6	12	5	4	0	11	2	2	11	1	8	6	1	1	0

Tabulas turpinājums																			
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
4	52	11	10	7	6	12	0	3	0	3	0	0	10	0	10	3	1	0	2
5	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0
Pašvaldību attieksme																			
1	7	2	14	31	13	7	2	3	1	11	10	1	6	0	15	12	13	2	0
2	15	6	8	20	9	6	3	6	0	7	3	0	11	1	10	5	4	1	0
3	23	3	11	6	8	9	0	2	0	10	0	1	1	0	7	3	0	0	1
4	41	11	10	10	9	17	0	1	0	9	0	1	15	0	5	1	1	0	1
5	4	0	2	0	3	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0
Tūristu apmeklējums																			
1	15	2	11	25	10	8	1	6	1	16	8	1	22	0	12	18	11	1	0
2	20	4	14	23	14	10	0	1	0	9	4	0	10	1	6	2	6	1	0
3	36	8	11	7	9	10	1	4	0	9	1	0	1	0	7	1	0	1	1
4	17	8	8	11	7	11	3	1	0	3	0	2	0	0	4	0	0	0	1
5	2	0	1	1	3	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
Tuvākās apkārtnes sakoptība																			
1	0	0	4	6	4	2	1	2	0	1	3	1	2	0	1	0	3	0	0
2	2	1	5	16	7	3	0	1	0	0	5	0	6	1	4	1	4	1	0

Tabulas turpinājums

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
3	22	3	23	28	15	13	3	6	0	23	4	2	17	0	15	6	7	2	1
4	65	18	11	14	15	20	1	3	1	13	1	1	8	0	9	13	3	0	0
5	1	0	2	3	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1
Piebraucamā ceļa kvalitāte																			
1	0	0	0	2	0	0	0	1	0	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0
2	2	0	5	14	6	3	2	1	0	1	1	1	5	1	1	1	5	0	0
3	27	4	19	21	21	17	0	3	0	11	7	1	14	0	11	8	6	0	0
4	55	15	19	29	14	19	3	7	1	24	3	2	13	0	17	12	6	3	2
5	6	3	2	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ēka kompleksā ar citiem kultūras pieminekļiem																			
Jā	42	20	36	60	35	36	7	7	0	17	6	4	3	1	12	8	10	1	1
Nē	48	2	9	7	5	4	0	5	1	20	7	0	30	0	17	13	8	2	1
Ēka atrodas vēsturiskā vidē																			
Jā	77	21	44	62	39	40	5	9	1	25	7	4	21	1	22	21	11	2	1
Nē	13	1	1	5	3	0	0	3	0	12	6	0	12	0	7	0	7	1	1
Norādes zīme																			
Ir	1	0	6	7	6	3	0	1	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	1
Nav	89	22	39	60	36	37	5	11	1	37	13	2	32	1	29	21	17	3	1

Iedzīvotāju aptaujas veidlapa

SABIEDRĪBAS ATTIEKSME PRET KULTŪRAS UN DABAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBU LATVIJĀ

1. Jūsu pastāvīgā dzīvesvieta (pilsētas vai pagasta nosaukums) _____

2. Vai Jūs patīk šī vieta ?

 Jā   Nē

3. Vai Jums interesē Jūsu dzīvesvietas

	Ļoti interesē	Interesē	Neinteresē
Vēsture	☐	☐	☐
Kultūras pieminekļi	☐	☐	☐
Dabas objekti	☐	☐	☐

4. Vai Jūsu dzīvesvietu apmeklē daudz tūristu?

 Pavisam maz   Diezgan daudz   Pārāk daudz un viņi traucē

5. Vai Jūsu dzīvesvietā vai tās tuvumā ir kādi ievērojami, valsts aizsargājami dabas vai kultūras pieminekļi vai teritorijas? Nosauciet 2 Jūsaprāt svarīgākos:

A _____ B _____

6. Kad Jūs pēdējo reizi esat iepriekšējā jautājumā minētos objektus apmeklējis?

A _____ B _____

7. Vai šie objekti ir sakopti pietiekami labā stāvoklī? Novērtējiet katru no tiem:

Labī sakopts	Varētu būt labāk	Stāvoklis ir bēdīgs, bet ir daudz svarīgākas problēmas, ko jārisina	Nepiedodami nolaists un prasa steidzamu rīcību
☐ A ☐ B	☐ A ☐ B	☐ A ☐ B	☐ A ☐ B

8. Kam, Jūsaprāt, ir jāuzņemas galvenā atbildība par kultūras un dabas pieminekļu uzturēšanu?

 Valsts inspekcijām   Pašvaldībai   Vietējiem iedzīvotājiem
 Pieminekļu īpašniekiem   Uzņēmējiem   Cits .....

9. Ja Jūs piedalītos pašvaldības līdzekļu sadalīšanā, kam Jūs dotu priekšroku? Pavērtējiet katru atbilžu pāri:

Jaunu sabiedriskā transporta maršrutu dotācijām	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai
Vietējai skolai jaunu kompjūteru iegādei	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai
Bezdarbnieku iesaistīšanai sabiedriski derīgos darbos, piem., krūmu izciršanā	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai
Pašvaldības darbinieku ārzemju mācību komandējumiem	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai
Vietējās pašdarbības kora koncertbraucienam uz ārzemēm	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai
Pabalstu piešķiršanai maznodrošinātajiem	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai
Ziemassvētku saldumiem visiem pagasta bērniem	☐ vai	☐	Dabas / kultūras pieminekļu uzturēšanai

TURPNĀJUMS LAPAS OTRĀ PUSĒ!

10. Vai Jūs savā brīvajā laikā

	Bieži	Dažreiz	Nekad
Veicat pargājienu tuvākajā apkārtnē	☐	☐	☐
Pastaigājaties	☐	☐	☐
Apmeklējat apkārtnes kultūras pieminekļus	☐	☐	☐
Apmeklējat apkārtnes dabas pieminekļus	☐	☐	☐
Braucāt ekskursijās	☐	☐	☐
Vislabprātāk Jūs darāt kaut ko citu. Ierakstiet, lūdzu, ko	☐	☐	☐

11. Mūs interesē Jūsu viedoklis arī par citiem kultūras vai dabas pieminekļiem. Kuri citi dabas vai kultūras pieminekļi Jūsu dzīvesvietā vai ārpus tās, ko pēdējos 2 gados esat apmeklējis Jums patika

12. Kad Jūs apmeklējat kādu kultūras vai dabas ziņā ievērojamu vietu (objektu), kuri nosacījumi Jums ir svarīgi?

	Ļoti svarīgi	Svarīgi	Mazsvarīgi	Nepievēršu uzmanību
Objekta plaša pazīstamība (popularitāte)	☐	☐	☐	☐
Pieejama informācija par objektu	☐	☐	☐	☐
Objekta sakoptība	☐	☐	☐	☐
Labiekārtojums (piem., soliņi, informācijas zīmes, stāvlaukums)	☐	☐	☐	☐
Papildus pakalpojumu piedāvājums (piem., ēdināšana, suvenīru iegāde)	☐	☐	☐	☐
Liels cilvēku daudzums Jūsu apmeklējuma laikā	☐	☐	☐	☐
Laika apstākļi	☐	☐	☐	☐
Patīkama sabiedrība	☐	☐	☐	☐
Gids (ekskursijas vadītājs)	☐	☐	☐	☐
Kāds organizēts pasākums šajā vietā	☐	☐	☐	☐

13. Jūsu vecums

- Līdz 20 gadiem
 20 – 40 gadi
 40 – 60 gadi
 pāri 60 gadiem

14. Jūsu dzimums

- sieviete
 vīrietis

15. Jūsu izglītība

- mācos
 nepabeigta vidējā
 vidējā
 augstākā

16. Jūsu ienākumi

- līdz 50 Ls mēnesī uz ģimenes locekli
 50 – 100 Ls mēnesī uz ģimenes locekli
 vairāk nekā 100 Ls mēnesī uz ģimenes locekli

Kultūras mantojuma aizsardzības projektu vadītāju aptaujas veidlapa

Projekts: .....

1. Projekta mērķis

- Poligrāfisks izdevums   Zinātnisks pētījums / situācijas analīze
- Kultūras vai izglītojošs pasākums   Restaurācija / renovācija   .....

2. Projekta izstrādātājs ir

- Privātpersona   Pašvaldības uzņēmums   Valsts uzņēmums
- Sabiedriska organizācija   Privātuzņēmējs   .....

3. Projekta galvenais realizētājs ir

- Privātpersona   Pašvaldības uzņēmums   Valsts uzņēmums
- Sabiedriska organizācija   Privātuzņēmējs   .....

4. Līdztekus Kultūrkapitāla fondam projekta finansētāji / stratēģiskie partneri ir

- Privātpersona   Pašvaldības uzņēmums   Valsts uzņēmums
- Sabiedriska organizācija   Uzņēmēji   Starptautiski fondi vai programmas

5. Uz kādu kultūras mantojuma daļu attiecas Jūsu projekts?

- Arhitektūras pieminekļi   Arheoloģijas pieminekļi   Mākslas pieminekļi
- Vēsturiskas vietas   Kultūrainavas   .....

6. Uz cik plašu teritoriju attiecas projekts

- Pagasts, pilsēta vai rajons   Valsts   Starptautisks   Viena iestāde vai organizācija

7. Projekta realizācijas vieta, laiks un ilgums _____**8. Vai projektu izstrādājāt un realizējāt Jūs**

- Viens pats   Vairāki cilvēki

9. Ja projektu izstrādāja un realizēja vairāki, no cik cilvēkiem sastāvēja Jūsu projekta

Izstrādes komanda _____ Vadības komanda _____ Brīvprātīgo atbalsta grupa _____

10. Šis Jūsu projekts ir

- Kāda plašāka projekta daļa / kārtā   Atsevišķs uzdevums ar kultūras mantojuma aizsardzību nesaistītā programmā (piem., pašvaldības attīstības plānā)   Pilnīgi atsevišķs pasākums

11. Vai projekta izstrādes procesā Jūs

	Jā	Nē
Izvērtējāt alternatīvos projekta mērķa sasniegšanas veidus?	☐	☐
Analizējāt riskus, kas varētu apdraudēt projekta realizāciju?	☐	☐
Plānojāt <u>projekta budžetu</u> un paredzējāt, kā to uzraudzīsiet?	☐	☐
Plānojāt <u>laika grafiku</u> un paredzējāt, kā to uzraudzīsiet?	☐	☐
Plānojāt projekta vadības <u>komandas locekļu darbu</u> un paredzējāt, kā to uzraudzīsiet?	☐	☐
Vai paredzējāt uzraudzīt projekta realizācijas gaitu, nospraužot t.s. <u>robežstabus</u> (nosakot precīzu laiku, kurā jābūt paveiktiem noteiktiem darbiem)?	☐	☐

Turpinājums lapas otrā pusē

10. Vai Jūsu realizētajam projektam ir kādi finansiāli ieguvumi?

- Finansiālu ieguvumu gūšana nebija paredzēta
- Ir gūti tiešie ienākumi, pārdojot kādu preci vai pakalpojumu un ir atpelnīti projektā investētie līdzekļi
- Ir gūti tiešie ienākumi, pārdojot kādu preci vai pakalpojumu bet nav atpelnīti projektā investētie līdzekļi
- Projekts dod netiešos ieguvumus, uzlabojot uzņēmējdarbības vidi

11. Vai tika informēta sabiedrība par šo projektu, piemēram, organizējot sabiedrisko apspriešanu vai sniedzot informāciju caur masu saziņas līdzekļiem?

- Sabiedrība par projektu tika informēta
- Sabiedrības par projektu netika informēta
- Sabiedrības informēšana projektā nebija paredzēta

12. Projekta rezultātu vērtējums

- Atbilstoši plānotajiem
- Rezultāti ir labāki, nekā tika plānoti
- Rezultāti ir sliktāki, nekā tika plānoti

13. Kur Jūs esat ieguvis/usi projekta vadīšanas iemaņas?

- Iegūstot speciālo izglītību augstskolā vai kādā citā mācību iestādē
- Īpašosursos
- Pašmācības ceļā
- Īpaši par to nedomāju

14. Kādi apstākļi, Jūsaprāt, ir galvenie, lai izdotos projekti, līdzīgi Jūsējam? Atzīmējiet tikai 2 svarīgākos, ja piedāvātās atbildes nesakrīt ar Jūsu viedokli, uzrakstiet savu atbildi

- Lielāks finansējums no Kultūrkapitāla fonda
- Laba projekta vadības komanda
- Precīza un detalizēta projekta realizācijas gaitas izplānošana
- Vispārējas ekonomiskās situācijas uzlabošanās valstī
- .....
- .....

15. Kādām personīgām īpašībām, Jūsaprāt, ir jāpiemīt projekta vadītājam, lai projekti kultūras mantojuma aizsardzības jomā tiktu veiksmīgi realizēti? Atzīmējiet ne vairāk kā 3 galvenās īpašības no piedāvātajiem atbilžu variantiem vai uzrakstiet savus.

- Laba reputācija un autoritāte
- Spēja motivēt citus darbam
- Labas prasmes pārvaldīt naudu, laiku, darbiniekus
- Prasme veidot labas attiecības ar lēmumu pieņēmējiem / varas pārstāvjiem
- Personīga ieinteresētība projekta rezultātos
- Labas zināšanas specialitātē
- Neatlaidība un spēja lietās virzīt uz priekšu
- Spēja lietot arī negodīgus paņēmienus cīņā ar konkurentiem
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

16. Vai Jūsu vadītais projekts tiktu realizēts, ja Kultūrkapitāla fonds to nebūtu atbalstījis?

- Nē
- Jā, bet mazākā apjomā
- Jā, pilnā apjomā, jo es atrastu citus finansu avotus

17. Jūsu vecums

- Līdz 20 gadiem
- 20 – 40 gadi
- 40 – 60 gadi
- pāri 60 gadiem

18. Jūsu izglītība

- mācos
- nepabeigta vidējā
- vidējā
- augstākā

PALDIES PAR ATSAUCĪBU !!

Kultūras un dabas pieminekļa apmeklētāju aptaujas veidlapa

1. Vai šis kultūras / dabas objekts ir galvenais Jūsu ceļojuma mērķis?

- Šī vieta ir brauciena galvenais mērķis   Iegriezos šeit pa ceļam uz _____

2. Kāds ir galvenais Jūsu ceļojuma iemesls?

- Interese par dabu, vēsturi, kultūru   Vēlme atpūsties   Esmu šeit nejauši
 Veikt ģimenes izbraucienu   Darba pienākums   Cits _____

3. Cik ilgs ir Jūsu brauciens? _____ No šī laika tieši dabas / kultūras objektu apskatei Jūs veltāt _____

4. Cik lielā cilvēku grupā Jūs veicat šo braucienu?

- Ceļoju vienatnē   Braucu ar ģimeni   _____ (Cik?) cilvēku grupā

5. Pavērtējiet, cik svarīgi Jums ir kultūras / dabas objekta apmeklējumam šādi nosacījumi?

	Ļoti svarīgi	Svarīgi	Mazsvarīgi	Nepievēršu uzmanību
Objekta plaša pazīstamība	☐	☐	☐	☐
Pieejama informācija par objektu	☐	☐	☐	☐
Objekta sakoptība	☐	☐	☐	☐
Labiekārtojums (piem., soliņi, informācijas zīmes, stāvlaukums)	☐	☐	☐	☐
Papildus pakalpojumu piedāvājums (piem., ēdināšana, suvenīru iegāde)	☐	☐	☐	☐
Liels cilvēku daudzums apmeklējuma laikā	☐	☐	☐	☐
Laika apstākļi apmeklējuma laikā	☐	☐	☐	☐
Patīkama sabiedrība	☐	☐	☐	☐
Gids (ekskursijas vadītājs)	☐	☐	☐	☐
Kāds organizēts pasākums šajā vietā	☐	☐	☐	☐

6. Kādus pakalpojumus Jūs izmantojāt šajā vietā?

	Izmantoju	Izmantotu, ja būtu piedāvājums
Gidi	☐	☐
Ēdināšana	☐	☐
Nakšņošana	☐	☐
Suvenīru iegāde	☐	☐
Izklaide	☐	☐
Aktivitātes (piem., jāšana ar zirgu)	☐	☐
Cits.....	☐	☐

7. Kā Jūs vērtējat šo braucienu?

- Necerēti labs   Atbilstošs gaidītajam   Sliktāks, nekā cerēju

8. Mūs interesē Jūsu viedoklis arī par citiem dabas vai kultūras pieminekļiem (objektiem). Kuri citi dabas vai kultūras objekti, ko pēdējos 2 gados esat apmeklējis Jums

patika

nepatika

10. Jūsu pastāvīgā dzīvesvieta (pilsētas vai pagasta nosaukums) _____

9. Jūsu vecums

- Līdz 20 gadiem   20 – 40 gadi   40 – 60 gadi   pāri 60 gadiem

11. Jūsu izglītība

- mācos   nepabeigta vidējā   vidējā   augstākā

12. Jūsu ienākumi

- līdz 50 Ls mēnesī uz ģimenes locekli   50 – 100 Ls mēnesī uz ģimenes locekli   vairāk kā 100 Ls mēnesī uz ģimenes locekli

PALDIES PAR ATSAUCĪBU!

Anketēšanas dati ir papildināti ar informāciju un novērojumiem, ko veic anketētājs:

1. Anketas aizpildīšanas
  - 1.1. vieta
  - 1.2. datums
  - 1.3. nedēļas diena
  - 1.4. pulkstens
2. Tūrista dzimums
3. Objekta īss raksturojums un pieejamie pakalpojumi
  - 3.1. Objekta plaša pazīstamība
  - 3.2. Pieejama informācija par objektu
  - 3.3. Objekta sakoptība
  - 3.4. Labiekārtojums (piem., soliņi, informācijas zīmes, stāvlaukums)
  - 3.5. Papildus pakalpojumu piedāvājums (piem., ēdināšana, suvenīru iegāde)
  - 3.6. Liels cilvēku daudzums apmeklējuma laikā
  - 3.7. Laika apstākļi apmeklējuma laikā
  - 3.8. Patīkama sabiedrība
  - 3.9. Gids (ekskursijas vadītājs)
  - 3.10. Kāds organizēts pasākums šajā vietā
4. Apmeklētāja uzvedība
  - 4.1. garlaicības nomākts
  - 4.2. zinātkārs novadpētnieks
  - 4.3. laisks atpūtnieks
  - 4.4. norūpējies ģimenes cilvēks
  - 4.5. pašpārliecināts veiksminieks
  - 4.6. biznesa partneri
  - 4.7. huligāniska kompānija
  - 4.8. jautra kompānija
  - 4.9. cilvēks, kas vēlas pabūt viens
  - 4.10. skolnieku grupa
  - 4.11. sportists
  - 4.12. mednieks vai makšķernieks
  - 4.13. cits.....
5. Kā Jums šķiet, vai uz anketas jautājumiem atbildēja patiesi
  - 5.1. patiesi
  - 5.2. nepatiesi
  - 5.3. grūti pateikt

Rekreācijas iespēju spektra – ROS zonu izdalīšana Gaujas NP

Gaujas NP tiek izdalītas sekojošas ROS klasu zonas (skat. 3.1. kartoshēmu):

1. Pirmatnējā.
2. Klusās atpūtas.
3. Aktīvās atpūtas.
4. Labiekārtotās.
5. Pilsētvides.

Gaujas NP izdalīto ROS klasu zonu īss raksturojums:

1. Pirmatnējā zona:

- **1 A rezervāti** : apgabali, kuros aizliegts uzturēties parastajiem apmeklētājiem - dabas rezervāti.
- **1 B pirmatnējie dabas apgabali**: apgabali, kas atrodas vairāk kā 1 km attālumā no lielākajiem ceļiem un galvenajām upēm -Gaujas, Amatas un Braslas.

Pirmatnējā zona nodrošina rekreācijas iespējas, kas ļauj justies tuvu dabai, klusumā, pašatklāsmē, kā arī piedzīvojumus un risku. Pirmatnējās zonas areālos tikpat kā nav cilvēka darbības liecību, to nesasniedz automašīnu trokšņi. Uzturoties šajās zonās ir zema iespēja satikt citus cilvēkus. Trūcīgas informācijas zīmes ir tikai ārpus vai uz zonas robežām - tūrisms šeit nekādi netiek veicināts. Rekrēatīvās aktivitātes ir ierobežotas, tikai tādas, kas neietekmē dabu, nelielās grupās un īsa uzturēšanās laika, jo šeit nav nekādu ērtību, ne apmetņu vietu.

2. Klusās atpūtas:

- Apvidi, kas atrodas vismaz 500 m attālumā no galvenajiem ceļiem un 100 m attālumā no ūdenstūrismā izmantojamām upēm Gaujas, Amatas un Braslas

Pēc ROS klasifikācijas izdalītā Klusās atpūtas zona sniedz vidējas vai augstas iespējas justies tuvu dabai, klusumā, kā arī piedzīvojumus, risku un fiziskās aktivitātes. Zonas robežās ir nelielas cilvēka darbības liecības - maz motorizētas satiksmes, cilvēku veidotās struktūras sastopamas reti un ir izkliedētas: nedaudz vienkārši ceļi, nedaudzas dzīvojamās ēkas un apmetnes, harmonija ar dabu un ainavas tradicionālo izmantošanu. Iespējamās retas un neregulāras tikšanās ar citiem apmeklētājiem vai vietējiem iedzīvotājiem un satiktas grupas, visticamāk, būs nelielas. Zonas apmeklējums tiek veicināts ļoti atturīgi, nedaudz informācijas ir vienīgi galvenajos objektos, trūcīgi iekārtotas ir vienīgi īsa uzturēšanās laika vietas. Iespējamās rekrēatīvās aktivitātes ir īsa uzturēšanās laika, zemas ietekmes, nemotorizētas un nestacionāras.

3. Aktīvās atpūtas:

Aktīvās atpūtas zonas ietvaros tiek izdalītas vairākas apakšzonas:

- **3 A Ceļojumu mērķa zona** - primārā (nosaukums "ceļojumu mērķa" izvēlēts tāpēc, ka ar šīm teritorijām lielā mērā saistās Gaujas NP rekreācijas

mērķi - izglītības un atpūtas tūrisms Gaujas un tās pieteku ielejās un kultūras mantojuma koncentrācijas apgabalos)

- **3A1 - Kultūrainavas** - areāli ar augstu īpašas intereses objektu koncentrāciju, galvenokārt no kultūrvides viedokļa,
- **3A2 - Ūdenstūrisma zona** - ūdenstūrisma izmantojamās upes - Gauja, Amata un Brasla un apgabali līdz 100 m attālumam no krasta (kur varētu būt jūtama ūdenstūristu radītā ietekme)
- **3B Atbalsta zona** - sekundārā - apgabali līdz 500 m attālumam no lielajiem ceļiem (zonas nosaukums parāda tās uzdevumu - atbalstīt rekreācijas aktivitātes, nodrošinot mūsdienu rekreantiem nepieciešamās ērtības).

Rekreācijas apstākļus ir ietekmējusi cilvēku darbība - ainavā gan lauksaimniecības zemes, ēkas, ceļi, labiekārtotas ērtības tūristiem u.t.t.

Aktīvās atpūtas zonas sniedz dabas un kultūras izziņas iespējas, izglītību, fiziski aktīvas nodarbošanās, pieejamas dažādas ērtības un labiekārtojumi.

Dominē dabiskās ainavas, kurās acīmeredzamas ir arī cilvēka veidotās struktūras - gan labiekārtojumi, informācijas zīmes, lauksaimniecības platības, ceļi, ēkas, u.t.t. Kultūrainavas zonā dominē mozaikveida un atklātas lauku ainavas, atspoguļojot tradicionālo zemes izmantošanas veidu un dabas un kultūrvides harmoniju. Zonas tiek aktīvi lietotas - paredzami regulāri kontakti un mijiedarbība gan ar vietējiem iedzīvotājiem, gan citiem atpūtniekiem gan lielās, gan mazās grupās. Rekreācijas organizācija prasa vidējas intensitātes menedžmentu - teritorijas nav jāpārslogo ar labiekārtojuma vai informatīviem elementiem, to izvietojums ir nevienmērīgs: neiztrūkstoša informācija apmeklējumu vietās/objektos, informācija, labiekārtojums, serviss primārajā zonā, labiekārtojums un serviss sekundārajā zonā. Iespējamās dažādas rekreācijas aktivitātes videi draudzīgā veidā.

4. Labiekārtotās:

- Apvīdi, ar augstu apskates objektu un vietu koncentrāciju, kuros ir radītas daudzas ērtības tūristu vajadzībām, bet kas tomēr saglabājuši dabiskos apstākļus kā pamatu rekreācijai

Labiekārtotās zonas ir vietas, kas īpaši sagatavotas liela tūristu skaita uzņemšanai. Apmeklējot šīs vietas, cilvēki gūst iespējas baudīt dabu un būt kopā ar citiem. Dabas objektu apmeklējums ir viens no galvenajiem mērķiem doties šurp, bet 'daba' ir draudzīga, pazīstama un komfortabla. Labiekārtojums nodrošina drošību arī cilvēkiem bez īpašām fiziskām spējām (izņemot sporta sacensības). Dabas videi un dabas objektiem kā tūrisma atrakcijām ir vissvarīgākā nozīme, bet cilvēku radītās struktūras padara tos pieejamākus un saprotamākus. Veidoto struktūru - informācijas, labiekārtojumu, infrastruktūras objektu ir daudz. Zonām ir daudz lietotāju, gan apmeklētāju, gan vietējo iedzīvotāju, vismaz atsevišķos periodos. Tāpēc rekreantiem ir jāreķinās biežām iespējām kontaktēties un mijiedarboties ar citiem cilvēkiem. Rekreācijas menedžments noris ar augstu intensitāti - daudz informācijas un regulācijas zīmju, kā arī labiekārtojuma elementu. Daudzi no tiem ir izveidoti, lai apmierinātu masu tūrisma vajadzības un novērstu tā radīto spiedienu uz dabu. Iespējamās dažādas rekreācijas aktivitātes videi draudzīgā veidā, un arī aktivitātes, kurās ir svarīgi notikumi un asociācijas ar citiem lietotājiem.

5. Pilsētvides:

5A Pilsētu tūrisma zonas - primārās - pilsētas, ciemati - pilsētu tūrisma areāli ar īpašas intereses objektiem.

5B Infrastruktūras, industriālās - sekundārās - pilsētas un rūpnieciskās ražotnes .

Apmeklēt šīs zonas izvēlas tie cilvēki, kuriem svarīgas ir ne vien tūrisma atrakcijas, bet liela nozīme tiek piešķirta arī tam, ka šeit pieejams liels skaits dažādu pakalpojumu un ērtību. Šajās zonās, kaut arī dabas elementi var spēlēt nozīmīgu lomu, izteikti dominē cilvēka veidotās struktūras - daudz ir ceļu, labiekārtojumu, servisa iestāžu, ēku, u.t.t. Zonām ir daudz lietotāju gan pašos objektos, gan to tiešā tuvumā, daudz iespēju kontaktiem un mijiedarbībai ar citiem apmeklētājiem un vietējiem iedzīvotājiem gan lielās, gan mazās grupās. Rekreācijas organizācijai nepieciešams augstas intensitātes menedžments, lai apmierinātu masu tūrisma vajadzības un un novērstu tā iespējamo negatīvo ietekmi uz vidi. Iespējamās dažādas rekreācijas aktivitātes, arī plaši pasākumi.

Karte, kas ir klasifikācijas rezultāts, ir uzskatāma par rekreācijas iespēju daudzveidīguma atspoguļotāja, nevis prioritizācijas veidu. Tā kā klasifikācija tika veikta, par pamatu izmantojot 1 : 100 000 mēroga karti, tā vienīgi parāda izdalīto zonu principiālu izvietojumu, ja nepieciešama detalizētāka informācija, jāveic papildus klasifikācija, izmantojot lielāka mēroga kartes.

Ja Gaujas NP rekreācijas politika ir saglabāt un uzturēt esošo ROS, t.i. tiek saglabāts pašreiz konstatētais rekreācijas iespēju spektrs, jāizstrādā aizsardzības un uzturēšanas noteikumi katrai no zonām. Šiem noteikumiem jābūt inkorporētiem vispārējā teritorijas dabas aizsardzības plānā. Attiecībā uz rekreācijas menedžmentu, galvenais noteikums pirmajās divās zonās (Pirmatnējā un Klusās atpūtas) ir neveicināt (nelabiekārtot, nereklamēt, neinformēt, neorganizēt) apmeklējumu, bet pārējās (Aktīvās atpūtas, Labiekārtotajās un Pilsētvides) gluži otrādi - veicināt (labiekārtot, reklamēt, informēt, organizēt) apmeklējumu.

Priekšlikumi ROS klasu aizsardzības vadlīnijām. (*Paraugš tikai vienai zonai*)

1. Pirmatnējā zona.

- **Rekreācija**
  - Apmeklējumi - cilvēku apmeklējumi vienīgi kā zemas ietekmes, vienkāršas brīvdabas rekreatīvās pieredzes gūšana bez jebkāda labiekārtojuma, dabas rezervāti apmeklējami tikai īpašos gidu pavadītos pārgājienos.
  - Kempingi - apmetņu vietas netiek ierīkotas.
  - Apsaimniekošanas aktivitātes - jebkādas menedžmenta aktivitātes noris iespējami mazākos apjomos, vēlams, ka tādas nenotiek vispār.
  - Mehanizēto aprīkojumu pielietošana - jebkādu mehanizēto aprīkojumu pielietošana ir ierobežota un pieļaujama tikai sekojošos gadījumos: ugunsdzēsības mērķiem un citiem glābšanas darbiem, zinātniskai izpētei, zonā dzīvojošo vietējo iedzīvotāju vajadzībām, NP administrācijas nolūkiem.

- Medības un makšķerēšana - Medības ir ierobežotas, makšķerēšana ir pieļaujama pēc vispārējiem noteikumiem, nekomerciālos nolūkos.
- Ganīšana - Mājlopu ganīšana atļaujama vietās, kuras tam vēsturiski ir tikušas izmantotas
- Mezsaimniecība - Mezsaimniecības aktivitātes ir ierobežojamas un pieļaujamas vienīgi izņēmuma gadījumos.
- Derīgo izrakteņu ieguve - Minerālo un biogēno derīgo izrakteņu (grants, smilts, kūdra, u.c.) ieguve nav atļaujama.
- Infrastruktūra - Netiek būvēti jauni ceļi, ēkas.
- Aizsardzība (uguns, pretplūdu, erozijas) - Aizsardzības pasākumi (kā ugunsdrošības jostas) tiek ieviesti tikai tad, ja tie ir ļoti nozīmīgi.

Priekšlikumi ROS klasu zonām Gaujas NP.

Raksturlielums	1 Pirmatnējā 1 A Rezervāti 1B Pirmatnējie dabas apgabali	2 Klusās atpūtas	3 Aktīvās atpūtas 3A Ceļojumu mērķa - primārā 3A1 Kultūrainavas 3A2 Ūdenstūrisma 3B Atbalsta - sekundārā	4 Labiekārtotās	5 Pilsētvides 5A Pilsētu tūrisma - primārā 5B Infra-struktūras, industriālās - sekundārā
Attālinātība (remoteness)	1B : >1 km no galvenajiem ceļiem 1A: apmeklējuma administratīvs aizliegums	Vairāk nekā 500 m no galvenajiem ceļiem un apdzīvotajām vietām Vairāk nekā 100m, no lielākajām upēm, ko lieto ūdenstūristi	3A Ceļojumu mērķa zonas- 3A1 areāli ar īpašas intereses objektiem 3A2 Ūdenstūrisma zonas: ūdenstūrisma izmantojamās upes (Gauja, Amata, Brasla) un areāli 100m attālumā no to krasta 3B Atbalsta zonas – apgabali 500m attālumā no lielajiem ceļiem	Areāli ar augstu apskates objektu un vietu koncentrāciju	5A pilsētu tūrisma areāli ar īpašas intereses objektiem 5B- pilsētas un rūpnieciskās ražotnes bez īpašas rekreatīvas nozīmes
Izmēri/platība	> 1,5 km ²	>1,5 km ²	-	-	-
Cilvēka darbības liecības	Nav vai tikpat kā nav cilvēku darbības Cilvēka un dabas saplūšana Veidotās struktūras Joti reti	Vienkārši ceļi, maz motorizētas satiksmes Cilvēku veidotās struktūras reti un izkliedētas Harmonija ar dabu un ainavas tradicionālo	Dominē dabiskās ainavas, arī modificētas Acīmredzamas cilvēka veidotās struktūras, ieskaitot labiekārtojumu tūristiem Daudz ceļu	Rekreācijas apstākļos dominē veidotās struktūras, bet dabas objektiem var būt vissvarīgākā nozīme kā tūrisma atrakcijām Cilvēku veidotās struktūras, daudz ceļu	Izteikti dominē cilvēka veidotās struktūras Dabas vides elementi var spēlēt nozīmīgu lomu Daudz ceļu Augsts labiekārtojums

	Nav uzturētu ceļu	izmantošanu			un serviss
Sociālais aspekts (vai var satikt citus cilvēkus)	1B: Iespējas satikt citus ir ļoti zema. 1A: vietas apmeklējums nav likumīgs.	Neregulāras tikšanās ar citiem apmeklētājiem vai vietējiem iedzīvotājiem Satiktās grupas būs nelielas	Regulāri kontakti un mijiedarbības ar vietējiem iedzīvotājiem un citiem apmeklētājiem, gan lielās, gan mazās grupās	Daudz lietotāju (apmeklētāju un vietējo iedzīvotāju), vismaz atsevišķos periodos Daudz iespēju kontaktēties un mijiedarboties ar citiem apmeklētājiem vai vietējiem iedzīvotājiem	Daudz lietotāju pašā objektā un tā tuvumā Daudz iespēju kontaktiem un mijiedarbībai ar citiem apmeklētājiem un vietējiem iedzīvotājiem Gan lielas, gan mazas grupas
Iespējamās aktivitātes	Ierobežotas Tādas, kas neietekmē dabu Nelielas grupas, nav troksnis Īsa uzturēšanās laika	Īsa uzturēšanās laika Zemas ietekmes Nemotorizētas Nestacionāras	Dažādas rekreācijas aktivitātes videi draudzīgā veidā	Kā iepriekš, bet arī aktivitātes, kurās notikumi un asociācijas ar citiem lietotājiem ir svarīgi	Kā iepriekš, arī plaši pasākumi
Iegūtā rekreācijas pieredze	Augsta iespēja justies tuvu dabai, klusumā, pašatklāsmē, kā arī piedzīvojumi un risks	Vidēja vai augsta iespēja justies tuvu dabai, klusumā, piedzīvojumi, risks, fiziskās aktivitātes	Dabas un kultūras izziņas iespējas, izglītība, fiziskas aktivitātes, pieejamas dažādas ērtības un labiekārtojumi.	Iespēja baudīt dabu un būt kopā ar citiem Draudzīga, pazīstama un komfortabla dabas baudīšana Labiekārtojums nodrošina drošību bez īpašām fiziskām spējām (izņemot sporta sacensības)	Iespēja baudīt lielu skaitu dažādu pakalpojumu
Menedžments	Zemas intensitātes	Zemas līdz vidējas intensitātes	Vidējas intensitātes, Uzturēšana, sadarbība ar privāto un pašvaldību sektoru	Augstas intensitātes Uzturēšana, sadarbība ar privāto un pašvaldību sektoru	Augstas intensitātes Uzturēšana, sadarbība ar privāto un pašvaldību sektoru

**Līvānu novada kultūras un dabas mantojuma objektu un vietu
tūrisma potenciāla novērtējums**

Nr. Ksh. 4.1.a un 4.1.b	Nosaukums	Īss raksturojums	Tūrisma veids Irekreatīvais 2 izziņas 3 zinātn. 4 lietīšķais 5 etniskais 6 akīvais 7 ekotūr. 8 lauku t.	Tūrisma mērogs A reģio- nālais B nacio- nālais C starp- tautiskais
1.	2.	3.	4.	5.
1.	Saliešu dižozols	Pēc stumbra apkārtmēra (7,2 m) lielākais Latgalē	1, 2, 7	A
2.	Gruguļi	Dzimis Lāčplēša ordeņa kavalieris Ādams Gruguls	2	A
3.	Vanagsils	Dzimis sabiedriskais un politiskais darbinieks Aloizs Budže	2	A
4.	Ģeđušu pilskalns	Valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis, ainaviski izteismīgs	1, 5	B
5.	Steķu senkapi	Vietējās nozīmes arheoloģijas piemineklis, stipri postīti	2, 6	A
6.	Steķu kauju piemiņas akmens	Piemiņas plāksne 1944.g.1.augusta kauju vietā	2, 5	B
7.	Dabari	Dzimis Lāčplēša ordeņa kavalieris Jānis Dabars, kritis Brīvības cīņās	2	A
8.	Lāču senkapi	Vietējās nozīmes arheoloģijas piemineklis	2, 6	A
9.	Gaiņu purvs	Liels, klajš augstais purvs bez mežu joslas- reti sastopama ainava. Daudzu putnu ligzdošanas vieta	2, 6, 7	B
10.	Nereta	Daugavas labā krasta pieteka	1, 8	A
11.	Ataša	Upe, tās nosaukums saistāms ar senromiešu hidronīmu <i>At(h)esis</i> Itālijas ziemeļdaļā	1, 8	A
12.	Zundānu senkapi	Vietējas nozīmes arheoloģijas piemineklis, viduslaiku kapsēta	2	A
13.	Zundāni	Dzimuši Lāčplēša ordeņa kavalieri Pēteris Bandenijs un Roberts Škapars	2, 5	B
14.	Zepu senkapi	Vietējās nozīmes arheoloģijas piemineklis, viduslaiku kapsēta	2	A
15.	Veiguru senkapi	Valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis Daugavas krastā, izskalotas vēlā dzelzs laikmeta senlietas	2, 5	B
16.	Veiguri	Dzimis Lāčplēša ordeņa kavalieris Eduards Veigurs	2	A
17.	Lāči	Zemnieka Lipnika mājās 1915.-1918.g. ierīkota katoļu baznīca, jo Līvānu baznīca nedarbojās lielo postījumu dēļ	2	A
18.	Mežancāni	Muzejs, no Skrebeļu purvā savāktajiem sakārņiem un siekstām pagatavoti ap 100 priekšmeti	2, 6, 8	A
19.	Rubeņkalns	Pēc II Pasaules kara nacionālo partizāņu darbības centrs	2, 5	B
20.	Muktupāveli	Muktupāvelu senkapi – vietējās nozīmes arheoloģijas piemineklis. pirmās skolas apkārtne darbības vieta.	2, 7	A

Tabulas turpinājums nākamajā lappusē

Tabulas turpinājums

1.	2.	3.	4.	5.
21.	Pēternieki	Pēternieku muižas vieta. Saglabājusies klēts	2	A
22.	Mālkalni	Ievērojamu sabiedrisko darbinieku Ancānu dzimtas mājas	2	A
23.	Cielauka	Bīskapa Jāņa Cakula dzimšanas vieta	2	B
24.	Lukstu pļavas	Pēc II Pasaules kara 9 nacionālo partizāņu nošaušanas vietā uzstādītā piemiņas zīme	2	B
25.	Kamčatka	Rakstnieka Jāņa Turkupoja dzimto māju vieta	2	A
26.	Rožupe	Piemiņas akmens Rožupes pagastā dzimušajam Jēkabam Graubiņam	2, 7	B
27.	Dreņi	Teoloģa Kārkles Jura dzimšanas vieta	2	A
28.	Oškalnieši	Valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis Oškalniešu senkapi	2	A
29.	Skrebeļu – Skrūzmaņu purvs	Ornitoloģiski nozīmīgs, vecs augstais purvs	2, 6, 7	C
30.	Steperu purvs	Ornitolģiski nozīmīgs purvs, tuvumā saglabājušās mazskartas pļavas	2, 6, 7	C
31.	Dubna	Daugavas labā krasta pieteka	1, 2, 6	B
32.	Feimanka	Dubnas pieteka, stipri regulēta	1, 6, 7	A
33.	Oša	Dubnas pieteka	1, 2, 6, 7	A
34.	Jersikas pilskalns	Latgaļu karaļvalsts galvaspilsēta līdz 1209.g., kad to nodedzināja vācu krustneši	2, 5, 6	C
35.	Jersikas p.t. baznīca	Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis	1, 2	B
36.	Jersikas senkapi	Valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis	2, 5, 6	B
37.	Jersikas ezers	Arī nosaukums Dimanta ezers, Platība 41 ha	1, 2, 6, 7	A
38.	Stūrišķi	Autodidaktu J., A. paparžu skulptūru kolekcija	1, 2, 8	A
39.	Āpšu kalniņš	Vietējās nozīmes arheoloģijas piemineklis – sena cepļa vieta	2, 5, 6	B
40.	Madaļiņas k. baznīca	Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, celta 1828.g.	2, 6, 8	B
41.	Jersikas dz.-c. stacija	Stacijas ēkā 1906.g. tika sodīti latviešu zemnieki – dumpinieki	2	A
42.	Dzenes kalns – pilskalns	Valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis, viens no Daugavas ielejas pilskalniem	2, 5, 6	B
43.	Krievu –Jersikas purvs	Plašs, ornitoloģiski nozīmīgs augstais purvs	2, 6, 7	C
44.	Garlaku ezers	Distrofs, dūņains, pusaizaudzis ezers	6, 7	B
45.	Līvānu viduslaiku kapsēta	Vietējās nozīmes arheoloģijas piemineklis, stipri postīts	2	A
46.	Daugava	Lielākā Latvijas upe, bagāts kultūras mantojums upes krastos	1, 2, 5, 6, 7, 8	C
47.	Līvāni	Pilsēta ar bagātu rūpniecības vēsturi, stipri postīta I un II Pasaules karos, daži arhitektūras pieminekļi – baznīcas, muižas klēts, skola	2, 3, 4	B
48.	Grīvas mežs	Piemineklis fašisma terora upuriem – nošautajiem ebrejiem Grīvas mežā	2, 5	B